

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Yeni ve Yakın Çağda KÜRT SİYASET TARİHİ

Sovyetler Birliği Bilimler
Akademisi Doğu Bilimleri
Enstitüsü
ile
Ermenistan Sovyet Sosyalist
Cumhuriyeti Bilimleri
Enstitüsü
Kürt Komisyonu

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Celile Celil
M. S. Lazarev
O. İ. Jagalina
M. A. Gasaratyan
Prof. Dr. Şakire X. Mihoyan

Yeni ve Yakın Çağda KÜRT SİYASET TARİHİ

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi
Doğu Bilimleri Enstitüsü
Ve
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Akademisi
Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürt Komisyonu

Hazırlayanlar;
Prof. Dr. Celilê Celil
M. A. Gasaratyan
O. İ. Jegalina
M. S. Lazarev
Prof. Dr. Şakire Xidoyê Mihoyan
Çev. M. ARAS

Tarih

Pêrî yayınları

Birinci Baskı:
Moskova -1986

İkinci Baskı:
Sweden -1991

Üçüncü Baskı:
İstanbul Temmuz-1998

Editör:
Ahmet ÖNAL

Kapak:
Özgür Tanıtım

Dizgi:
Ümmühan YILMAZ

Film:
Ersin Basın ve Yayıncılık

Baskı:
Kayhan Matbaası
Cilt: Yalçın Mücellit

ISBN: 978- 975-8245-06-6

Yönetim Yeri
Peri Yayınlan
Guraba Hüseyin Ağa Mah.
Dağarcık Sok. Sultan Mehmet Han.
No: 32, Kat: 3, Daire: 26
Fatih / İstanbul
Tel-Fax:(0. 212) 621 3221

Yeni ve Yakın Çağda KÜRT SİYASET TARİHİ

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi
Doğu Bilimleri Enstitüsü
Ve
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Akademisi
Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürt Komisyonu

Hazırlayanlar;
Prof. Dr. Celilê Celil
M. A. Gasaratyan
O. İ. Jegalina
M. S. Lazarev
Prof. Dr. Şakire Xidoyê Mihoyan
Çeviri. M. ARAS

Tarih

Pêrî yayınları

İÇİNDEKİLER

Yayıncı Notu.....	07
-------------------	----

I. Bölüm

I. Kısım

XIX YÜZYILDA KÜRT AYAKLANMALARI.....	09
XIX Yüzyılın Başlarında Kürt Emirlikleri.....	09
Güney Kürdistan'da '20'li ve '40'li Yıllar Arasında Yürüttükleri Bağımsızlık Mücadelesi.....	13
Kırım Savaşı Döneminde Kürt Hareketleri (1850'li Yıllar).....	20
XIX. Yüzyılın '60'lı-'80'li Yıllarında Kürt Hareketi.....	25
Ubeydullah'ın Yönetimindeki Kürt Hareketi.....	30

II. Kısım

EMPERYALİZMİN OI 'İŞUMU AŞAMASINDA KÜRT HAREKETİ.....	39
Ermeni Sorunu ve Kürtler.....	39
"Asya'nın Uyanışı" ve Kürtler.....	55

III..Kısım

İRAN VE GENÇ TÜRKLER'İN İKTİDARINDAN SONRA KÜRT HAREKETİNİN GELİŞMESİ.....	65
Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Kürt Hareketleri.....	78
Kürtler ve Birinci Dünya Savaşı (1914–1917).....	90

II. Bölüm

IV. Kısım

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA KÜRT SORUNU (1918–1923).....	105
Barış Buyrultusu.....	105
Türkiye'de Kürt Sorunu (1918–1923).....	108
Güney Kürdistan'da Kürt Hareketi ve İngiliz Emperyalizminin Politikası.....	126
Doğu Kürdistan'da Kürt Hareketi.....	140

V. Kısım

'20'Lİ VE '30'LU YILLARDA KÜRT HAREKETLERİ.....	147
Şeyh Sait Ayaklanması.....	147
Musul Sorunu'nun "Çözümü".....	165

Doğu Kürdistan'daki Hareket; Simko Ayaklanması.....	168
Ağrı Dağı Bölgesindeki Ayaklanma (1927–1931).....	172
Güney Kürdistan'daki Hareket	
Mahmut Berzenci Ayaklanması.....	180
Dersim Ayaklanması (1936–1938).....	191

VI. Kısım

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE VE

SONRASINDA KÜRT SORUNU.....	199
Barzan Ayaklanması (1943–1945).....	199
Mehabad Kürt Cumhuriyeti (Aralık 1945- Ekim 1946).....	213
Kürt Sorunu ve Türkiye'deki Kürtlerin Durumu.....	225

VII. Kısım

'60'LI VE '70'Lİ YILLARIN İLK YARISINDA

KÜRT ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİ.....	235
Güney Kürdistan'da Ulusal Özerklik Mücadelesi.....	235
Mehabad Cumhuriyetinin Bozguna Uğramasından Sonra	
Doğu Kürdistan'da Kürt Hareketi.....	266
Türkiye'de 1960 Hükümet Darbesinden Sonra	
Kürt Hareketinde Yeni Gelişmeler.....	277
Kuzey Kürdistan'da Ceza Önlemlerinin Arttırılması.....	288

VIII. Kısım

'70'Lİ YILLARIN İKİNCİ VE '80'Lİ YILLARIN İLK YARISINDA

KÜRT ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ.....	297
İran'da Şah Aleyhtarı Devrim ve Kürt Sorunu.....	297
Kuzey Kürdistan'da Kürt Hareketinin Etkinleşmesi ve	
Harekete Karşı Zorbalıkların Tırmandırılması.....	312
Güney Kürdistan'da Kürtlerin Özerklik Mücadelesinin Yenilenmesi.....	324
Kullanılan Kaynaklar.....	335

YAYINCI NOTU

Kürtler, 40 milyonu aşkın nüfusu ile siyasal haklarından yoksun Ortadoğu'nun kadim halklarından. Katıldıkları olaylarla tarihe önemli izler bırakmışlardır. Ülkeleri, ülkelerarası ilişkilerde "siyasi araç" olarak kullanılmış ve bu hassasiyeti korumaktadır. Ortadoğu ve Kürdistan, petrol-su havzasının üzerinde, zengin kaynakları ile sömürgeci devletlerin özgün politikalarında etkili olmuştur.

Kürtlerin zaafiyetli gücü bu emperyal politikaları boşa çıkarmaya yetmemiştir. Ayrıca kendi içinde de ulusal birlik içinde düşmanlarına karşı koymadıkları bilinir, bunun nedenleri yaşadıkları toplumsal ve siyasal gerilikten ayrı ele alınamaz.

Tüm araştırmalara rağmen, Kürt halkının eski, orta ve yeni çağ tarihleri yeterince aydınlatılıp bilince çıkarıldığı tartışmalıdır. Bu durum Kürtlerin gelecek tarihlerinin öğrenilmesinde de olumsuz etkide bulunmaktadır.

Bu araştırma, 1986 yılında sonlandırıldığı için son yılların sıcak tarihi siyasetini kapsamamaktadır.

Bu eksiklik dışında "Yeni ve Yakın Çağa" ilişkin, "Kürt Siyaset Tarihi"ni, en kapsamlı tarzda inceleyen kolektif, iddialı ve bilimsel bir eserdir.

Kürt tarihine dair, pek çok yapıt yazıldı-yayımlandı. Ancak bu yayımlanan eserler arasında, Kürt halkının sorunlarını tek taraflı ele alan, süreçlere ilişkin eksik ve bilimsellikten uzak, bölge ve uluslararası devletlerin politikalarına denk düşen, Kürt hareketinin ulusal bağımsızlık ve sosyal kurtuluşunu esasta reddeden nüveler taşıyanlarının azımsanmayacak düzeyde oldukları görülmektedir.

Batı Avrupalı sehyaların, çok sayıda anı ve araştırmalarının olduğu bilinir. Bu yapıtlarda önemli veriler olmasına rağmen, esas amaçlarının devletlerinin bölgedeki çıkarlarına uygun bir araştırma yaptıkları da gözden kaçırılırsa yanlış olur. Zira bu yapıtlar, Kürt halkına birçok felaketler getirdiği iyi bilinen emperyalist devletlerin yakın ve Ortadoğu'daki kon-

umlarını gözetmektedir. Böyle olunca da araştırma alanında önemli bir boşluğu dolduracak, bilimsel bir yapıt özelliğini taşıyan, Kürtler konusunda uzman ve kolektif çabalarının ürünü olan *"Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi"* nin güncelliği ve önemi kuşku götürmez. Böyle bir araştırmanın ilk kez Sovyetler'de Kürt tarihi uzmanlarınca ortaya çıkarılması d rastlantı değildir. Metodolojik olarak, tarihi materyaliz-min, özümsevenmesinin de ayrı bir yeri vardır.

Araştırma komisyonundan oluşan yazar kadrosu, daha önce önemli eserler vermiş ve her biri kendi alanında uzman özellikleriyle tanınan akademisyenlerdir. Bu özellikleri taşımaksızın, böyle bir eseri ortaya çıkarmanın mümkün olmadığı bilinir.

Bu arada hatırlatmak gerekir ki, Sovyetler Birliği de *"Sosyalist Anavatanı Savınma"* siyasetleri uğruna önemli yanlışlıklar yaptıkları bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Zira 1927-1930'da kuşatılıp tasfiye edilen Ağrı direnişinin ardında *"Kurdistan Sor"* bölgesindeki otonominin de durup dururken tasfiye edilmediği anlaşılmalıdır. Kitapta bu konu ve özellikle Kafkas Kürtlerinin siyasi tarihlerinden ziyade, konunun sadece kültürel boyutta irdelenmeleri manidardır.*

Yapıt hazırlanırken, detaydan kaçınılmış ve seçici davranılmıştır. Çünkü Ansiklopedik düzeyde bir inceleme-araştırmayı bekleyen pek çok sorunun, böylesi bir çalışmayı ortaya koymaya engel olduğu açıktır.

Bu yapıtı hazırlayanların amacı, Kürtlerin ulusal ve demokratik hakları için mücadelelerinin evrim sürecini, egemen devletlerin dahil, Kürt önder, örgüt ve partilerin eylemlerini, ideolojik ve politik olarak incelemektir.

Araştırma, mücadelenin ulusal ve sosyal dinamikleri ile bağlantılarını ortaya koymakta, neden-sonuç ilişkisinin cevabını ve arayışını sunmaktadır.

* Kürtler, coğrafyaları üzerinde kendi iradeleri dışında çizilen sınırları hiç kabule etmedi ve bunun karşısında durdular. Ancak bu eylemlerinde kendi kaderlerini ele alamadıkları gibi ülkelerinin parçalanmasının da önüne geçemediler. Bu durumu da asla içlerine sindiremeyerek mücadelelerini sürdürdüler. Bu mücadeleye saygılı durmanın da ötesine geçerek bizzat desteklemeyenleri demokrat değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü bu kadar nüfus ve geniş bir bölgeye tekabül eden bir ulus halkın ve ülkesel coğrafyanın parçalanmış, esaret altında yaşamaya tabii tutulması, başta Kürt halkı, kendisini ezen ulus ve de insanlığın yüzkarası olarak orta yerde duruyor. Böylesi başka bir örneğin artık dünyada görülmemiş olması bu durumun daha acil çözüme kavuşturulması için her demokrat ve hümanistin elinde gelen etkinliği sürdürmesi demokrat olmanın da ilerisinde insanlık görevi olarak duruyor. Bugün şiddet sarmalına dolanan Ortadoğu'da başka sorunları içinde en başat duran Kürdistan sorununun çözülmemiş olması yatmaktadır.

I. Kısım

XIX. YÜZYILDA KÜRT AYAKLANMALARI

XIX. Yüzyılın Başlarında Kürt Emirlikleri

Kürdistan XVII. ve XIX. yüzyılın başlarında iki kez bölünmüş bir ülkeydi. Kürdistan "*dışarıdan*" giderek Batı Avrupa'nın kapitalist devletleri ile Rusya'nın ekonomik ve askeri-politik bağımlılığı altına düşen Osmanlı İmparatorluğu ile Şah yönetimindeki İran arasında, "*içerden*" ise daha ortaçağda ortaya çıkan feodal prenslikler-emirlikler arasında bölünmüştü. Baban, Bahdînan, Bohtan, Hakkârî ve diğerleri, bunlar arasında en önemli emirliklerdi. Emirlikler kendi aralarında sık sık savaştıkları için, sınırları sürekli değişiyor ve yeniden çiziliyordu. Baban, Soran ve Bahdînan emirlikleri, Bağdat paşalığı terkibine dâhil-di. Ama onların Bağdat paşalarına bağımlılığı uygulamada itibari idi. Yalnız askeri seferler sırasında Kürt emirlikleri paşalara askeri birlik sağlıyor, zaman zaman da onlara değerli armanağanlar göndermeyi unutmuyorlardı. Kürt hükümdarlar buna karşılık, devlete vergi ödemekten kurtuluyorlardı. (199, s. 100).

Kuzey Kürdistan topraklarında çok sayıda feodal beylik belirip yayıldı. Bunlarda feodalın egemenliği mutlak-tı. Vergilerin ölçüsü, vergilendirme biçim ve yöntemleri, vergilerin toplanması vb. feodalın keyfiyetine bağlıydı.

XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Bağdat Paşalığı'ndaki siyasi yaşamda Baban Emirliği etkin rol oynamaya başladı. Bu, Bağdat Paşalığı ile İran arasındaki kavşak bölgede yer alan Baban Emirliği topraklarının stratejik öneminin artmasından kaynaklanan bir durumdu. XIX. yüzyılın başında Baban Emirliği'nin merkezi Süleymaniye kenti idi. 1812 yılında 4 bin dolayında kişinin yaşadığı Süleymaniye kentinin nüfusu, sekiz yıl sonra takriben 10 bini buldu. (99, s. 97; 198, c. I. s. 120).

XVIII. yüzyılın sonunda, iç savaşlar sonucunda Baban emrinin iktidarı önemli ölçüde zayıfladı. Bu durum, şah ve sultan yönetimi temsilcilerinin Emirliğin iç içlerine doğrudan karışmasını kolaylaştırdı.

1803 yılında Abdurrahman Paşa, iktidarını pekiştirme ve Emirliği'nin topraklarını genişletme yönünde enerjik adımlar attı. Abdürrahman Paşa, Bağdat paşalarının karşı çıkmasına önem vermeden, kısa sürede kendi iç durumunu sağlamlaştırmayı başardı ve gerek komşu Kürt emirlikleri, gerekse de Şah'ın Kermanşah'taki genel valisi nezdinde dış bağlaşıklar ve koruyucular aramaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinden kurnazca yararlanan Abdürrahman Paşa, 1806 yılında askerleriyle, Bağdat hükümdarı Ali Paşa'ya karşı çıkan Kermanşah Genel Valisi Muhammet Ali Mirza'nın ordusuna katıldı.

Abdürrahman Paşa hükümdarlığının bunu izleyen döneminin bütününde, bu Emirliğin toprakları Bağdat hükümdarı ile Şah'ın genel valisine bağlı askerlerin sürekli saldırı hedefi oldu.

1810 yılında Bağdat Paşalığı'nda fırsat, Kürt emirinin eline geçti. Olaylar şöyle gelişti: Paşalığın son hükümdarı Küçük Süleyman, ayrılıkçı niyetlerini ortaya koyduğu için "*fermanlı*", yani cezalandırılmayı hak etmiş suçlu ilan edilmişti. Bundan yararlanan Abdürrahman Paşa, 20 bin askeriyle Küçük Süleyman'a ait kuvvetleri bozguna uğrattı ve onu tahttan devirdi. Ve bunu izleyen yıllarda. (1813 yılına kadar) kurnaz ve enerjik Kürt hükümdarı, Kürt emirlikleri ile bir yandan Kermanşah'taki genel vali arasında zaman zaman patlak veren şiddetli çatışmalara bakılmaksızın, Baban Emirliği'nin sınırlarını önemli ölçüde genişletmeyi ve iktidarını sağlamlaştırmayı başardı.

Abdürrahman Paşa'nın 1813 yılında ölümünden sonra, büyük oğlu Mahmut Paşa, Baban emiri oldu. Mahmut Paşa, Baban Emirliği'ni, İran ve Bağdat'ın doğrudan müdahalelerinden savunabilecek yeteneğe sahip bir kişi değildi. Mahmut Paşa'nın hükümdar olduğu yıllar, İngiliz sömürgecilerinin Irak ve İran'da kendi eylemlerini etkinleştirdikleri döneme rastladı. XIX. yüzyılın ortalarında Baban Emirliği tam bir gerileme yaşadı ve Emirlik ortadan kaldırıldı.

Baban Emirliği'ne komşu, Bahdinan ve Soran emirlikleri de daha iyi durumda değildi.

Musul'un kuzeyinde bulunan Bahdinan Emirliği, çok eski zamanlardan beri mevcuttu. Bu Emirlik de Bağdat paşalığı terkiğine dâhildi. Emirnin konağı, Emirliğin başkenti, İngiliz diplomat ve bilgin R. Laird tarafından "*Kürdistan'ın anahtarı*" olarak adlandırılan Amadi'de bulunurdu. (185, c. I s. 159-160).

Bahdinan; öteki Kürt emirlikleri arasında, milli ve dini terkibi bakımından en karışık olanıydı. Bu Emirlikte Müslüman Kürtlerden başka, Yezidi Kürtler, Asurlar, Ermeniler, Museviler ve başka halkların temsilcileri de yaşamakta idi.

XIX. yüzyılı, Bağdat ile Musul hükümdarları tarafından etkin biçimde körüklenen şiddetli iç savaş ortamında karşılayan Bahdinan, 1806 yılında Musul hükümdarının yönetimine verildi. Bu, Türk yönetiminin, Emirlik üzerinde doğrudan denetimini kolaylaştıran bir durumdu. (86, s. 37)

1808 yılından 1825 yılına değin Bahdinan Emirliği'nin hükümdarı, bütün iktidar adaylarını kurnazca etkisiz duruma getirmeyi başaran Zübeyir Paşa idi. Çağdaşlarının verdiği bilgilere göre Zübeyir Paşa, zekayı ve adaleti, acımasızlık ve kararlılıkla uyumlanmış bir kişiydi. Ancak bir defa, Musul hükümdarıyla silahlı çatışmaya girdi.

Zübeyir Paşa'nın ölümünden sonra Bahdinan Emirliği, emir unvanına aday çıkan Miran Bey, Sait Bey, Musa Bey ve İsmail Bey arasında yeni bir şiddetli iktidar mücadelesi aşaması yaşadı. İsmail Bey'i, kendi tarafına çekmeyi başaran Sait Bey, bu mücadeleden zaferle çıkarak Emirliğin tek hükümdarı oldu.

Bahdinan ve Hakkâri'nin batısında yer alan Bohtan Emirliği'nde Kürt halkının etnik ve kültürel gelenekleri özellikle güçlüydü. Cizre* kenti Emirliğin merkezi idi. Bohtan Emirliği, Azizan aşiretinden Kürt emirler ailesinin yönetiminde bulunuyordu. XVII. - XVIII. yüzyıllarda gerileme dönemi yaşayan Bohtan Emirliği'nden XIX. yüzyılın başlarında, Emirliğin yönetimi 1821 yılında Bedirhan Bey'in eline geçmesinden sonra, yeniden iktidarından söz edilmeye başlandı.

Hakkâri Emirliği, dağlık bir sahada, Van Gölü'nün güney kesiminde, Büyük Zap ırmağının yukarı akıntısında yer alan bir emirlikti. Kuzeyde ve kuzeybatıda Van ve Hoşap bölgeleriyle hem hudut idi. Emirliğin merkez kenti Culamerik (Çolemêrik) idi. Kentin kalesi, kale içinde birçok mescidi, medrese ve başka kamusal binalar vardı.

Hakkâri'nin Kürt emirleri, Şambo hanedanındandı. Emirliğin Kürt halkı, aralarında yer yer başka halkların temsilcilerinin de yayılmış

* Cizre 19. yy. başlarında, nüfusunun çoğunluğu Kürtlerden oluşan (2500 ev) bir kentti. Burada ticaret ve zanaatlar gelişmişti. Cizre'de üretilen zanaatçılık ürünleri, Musul, Bağdat, Basra ve başta merkezlerle gönderiliyordu. Cizre valisi, kentin Bağdat ile İstanbul arasındaki kervan yolu üzerinde bulunan konumundan yararlanarak, tacirlerden gümrük resmi topluyordu.

olduğu, ayrı ayrı cemaatlerden kurulu büyük bir aşiretler birliğini oluşturmaktaydı. Emirliğin birçok bölgesinde (Dapraşen, Tiyari vb.) nüfusun temel kesimi Asurlar ve Ermenilerden ibaretti.

Hakkâri emirlerinin iktidarı, XIX. yüzyılın başlarında önemli ölçüde pekişti ve genişledi. XVIII. yüzyılın ikinci yansında Van paşalarının komutasındaki Türk askerleri, Hakkâri'nin kuzeyinde yaşayan baş eğmez Kürtlere karşı birçok sefere giriştiler. Oluşan bu durumdan yararlanan Hakkâri emiri, bu aşiretleri kendi güdümüne aldı. XIX. yüzyılın başında Moks (Mukus) bölgesinin bütünü Hakkâri Emiri'nin iktidarı altına girmişti. (95, s. 160-161). Kimi verilere göre Hakkâri hükümdarı, XIX. yüzyılın başlarında iyi silahlanmış 40 bin kişilik bir ordu oluşturabilecek durumdaydı. İran yöneticileri Hakkâri hükümdarını kendi güdümüne almak için çaba harcadılar, İran tahtının veliahtı, Azerbaycan hükümdarı Abbas Mirza bu yönde özellikle büyük gayret gösterdi. Abbas Mirza, Beylam büyük Kürt aşiretini kendi tarafına çekmeyi ve onu Hakkâri Emiri'ne karşı kıskırtmayı başardı. (87, s. 168). Hakkâri Emiri Mustafa Paşa, bunun sonucunda İran şahının egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

Soran Emirliği, Behdinan Emirliği'nin doğusunda ve Baban Emirliği'nin kuzeyinde yer almıştı. Rewandız kenti, 1787 yılında Soran Emirliği'nin merkezi oldu*. XIX. yüzyılın başında bu Emirlikte de iç savaşlar alıp yürüdü. Bu savaşlar sırasında hükümdar adaylarından biri Baban, diğeri ise Behdinan emirinin yardımına başvurdu.

Bu koşullara Kürdistan XIX. yüzyılın 30'lu yıllarına doğru, hükümdarları kendi aralarında savaşlar yürüten küçük feodal mülklere bölünmüştü. Kürdistan ücra ve aşırı ölçüde yoksul bir bölgeydi.

O dönemde İstanbul'un Kürtler üzerindeki egemenliği hayli bir nitelik kazandı, ama buna karşılık Bağdat hükümdarlarının etkisi arttı. Bağdat hükümdarları emirliklerin yaşamını etkin şekilde denetlemek ve onların yaşamına müdahale etmek için, Osmanlıların feodal reisler arasında görüş ayrılıklarını körüklemekte ve dolaplar çevirmekte ifadesini bulan geleneksel politikasını kullandı. Bunun sonucunda önceleri güçlü olan Baban ve Behdinan emirlerinin gücü, birlik ve beraberliği sarsıldı. Bundan, Kürt topraklarını kendi yönetiminde bir feodal devlette birleştirme uğrunda çaba harcayan Soran ve Botan Emirliklerinin genç ve kararlı hükümdarları yararlandı.

*1847 yılında Rewandız'da 6 bin Kürt (1600 ev) yaşıyordu.

Güney Kürdistan'da 1820'li ve 1840'lı Yıllarda Yürütülen Bağımsızlık Mücadelesi

Rewandız sancağı, Kerkük, Erbil (Hewler), Koysancak, Süleymaniye ve Harir sancaklarıyla birlikte, Bağdat valisinin emrinde bulunan Şehrizar eyaleti terkbine girmektedir. Rewandız sancağında genellikle Şivezuri, Piresani ve Revanduk (144, s. 249) boyları yaşamaktaydı, 12 soydan ibaret olan Revanduk (ya da Revandi) boyu, bunlar arasında öncü konumda yer almaktaydı.

'20'li ve '30'lu yıllarda Rewandız sancağındaki yönetimi, oldukça yetenekli, enerjik ve kararlı bir kişi olan Mir Muhammet devraldı. Yeni hükümdarı, iktidar adayı olan akrabalarıyla amansız mücadele bekliyordu. Buna sağlam güç gerekliydi. Mir Muhammet, iyi silahlanmış bir birlik oluşturdu. Bu amaç için, babası tarafından biriktirilmiş olan paraları harcamaktan çekinmedi. Mir Muhammet ilk iş olarak, kendi konağını tahkim etti. Kerim etrafında yarı yıkılmış kale duvarları, düşmanın saldırısı halinde güvenilir bir savunma aracı değildi. Mir Muhammet, kentin kuzeyinde daha sonra Naic Kale adını alan yeni bir kalenin yapımını başlattı. Asker ve cephanesini buraya yığıdı. Kent etrafında kale kuleleriyle pekiştirilmiş, üç kapılı sağlam, yeni bir sur yükseltildi. Kentin içinde de savunma donatıları ve kanallar yapıldı. Yollara karakollar kuruldu. Mir Muhammet bunlar vasıtasıyla, topraklarının değişik bölgeleriyle bağlantıyı sağlıyordu. Bu karakolların bir başka görevi de Emirlikteki düzenin muhafızlığını yapmak, eşkıyaya ve soygunculara karşı mücadele yürütmektir. Revandiz kentinde yerel yönetimin organı olan divan, düzenli çalışmalarda bulunmaya başladı. Mir Muhammet'in vakanivîsi Vukaya şöyle yazıyor: "*Divanın bütün kapıları, buraya gelip arzularını, şikâyetlerini bildirebilmeleri için, ziyaretçilere ardına kadar açıktı.*" (127, s. 32). Kardeşleri ve amcalarıyla giderek şiddetlenen görüş ayrılıkları, bu denli tehlikeli nitelik almasaydı, Mir Muhammet belki de karşıtları arasında, amcaları Timur ve Yahya Bey özellikle büyük etkinlik göstermekteydi. Onların dize getirilmesi için önemli çaba harcanması gerekti.

Mir Muhammet, akrabalarıyla mücadelesini tamamladıktan sonra, soyunun topraklarını kendi yönetimi altında birleştirdi ve komşu bağımsız Kürt hükümdarlarının topraklarını istila hazırlıklarına başladı. İlk

darbe Brados Hükümdarı Selim Han ve oğluna indirildi. Mir Muhammet 1815 yılında onlara ait Herkil Kalesi yakınında Selim Han ve oğlunu tutsak aldı ve sonra Brados'un öteki hükümdarı Hasan Bey'e karşı yürüdü. Kanlı bir çarpışmadan sonra Hasan Bey kaçmak zorunda kaldı. Mir Muhammet'e ait askerler, 1815 yılının Eylül ayında Brados'un esas kalesi Sarou'ya girdi.

Mir Muhammet, Brados'un düşmesinden sonra sahip bulunduğu güçlerin ana bölümünü Mergaver ve Uşnu bölgelerinin hükümdarlarına karşı sürdürdü. Mergaver yolunda Litan boyunu hiç direnişsiz kendi güdümüne aldı, bunun ardından Nalos Kalesi'ni de ele geçirdi. Aynı yıl Zibar boyu da, Mir Muhammet'in güdümüne girdi.

Mir Muhammet, topraklarının savunma gücünün sağlamlaştırılmasına büyük dikkat gösterdi. Ünlü silah üreticileri ve inşaat ustalarını davet etti, Revandiz'da ateşli ve ateşsiz silah ve cephane üretimini örgütledi. İyi silahlar ve üniformayla donanmış, asker sayısı 15 bini bulan ordusu da, bu çalışmalarla birlikte yeniden düzenlendi. Piyade ve süvari askerlerin üniforması, birbirinden farklıydı. Ordu, beş kişilik bir askeri kurul tarafından yönetilmekteydi.

Topraklarına yeni bölgeleri katması, Mir Muhammet'i sivil yönetimde bir dizi değişiklik yapmak zorunda bıraktı. İktidarı meselelere bakan, kale inşaatı, kanal açma, köprü kurma çalışmalarını, ticaret sorunlarını vb. yöneten "serdar"lardan kurulu altı kişilik bir kurul oluşturuldu.

Mir Muhammet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığının işareti olarak altın, gümüş ve bakırdan sikkeler darp etmeye başladı. Sikkelerin ön yüzünde "*El Emir Mansur Muhammet Bey*" arka yüzünde ise "*Darbf Revandüz (Rewandiz'da Basılmıştır)*" yazıları vardır.

Yasalar derlemesinin hazırlanması için bilgin ve bilgelere ibaret bir kurulun oluşturulması, Mir Muhammet tarafından gerçekleştirilen önemli girişimlerden biriydi. Resmi vakayiname yazıcılığı uygulandı. Sulama sistemi ve köprüler inşaatı büyük boyutlar kazandı. Emir ve serhanlar konağı, Mir Muhammet'in büyük yapılarından biriydi.

Sivil yönetimin etkinleştirilmesine büyük dikkat ayrıldı. Her kent veya büyük yerleşim birimi, Emir tarafından atanan yönetimce yönetiliyordu. Ekonomik yaşamı yoluna koyan Mir Muhammet, çapulculuğu ve hırsızlığı acımasızca cezalandırıyordu. (174, s. 65)

Mir Muhammet, 1818 yılında kendini "*Emir-i Mansur*", yani bağımsız hükümdar ilan etti. Temelde Kürt askerinin yeniden düzenlen-

mesine dayanan Mir Muhammet, iktidarını Kürdistan'ın öteki bölgelerine de yaymaya başladı. Bunu yaparken, yalnız kuvvete değil, iknaya da dayanıyordu. Nitekim Harir ve Hoşnav bölgelerini banşçı yolla kendi topraklarına katmayı başardı.

30'lu yılların başlarında Mir Muhammet'in İktidarı artık Musul'dan İran sınırına değin uzanan geniş bir bölgeye yayılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt bölgelerini de iktidarına katmayı düşünüyordu. Bu düşüncesini uygulamada Rusya ile İran arasında Türkmençay Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Şah dikkatinin bütünüyle, ülkenin doğusunda karmaşık hal alan duruma yönetilmiş bulunmasından yararlanmak istiyordu.

Murat Bey komutasındaki Mir Muhammet müfrezeleri, kayda değer bir direnişle karşılaşmadan Lahican ve Mukri Kürtleri'nin yaşadığı bölgelere girmeye başladılar. Mir Muhammet ele geçirilen topraklarda cephe ardının pekiştirilmesi için kaleler kurmaya, yarı yıkılmış istihkâmları yenilemeye girişti. Kürtlere karşı gönderilen İran askerleri Mahmutca köyü yöresinde bozguna uğratıldı.

Ama bu dönem içinde artık, genç Kürt devlet kuruluşuna karşı tehlike olgunlaşmaktaydı. Bu tehlike İran tarafından gelmiyordu. Osmanlı Sultanı 1833 yılında Mısır hükümdarı Muhammet Ali ile barış imzaladıktan sonra, Kürt ayrılıkçılığına kesin olarak ve ebediyen son vermek üzere Sivas Valisi Raşit Paşa komutasında büyük bir ordu donattı. 1834 yılının yaz aylarında 40 bin kişilik bir ordu, Irak'ın Kürt bölgelerinde kuzeyden ilerlemeye başladı

Raşit Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri Kürdistan'da ilerleyerek birkaç ay içinde Revandiz yakınlarına ulaştılar. Gelmekte olan kış, Raşit Paşa'yı ülkenin derinliklerinde ilerlemeyi durdurmak ve kış aylarında askerlerini yerleştirmek zorunda bıraktı. Gelecekteki taarruzun bütün önemim değerlendiren Sultan, Bağdat ve Musul hükümdarlarına askerleriyle birlikte Raşit Paşa'ya katılmaları için emir verdi.

Osmanlıların yeni bir sefere yoğun hazırlıkları 1836 yılında İran da Revandiz'in Kürt hükümdarına karşı savaş başlattı. Bu arada Raşit Paşa bütün gücüyle Rewandiz'a doğru yürüdü. Mir Muhammet kent çevresini güçlendirdi ve direnme hazırlıklarına başladı. Çözücü çarpışma Harir ırmağı vadisinde oldu. Emir'in kardeşi Ahmet Bey komutasındaki 40 bin kişilik Kürt ordusu, Osmanlı ordularına karşı çıktı. Kürt güçlerinin baskısı karşısında, düşman gerilemek zorunda kaldı.

Bu çarpışmadan sonra kurnazlığa başvuran Raşit Paşa, Revandiz emrine gönderdiği mektupta, kendisine "*gerçek bir Müslüman*" olarak hitap ederek onu, Müslüman kanı dökmemeye çağırdı. Bazı mollalar ve Emir'in çevresindeki öteki din adamları bu çağrıya kapıldı. Mir Muhammet görüşme önerilerinin tümünü geri çevirdi, ama nihayet Revandiz'a giden bazı yolları açtı ve Emir, 1836 yılının Ağustos ayı sonunda askerleri su ve yemek kıtlığı çektiği için, teslim olmak zorunda kaldı. Kale yağmaya terk edildi. Tutsak alınan Mir Muhammet İstanbul'a gönderildi ve orada, çok geçmeden Sultan II. Mahmut'un emri üzerine öldürüldü. Bunun sonucunda Revandiz Emirliği dağıldı ve Mir Muhammet'in varisleri, Osmanlıların desteğini aramaya başladılar.

Revandiz kentinin ele geçirilmesiyle yetinmeyen Osmanlı güçleri, Emirliğin öteki topraklarını da güdümlerine almaya devam ettiler. Yerli masum halka karşı eziyet ve baskılar üç ay boyunca sürdürüldü. Tahmini hesaplara göre, bu dönem içinde 10 bin Kürt öldürüldü.

Birçok köy yağmalandı, yakılıp yıkıldı. Ama Osmanlılar da büyük kayıplara uğradılar. Osmanlı ordusunda da salgın hastalıklar alıp yürüdü. Nitekim yalnız bir Kürt kalesinin kuşatılmasında 4 bin dolayında asker öldü. 1837 yılının Ocak ayında Raşit Paşa da Diyarbakır'da koleradan öldü. (196, s. 375). Onun yerine atanan Hafız Paşa, 1837 yılının yaz mevsiminde Kürtlere karşı askeri hareketi yeniledi. Hafız Paşa, yerli halkı fiziki olarak yok etme hareketinden başka, birçok Kürt'ü ülkenin uzak bölgelerine sürdürdü.

Hafız Paşa'nın Kürdistan seferi, Mısır hükümdarı Muhammet Ali ile Babîâli arasında çıkan bir çatışma sonucunda durduruldu. Hafız Paşa'nın askerleri Kürdistan'dan çekildi ve 1839 yılının Haziranında Nusaybin yöresinde Mısırlılar tarafından bozguna uğratıldı. Kürtler arasında yeniden hareketlenme başladı.

Kürdistan'ın "*istilasının*" birinci aşaması 1839 yılında sona erdi. Bu aşamada halkın direnişi acımasızca bastırıldı. Osmanlı istilacılarının yolunun geçtiği yerler ateşe verildi. Buralarda yaşayan insanlar kılıçtan geçirildi. Bölgelerin birçoğunda, halkı baskı altında tutan ve ülkeyi yağmalayan yönetimi kuruldu. Fallmeryer, bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "*ülkeye reisin yönetiminde ortaya çıkan ve gelişen ataerklilik yönetim yerine İstanbul'dan, satın aldıkları görevin bedelini kısa sürede faiziyle iade etmek isteyen yağmacı müstebit idareciler geldi*". (66, s. 397).

Bağdat hükümdarı Muhammet Paşa'nın acımasızlığı özellikle

kayda değerdı. Muhammet Paşa, baş eğmez Kürtlere karşı seferden dönüşünde *"kent kapılarına, öldürülen asilerden kesilmiş birçok kulağı astırdı; Paşa, Berecik sakinlerine, bir kere daha ayaklandıkları taktirde her birini kazığa oturtacağı uyarısında bulundu"*. (66, s. 403).

Botan bölgesi, Kürt kurtuluş hareketinin yeni atılımının merkezi oldu. Mücadelenin başına, hükmü Diyarbakır'a kadar uzanan topraklarda geçen Cizre beyi Bedirhan Bey geçti.

Bedirhan Bey, 30'lu yıllarda Raşit Paşa'nın askerleriyle doğrudan çatışmaya girmekten kaçınmayı ve önemli askeri gücünü korumayı başardı. Bu gücü, Bağdat ve Musul Paşaları da göz önünde bulundurmak zorundaydı. Bedirhan Bey bağımsızlığını sultan hükümetinden de gizlemiyordu. Osmanlı ordularının Mısırlılar tarafından bozguna uğratılma-sından yararlanan Bedirhan Bey topraklarını genişletti. Bu arada, eskiden düşmanı olan Hakkari hükümdarı Nurullah Bey'le ilişkilerini düzeltme ve onunla Sultana karşı ortak hareket etme doğrultusunda anlaşmaya varma fırsatı buldu. Bununla birlikte Moks hükümdarı Abdal Han'ı da kendi tarafına çekmeyi başardı. İran'da büyük Kürt hükümdarı olan Ardelan valisi de bir zaman sonra onlara katıldı.

İttifaka giren taraflar kendi topraklarında yarı yıkılmış kaleleri ve istihkâmları yenilemeye, sahip bulundukları asker sayısını artırmaya başladılar.

Bedirhan Bey, Cizre'de özel olarak davet edilmiş silah ustalarının yardımıyla, biri barut, diğeri silah imali için iki fabrika kurdurdu. Bu onun, Kürt boyları yöneticileri arasında saygınlığını önemli ölçüde pekiştirdi. Bedirhan bey, askeri meseleler alanında güvenilir uzmanlarına sahip olmak amacıyla, genç Kürtleri Avrupa'ya gönderdi. (52, s. 42). Kürtlerle birlikte yaşayan Ermeni ve Asurlara destek temin etme uğrunda çaba harcadı. Bedirhan Bey, gelecekte kuracağı devletinde Ermenilere ekonominin yönetimini vermek niyetindeydi. Aradan çok geçmeden, genellikle Deh kasabasından birçok Ermeni onun ordularına katıldı. Aralarından bazıları Bedirhan'ın danışmanı oldu.

Bedirhan Bey, emrinde bulunan topraklarda yaşayanların can ve mal güvenliğini sağlamayı, çapulculuk ve yağmacılığa son vermeyi, vergi toplama işlerini düzene koymayı başardı. Bunlar, onun halk arasındaki saygınlığını oldukça artırdı. Dittel, Kürdistan'ı dolaşırken, yollarda sık sık Bedirhan Bey topraklarına doğru giden büyük Kürt göçmen gruplarına rastladı. Dittel bu yolculuğuna ilişkin notlarında şöyle

diyor: *"Onun, toprak dağıtmak için yasaları ve koşulları var. Ama huzur ve güvenlik, bu koşulların bütün elverişsizliğine tercih ediliyor"*. (85, s. 207). Bedirhan Bey'in topraklarına sığınanlardan aranan birinci koşul, ata, tüfeğe, kılıca ve tabancaya sahip bulunmaktı. Bu koşul, ordunun hızla büyümesini sağlıyordu. Onun topraklarından geçip giden Avrupalılar, Asya ülkelerinin başka hiçbir bucağında rastlamadıkları güvenliğe son derece hayret etmişlerdi. (200, s. 55).

Bedirhan Bey Emirliği'ne göç eden her Kürt köylüsüne birkaç kuruş karşılığında toprak temin edilmekteydi. Bundan başka köylü, sürüleri için küçük bir vergi de ödemekteydi. Bedirhan Bey, maddi durumları ağır olan kişilere para yardımı bile yapmaktaydı. Görgü tanıklarının kaydettiğine göre *"bey paraları yüzlerce dul, çocuk, kimsesiz ve güçsüz insanlar arasında paylaştırmaktaydı"*. (200, s. 54).

Çağdaş bilimleri öğrenmek için Avrupa'ya insan gönderilmesi Bedirhan Bey'in önemli girişimlerinden biriydi.

Askeri - politik ve sosyo - ekonomik konumlarını pekiştiren Bedirhan Bey, uygulamada bağımsız hükümdar oldu. Bir zaman sonra ön yüzünde *"Botan emiri Bedirhan"* yazısı, arka tarafında ise Hicri 1258 (1842) tarihi bulunan kendi sikkelerini bastırmaya başladı. Bedirhan Bey, Cizre'yi devletin başkenti ilan etti. Burada Kürt bayrağı göndere çekildi. Bağlaşık Kürt hükümdarları, yeni devleti destekleme ve savunma yemini verdiler. (134, s. 45)

Ama Bedirhan'ın topraklarındaki bu başarılar döneminde, Kürt ulusal hareketi için elverişli olmayan eğilimler de gelişmeye başladı. Kürt hükümdarları ile Hakkari yöresinde yaşayan Asurlar cemaatinin başı Mar Şimun Mar-Yohan arasındaki ilişkiler bozuldu. Bunda, Türkiye'nin stratejik bakımdan önemli olan bu bölgesinde Hristiyan Asurları kendi dayanağı durumuna getirme denemesinde bulunan Amerikan misyonerleri ile İngiliz diplomatik temsilcilerinin suç payı büyüktü. Kürtler ile Asurlar arasındaki ilişkiler o denli gerginleşti ki, dolaysız silahlı atışma tehlikesi ortaya çıktı. Bu durum, Osmanlı yöneticileri için çok uygundu. Musul hükümdarı, Asurlar ile Kürtler arasında çıkacak bir çatışmanın taraflardan her ikisini de ciddi ölçüde zayıf kılacağı, bunun ise kendisine, onlarla ve ötekileriyle başa çıkma fırsatı yaratacağı düşüncesindeydi. Musul hükümdarı, bir yandan Kürtleri Asurlara karşı dolaysız saldırılara, öte yandan İngilizlerle birlikte Sultan'ı Bedirhan'a karşı kışkırtıyordu. Kışkırtıcıların gayretleri boşa gitmedi. Kürt Beyleri 1843 yılında Asurlara

karşı katliam, yağma ve kundaklamalara giriştiler. Asurlar, Musul'da İngiliz konsolosu, Asur kökenli Rassam'a resmi şikâyetle bulundular. Rassam ise, İstanbul'daki Büyükelçisi aracılığıyla Sultan'dan Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını istedi. (143, s. 56). Sultan hükûmetine de, zaten bu gerekliydi. Şimdi artık, Kürtlere karşı yeni bir sefer hazırlığını engelsiz başlatabilirdi. Ama önce Doğu Anadolu askeri valisi Hafız Paşa'ya, Sultan iktidarının tanınmasını sağlamak için barışçı yöntemleri denemesi talimatı verildi. Ne var ki, armağanlar ve vaatlerle Bedirhan Bey'i ikna etmek için girişilen bütün denemeler başarısız kaldı. (115, s. 144).

1847 yılının Mart ayında, Kürtlere karşı askeri kampanya hazırlıklarına başlandı. Yukarı MEzopotamya'da Osmanlı askerlerinin yeni başkomutanı Osman Paşa, görevine enerjik bir şekilde sarıldı. Yeni asker için genel seferberlik ilan edildi. 1847 yılının Mayıs ayı ortalarında Osman Paşa'nın ordusu artık taarruza geçmeye hazırdı. (222, 1847, No: 285).

Haziran 1847'de ordu kuzey yönünde ilerledi. Ordu önce, Cizre'nin kuzeyinde Bedirhan Bey'in mütteliklerinin direnişini ortadan kaldırmaya girişti. İlk darbe Abdal Bey'e indirildi. Bu harekate katılan Osmanlı askerlerinin sayısı 25 binden fazla iken, Kürt güçleri 15 - 17 bin kişiden ibaretti. (222, 1847, No: 290).

Bedirhan Bey düşmanı karşılamak üzere özenle hazırlık yaptı. Zor aşılır ve istihkâmları bakımından iyi pekiştirilmiş dağlık bölge, hemen yol vermez durumdaydı. İlk çatışmada Osmanlı güçlerinin sayıca üstünlüğüne rağmen, Kürtler zafer kazandı. Ama sağ kanat komutanı Ezdanşêr'in ihaneti sonucunda Osmanlılar, Bedirhan Bey'in ardına geçti ve onu, kendi konumlarını terk etmek zorunda bıraktı. Bedirhan Bey, 5 bin kişilik müfrezesiyle Eruh Kalesi'ne sığındı. Kale üç gün boyunca güvenliği için tedbirler aldıktan sonra, Osman Paşa'ya teslim olmak zorunda kaldı. (130, s. 555).

Osmanlı askerleri, Kürtlerin direnişini ortadan kaldırırken, Cizre bölgesinde birçok köyü harabeye çevirdiler. Bedirhan Bey'in malı-mülkü satıldı. (74, s. 116). Kendisi ise ailesiyle birlikte sıkı güvenlik önlemleri arasında İstanbul'a gönderildi.

Osman Paşa, Bedirhan Bey'in tutsak alınmasından sonra, diğer Kürt reislerine karşı cezalandırma hareketini sürdürdü. Osman Paşa'nın ordusu 15 Ağustos günü Siirt'e ulaştı ve burada kentin masum halkına karşı kıyım başlattı.

Kürdistan'da gerilla savaşı devam etti. Bu savaşı, ne yıkımlar, ne

açlık, ne de az zaman sonra başlayan kolera salgını durduramadı. Binlerce köylü bu hastalığın kurbanı oldu. Salgın, bir süre sonra Osman Paşa'nın ordusuna sıçradı. Yalnız 1847 / 48 yıllarının kış mevsiminde Bitlis kentine yerleşmiş bulunan bu ordudaki askerlerin dörtte üçü kolera'dan öldü. (200, s. 60).

Sultan idarecileri, Kürtler üzerindeki zaferi o denli önemli sayıyorlardı ki, Osman Paşa'nın seferinin tamamlanmasından sonra, bir yüzünde Bedirhan Bey'in Eruh kalesi, diğer yüzünde ise yenilmiş "*Kürdistan Madalyası*" çizilen özel bir madalya bile basıldı.. (67, s. 46).

Kürtlerin gelecekte olası etkinliklerini önlemek için, bütün başlıca Kürt merkezlerine Osmanlı müfrezeleri yerleştirildi. Bölgelerin yönetsel dağılımında ciddi değişiklikler yapıldı. Cizre, Hakkari ve Pervari bölgeleri bir genel valilikte birleştirildi.

Kırım Savaşı Döneminde Kürt Hareketi (XIX. Yüzyılın 1850'li Yılları)

Osmanlı ordusunun 30'lu ve 40'lı yıllarda Kürdistan'da gerçekleştirdiği askeri harekât, Kürt feodal ayrılıkçılığının hezimetine, bağımsız ve yarı bağımsız Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasına götürdü.

Osmanlı yönetimi Kürdistan'a yerleşmeyi başaramadan, Rusya'ya karşı yeni bir savaş hazırlığı sorunuyla karşı karşıya geldi. Osmanlı hükümeti doğu bölgelerinde yaşayan halk arasında saygınlığa sahip değildi. Osmanlı ordusunun Kürtlere karşı son seferlerinin etkili Kürt reisini sürgüne gönderen sultan hükümeti, kendisini büyük ölçüde sosyal temelden yoksun kıldı. Oysa bu temele dayanarak, Kürtlere etki edebilirdi.

Kürt halkının, Osmanlı idarecilerinden memnuniyetsizliği açık seçik ortataydı. Kürtlerden yeni asker toplanması için çıkarılan çağrılar her defasında kuvvet kullanılarak gerçekleştirildi. Kürtler arasında orduya asker toplama seferinde gözlemci olan H. Moltke, halkın Osmanlı idarecilere karşı düşmanca tutumunu belirtti. Seferberliği "*insan avına*" benzetiyordu. Askere alınan insanlar, elleri arkalarına bağlanarak taşınıyordu. (192, s. 354). Erkekler, seferberlikten kaçınmak için dağlara sığınıyordu. Sultan idaresi bir tek Rusya'yla hem hudut bölgelerde yaşayan Kürt boylarına güven bağlıyordu. Onları yağmacılık ve savaş ganimeti olasılığıyla kendine kazanıyordu. Ne var ki, bu Kürtler arasından birçoqları da, Osmanlı askerlerinin zaferine inanmadıkları

için, başlamak üzere olan savaş konusunda dikkatli bir konum alıyorlardı. Rusya'nın Kafkaslar bölgesinde yaşayan Kürtler, son ferdine dek Osmanlılara karşıydı. Rus komutanlığı bu Kürtler arasından, Albay M. T. Loris - Melikov'un genel komutanlığında iki alay oluşturdu. Bu Kürt alayları, en iyi yönleriyle kendini gösterdi. (28, s. 33, 35; 225, 1897, No: 55).

Türk ordusu saflarında yer alan Kürtler isteksiz savaşıyordu. Türk ordularına topu topuna 4-5 bin süvari Kürt katıldı. Üstelik Kürt süvariler yalnız Kafkasya cephesinde 1853 yılının sonbaharında başlayan ilk büyük çarpışmaya iştirak etti. Doğu (Kırım) Savaşı'nda, 1 Aralık 1853 günü Beşgedikler çarpışmasında Ruslar, Ahmet Paşa'nın askerlerine darbe indirince, Kürtler, Türklerden yüz çevirdi, silahlarını onlara karşı yönelterek, Türklerin hezimetini tamamladı. (9, c. 10, 773). Görgü tanıklarının anlattıklarına göre, Kürtler Türklere karşı öylesine büyük özenle çarpıştı ki, bu çarpışmaya katılan bütün düzenli Türk askerlerinden en çok 5-6 bini Kars'a geri dönebildi. (232, 1854, No: 11). Savaşın başında Türklerin yanında yer alan Bezik, Cemadinli ve Milani boylarının 14 reisi Aralık 1853'de Aleksandropol'e giderek, Rus idarecilerine itaatlerini belirttiler.

Loris - Melikov, Ekim 1854'te, etkili Kürt reisi Kasım Han ile başarılı görüşmelerde bulundu. Bu da hudut boyu bölgelerde yaşayan Kürtler arasında Rusya'nın konumlarının daha çok pekişmesine götürdü.

Rus askerlerinin Temmuz 1854'te Küçük Dere'de (Cıngıllı tepelerinde) kazandığı başarılar ve Beyazıt kentini ele geçirmeleri, Kürtlerin sempatilerinin Rusya lehine daha çok değişmesine götürdü, Kürdistan'da olayların seyrine güçlü etki gösterdi. Türk idarecilerinden memnun olmayan halk, ayaklanma fırsatı arıyordu. Rus askeri komutanlarından Lihutin, bununla ilgili olarak şunları yazdı: *"Paşaların rüşvetçiliği, adaletsizliği ve zorbalığı, aradan çok geçmeden yalnız Kürtler arasında değil, Kürt komutanının yönetiminin, Paşaların yönetimine kıyasla daha hafif ve iyi olduğunu kavrayan Asurlar arasında da genel memnuniyetsizlik doğurdu"* (113, s.256). Bunu Avrupa gazetelerinin muhabirleri de doğruluyordu. (225, 1855, No: 23, Ek). Bu dönemde Kuzey Kürdistan'ında Bedirhan Bey'in yeğeni Ezdanşêr'in* yönetiminde büyük ayaklanmalardan biri patlak verdi. Ayaklanma Botan - Cizre -

• Sultan hükümeti Ezdanşêr'in güçlenmesinden korkarak daha Kırım Savaşı öncesinde, Bedirhan Bey'e karşı savaşında Türklerin yardımına güvenen Ezdanşêr'i Kürdistan'ın yönetiminden uzaklaştırdı. Beklentilerinden aldatılan Ezdanşêr, Türk idarecilere karşı harekete geçmek için fırsat kolluyordu.

Hakkâri bölgelerini kapsadı. Ezdanşêr iki bin kişilik müfrezesinin başında Bitlis kentine doğru ilerledi. Ezdanşêr, yerli halkın geniş desteğiyle Bitlis'i kolayca ele geçirdi ve Kaymakam Ali Bey'i öldürdü. (9, c. II, s. 326).

Ayaklanma olağanüstü bir hızla yayıldı. Van ve Moks'ın güney bölgelerinde Kürtler, Tali Bey'in oğulları da hükümdarları olan Türklere karşı çıkarmayı başardıkları önemli sayıda askerleriyle ayaklananlar arasında yer aldılar. (50, s. 148) Hırısityanlar (Asurlar) da bu arada yakalananlara yardım ettiler.

Ayaklanma Türk idarecileri korkuttu. "*Courier de Lyon*" gazetesinin İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre "*Osmanlı hükümeti, her gün biraz daha güçlenen ve bastırılması olanaksız olan ayaklanmanın dehşetli boyutlar almasından ve Ermenistan'ı ve hatta Anadolu'nun hristiyan halkını da kapsamasından korkuyordu*". (225, 1855, No: 23, Ek).

Askerlerin sayısı artık 30 bini bulan Ezdanşêr, 1855 yılının başında, ciddi bir direniş görmeden, Van Gölü'nün güneyinde Musul'a kadar uzanan Kürt topraklarını ele geçirdi. Ayaklananlar burada silah fabrikasını, hazineyi de ele geçirdiler, yerli yönetim temsilcilerini kovdular. Musul'daki Yezidi Kürtler de Ezdanşêr'e faal destek gösterdiler. Yezidilerin emiri Hüseyin Bey beş bin kişilik Türk ordusunu bozguna uğrattı, beş top arabasını ve Siirt kentini ele geçirdi. (9, c. 11, s. 326)

Türk hükümeti, bunun sonucunda gayet zor bir duruma düştü. Ordunun başlıca bölümleri Rus-Türk cephesinde bulunuyordu. Kent garnizonlarından acilen toplanarak oluşturulan Kengam Paşa komutasında bir ordu 1855 yılının Ocak ayında Bağdat'tan yola çıkarak, Ezdanşêr'e karşı yürüdü. Ve bu ordu, Kürtlerle, Siirt yöresinde daha ilk karşılaşmasında bozguna uğratıldı. Yerli Rum ve Araplar da ayaklananlara katıldılar. (113, s. 257).

Rusya'dan gelecek yardıma güvenen Ezdanşêr, Rus askeri komutanlarıyla ilişkiler kurma denemesinde bulundu. Ezdanşêr, Beyazıt'ı ele geçirmelerinden sonra, harekâtı güney yönünde etkinleştirmeleri ricasıyla Rus askeri komutanlarına beş kez mektup gönderdi. Ezdanşêr, ayaklananların güçlerini Bitlis'te Ruslarla birleştirmeyi, bundan sonra da birlikte Erzurum'a doğru ilerlemeyi düşünüyordu (113, s. 257). Ama Ezdanşêr'in mektupları, o sıralarda Rus ordusu bu bölgeyi terk etmiş olduğu için adreslerine ulaşamadı. Bununla birlikte, o dönemde Erivan birliklerinin kurmayını yöneten Lihutin'in de doğruladığı gibi, Rus

askeri komutanları bu mektupları almış olsalardı bile, herhangi bir girişimde bulanacakları kuşkuluydu. Çünkü Erivan birliği daha kış mevsiminde ilerleme harekâtını durdurmuştu.

Ayaklanma Şubat ve Mart aylarında en büyük boyutlara ulaştı. Askeri harekât Batı Ermenistan'a değin yayıldı. Ezdanşêr, Van paşasından Van kentini teslim etmesini istedi. Ayaklanma Erzurum ve Beyazıt'a doğru da yayıldı. Türk ordusu komutanlığı bu koşullarda, kuvvetlerinin bir bölümünü Rus - Türk cephesinden alarak Ezdanşêr üzerine sürmek zorunda kaldı. Ama yalnız Kürtlere karşı savaşıyan Türk askerlerinin komutanı Mehmet Paşa, Mart ayının başında, Cizre kenti yöresindeki Derban köyü yakınında ayaklananları bozguna uğratmayı başardı. Oluşan durumdan yararlanan Musul'daki İngiliz konsolosu, olaylara müdahale etti. İngiliz konsolosunun etkin katılımıyla Kürt boylarının birçok reisi, Türk idarecilerle barıştırıldı. Bu durumda Ezdanşêr, harekâtı durdurmak ve ailesiyle birlikte, Cizre ilinde, savunma açısından iyi pekiştirilmiş bulunan Gasra Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. (13, s. 258-259).

Ezdanşêr, Nisan ayı başında Erivan birliği komutanına somut öneride bulundu. Ezdanşêr, Muş kentine, oradan Bitlis kentine doğru ilerlemeyi ve Bitlis'te Rus ve Kürt kuvvetlerinin birleşmesini önerdi. Ne var ki, beklediği yardımı göremeyen Ezdanşêr, başarı umutlarını yitirdi ve İngiliz konsolosunun etkisiyle Türk idarecilerle görüşmeler yürütmeye rıza gösterdi. İngiliz konsolosunun vaatlerine ve "şeref" sözüne inanan Ezdanşêr, hükümet temsilcileriyle görüşmelerde bulunmak üzere Gasra Kale'den çıktı. Hemen tutuklandı ve İstanbul'a gönderildi. Yönetimden yoksun kalan ayaklanma tez elde sona erdi. Türk idareciler böylece, Kürdistan'ı fazla kan dökülmeden yatıştırımayı başardılar.

Bu ayaklanmanın Osmanlılar için yarattığı tehlike o denli büyüktü ki Sultan hükümeti, ayaklananlara karşı kazanılan zaferden sonra özel bir madalya bastırdı. Kürdistan'a getirilen ordu, acilen Rus cephesine geri döndürüldü. Ama Ezdanşêr'in ayaklanmasının sona ermesinden sonra da Kürtlerin Ruslarla askeri işbirliği için gerçek olanaklar vardı. Türk ordusu komutanlığı bir süre, Rusların, Kürtler arasında büyük saygıya ve on binlerce silahlı Kürt'ü ayaklandırma yeteneğine sahip bulunan Ezdanşêr'in kardeşi Ömer ağayla ilişkiler kurmasını endişeyle bekledi. Ne var ki, Rus askerleri, yollarında güçlü şekilde tahkim edilmiş Kars'taki Türk kalesi durdukça, Kars bölgesi Kürtleri, iler-

lemelerini engellemese bile, Batı Ermenistan'ın derinliklerine doğru yürümek niyetinde değildi.

Bu bölgenin en etkili reisi Kasım Han, Loris Melikov aracılığıyla Ruslarla dostluk ilişkilerini sürdürmeye devam etti. Yalnız Rusların Kırım Cephesi'ndeki başarısızlıklarından dolayı Kasım Han, açıkça Rusların tarafına geçmekten çekiniyordu. Bu durum Rus askeri komutanları arasında kuşku ve memnuniyetsizlik yarattı. Ama Kasım Han, Türklere sempati beslemiyordu. Kasım Han, Anadolu Osmanlı orduları komutanı Kerim Paşa ve Kars Valisi Sari Paşa'nın, Kars'a gelmesi için yaptıkları davetlerden hiçbirine razı olmadı. (50, s. 116). Kasım Han'a bağlı Kürtler, Osmanlı ordusunda görev almaktan değişik bahanelerle kaçınıyorlardı.

Rus askerleri Temmuz ayının sonunda Kars'ı bütünüyle kuşattılar. Loris Melikov, kuşatılmış olanlara besin maddeleri taşıyan atlı araba katarlarına saldırılar için gönüllülerden (Gürcü, Ermeni, Kürt vb.) partizan müfrezeleri örgütledi. (135, c. 2, s. 535). Kürtler bu müfrezelere büyük istekle katıldılar. Kars Paşalığı Kürtlerinin Ruslara sempatisi, genellikle Rus ordularının yerlilere iyi davranmalarından kaynaklanıyordu. Halktan ordu yararına yalnız haraç toplanıyordu. Rus komutanlığı bütün yiyecek maddelerinin karşılığını halka mevcut parayla ödüyordu. Kasım 1855'de Kars'ın düşmesiyle, Kafkasya Cephesi'ndeki askeri harekât genel hatlarıyla sona erdi.

Kırım Savaşı, Kürt halkı ile Osmanlı idareciler arasında derin çelişkiler ortaya çıkardı. Ezdanşêr ayaklanması, bunu özellikle parlak bir şekilde meydana koydu. Bu süreçte Kürtler, Ruslara karşı büyük sempati gösterdiler. Kürdistan'daki kaynaşmalar savaştan sonra da devam etti. 1856 yılında büyük bir Kürt ayaklanması patlak verdi. Hareket Diyarbakır vilayetinde Reşkotanlı boyu ile Yezidi Kürtler arasında başladı. Dersim'in dağlık bölgesi de ayaklandı. Muş, Van ve Erzurum paşalıklarında Kürtler ile Osmanlı askerleri arasında büyük çarpışmalar oldu. Muraviev'in bildirdiğine göre *"anlatılan büyük kar-gaşalıklar, Beyazıt Paşalığı sakinleri tarafından, gerek Kürtlerin, gerekse Yezidilerin, Rus askerlerinin gelmesini beklemeleriyle izah ediliyor."* (9, c. 11, s. 239).

Kürtlerin Osmanlı aleyhtarı tutumları ve Kırım Savaşı'ndan sonra uygulamada bağımsız durumlarını koruma uğrunda mücadeleleri, en parlak şekilde Dersim'de ifadesini buldu.

XIX. Yüzyılın '60'lı - '80'li Yıllarında Kürt Hareketi

Dersim'in istilası tarihi 1830'lu yıllarda gelişen olaylarla başladı. O zaman Raşit Paşa'nın ordusu, Mısır seferinden sonra, Kürdistan'ı yatıştırmak üzere geri döndü. O dönemde Dersimlilerin mücadelesinin başında, etkili Kürt aşiretlerinden birinin temsilcisi olan Şah Hüseyin Bey vardı.

Türk hükümeti, Kırım savaşı arifesinde, cephe ardını Dersimli Kürtlerin ani saldırılarından korumak için olağan askeri bir sefer örgütledi. 15 bin kişilik bir ordu, sivil halka da acımadan olağanüstü bir gaddarlıkla Dersim'i yatıştırmaya girişti. Bu arada Kürdistan'ın birçok sakini, köle olarak İstanbul'a gönderildi. Osmanlı askerleri hileyle yakalamayı başardıkları Kürt reisleri asarak, kazığa oturtarak, yakarak, üzerlerine petrol dökerek ve derilerini yüzerek, canavarca katlettiler. Direniş örgütlemeyi başaramayan Şah Hüseyin Bey'in oğlu Ali Bey, Osmanlı ordusunu alt edip zor aşılır dağlık bölgelere çekmek ve oradan onu kısım kısım bozguna uğratmak amacıyla geri çekilmeye başladı. Çarpışmalarda güçlerini zayıf düşüren ve tam bozgun dan korkan Osmanlı askerleri, kimi stratejik mıntikalarda, genellikle Erzincan-Harp ut yolunda küçük garnizonlar bırakarak güçlerinin esas bölümünü Dersim'den çıkardılar. Ordunun çekilmesinden sonra kentte kalan Osmanlı memurlar, bir süre sonra Dersim'den kaçmak zorunda kaldılar. İşte böylece, Osmanlı'nın Kırım Savaşı başlayana değ in, Dersim'i, Rusya İmparatorluğuna karşı savaş hazırlığının dayanak noktası durumuna getirme denemesi başarısız kaldı.

Sultan hükümeti, Kırım Savaşı'ndan sonra, yeniden Dersimlileri yatıştırmaya kalkıştı. Savaş tan sonra yorgun olan Osmanlı askerleri, bu kez de Dersim'i dize getirmeyi başaramadılar, yalnız daha önce istila edilmiş bölgelerde Osmanlı yönetimini yenilemekle kaldılar.

Dersimli Kürtleri silah gücüyle dize getirmeyi başaramayacaklarını anlayan Osmanlı idareciler, havuç ve sopa politikasına başvurdular. Zamanla bu politikanın daha başarılı olduğu görüldü. Sözgelimi Erzurum'daki Rus konsolosunun İstanbul'daki büyükelçisine gönderdiği mektupta, Erzurum hükümdarı Semih Paşa'nın *"ora Kürtlerini, biri hükümetten korunma, himaye ve hediyeler bekleyen, birbirine düşman iki partiye ayırmayı başardığından"* söz ediyordu. (50, 8. 71).

Dersim'de ihtiyacı karşılayacak yolların bulunmaması, Türklerin ceza (tenkil) harekâtı uygulamalarını engelliyordu. Türk idareciler bu

engelin aşılması için halkı Diyarbakır'dan başlayarak Pülümür, Hozat, Mazgirt ve Palu'dan geçirip Erzincan'a götürecek yollar yapmaya zorlama denemesinde bulunuyordu. Semih Paşa, Dersimli Kürtlerin hiçbir zaman haraç ödememiş olmasından hareket ederek "*Kürtlerin şose yolları yapımında çalışmasını vergi borcu yerine sayma*" vaadinde bulundu ve "*kendi kesesinden Dersimli işçilere günlük nafakalarını temin etme yükümlülüğünü üstlendi*". (10, a, d, 1085, 1, 5).

Ne var ki, Semih Paşa'nın bu niyetleri, Kürt halkının etkin direnişi sonucunda tam başarısızlığa uğradı. Birçok bey, Türk idareciler karşısında uşaklığını yaşamlarıyla ödedi. Nitekim Dersim kaymakamı Gülabi Bey, davranışlarından infial duyan Kürtler tarafından öldürüldü.

Aradan çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilişkilerin, sonraları 1877-1878 yıllarında gerçekleşen Rus-Türk Savaşı'na götürecek şekilde, yeniden gerginleşmesi, Dersim'deki siyasi durumu etkiledi. Etkili Kürt beylerinden bazıları, Ruslarla gizli ilişkiler kurdular. Hozat. kaymakamı Mansur Ağa, Aleksandropol bölgesine Rus askerlerinin yığıldığını öğrendikten sonra, güvendiği bir adamını, Ruslar Dersim'e yaklaştığı taktirde yardım vermeye hazır bulunduğunu bildirmek üzere Rus askeri komutanlığına gönderdi. (50, Ek 23 s. 84). Ali-İlahi tarikatından Kürt şeyhleri, Dersim'in Rusların yardımıyla kurtarılmasının Tanrı tarafından vaat edilmiş olduğunu vaaz etmeye başladılar.

Türk idareciler savaş arifesinde, bütün doğu vilayetlerinde yaşayan Kürtlerin dini duygularına hitap etmek için boşa çıkan denemelerde bulundular. Kürtler, yöneticilerin yeni asker sağlama isteklerine olaylarla karşılık verdiler ve bu olaylar bir süre sonra silahlı ayaklanmaya dönüştü. Semih Paşa, Ekim 1876'da gönderdiği bir telgrafında Muş, Bitlis ve Van vadilerinden Kürtlerin, istenen sayıda yeni askeri vermedikten başka "*eskiden nizami asker olmuş ve doğrudan redif listelerine*" bildirdi. (50, s. 163). Kuzincan'dan Şah Hüseyin Bey, Semih Paşa'nın ısrarlı isteklerine, ancak kendisi komutan olduğu taktirde asker sağlamaya razı olduğu yanıtını verdi. Sultan hükümeti bu istekleri kabul etmek zorunda kaldı. Ama Şah Hüseyin Bey'in emrindeki Kürtler, Beyin kararını onaylamadılar ve şu açıklamada bulundular: "*Biz yükümlü bulunmadığımız için ne vergi ödeyeceğiz, ne de asker temin edeceğiz. Eğer bu, vatanı savunma savaşı ise, bizim Sultanın yardımına ihtiyacımız yoktur. Biz vatanımızı, Sultansız da savunabiliriz*"(54, s. 217).

Türk askerinin, halkın direnişini nihai olarak bastırmak amacıyla

gerçekleştirdikleri istila, Dersim'de açık ayaklanmanın başlangıcı oldu. Ayaklanmanın başlıca eylem gücünü köylüler oluşturdu. Tümü silahlıydı. Trabzon'daki İngiliz konsolos yardımcısı Billiotti, "*nüfusu 30 bin dolayında olan Dersim'deki boyların tümünün açık olarak ayaklandığını*" bildirdi (36, s. 86). Dersimlilere karşı Dördüncü Osmanlı Ordusu harekâta bulundu. Bu orduya ayrı ayrı yerli askeri bölükler de katıldı. Çarpışmalar Tujik ve Hut Dağları eteklerinde gelişti. Türk askerlerinden kaçan bütün halk buraya toplanmıştı.

Çarpışmalar üç gün sürdü. Tujik Kürtleri yardım için komşu Kürt boylarına başvurdu. Ama onlar da zor durumdaydı. Kritik anda Ermeniler yardıma geldi. Kürtler ile Ermenilerin birleşik güçleri, Türkleri Paak vadisine çekilmek zorunda bıraktı*.

Tujik Dağı eteklerindeki çarpışmalara katılanlardan biri şunları yazdı: "Zaferin ardından beş gün geçer geçmez, Osmanlı Ordusu geri döndü ve amansız bir ilerleme başlattı. Türkler, dağları güçlü top ateşine tuttu. Ama top ateşi, kendilerini savunanlara hiç bir zarar getirmedi. Savaş 15 gün sürdü. İki taraf da ısrarla çarpıştı. Ama Türkler, ateşle bizleri dize getirmenin olanaksız olduğunu anladıktan sonra, teslim olmaya zorlamak için susuz ve yemeksiz bırakmayı gerekli buldular. Bu da yardım etmedi. Bu arada kuşatılmış bulunanlar arasında görüş ayrılıkları böşgösterdi. Bazıları Tujik'i terk edip, Huti-Terese sığınma gereğinden söz ediyor, başkaları bu yolun bozguna götürebileceğini ileri sürüyordu. Bu tartışmalar sonucunda kuşatılmış olanların bir bölümü, çemberi yararak Huti-Terese'ye gitti. Dersimlilerin gücünün zayıf düşmesinden yararlanan Osmanlı yöneticiler, kesin bir taarruza geçtiler ve Tujik'i ele geçirdiler. Tujik Kalesi'nin düşmesinden sonra, Kürtler partizan mücadelesine başladılar.

Ekim 1878'de Billiotti Trabzon'dan Marki Salisbury'ye şunları yazdı: "... bundan yaklaşık dört hafta kadar önce Ahmet Paşa adında birinin yönetiminde Kürtler, Erzincan Ordusu'nun üç ya da dört taburundan ibaret Osmanlı müfrezesini geceleyin aniden bastılar. Asker sayısı 300'den fazla olmayan bu bölükler tutsak alındı; Kürtler kampta bulunan üç dağ topunu, çok sayıda silah, askeri cephaneye ve erzakı dağa taşıdılar. " (36, s. 86). Daha sonra o, Kürtlerin Merdin Boğazı'nda mevzilenmekte olduklarını ve burada, Türk güçlerinin ülkenin ortalarına geçiş yolunu kestirdiklerini belirtiyordu.

* Bu çarpışma hakkında birçok halk şarkısı vardır.

Bu sırada ise Huti-Teres dağı bölgesinde Kürtler ve Ermeniler amansız direnişi sürdürüyorlardı. Beklenilmeyen bu güçlü tepki, Türk askerini ilerlemeyi durdurmak zorunda bıraktı. Munzur ırmağı, düşman güçlerin arasından akıyordu. Türkler, ırmağı geçmek için yaptıkları, ancak atılganlıkla savaşı Ermeniler ile Kürtler tarafından püskürtülen başarısız denemelerden sonra taarruzu kesmek zorunda kaldılar. Aynı bölgelerde kazandıkları başarılarla rağmen Türk askerleri, Dersim'i bütünüyle güdümlemeye almayı başaramadılar.

Yığınsal oluşu, Dersim Ayaklanması'nın belirgin çizgilerinden biriydi. Mücadeleye büyük-küçük, erkek-kadın bütün halk katıldı. Türk subaylar, kadınların da tıpkı erkekler gibi yiğitçe ve atılganlıkla çarpıştıklarını belirtiyorlardı.. (191, s. 150).

Dersim'in coğrafi konumunun, Türklerle savaşta ona ön kale rolünü kazandırdığı ve Dersimlilerin yiğitçe mücadelelerinin daima öteki Kürt bölgelerinin de dikkatini çektiği gerçeğini gözönünde bulundurursak, bu ayaklanmanın büyük önemi olduğunu söyleyebiliriz. Türk ordusu'nda görev almış İngiliz subay Millingen, doğrudan şöyle yazdı: "*Dersim Dağları, Kürt ulusunun kalesidir*". (191, s. 150). Türk idarecilerin, Dersimlilerin direnişini nihai olarak kırmaya yönelik büyük çabalarının izahı da bundan kaynaklanıyordu.

Dersim olayları, 1877-1878 Rus-Türk savaşı arifesinde ve savaş sırasında gelişti. Türk hükümeti Dersim Ayaklanması'nın bütün Kürdistan'a yayılmasını önleme çabasıyla, başeğmez Kürt boylarına karşı cezalandırma (tenkil) seferleri örgütledi. Eğil, Akçakent, Cizre bölgelerinde ve daha birçok başka yerde yaşayan Kürtler, Kürdistan valisi İstanbul Paşa komutasında gerçekleştirilen bu seferlerin kurbanı oldu. Ama bu türden önlemler, beklenenlere ters düşen sonuçlar getirdi. Averyanov, bu soruna değinirken şöyle yazdı: "*Bohtan ve Hakkâri boylarının reisleri ve şeyhleri, nefret ettikleri Türklere saldırmak ve eski bağımsızlıklarını geri getirmek için, yalnız uygun zaman bekliyorlardı*". (50, s. 158).

Kürtler arasında Rusya'dan yardım gelmesi umudu, Rus-Türk ilişkileri gerginleştiği ölçüde büyüyordu. Kafkaslarötesi'nin askeri yönetimi, Türkiye'yle savaşın yaklaşmasını göz önünde bulundurarak, sınır boyu bölgelerde yaşayan Kürtlere daha büyük ilgi göstermeye başladı. Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi N. P. İgnatiev 23 Kasım 1876 tarihli resmi haberinde şöyle diyordu: "*....Kafkasya yönetiminin, Kürtlere*

destek temin etmesi ve onlarla önceki savaş örneğince gizli ilişkiler kurması gereklidir. Aksi halde Türk yönetiminin dalkavukluğu ve İngilizlerin entrikaları, bütün savaşkan Kürt halkını bize karşı kıskırtma imkânı bulacaktır..." alıntı (50, s. 86)'dan alınmıştır.

Gerçekten sultan idarecileri Kürt bölgelerinde, Kürt reislerini Türk ordusuna kazanmak için her türlü araçları kullanıyorlardı. Ancak alınan sonuçlar hiç de tatmin edici değildi. Bu bölgelerin Kürtleri istenen sayıda yeni asker sağlamayı reddediyorlardı, firar olayları artıyordu. Türk komutanlığı, ordudan firarları önlemek için, Kürtlerden atları alma ve onları yaya askerlere katma karan aldı. (25, f. 485, d. 1243, 117 ob).

Hakkârî'de etkili olan Şeyh Übeydullah'ın Rusya'ya karşı savaşa katılmaya razı olması, Türk hükümetinin işine yaradıktan başka, bazı boyları kendine kazanmasına yardımcı oldu. Ama daha sonra gelişen olayların da gösterdiği gibi, Kürt reisinin konjoktürel adımı, Kürdistan'da o anda patlak verebilecek bir ayaklanmayı önlemiş olsa da, ne Ruslara karşı düşmanca tutumun, ne de Sultan hükümetiyle dürüst ilişkilerin işareti değildi. Kürdistan'da huzuru sağlamak için bütün önlemleri alan, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek bağlaştığı İngiltere, bunu çok iyi anlıyordu. İngiltere Büyükelçisi Türk hükümetinden, bütün etkili Kürt reislerinin Kürdistan'dan derhal uzaklaştırılmasını ısrarla istiyordu. İngilizler bununla birlikte Kürt reislerini rüşvetler ve vaatler yoluyla kendi tarafına kazanmak uğrunda çaba harcıyordu. İngilizler bundan başka Ermenilerin ve öteki Hristiyanların dikkatini kurtuluş umutlarından başka yana kaydırmaya gayret gösteriyorlardı.

Onlar Rusya'nın Kürtler ile Ermeniler arasındaki etkisinin artmasını önlemek için olanaklı olan her şeyi yapıyorlardı. Ermeni denemeci ve yazarı Raffi'nin de belirttiği gibi, İngilizler, Kürtlerin kişiliğinde, Rusların Fırat ırmağı vadisine ve daha sonra Hindistan'a doğru ilerlemesini durdurabilecek güvenilir bir engel görüyorlardı.. (300, 1880, No: 167). İngiliz diplomasisinin entrikaları arzulanan sonuçları getirmeydi. Hatta Türk idarecileri, İngiltere'nin Kürt reislerinin Kürdistan'dan uzaklaştırılması önerilerine gayet isteksiz yanaştılar. Onlar, Türkiye'nin Kürtleri ülkenin kuzeydoğu ve doğu sınırlarının korunması işlerinde kullanma umudunu yitirmedikleri için, bu gibi sert önlemlerin yeni olaylara vesile olacağından korkuyorlardı.

Savaş harekâtı sırasında Kürtler, Türk askerlerine gerekli olan her şeyin sağlanması için ağır yükümlülükleri (nakit, ve aynı olarak) yerine

getiriyorlardı. Türk askerlerinin Kürt ailelere iskânı da ağır bir yükü. Türk askeri harekâta doğrudan katılımı önemsizdi. Kürtler savaşın daha ilk gününden komutanlarına itaatsizlik göstermeye ve ilk uygun durumda silah ve cephanesini de kendileriyle birlikte götürerek, savaş alanını terk etmeye başladılar. (17, s. 63).

Az zaman sonra Kürtler, bütün küçük birlikler halinde cepheden ayrılmaya başladılar. Yalnız 17 Haziran 1877 günü Beyazıt yöresinde bin beş yüz kişi keyfi olarak cepheyi terk etti; yolda onlara, başka ordulardan firar eden bin Kürt katıldı. Beyazıt Kalesi'nin kuşatılması sırasında Übeydullah'ın asker saflarında 5 bin kişiden yalnız 1443 Kürt kaldı. (50 s. 195; 102, s. 67). Bu durum, Übeydullah'ı kuşatmayı kaldırmak ve izinsiz olarak Bargir'e dönmek zorunda bıraktı.

Kürtlerin, Türk askerleri saflarında çarpışmayı reddettikleri hallere de sık sık rastlanıyordu. Onların, Ruslardan, kendilerini Rus ordusuna almalarını rica ettiği durumlar da bir-iki değildi. (227, 1877, No: 18, 8. 138).

Rus askerlerinin Kars, Beyazıt, Sahanlık ve Hınıs Kalesi'nde kazandığı zaferler, Kürdistan'daki siyasi duruma büyük etki gösterdi. Erzurum eski Konsolosu İvanov, Kars'ın düşmesinden hemen sonra şunu bildirdi: *"Kürdistan'ın şimdi ayaklanma düşünceleri tedirginliği içinde yaşadığına ve buna hazırlık yaptığına eminim"*. (50, s. 87).

Türkiye ile Rusya arasında 31 Ocak 1878 günü imzalanan ateşkes anlaşması, Rus askerlerinin, Kürdistan da dahil, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinin derinliklerinde başarıyla ilerlemesini durdurdu. Kürdistan'da halk, memur Türk esaretinin yıkılması özlemiyle yaşadığı için, Rus askerler direniş görmeden ilerlemişti.

Ubeydullah'm Yönetimindeki Kürt Hareketi

Rus-Türk savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasi bunalımını şiddetlendirdi. Doğu cephesindeki askeri harekâtı, ülkenin doğusunda Ermenilerle Kürtlerin yaşadığı bölgelerin ekonomik durumuna özellikle büyük etki gösterdi.

Köylü çalışabilir erkek nüfusun orduya seferber edilmesi, gayri muntazam askerlerin yağmacılığı, boşalan devlet hazinesinin doldurulması amacıyla vergilerin arttırılması, köylülerin memnuniyetsizliğine neden olan. Türk memurlar ile Kürt feodaller, vergileri zorbalık ve keyfi davranış eşliğinde topluyorlardı. Vergi ödemek iste-

meyan veya ödemeyi reddeden yerlere, hükümet asker gönderiyordu. Sultan idarecileri halktan, gelecek yılın hesabına tahıl vermesini istiyordu. Bu, sık sık rastlanan bir durumdu.. (30, s. 76).

Birçok Kürt bölgesinde yerli feodaller, vergilerin ölçüsünü keyfince belirliyordu. Feodallerin vergileri belirleme ve toplamasında görülen kaba zorbalık, sık sık köylülerin infialine neden oluyordu.

1878-1880 yılları arasında yaşanan açlık, Kürt bölgelerinin ekonomisini büsbütün yıktı. *"The Times"* gazetesi 5 Mart 1880 tarihli sayısında şu habere yer verdi. *"Diyarbakır ve Musul'daki felaket çok büyüktür. Musul ilinde halk, geçim araçlarından bütünüyle yoksundur. "* (280, 12, 03. 1880, No: 14). *"Mşak"* gazetesi bu konuyu ele alırken şunları belirtti: *"Açlık artıyor, insanlar her yerde zayıf ve üstleri başları paramparça, açlık ve hastalıklardan iskeletlere dönüşmüş, inleyerek, hıçkırarak bomboş sokaklarda dolaşıyor ve sürekli yardım dileniyor Birçok insan artık açlıktan ölmüş bulunuyor"*. (300, 1880, No: 84). Açlık, Kürtlerin göçebe ve yarı-göçebe hayatını etkiledi. Çaresiz kalan binlerce insan, Rusya'da sığınak ve bir dilim ekmek bulmak umuduyla, kuzeye; Rusya sınırına doğru yürüdü. Görgü tanıkları, Ağrı dağı çevresindeki bütün yolların yoksul ve aç Kürtlerle dolu olduğunu, bunlardan çoğunun açlıktan güçsüz düşerek, yollarda öldüğünü yazdı. (302, 1880, No: 14).

Kuraklık ve sağanak yağmurlar sonucunda 1877-1880 yılları döneminde ortaya çıkan büyük açlık, İran Kürdistan'ı bölgelerini de kapsadı. Birçok görgü tanığının ifadelerine göre, İran Kürdistan'ında yaşayanların durumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgeleride yaşayanlardan hiç farklı değildi. *"Mşak"* gazetesi şunları yazdı: *"Açlık birçok yerde insanları azılı çılgınlığa götürdü. İnsanlar artık düzene, yasalara ve muhafızlara dikkat göstermiyor. Yığınlar, buğday ambarlarını basarak yağmalıyor. "* (300, 1880, No: 48).

Halkın yaşadığı bu felaket, Kürtlerin yeni bir ayaklanmasına dolaysız neden oldu. Ayaklanma, 70'li yıllarda Kürtler arasındaki etkisi önemli ölçüde artmaya başlayan Nakşibendî tarikatı yöneticisi; Nehri'den Şeyh Übeydullah öncülüğünde gelişti.

Şeyh Übeydullah, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'ndan sonra, açıktan açığa ayaklanma hazırlıklarına başladı. Bağdat vilayetinde yaşayan Araplar, Musul, Kürtler tarafından alındığı taktirde ayaklanmaya hazır bulunduklarını bildirdiler. (25, f. 450. d. 98. l. 17). Şeyh Ubeydullah tarafından hazırlanan planda ayaklanmanın, Osmanlı İmparatorluğu'nun

bütün doğu kesiminin sultan idaresinden kurtarılması amacıyla hızla yayılması öngörülüyordu. Ayaklanan kitlelerin silahlı güçlerinin bir bölümü, Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlunun öncülüğünde İran'dan Mangur ve Mamaş Kürt boylarıyla birlikte Revandiz kentini ve sonra da Bağdat'ı, silahlı güçlerin öteki kesimi ise Şeyh'in küçük oğlu Abdülkadir'in öncülüğünde Amadi ve Musul kentlerini almalıydı. Şeyh Ubeydullah ise geri kalan güçlerle, Van kentini ele geçirmek niyetindeydi.

Ayaklanma hazırlıklarından haberdar olan Sultan hükümeti, ayaklanmanın önlenmesi için bir dizi önlem aldı. 1879 yılının sonbaharında Dördüncü Ordu komutanlığı görevine, en geniş yetkilerle donatılan Müşir Semih Paşa atandı. Müşir Semih Paşa, askeri harekâta geçmeden önce Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır, Van ve başka yerlerden taburları Hakkâri çevresine yığdı ve komşu Kürt bölgelerini Hakkâri'ye bağlayan geçitlerde, bu bölgeler halkının ayaklanan Şeyh'e katılmasını olanaksız kılmak için yolları kesti. (30. s. 70). Oluşan durumu ve gelen kış mevsimini göz önünde bulunduran Şeyh Ubeydullah, ayaklanmanın başlangıcını geciktirdi. Şeyh Ubeydullah, 1880 yılının başlarında bütün Kürt reislerine temsilcilerini gönderecek, onları Türk ve Acem istilacılara karşı ortak taarruza geçmeye çağırırdı; Kürt boylarının birliğini oluşturma denemesinde bulundu.

Erzurum'da İngiliz Başkonsolosu Abbott'ın verdiği bilgilere göre, her gün 500 ila 1000 kişi Şeyh Ubeydullah'a katılıyordu. Başkonsolos Abbott, 8 Haziran 1880 tarihli raporunda şunu belirtti: *"Ubeydullah, Acem ve Türk resmi çevrelerinde görülebilecek kişilerin tam karşısı olan biri olarak ortaya çıkıyor"*. (31. s. 9). Ziyaretçiler ya bizzat Şeyh, ya da oğullarından biri tarafından kabul ediliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ve İran sınırı bölgesinde patlak vermeye hazır bulunan ayaklanma, İngilizleri oldukça rahatsız ediyordu. İngilizler, Türk - İran sınırının korunmasını ve Kürtlerin bu sınırdan geçmelerinin yasaklanmasını, Kürt hareketine karşı alınacak en önemli önlemlerden biri sayıyordu. Tahran ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçileri bu sorun ile sınır bölgesinde yaşayan Kürtlere karşı ortak askeri harekât sorunu konusunda Şah ve Sultanla görüşmelere başladılar. (31, s. 1).

1880 yılının Haziran ayı sonunda Şemdinli'de bir nevi Kürt reisleri kurultayı açıldı. Bu, Kürtlerin tarihinde en geniş temsilli bir kurultaydı.

Kurultaya Süleymaniye'den, Amadi'den, Oramar'dan, Bohtan'dan, Sasun Dağları'ndan, Siirt'ten, Muş'tan, Van'dan ve İran Kürdistanı'ndan temsilciler katıldı. Kurultaya hatta Sivas ve Amasya gibi, ayrı ayrı bölgelerden Kürt reisleri de geldi. (98, s. 35). Şeyh Ubeydullah, Kürt boyları birliğinin kurulmasını, bununla birlikte ayaklanma hazırlıkları yapılmasını kurultayın temel amacı sayıyordu. Kurultay gayet gürültülü geçti ve şiddetli görüş ayrılıklarını ortaya çıkardı. Türk idarecilerine satılmış olan kimi reisler, daha başından, Kürt boyları birliğinin Ermenilere ve diğer Hristiyanlara karşı kullanılması sorununu gündeme getirdiler.

Ubeydullah, böyle bir konuma kesinlikle karşı çıkarak bu konunun gelecekte Kürtler için yıkıcı sonuçları olacağını belirtti. Ubeydullah, *"Babîâlî, eğer şimdiye değin Kürtleri desteklemişse, bunu yalnız, onları Anadolu'daki Hristiyan unsurlara karşı çıkarmak için yaptığı, ama buradaki Ermeniler yok edilirse, Kürtlerin Türk hükümeti nezdinde önemi yitireceği"* görüşündeydi. (50, s. 227-228). Üstelik böyle bir durum Avrupa ülkelerini Kürtlere karşı çıkarabilirdi.

Ubeydullah; bağımsız Kürdistan'ın yaratılması gerekliliğini savundu. Ubeydullah *"Dinden dönen Türklerin tebaası olarak tahammül ve suskunluğa yeter artık. Kurtulmak gereklidir"* diyordu. Sultan'dan başka, İran hükümetini de Kürtlerin düşmanı olarak görüyordu: *"Bu iki hükümet, bizim gelişmemizi engelleyen iki sülüktür"*. (50, s. 229).

Ubeydullah, kurultayın çalışmaları seyrinde Kürt reisleri arasındaki görüş ayrılıklarını ve bazılarının Sultan'a karşı çıkmaya istekleri olmasını değerlendirerek, ayaklanma planını değiştirmede nihai karara vardı. Meselelerin gerçek durumunu göz önünde bulunduran yeni plan, Şeyh Ubeydullah tarafından Nehri'deki son, çözücü kurulda açıklandı.

Ubeydullah, İran hükümeti sahip bulunduğu bütün güçleri Türkmenlerin hareketini bastırmak için Türkmenistan bozkırına göndermiş olduğundan dolayı şimdi, İran Kürdistan'ın kurtarılmasını ayaklanmanın en yakın amacı sayıyordu. Ubeydullah, *"Acemlerin dikkati Türkmenistan'a doğru yönelmiş bulunmasa bile, bizim bu durumda da, onlardan korkmamamız gerekir. Çünkü; İran olsa olsa 100 bin asker çıkarabilir. Bunların yarısını, hükümet tarafından dayanılmaz şekilde ezilen yukarıda belirtilen soydaşlarımız - Kürtler - oluşturuyor"* diyordu. (50, s. 230).

Şeyh Ubeydullah'ın planına göre, İran Kürdistan'ın bereketli vadileri ve Azerbaycan'ın bir bölümü ayaklanmanın başlıca ekonomik

temeli olmalıydı. Ubeydullah şöyle diyordu: *"Kürdistan'ın bir bölümü İran'a ait olduğuna göre, biz savaşa, zayıf ülkeyle başlayarak, kardeşlerimizi kurtararak ve onları Azerbeycan gibi zengin ve bereketli bir ülkenin sahipleri yaparak, öteki düşmanlarımızla - Osmanlılarla - savaş için tükenmez bir kaynağa kavuşmuş olacağız"*. (50, s. 230).

Ubeydullah bu planı açıklarken, Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında Rus-Türk Savaşı sırasında ve sonrasında, genellikle ezeli sınır tartışmalarından dolayı gerginleşmiş olan ilişkileri değerlendiriyordu. Berlin Kongresi'nde İran, Türkiye'den stratejik açıdan önemli olan Kotur bölgesini istedi Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin ayaklanması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun, onların İran topraklarına saldırılarına engel olmayacağını anlıyordu. Çoğu Sünni olan İran Kürtleri arasında, Şeyh Ubeydullah büyük saygınlığa sahipti.

Bu toplantıdan sonra Kürtler, harekete geçmek için yoğun hazırlıklar başlattılar. Silah temin edilmesi için özel olarak seçilmiş kişiler önemli merkezlere gönderildi: Seyit Abdurrahman - Hoy'a, Seyit Sadık - Salmas'a, Şeyh Badin - Urmiye'ye gitti. (98, s. 39). Mangur boyunun reisi Hamza Ağa, İran Kürdistan'ında özellikle etkin çalışmalarda bulundu. Tebriz'deki Rusya Başkonsolosu, *"Acem yönetimi tarafından ezilen ve perişan duruma itilen İran Kürtlerinin İran'a karşı tavır aldıklarını ve düşmanca hisler beslediklerini"* bildirdi. Rusya Başkonsolosu, *İran Kürtlerinin, Şeyhi 'açık kucakla' kurtarıcı olarak karşılayacağını ve hemen hemen tümünün, onun (Şeyhin - yn) tarafına geçeceğini"* tahmin etti. (10, b, 1877-1896 öp. 528, a. d. 1202, 1. 12).

Hamza Ağa'nın ayaklanma hazırlıklarında gösterdiği etkinlik Savucbulak hükümdarı Lütfü Ali Mirza'nın memnuniyetsizliğine neden oldu. Aralarındaki çelişkiler, Mangur boyunun ayaklanmasına neden oldu. Bu ayaklanmayı yöneten Hamza Ağa, Ubeydullah'tan yardım istedi.

Ubeydullah 1880 yılının Eylül ayında, İran'da artık Mangurlar Ayaklanması patlak vermiş bulunduğu sırada askeri harekâta katıldı. Önceden hazırlanan plana göre ayaklanmanın üç yönde gelişmesi gerekiyordu: Abdulkadir ve Hamza Ağa öncülüğünde ayaklanan Kürtlerin birinci birliği Savucbulak'ı sonra da Tebriz'i alacak; İran topraklarında Mergever'de Muhammet Sadık yönetiminde oluşturulan birlik, onların eylemlerini düzenleyecek ve sınırdaki önemli Urmiye kentini ele geçirecekti. Üçüncü birlik Bradost'ta Muhammet Seyit'in yönetiminde oluşturulacak. Son birliğin temel ödevi Urmiye, Salmas ve

Hoy kentleriyle bu arada, Urmiye kentinin batısındaki bütün bölgeleri almaktan ibaretti. Bu iki birliğin genel yönetmenliğini Şeyh Ubeydullah bir zat kendisi yapmaktaydı. (98, s. 40).

Hamza Ağa ile Abdülkadir'in müfrezeleri İran sınır askerleri tarafından hiçbir mukavemet görmeden, ayaklanmanın ikinci günü Mergaver kenti bölgesine ulaştılar. Burada yerli Kürtlerin reisi Mahmut Ağa, 500-600 Kürt de onlara katıldı. Acem yönetimi tarafından eziyet gören Uşnu ili sakinleri de silaha sarıldılar (buradan 400 dolayında kişi, ayaklanmalara katıldı.)

Ayaklanmacılar 10 Eylül 1880 günü Mangur kentini ele geçirdiler. Burada onlara mevcudu bin kişiden fazla olan bir süvari birliği katıldı. Ayaklanmacılar 15 Eylül günü *"Kürtlerin birliği fikrine en fazla sadık olan"* Piran boyunun yaşadığı Lahican iline girdiler. (98, s. 40). Piran boyu ayaklanmalara iki bin piyade ve bin süvari katıldı.

Ayaklanma çok kısa bir süre sonra İran'ın bütün Kürt bölgelerini kapsadı. Ayaklananlar, gösterdikleri anlayışa göre Abdulkadir ya da Ubeydullah'ın kuvvetlerine katılmak üzere silahlı müfrezeler oluşturuyorlardı. Acem hudut askerlerinin küçük müfrezeleri direniş göstermeden geri çekiliyordu.

Kürtler, Eylül ayının ilk yansında, Lahican ve Serdeşt illerini ele geçirdiler. Ayaklanan halktan yeni yeni güçlerin kendilerine katıldığı Kürt ayaklanmacılar, büyük bir tehlike oluşturdular. O dönemde görgü tanığı bir Acem şöyle yazdı. *"Şimdi İran'a karşı yalnız 20 bin Kürt değil, bütün Kürdistan ayaklanmış bulunuyor"*. (225, 1880, No: 284).

Ayaklanmacılar aradan çok geçmeden, İran Kürdistan'ının en büyük kenti Savucbulak'a ulaştı. Kentin bütün sakinlerinin ayaklananları desteklediğini gören Lütfü Ali Mirza, onlarla görüşmelere girdi. Lütfü Ali Mirza'ya silah ve mal-mülkünü ardında bırakmak koşulu ile erkânıyla kenti terk etme izni verildi.

Bundan sonra Kürtler, tek silah patlatmadan kenti ele geçirdiler. (30, s. 32). *"The Times"* gazetesi muhabirinin yazdığı gibi, ayaklanmacıların büyük başarılarının izahı, hazine harçlarından ötürü büyük sıkıntılar çeken ülkenin Kürt halkının, Ubeydullah'ı kurtarıcı olarak karşılamasıydı. (280, 17. 11. 1880). İran sınır askerleriyle çarpışmalar sırasında İran hizmetinde bulunan Kürt subay ve askerler sık sık Kürtlerin tarafına geçiyorlardı. (225, 1880, No: 317).

Kürtler, pek uzun sürmeyen direnişten sonra Miandoab, Melik-kani

ve Maragu kentlerini ele geçirdiler ve başarıyla Tebriz'e doğru ilerlediler. Kürtlerin aniden Tebriz yöresinde belirmesi, kentte panik yarattı. Kent sakinleri silahlanmaya ve barikatlar kurmaya başladılar.

Ayaklanma ordularının ilerlemesi sırasında Şeyh Abdulkadir, sivil halkın can ve malının korunmasının garantilenmesi için bütün önlemleri aldı. Rus tebaalı olanlar Abdulkadir'in özel himayesinden yararlanıyorlardı. (10, b, öp. 528, d. 1202, 1. 113).

Abdulkadir, ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen bölgelerin yönetimi ve bu bölgelerde düzenin sağlanması için hâkimler atadı, Savcublak'ın alınmasından sonra ise Kürdistan'ın geçici hükümetini kurdu. Bu başka ülkeleri oldu-bitti karşısında bırakma denemesiydi. Ama Kürt devleti, zayıf olduğu ölçüde kısa ömürlü bir devlettir.

Urmiye bölgesinde bambaşka bir durum oluştu. Buradaki ayaklanma müfrezeleri Ubeydullah'ın emrindeydi. İran idarecileri, yerel askeri müfrezelerin yardımıyla Urmiye'nin sonuçsal şekilde savunulmasını örgütlemeyi başardılar. Ubeydullah da kentin stratejik önemini göz önünde bulundurarak, her ne pahasına olursa olsun onu ele geçirme uğrunda çaba harcadı.

İran hükümeti, ülkenin batı bölgelerinde oluşan kritik durumdan dolayı, Kürt hareketinin bastırılması için gerekli önlemleri aldı. Bizzat Şah'ın emriyle Acem güçlerinden bir grup, İsmet Seltene genel komutanlığında Tebriz'den yola çıktı; Avusturya subaylarınca eğitilmiş bir başka grup (Avrupalı subaylar eşliğinde ve Hamza Mirza Himşe ud-Deule'nin yönetiminde) Tahran'dan, Kamadan ve Kermanşah üzerine yürüdü. Timur Paşa yönetimindeki üçüncü grup ise Hoy kentinde harekete geçti. Bundan başka Hamadan yöresinde ve Ardebil'de bir başka askeri grubun oluşturulmasına başlandı.

İran'ın ayaklanmayı bastırma hazırlıkları yaptığı sırada, Kürt silahlı müfrezeleri Tebriz yakınında ilerleme coşkusuyla zayıflatıldılar ve Azerbaycan'ın zengin bölgelerini yağmalamaya giriştiler. Açlıktan kurtulmak için ayaklanmaya katılan birçok Kürt, yeteri kadar yağma yaptıktan sonra, ayaklanmacıların kampını terk ederek evlerine döndüler. Kürt güçlerinin daha öte zayıflaması askeri hareketin seyrine etki gösterdi.

Şah, Kürdistan'daki meselelerin durumunu o denli endişe verici sayıyordu ki, Acem askerlerinin taarruza geçme hazırlıklarından başka, Rusya ve İngiltere'ye, Türk hükümetini, Kürtleri cephe ardından bastır-

ması için önlemler almaya ikna etme ricasında bulundu. (10, a, d. 29, 1. 5). Şah hükümeti, yalnız savaş halinde yardımına başvurduğu gayri nizami süvarileri de işe koştı. Karadağlı ve Şahsevenler arasında 20 bin dolayında süvari toplandı ve silahlandırıldı. (58, s. 75). Gayri nizami bu süvari kuvveti, Kürt ayaklanmasının bastırılmasında büyük rol oynadı. Bu süvariler sivil Kürt halkına karşı acımasız hareketleriyle, İran Kürdistan'ının bütün topraklarında dehşet yarattılar. Şah hükümeti, Kürt hareketini bastırmak için Maku Hanı Timur Paşa'yı kazandı.

Timur Paşa askerlerinin başarılı ilerlemeleri ve Urmiye'ye vaktinde yetişmeleri, kuşatılmış bulunan kentin teslim olmasını önledi. Ubeydullah, Timur Paşa'ya karşı iki bin kişilik bir müfrezeyle Muhammet Sadık'ı gönderdi. Ama Timur Paşa, çarpışmaya girmekten kaçınmayı ve kente, karşı yönden ilerlemeyi başardı. Ubeydullah, Acem güçlerine karşı kendi müfrezelerini sürmek zorunda kaldı. Kürtler Bilavi yöresinde yapılan çarpışmada bozguna uğratıldıktan sonra, Şeyh Cinis Kale'sine doğru geri çekildiler. Timur Paşa, yolu üzerindeki Urmiye'nin sivil halkını yağmalayarak, Şeyh'in ardından yürüdü.

Savucbulak-Tebriz yönünden ilerleyen Kürt ayaklanmacılar için gayet elverişsiz bir durum oluştu. Ayaklanmayı ele veren Kürt reislerinin ihanetine çok sayıdaki kanıt, aynı zamanda Kürt birliklerinin ayrılması sonucunda ayaklanma askerleri sayısının azalması, Abdulkadir ve Hamza Ağa'yı acele geri çekilmek zorunda bıraktı. İran askeri, ciddi direnişle karşılaşmadan, Kürtler tarafından ele geçirilmiş olan topraklarda hızla ilerledi.

İran askeri, yolunun geçtiği Kürt köylerini yağmaladı ve yaktı, yaşlı-genç demeden, ayaklanmaya katılıp katılmadıklarına bakmadan bütün Kürtleri öldürdü. Miandoab Valisi Hacı Mirza Abdül Kasım, eline düşen her Kürt'ün başını uçurmaya yemin etti. Valinin bu acımasızlığı, Tebriz idarecileri tarafından teşvik edildi. (10, b, d. 1202, 1. 22-23) Türk "*Vakir*" gazetesinde çıkan bir habere göre, "*İran hükümeti, herhangi bir Kürt'ün başını kesip ilgililere getiren her kişiye dört lira ödeneceği*"ni bildirdi. (292, 14, 12, 1880). İran askeri, Kürtleri acımasızca ezerek ve Kürt bölgelerini insansızlaştırarak, Savucbulak'a doğru ilerlediler.

Tahran Ordusu, 8 Kasım günü Savucbulak'ta İsmet Seltdene komutanlığında Binab'tan gelen askerlerle birleşti. Bundan sonra iki müfrezeye ayrıldılar. Bunlardan birisi Savucbulak'ta kalırken, ötekisi Urmiye'ye doğru yürüdü.. (10, b, d. 1202, 1. 104). Ayaklanmayı bütünüyle

destekleyen Savucbulak'ın Kürt nüfusu, İranlıların buraya gelmesiyle dağa çıktı.

Abdülkadir, Hamza Ağa ve ayaklanmacıların öteki reisleri, askerleriyle Mergaver bölgesine gittiler. Onları dört yaya alayı ve dört top arabasıyla binbeşyüz süvari kovalıyordu. (10b, d, 1202, l. 113). Ayaklanan Kürtler, İran güçlerinin baskısı karşısında Kasım ayında Osmanlı İmparatorluğu sınırını geçtiler. İran, Sultan hükümetinden Kürt reislerinin tutuklanıp kendisine teslim edilmesini istedi. Bu isteği İngiltere ve Avusturya da destekledi. (31, s. 58). İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi İran'a teslim etmesi koşulunu yöneltti. (10, a, d. 2, l. 47).

Sultan idarecileri, aracı ülkeler tarafından yapılan bir dizi ısrarlı hatırlatmadan sora Şeyh'in ayaklanma örgütlenmek kararından vazgeçmek niyetinde olmadığına ve bu amaçla artık askeri uzmanlar celbettiğine kanaat getirdikten sonra, Ubeydullah'ın tutuklanması için önlemler aldılar.

Ubeydullah'a muhtıra niteliğinde bir haber gönderilerek görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye temsilcileriyle derhal ilişkiye geçmesi istendi. Süleyman Paşa, bir kurnazlıkla Şeyh'i tutuklamayı ve İstanbul'a göndermeyi başardı. Şeyh Ubeydullah, İstanbul'da "*onursal tutsak*"lık koşullarında yaşadı.

Böylece Kürtlerin ayaklanması sona erdi. Ne var ki, Mangur boyunun reisi Hamza Ağa, daha uzun süre İran idarecilerine karşı direniş göstermeye devam etti. Bundan başka 1880 yılının sonunda Kermanşah yöresinde Hamavend boyu. (280, 12, 11, 1880) 1881 yılında ise, büyük Şikkak boyu ve bazı başka Kürt boylan ayaklandı. Ama İran idarecileri, bu ayaklanmaları tez elden bastırmayı başardı.

II. Kısım

EMPERYALİZMİN OLUŞUMU AŞAMASINDA KÜRT HAREKETİ

Emperyalizm aşamasının ilerlemesi; Kürt ulusal hareketine dolaysız etki gösterdi. Kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaşması sonucunda dünya sahnesinde meydana gelen ekonomik-sosyal ve politik sarsıntılar, o dönemde Asya'nın en huzursuz bölgelerinden birinde bulunan Kürdistan'daki durumu etkiledi. Yeni aşamanın başlaması, yeni, daha yüksek aşamaya çıkan Kürt ulusal hareketine kaçınılmaz şekilde etki gösteren Kürt toplumunun sosyo-ekonomik altyapısına önemli değişiklikler getirdi. Ele alınan dönemde Kürtlerin ekonomik, politik ve kültürel bakımdan aşırı geri kalmışlığı yüzünden ulusal gelişmelerinde meydana gelen somut sarsıntıların belirsiz olması, başka bir sorundur. Ama bununla birlikte Yakındoğu'ya, somut olarak emperyalizm alanına da taşınan dünya genelindeki tarihsel değişikliklerin Kürdistan'ın bütün geleneksel feodal-aşiret yapısında oluşan değişimler için, orada kapitalizmin gelişmesi, ideoloji ve politika olarak Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkması ve geniş biçimde yayılması için taşıdığı önemin de küçümsemeden değerlendirilmesi gereklidir.

Ermeni ve Kürt Sorunu

Kürt ulusal hareketinde yeni aşama, Osmanlı İmparatorluğu ile İran'da iç politik yaşamdan kaynaklanan aşırı derecede elverişsiz ve karmaşık koşullarda başladı. Batı Ermenistan ve Kürdistan'da tam da geçen yüzyılın 90'lı yıllarında, Ermeni sorununun kesinlikle şiddetlenmesi temeli üzerinde, uluslararası alana da taşınarak ağır bir bunalıma neden olan kanlı olaylar meydana geldi. Kürtlerin bu olaylara doğrudan katılımı, onların kendi ulusal kurtuluş mücadelelerinin ileri doğru gelişmesine engelleyici etki gösterdi. Bu durum onları, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da ulusal azınlıkların can düşmanı ve zalim Türk ve Acem yönetici çevrelerin yararına, bununla birlikte

Yakındoğuda kendi kötü amaçları için iç çatışmaları körükleyen emperyalist devletler çıkarına uygun olan milliyetler ve dinler arası çatışmalara sürükledi.

XIX. yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni kurtuluş hareketinin gelişmesi, gerek sosyo-ekonomik, gerekse politik süreçlerin yasal bir sonucuydu. Feodalizmin çökmesi, kapitalist sistemin ortaya çıkması, Ermeni burjuvazisinin, birincil olarak da mali ve ticari Ermeni burjuvazisinin büyümesi ve güçlenmesi, bütün bunlar, Ermeni ulusal kurtuluş hareketinin ortaya çıkması ve ilerlemesine temel yarattı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında belirgin ölçüde güçlenen Ermeni ulusal aydınları, bu hareketin öncüsü oldular. Rusya'nın Osmanlıya karşı savaşlarında, özel olarak da savaş harekâtının Kafkasya cephesinde kazandığı zaferlerde, Ermeni ulusal hareketinin ilerlemesi için önemli politik teşvik oldu. Ermeni halkı, Rusya'nın kişiliğinde yüzyıllar süren menfur Osmanlı esaretinden çıkmanın doğal kurtarıcısı olarak gördü. 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı, genelde Ermeni yurtseverlerine özellikle coşkulu umutlar aşıladı. Ermenistan'ın bütünüyle kurtarılmasının pek uzak olmadığı anlaşıldı.

Ermeni liderlerine göre, birincil olarak Ermeni sorununun uluslararasılaşması, iyimserlik için temel yaratıyordu. 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'na son veren Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde bu sorundan doğrudan sözedildi. Bu madde somut olarak, Türk hükümetini Ermeni vilayetlerinde yapılan reformları ve Ermenilerin "*Çerkez ve Kürt*" zorbalıklarından korunması için alınan önlemleri, Antlaşma'da taraf olan devletlere bildirmeye mecbur kıldı. (15, s. 674).

Ama uygulamada ilgili devletler Ermeni sorununu Yakındoğu'da ve son çözümde, Ermeni topraklarında bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürge olarak paylaşılması için yürütülen rekabet mücadelesinde üstünlük kazanmak için geçer akçeye dönüştürdükten dolayı, Avrupa'nın duruma müdahalesi Ermenilerin vaziyetini hafifletemezdi.

Kanlı hükümdar Sultan II. Abdülhamid'in. (1876-1909) mutlak yönetiminin içpolitikasının temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezkaç eğilimlerin daha çok gelişmesinin önlenmesinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun yaklaşmasını hızlandırma

tehlikesi yaratan ulusal hareketlerin ortadan kaldırılmasından ibaretti.

Ermeni hareketinin etkinleşmesi gerici sultan gürhunda yalnız belirtilen dış politik istemlerden dolayı değil (Türkiye'nin korkunç komşusu Rusya'nın Ermenilere yardım etmesi olasılığı her şeyden çok endişe yaratıyordu), bu hareketin ülkenin en gergin bölgelerinde ortaya çıktığı için de büyük tedirginlik kaynağı oluyordu. Kürtler, İstanbul'un sürekli endişe konusu olarak kalıyordu. İstanbul'daki yöneticiler, Ubeydullah ayaklanmasının bastırılmasından sonra Kürdistan'da oluşan göreceli huzura kapılmıyorlardı. Büyük miktarda kan dökülmesi pahasına Kürt aşiretlerinin yatıştırılmış olmasıyla, duruma çözüm getirilmediği açıktı. Kürtleri ayaklanmaya iten nedenler ortadan kaldırılmadıkça bu böyle sürecekti. Uygulamada Osmanlı İmparatorluğu ile Kürt halkı arasındaki çalkantılar, 80'li yıllar boyunca hiç durmadı. (143, s. 135-146).

Bu ortamda Ermeni sorununun daha şiddetlenmesi Sultan hükümetini, her şeyden önce iki güçlü ve yığınsal ulusal hareketle karşı karşıya getirdiği için, özel bir tehlike oluşturuyordu. Bu hareketler arasında eylem birliğinin her biçimi, İstanbul'un Doğu vilayetlerinde, ayrıca Kuzey Irak'ta yönetimi bütünüyle ya da kısmen elden yitirmesi tehlikesi yaratıyor, devletlerin, özellikle Rusya'nın bölgeye müdahalesini artırıyor ve son tahlilde, ülkenin Asya kısmında artık gözlenmekte olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sürecini hızlandırıyordu. Sultan hükümeti bu koşullarda söz konusu tehlikenin önlenmesi için cezalandırma (tenkil) önlemlerine girişme kararı aldı. Sultan hükümeti bundan başka, Kürtlerin ezeli ayrılıkçılığının taşıyıcısı olan Kürt feodal-aşiret kendi tarafına kazanmak için de bir dizi etkili önlemler aldı. Seçkin Kürt aşiretleri temsilcilerine cömertçe rütbe, unvan, nişan ve para dağıtıldı. Birçok ünlü Kürt, saraya ve devlet görevlerine davet edildi. (78, s. 16-25). İstanbul ve Bağdat'ta Kürt ve Arap seçkinleri çocuklarının hükümdara sadakat ruhunda eğitilmesi amacıyla "*aşiret okulları*" oluşturuldu. (129; 182, s. 24).

Yeni Kürt politikasının temelinde hiç de "*eğitimci*" çalışmalar yer almıyordu. 1890'lı yılların başında Kürtler arasında düzensiz hafif atlı Hamidiyelerin oluşturulmasına başlandı. Bu askeri birimlere Sultan II. Abdülhamit onuruna bu ad verildi. Hamidiye alaylarının ilk aş-

mada Rusya sınırı bölgesinde aşiret usulüne göre oluşturulması öngörüldü. Her "baca" (ev. ç. n) atlı bir süvari ya da at olmadığı durumlarda piyade asker çıkarmaya zorunlu kılındı. Hamidiye Alayları'nın silahını hükümet sağladı. Hamidiyeler yılın bir bölümünü Osmanlı süvari subayları yönetiminde eğitim kampında geçirmek zorundaydı. Savaş döneminde ise, Sultan'ın ilk çağrısıyla hemen cepheye yürümeye mecburdu. (25, f, 450, d. 127, l. 43). Böylece Kürtlerden Türk hükümetlerinin gerek iç, gerekse dış politik amaçlarına hizmet edecek bir türlü "Kazaklık" oluşturulmak isteniyordu.

Sultan idarecileri Hamidiyeleri oluştururken, birincil olarak Kürtleri Rusya karşısında güçlü bir askeri siper, ayrıca komşu İran'a karşı saldırı aracı durumuna getirmek, ikincil olarak da bütün Kürt boylarını Osmanlı yönetimlerinin sıkı denetim ve gözetimine alarak, geleneksel Kürt "kaynaşmalarına" son vermek uğrunda çaba harcamaktaydı. Sultan "Her şeyden önce bizim oraları (Doğuyu -M. L.) Kürtleri özümsememiz gereklidir" diyordu. (152, s. 17). Kürtler arasında yapılmakta olan askeri reform, bu reformu örgütleyenlerin düşüncesine göre, ayrıca hükümete, Hristiyan azınlıkların, birincil olarak da Ermenilerin kurtuluş hareketine karşı mücadelede güçlü bir silah sağlamakla yükümlüydü.

Bütün bu amaçlara ulaşılması doğallıkla, Osmanlı yönetici çevreleri için gayet önemli bir başka sonuca götürmeliydi: XIX. yüzyılın bütünü boyunca aralıksız "olgunlaşan" Kürt ulusal sorununu kesinlikle gündemden indirmese bile, olanaklar dahilinde gündemden uzaklaştırmalıydı. Kürt halkının kurtuluş mücadelesi feodal-aşiret ayrılmacılığı çerçevesinde geliyordu. Kürt feodal-aşiret ayrılıkçılığıyla büyük zorlukla başa çıkan Sultan hükümeti, Kürt halkının kurtuluş mücadelesinin, bağımsız Kürdistan'ın oluşturulmasını nihai amaç bilecek gerçek bir ulusal harekete dönüşmesine meydan vermemek için kesinlikle kararlıydı. Bu amaçla sınanmış bir yöntem uygulandı. Milletlerarası nifak tohumları ekildi. Hamidiyeler bu amaçla kullanılabilecek en uygun araç sayıldı. Sultan hükümetinin XIX. yüzyıl sonunda Doğuda uyguladığı politikanın açık ve gizli etkileri işte bunlardı.

Sultan hükümeti aradan çok geçmeden, Kürtler konusundaki yeni politikanın beklediği ve güvendiği sonuçları vermediğine kanaat getirdi. Bu her şeyden önce askeri yönü için geçerliydi. Hamadiyeler ne nicel

açından, ne de nitel bakımdan kendilerine bağlanan umutları gerçekleştiremediler. Boylardan hiç biri tam olarak oluşmadı. 51 büyük aşiretten yalnız 13'ü Hamidiye alaylarına katılması sağlandı. Osmanlı komutanlığı Kürtlerden kurulu büyük etkin birlikler-tuğaylar, tümenler- oluşturmaya başaramadı; onlara Osmanlı düzenli askeri katında yardımcı ve keşif müfrezeleri gibi görevler verildi. (78, s. 20; 50, s. 254-256).

Kürdistan'ın yatıştırılması, Kürt boylarının kayıtsız şartsız itaatkârlığının güvencelenmesi hesapları da gerçekleşmedi. Hamidiye örgütü Türk hükümetinin bütün Kürtler üzerinde denetimini uygulamaya girişmedi. Tersine, aşiretler, yetkililerin bu girişimlerinde onların geleneksel "*özgürlüğünü*" hedef almış olağan bir suikast gördüler ve buna gerek pasif, gerekse aktif direnişle karşılık verdiler. Yeni askerlerin vatan görevinden firarı halleri geniş boyutlar kazandı. Güney Kürdistan'da (Irak Kürdistan'ında) Kürtlerin büyük çoğunluğu Hamidiyelere katılmayı reddetti. Erzurum, Muş, Van, Bitlis bölgelerinde ve özellikle Dersim'de yeni asker toplama işleri kötü durumdaydı. (10, g, d. 1630, 1. 104-105). Hamidiyelerin oluşturulmasının az veya çok başarılı geliştiği yerlerde, yetkililer başka bir güçlkle karşı karşıya geldiler. Aynı ayrı Kürt reislerinin etkisi ve idaresi güçlendi. Hamidiye alaylarının başına geçen bu reisler, kendi aşiretleri üzerinde askeri yönetici işlevlerini ele geçirdiler. Bir Rus gözlemcisinin de belirtmiş olduğu gibi Bitlis, Musul ve Diyarbakır vilayetleri bölgelerinin çoğunda "*Hamidiye alayları örgütü yalnız, ayrı ayrı aşiret reislerinin bağımsızlığının güçlenmesine götürdü*". Irak Kürdistan'ında bazı aşiretler "*o denli ayrı ve etkin durum kazandılar ki, devlet içinde devlet oluşturdular*". Hamidiyelerin oluşturulduğu bölgelerden gelen vergiler kesinlikle azaldı. (14, No: 2, s. 51, 54, 57).

Hamidiyelere atlı milis ve vergi toplama olayı birçok yerde Kürtlerin Türk yöneticilere karşı ayaklanmasına neden oldu. 1891 yılının yaz mevsiminde Irak'ta ve aynı yılın sonbaharında, ayrıca 1892-1893 yılları boyunca Dersim'de en büyük ayaklanmalar oldu. Dersim'de aşiretler, vergilerin iptal edilmesi halinde Hamidiye oluşturma vaadinde bulundular, ama daha sonra bir tek olsun atlı sağlanmadı. (10, z, d, 43, 1. 217, 218).

Bu koşullarda Hamidiyelerin oluşturulması, Türk idarecilerin Kürt boylarının çoğunluğuyla karşılıklı ilişkilerini gayet karmaşık duruma getirdi.

Sultan yetkililerinin "yeni" Kürt politikasının, Kürtleri Ermenilere karşı kışkırtan, Hamidiyeleri, İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Paul Cambon'un sözlerine göre "*Hristiyan Ermenilerin yağmalanması için hükümet organları*" durumuna getiren bölümünde başarılı olduğu anlaşıldı. (34, c. 11, s. 72). Gerçekten 90'lı yılların başlarında, özellikle Kürt reislerine Hristiyan halktan vergi toplama izni verildikten sonra, Batı-Ermenistan'da yaşayan Ermenilere karşı, keyfilik ve zorbalık eylemleri arttı. Erzurum'da Rus Başkonsolosu V. Maksimov'a göre, "*Hamidiyeler 'ayrı ayrı kişilerin mal ve mülkünü yağmaladıktan başka, köylere giriyor, ev hayvanlarının tümünü sürüyor, tarladaki mahsulü devşiriyor ve götürüyorlardı*". (10, g, d. 1630, 1. 197). Onlardan yalnız Hristiyanlar değil, Müslüman halk da, bu arada silahlı Kürtlerin "*keyfi eylemleriyle*" başa çıkmak için gerekli ne güce, ne de araçlara sahip bulunan alt düzeyden polis ve yönetici çevreler de zarar gördü. (10, g, d. 1630, 1. 188-189).

Sultan hükümeti, duruma müdahale etme ve Hamidiyeleri gemleme denemelerini, daha fazla, dikkatleri başka yana kaydırmak için yapıyordu. Bu denemelerle uygulamada, Ermeni halka karşı yığınsal zorbalık hareketi için bahane yaratılmak isteniyordu. Bunun için de Ermenilerin açıkça harekete geçmeye kışkırtılması amaçlanıyordu. Daha sonra gelişen olaylar bunu doğruladı.

1874-1896 yıllarında bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle de Batı Ermenistan'da, Ermenilere karşı kıyım hareketi alıp yürüdü. İki yıl içinde 300 binden fazla insan öldürüldü. Birçok Ermeni sınır dışına kaçtı. (59, s. 190).

Düzenli askeri güçlerle ve bunlara Hamidiye alayları da dahil, Kürt feodallerin müfrezeleri kazanılarak, Türk askeri-polis yöneticilerince Ermenilere karşı kıyımlar örgütlendi. Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkileri bütünüyle kötüleştirmek uğrunda gayret gösteren hükümet, Kürtleri Ermenilere karşı özel olarak kışkırtıp durdu. Müslüman fanatizmini körükledi, kıyımcıların cezalandırılmamasını güvenceledi. Yöneticiler her uygun durumda (özellikle Batı diplomasisi ve kamuoyu karşısında), Türk askerlerine Kürt elbiseleri giydirme oyunundan bile tiksinsen, hep Kürtleri ön plana çıkarmak doğrultusunda çaba harcandılar. (10, V, 1895, d. 46, c. 2, 1. 505, 13, 5. 27, 38, 82).

Abdülhamit güruhu, kısmen de olsa belirlediği amaçlarına ulaş-

mayı başardı. Ermeni kurtuluş hareketine ağır, onarılmaz bir darbe indirildi. Hamidiyeler, ceza önlemlerini uygulamaya uygun olduklarını gösterdiler. Ermeniler ile Kürtler arasındaki ilişkiler önemli ölçüde kötüleşti. Kendini büyük diplomat sayan Sultan'ın, devletlerin, olaylara etkili şekilde müdahale etmeye hazır bulunmadığı hesapları da doğru çıktı: Berlin Kongresi'nden sonra "*Doğu sorunu*" konusunda oluşan sallantılı dengeyi bozmak istemeyen İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası genelde sözlü girişimlerde bulunmakla yetindiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda etkisini güçlendirmek isteyen Almanya ise, Sultan'ın iç politikasına, gizlice teşvik etti.

Ne var ki, kanlı Sultan'ın Ermeniler ve Kürtler konusundaki kıskırtıcı ve kıyımcı politikasının başarısı geçiciydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği bakımından bu politikanın temelinde yer alan olumsuz sonuçlar ise kalıcı etkenlere dönüştü. Bu etkenler çok geçmeden önemli rol oynadı. Bütün Ermeni halkının Türk egemenliğine, Kürt aşiretlerinin silahlı birliklerine ve onların emrindeki askeri örgütlere karşı doğal nefreti, ayrıca devletlerin, İmparatorluğun içişlerine karışmak için elde ettikleri yeni kozlar -devletler bu kozları kendileri için uygun ve Türkiye için uygun olmayan bir zamanda kullanabilirlerdi- bu etkenlerdendi. Bu olumsuz etkenler '90'lı yılların ortalarında, Doğuda gelişen dramatik olaylardan az sonra etkisini göstermeye başladı.

Bu dönemde Türkiye Kürdistan'ı ve Batı Ermenistan, ekonomik yıkım, anarşi ve iç iktidar kavgaları ortamına düştü. Kürt feodallere sosyo-ekonomik ve dolaysız siyasi bağımlılığı önemli ölçüde artan Ermeni halkının durumu özellikle ağırdı. O dönemde İstanbul'da Rusya Büyükelçisi görevinde bulunan İ. A. Zinoviev şunları yazdı: "*Kürt boy-larının reisleri askeri rütbelere alınca, kendilerini Anadolu'nun mutlak efendileri sandılar ve önceleri Hristiyanlar (Ermeniler), sonraları ise Müslümanlar için de bir felaket oldular*". (10, v. 1900, d, 28, l. 24-26). Belirtmeye değer ki, Hamidiyelerden yalnız Türkler ve Araplar değil, göçebe Kürtler de zarar gördü. Örneğin Hoşap kazası göçebe Kürtleri, Hamidiyelerin baskınları sonucunda sekiz yıl içinde onlarca ölü ve yaralı verdiler, bununla birlikte 800 büyükbaş ve 10 bin küçükbaş hayvan yitirdiler. Yağmacılar, Türk yetkililer tarafından cömertçe arkanadığından baskınlardan zarar görenler Türk yetkililerden koruma bek-

lemiyorlardı. (10, g, 1901, d, 711, l. 23-25).

Hükümetin, Hamidiyelerin baltalayıcı eylemlerini, devletin iç güvenliği için tehlike görmediği söylenemez. Hamidiyelere çağdaş silah teminat sınırlandırıldı, alaylara muvazzaf subayların atanması ve bunlarda Rusya'da Kazak askerleri, tüzüğü örneğince yaptırım uygulayarak, Hamidiyelerin disiplin altına alınması denemeleri yapıldı. (I 16, s. 76). Ne var ki, bütün bunlar hiçbir sonuç vermedi, çünkü bu içten çelişkili bir politika idi. Yeni Hamidiye alayları kurmaya devam edilirken, Kürtlerin üst zümresi, eskiden olduğu gibi İstanbul'un özel teveccühünden yararlanıyordu. (10, d, 1898, d, 7584, l. 57).

Sultan idarecileri aradan çok geçmeden, '90'lı yılların ortalarında Ermeni kırımının, ne de Kürt zadesinin "*beslenmesinin*", Kürt sorununu gündemden düşürmediği konusunda bol bol kanıta sahip oldular. Kürdistan'da Türk egemenliği hiç de pekişmedi. Aşiretlerin çoğunluğu geleneksel özgürlüklerini savunmaya devam ettiler.

Ermeni kırımından sonra Kürtlerle ihtilaflar, önceki duruma kıyasla belki de daha da sıklaştı. Türk esaretçilere hiç bir zaman boyun eğmeyen Zaza Kürtlerinin yaşadığı dağlık Dersim bölgesinde, her zaman olduğu gibi özellikle gergin durum mevcuttu. Güney Kürdistan Türk egemenliğine karşı direnişin bir başka merkezi olarak kalıyordu. Bura halkı, Hamidiyelerde görev almayı reddediyordu. (10, d, 1897, d. 3116, l. 22-23).

XIX. -XX. yüzyıllar sınırında Kürt boylarının kendiliğinden ortaya çıkan isyanlarından başka, Osmanlı imparatorluğunda Kürtlerin Türk esaretine karşı mücadelesinde yeni örgüt biçimlerinin belirtileri de gözlenmeye başlandı. Türkiye'de Ermeni ulusal hareketiyle bağlantılar kurulması, Kürtlerin kurtuluş hareketinde önemli bir yenilikti. Bunu ortaya koyan kanıtlar çok olmasa da, zaman zaman önceki düşmanlığın kalıntılarına rastlansa da, Kürtler ile Ermeniler arasındaki ilişkilerde bir dönüşümün başlangıcını, Kürt hareketinde siyasi bilinç unsurlarının ortaya çıkmasını gösteriyordu. 1903 1904 yıllarında Sason'da gelişen olaylar sırasında olduğu gibi Kürtler, Ermenilere sık sık gizli ve açık destek gösterdiler. Bu destek sayesinde Türk idareciler, belirtilen tarihten 10 yıl öncesinde gerçekleştirdikleri boyutlarda kırım ve kundaklamayı başaramadılar. (10, d, 1903, d. 1639, l. 139. 141; 14, 1904, No: 5-6 s. 29).

II. Abdülhamit harcanan bütün çabalara rağmen, Kürt feodal-aşiret zadeganını kendi tarafına çekmede başarılı olamadı. Kürt feodal-aşiret zadeganının oldukça etkili bölümü, Kürdistan'da egemenliklerini yenilemek hayaliyle yaşayan bazı eski hükümdar soyları, Türk halife sultanın yetkisini hiçbir zaman tanımayan etkili din tarikatlarının şeyhleri, Sünni olmayan Kürtlerin reisleri ve başka bazıları, hükümete muhalif konumda yer aldılar.

Kürt asilzadelerinden birçoğu başkentte ve İmparatorluğun başka büyük merkezlerinde yaşıyor, sarayda önemli görevlerde bulunuyordu. Ama önceleri Osmanlı İmparatorluğu'nu daha sonra ise İran'ı da kapsayan genel Kürt ulusal hareketinin ilk liderleri tam da bu asilzadeler arasından çıktı. Bunların eylemleri, sosyal kökeni ve toplumsal konumu bakımından üst feodal tabakaya ait bulunmalarına rağmen, feodal ayrılıkçılığın alışılmış çerçeveleri dışına çıktı ve nesnel olarak genel Kürt ulusal burjuvazisinin gelişmesi çıkarlarına, o sıralarda doğmakta olan Kürt milliyetçiliği çıkarlarına hizmet etti.

Kürt milliyetçiliğinin ideolojik ve siyasal akım olarak doğuşu döneminde, Kürdistan tarihinde daima önemli yer tutan Bedirhan ailesi direnişçileri başrolü üstlendiler. Bedirhan ailesi üyeleri '90'lı yılların ortalarında düzenlenen hükümet aleyhtarı komplolara katıldılar. Gizli Genç Türkler örgütüyle ilişkilerde bulundular. Bedirhan ailesi üyelerinden bazıları 1898 yılının Eylül ayında genel Kürt ayaklanması ve Kürtlerin başkente doğru ilerlemesi için hazırlıklar yaptıkları kuşkusuyla tutuklandılar. (10, v, 1898, d. 2, c. 1 251-252). Bedirhan Bey'in bir zaman sarayda merasim başı görevinde bulunmuş olan yeğeni Abdürrezak, özellikle belirgin bir kişiydi. Abdürrezak yine o dönemde, gelecekte Kürt davasının savunucusu olarak gördüğü Rusya hükümetiyle ilişkiler kurma denemesinde bulundu. (10, v, 190, d. 22, 1. 352-354).

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu içinde istibdat rejimi, bu türden her türlü eylemi eninde sonunda önlediği için, Kürt siyasi göçmenleri eylemlerini önemli ölçüde etkinleştirdiler. Kürtçe çıkan ilk gazete -Kürdistan- Kürt milliyetçiliğinin kalesi ve örgütlenme merkezi oldu. 1898 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde ayda iki kez olmak üzere çıkan bu gazete önce Kahire'de, sonra Avrupa'da (London, Folkston, Cenevre), Genç Türkler Devrimi

sırasında kısa bir süre İstanbul'da, daha sonra ise yeniden Kahire'de yayınlandı. Gazetenin yayınlanması bütünüyle Bedirhan'ların elindeydi. Sırasıyla Mithat Bedirhan, Abdurrahman Bedirhan ve Süreyya Bedirhan bu gazetenin yayımcısı ve editörü oldular.

"*Kürdistan*" gazetesinin ilk aşamada liberal-aydınlıkçı doğrultusu vardı. Ama o geçmeden Sultan mutlakîyetindeki bunalımın derinleşmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda devrim durumunun ortaya çıkması koşullarında gazete istibdat rejimi karşısında bağdaşmaz konumda yer aldı. Türkiye'ye sokulması şiddetle kovuşturulmasına rağmen, bu gazetenin Kürt ulusal çevrelerinde saygınlığı da arttı. Şunu belirtmek gerekir ki, "*Kürdistan*" gazetesi sayfalarında, ayrıca Kürt göçmenlerce yayınlanan çok sayıdaki bildiride, Ermeni hareketiyle birleşme, Sultanın kışkırtıcıları tarafından körüklenen Ermeni-Kürt uyuşmazlığını ortadan kaldırma çağrılarına giderek daha sık rastlanmaya başlandı. Kürt milliyetçiler Ermeni göçmen basınında düzenli olarak yazılar yayınlamaya başladılar, Ermeni ulusal burjuva örgütleriyle, özellikle bu örgütlerin başlıcası olan Taşnak-sütün Partisiyle sıkı ilişkiler kurdular.

İlk Kürt milliyetçileri ayrıca dış ülkelerde eylem yürüten Genç Türkler örgütleriyle yakınlaştılar. Genç Türkler basınında yazılar yayınlandı. Sultan mahkemesi tarafından gıyabında ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış olan Abdurrahman Bedirhan'ın, Ermeniler ve Genç Türklerle ilişkiler düzenlenmesindeki rolü özellikle büyüktü. Abdurrahman Bedirhan, Genç Türkler hareketinin merkezci olmayan kanadıyla yakınlaştı ve Genç Türklerin Birinci Kongresi'ne (1902, Paris) katıldı. (84, s. 164-175).

Doğaldır ki, Kürt milliyetçilerinin, ilk adımlarının başarılarını abartmamak gerekir. Onların eylemleri Kürt halkı kitlelerinden kopuk olarak gelişti ve Kürtistan'daki gerçek duruma hemen hemen etki göstermedi. Fakat Kürt yurtseverlerin XX. yüzyılın eşiğinde gerek Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, gerekse dışında yaptıkları boşuna gitmedi, bunu izleyen dönemde ekilen tohumlar filizlendi.

Bu durumda Sultan hükümetinin Kürtler konusundaki yeni politikası beklenen sonuçları getirmedi. Kürtlerin üst zümresini kendi çıkarlarına kazanan, Kürtlerin bir bölümünü evet efendimci silah olarak kullanan Sultan hükümeti, ne Ermeni hareketini bütünüyle

ortadan kaldırabildi, ne de iç sorun olarak Kürt sorununu "*gündemden*" indirebildi. Bununla birlikte Kürt hareketlerinin daima yalnız iç değil, dış siyasi yönleri de vardır. Bunların ele alınmasında, İstanbul'un "*Kürt politikasının*" hedefleri daha belirgin şekilde ortaya çıkıyor.

Kürt tarihinin bütün dönemlerinde halkın mücadelesi hiçbir zaman bütünüyle yalnız bir devletin sınırları içinde kalmadı. Kürtler, devlet sınırlarına rağmen çıkarların ortaklığının daima bilincinde bulundular. Bu, ele aldığımız dönemde de böyleydi. Batı ve Güney Kürdistan'da ortaya çıkan isyanlar ve şiddetli çatışmalar, İran şahlarının egemenliğinde olan Doğu Kürdistan'da dolaysız yankısını buldu. Sultan Türkiye'si'nin, aynı zamanda emperyalist devletlerin, her şeyden önce de Rusya, İngiltere ve Almanya'nın etkin müdahalesi, XIX-XX. yüzyıllarda Türkiye-İran sınırında ve Kürdistan'm İran kesiminde gelişen durum, Kürt tarihinin önemli olayları durumuna getirdi.

İran Kürdistan'ında durum daima yakıcı olmuştur. İran Kürtleri, Türkiye Kürtlerine göre, merkezi hükümetin keyfi tutumunu daha az hissetmelerine rağmen, onlar da tam olarak baskı altında tutulan, haklarından yoksun bir halktı. Gerek aşiret, gerekse göçebe Kürt emekçiler, Acem toprak ağalarının ve özellikle feodal İran'da emirlerine "*yemlik*" olarak verilen eyaletlerde uygulamada denetimsiz haklardan yararlanan yerel yöneticilerin esareti altında büyük çile çekiyorlardı. Kürt feodal boylarının üst zümresi de, çoğunluğuyla Kaçarlara muhalifti. Kaçarlar bir gelenek üzerine bu zümreye kuşkuyla yanaşıyor ve onunla, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmaya başlandığı gibi, ayrıcalıkları o ölçüde paylaşmıyordu. Bütün bunlar İran Kürtleri arasında Türkiye yanlısı görüşlerin artmasına temel yaratıyordu. İran'ın Şii din çevreleri tarafından kovuşturulan Türk ve İran Sünni Kürtlerinin çoğunluğu da, dini cemaat tarafından sürekli buna kışkırtılıyordu. (14, 1907, No: 20, s. 41).

Bu koşullarda İran Kürtlerinin kurtuluş hareketi; bir yandan Şah idarecilerinin baskıcı politikasına karşı protestolardan esin alıyor, diğer yandan Türkiye'nin doğu sınırında oluşan durumun etkisini hissediyordu. Bu durum, her zaman hiç de genel Kürt ulusal Kurtuluş hareketine katılmayan, tersine sık sık, kendi iç ve dış politikasının hezimetlerini İran'ın zayıflığı hesabına kapatmak hayaliyle yaşayan Türkiye'nin yayılmacılık politikası amaçlarına hizmet eden, İran

Kürtleri'nin hareketlerine özgöl damgasını vurdu. Aynı zamanda İstanbul'daki yöneticiler, Kürt hareketini İran'a yöneltmek isterlerken, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğuyla ilişkilerindeki gerginliği ortadan kaldırma planları yapıyorlardı. Bu amaçla onların önüne, İran'daki akrabalarıyla birleşmek gibi cazip bir amaç getiriyorlardı. Kuşkusuz bu birleşme Türk sultanının "*sert eli*" altında yapılmak isteniyordu. Bütün bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, İran'da da Kürt ulusal hareketine ciddi olumsuz bir yön kazandırdı.

Kürdistan'ı bölen Türk-İran sınırındaki gerginliğin tam da Hamidiyelerin kurulduğu yılda (1891) artmaya başlaması rastlantı değil. O zaman Hamidiyeli subayları faal propagandaları sonucunda Savucbulak ve güneyinde, Irak vilayetleri ile İran'da yaşayan Caf Kürtleri arasında isyanlar patlak verdi. (223, 16, 28. 07. 1891).

Sultan hükümeti o sıralarda Ubeydullah'ın oğullarına Kürdistan'a dönme izni verdi. Bundan hemen sonra da Türkiye Kürteri'nin İran topraklarına saldırıları sıklaştı. Şii Kürt boylarının Sünniliği kabul etmesi yararına çalışmalarda bulunan Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Muhammet Sadık, Sultan'ın kendisine verdiği ödevle İran Kürdistam'nda Türkiye yanlısı eylemler yürüttü. Bu durum Türkiye-İran sınırında gerginliğin artmasına, İran'da yaşayan Kürt boylan arasındaki eylemlerin güçlenmesine ve bunun sonucu olarak da Türk-İran ilişkilerinin belirgin şekilde gerginleşmesine götürdü (10, e, 1888, d. 1226, 1. 21, 29, 30).

Rus-Türk sınırındaki gerginlik de arttı. Oluşan durum, dünyayı yeniden paylaşmak için askeri stratejik açıdan büyük önem taşıyan Kuzey Kürdistan'a emperyalist müdahalenin etkinleşmesine neden oldu. Bölgede kesinlikle şiddetlenen ulusal soruna bütünüyle anlaşılır ilgi, Kürt ve Ermeni ulusal hareketlerini kendi tarafına kazanma çabaları da bundan kaynaklandı. Tam da XIX. - XX. yüzyıllar sınırında Kürt sorununun uluslararasılaştırılması eğilimi, büyük bölümüyle Kürt halkının kendi hakları uğrındaki mücadelesine olumsuz etki gösteren ilk pratik sonuçları getirdi.

Bütün emperyalist devletlerden en çok Çarlık Rusya, Kürdistan ve Ermenistan'daki olaylardan endişe duymaktaydı. Bu kaygıya yeterli ölçüde sağlam gerekçeler vardı. Kuzey Kürdistan'da durumun istikrarsızlaştığı her defasında bu, derhal etnik bakımdan akraba

nüfusun yaşadığı Rusya'nın burayla hemhudut Kafkaslarötesi bölgelerinde yankı buluyordu. Kafkaslarötesi'nin Çarlık yönetimi, sömürge esareti altında bulunan Kafkasların Ermeni halkı arasına kurtuluş fikirlerinin yaygınlaşmasından korkuyordu. Ne var ki, Tiflis'teki yöneticiler yalnız Ermenilerden endişe duymuyorlardı. Türkiye'de Kürt sorunlarının şiddetlenmesi, kaçınılmaz olarak, Rusya uyruklu Kürtleri (o zaman bura Kürtlerinin sayısı 130 bin kadardı) yönetmede güçlükler yaratıyordu. Türk yönetici çevreleri, Rusya'ya Kafkaslarda güçlükler yaratmak ve Petersburg'u Ermeni sorunu ve başka sorunlar konusunda Türkiye'ye baskısını azaltmak zorunda bırakmak amacıyla, Kafkaslarötesi'nde yaşayan Kürtler arasında Rusya aleyhtarı görüşleri körükleyerek, meydana gelen bu durumdan yararlanmaya acele ediyorlardı.

Rus-Türk sınırında gerginliğin artması, bu politikanın tek sonuçlarından biriydi. Türk düzenli askerleri ve Hamidiyelerle çarpışan Ermeni müfrezeleri, sınırın her iki tarafına geçiyorlardı. Her defasında Hamidiyelerin katılımıyla çıkan sınır olayları Rus-Japon Savaşı sırasında sıklaştı. O zaman Sultan hükümeti, Rusya karşısında dostça olmayan bir konumda yer aldı. (1 12, 87, 91, 96-98).

Yakındoğu'da ve Kafkaslarötesi'nde, Ermeni-Kürt bölgesinde durumun, Rusya'nın devlet çıkarlarını doğrudan tehlikeye itecek kadar gerginleşmesi, Çar hükümetini Kürt sorununa en fazla dikkat ayırmak zorunda bıraktı. Türkiye ve İran'daki Rusya diplomatik dairelerinde çalışan birçok görevli, Kürt sorunları konusundaki ilgisizliğe son verilmesi, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın Kürt halkı arasında Rusya'nın etkisinin yaygınlaştırılması için her türlü çabanın harcanması ve her şeyden önce de gerek sınır dışındaki, gerekse Kafkaslarötesi vilayetlerde Kürt üst zümresinin Rusya tarafına kazanılması için gayret gösterilmesi çağrısında bulundular. (10, d, 1905, d. 1083, 1. 34-36). Rusya'daki varsıllar iktidarı bu türden tavsiyelere uymak için istek ve hazırlık göstermemiş olmasına rağmen, zamanla Kürtlerin kapsamlıca öğrenilmesi, onların büyük ve ünlü reisleriyle ilişkiler kurulması gerekliliğini duymaya başladılar. XIX-XX. yüzyıllar sınırında bu bağlamda bazı girişimler gerçekleştirildi. İlk aşamada bunların sonuçları büyük değildi, ama sonraları "*Rusya etkeni*", Kürt hareketine önemli etki göstermeye başladı.

Batı'nın emperyalist devletleri de özellikle İngiltere, Kürt hareketlerine giderek artan bir ilgi gösterdiler. İngiltere, Kürtleri ve Kürdistan'ı doğuda kendi emperyalist politikası için kullanma denemeleri yaptı.

Tam da XIX. yüzyılın '90'lı yıllarında, Batı Ermenistan ve Kürdistan'da gerginliğin kesinlikle şiddetlenmiş olduğu bir dönemde, bu bölgelerdeki İngiliz casus şebekelerinin istihbarat ve politika faaliyetinin özellikle geniş boyutlar kazanması rastlantı değildi. Bu faaliyet, gerek Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki İngiliz diplomatik dairelerinde çalışan görevliler, gerek askeri istihbarat casusları (bunlar çoğu hallerde kendilerini meraklı gezginler olarak tanıtıyordu) ve gerekse, yerlilere Tanrı'nın sözlerini taşıyan misyonerler tarafında gerçekleştirildi.

İngiliz casus şebekelerinin bütün çabaları, Kürt hareketlerini Rusya'ya karşı çevirmeye ve Kürtler ile Ermeniler arasında iç çatışmalar yaratmaya yönelikti. Gerek Ermeni sorunu, gerekse Kürt sorunu Londra'yı sırf bir sorun olarak değil, sadece bir yandan Osmanlı İmparatorluğu ve İran'a, öte yandan Rusya'ya baskı yapma aracı olarak da ilgilendiriyordu. İngilizlerin bu sorunlara yaklaşımında belirgin bir şeyler veriyse bu, bu bağlamda da her şeyden önce Müslüman Kürtler arasında Rusya aleyhtarı geniş propagandadan ibaretti. Bu faaliyet, İngiliz-Japon askeri siyasi birliğinin kurulmasından (1902) sonra, Japonya yararına Rusya'ya karşı tehlike oluşturmaya gayret gösterdi. Doğu Türkiye'deki İngiliz diplomatik temsilcileri, Rusya'nın Uzakdoğu'da hizmetlerine ilişkin bilgileri geniş biçimde yaydılar. (10, g, 1904, d. 713, 1. 28, 22). Aynı dönemde Almanlar da Kürt boylan arasında benzer çalışmalarda bulunarak Rusya'ya zorluk çıkarmaya çabaladılar. (25, f. 2000, öp. 1, d. 35224, 1. 31-32).

Bu koşullarda Kürtlerin yaşadığı topraklar XIX. XX. yüzyıllar sınırında emperyalistler arası şiddetli çelişiklere sahne oldu. Bununla birlikte ilgili Batı devletlerinin tümü, kendi aralarındaki belirli ihtilaflara bakılmaksızın, Rusya'ya karşı konumda yer aldılar. Birbirine karşı savaşan taraflar için Kürt sorununun yardımcı, güdümlü rolü vardı.

1904-1907 yılları arasında, İran, Afganistan ve Tibet konusunda, 31 Ağustos 1907 günü İngiliz - Rus Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan itilafın oluşturulması, emperyalist devletlerin Kürt

hareketlerine ve Kürdistan'daki bütün duruma yaklaşımına ilke açısından genel bir değişiklik getirmedii. Bununla birlikte, Yakınoğu'da bu arada dünya sahnesinde güçlerin konumlarının yerleşmesinin hemen hemen tamamlanmış bulunması, o yıllarda ilgili ülkelerin "*Kürt politikasına*" yeni yönler de kazandırdı.

Her şeyden önce Japonya'yla savaşı tamamlanması ve İngiltere'yle yakınlaşma, Çar hükümetine, Yakınoğu'da eylemde bulunmak için belirli ölçüde olanak yarattı. Çar hükümeti buna bağı olarak Kürt sorununa dikkatini arttırdı. "*Kuzey Kürdistan'daki Kürt boylarının bizim tarafımıza kazanılması ve Güney Kürdistan ve Dersim'de ayaklanmanın başlatılması için gerçekleştirilecek girişimlerin belirlenmesi*", aynı zamanda "*Türk hükümeti ile aşiret reisleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve aşiret reislerinin kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilerin sürekli şekilde gözlemlenmesi*" ödevi gündeme getirildi (Genel Kurmay Başkanlığı iskân generalinin Kafkasya Askeri Mıntıkası Kurmay Başkanı'na 14 Ekim 1906 tarihli yönergesinde. (25, f. 200, d. 264, l. 29-30). Rus hükümeti Hamidiyelere bunların mevcuduna, yığılmış bulundukları yerlere vb. özel ilgi gösterdi.

Rusya bu zaman içinde Türkiye Kürdistan'ında kayda değer başarı kısmen İngiltere ve Almanya'nınken eylemlerinden dolayı, elde edemedi. Yalnız Muhammet Sadık ve Hakkâri vilayetinde yaşayan Nesturi Asurlarla ilişkiler kurabildi. (10, d. 1907, 4091, l. 8-9). Rusya geleneksel olarak yeterli ölçüde güçlü ekonomik ve siyasi konumlara sahip bulunduğu İran Kürdistan'ında etkin faaliyet yürüttü. Bu faaliyet, Kuzey İran'ın bütününü Rusya'nın etki alanına katan 31 Ağustos 1907 tarihli anlaşma tarafından kolaylaştırıldı. Ne var ki, Rusya burada da İran Azerbaycan ve Kürdistan'ın yalnız Hristiyan nüfusunun bir bölümünü kendi tarafına kazanmayı başardı.

Çarlığın, Japonya'yla savaşta yenilmesi sonucunda askeri bakımdan hissedilir ölçüde zayıf düşmüş bulunması, Doğu Türkiye'de ve Batı İran'da kendi konumlarını pekiştirmesini ve özel olarak da Türkiye ve İran'da istibdat ve mutlakiyet rejimleri mevcudiyetinin son yıllarında, Kürtlerin artan memnuniyetsizliğini kendi amaçları için kullanmasını engelledi. Üstelik Sultan hükümeti, Rus-Türk sınırında Kürtlerin katılımıyla zaman zaman olaylar çıkarmayı da başardı. Hatta 1907 yılının ilkbaharında Kürtlerin Kafkaslarötesi böl-

gelere yığinsal müdahale hazırlıkları yaptıkları söylentileri de ortaya çıktı. Rusya, yalnız Sultan hükümetine uygulanacak güçlü diplomatik baskı yoluyla, Türkleri Kafkasya 'sınırında Kürtlerin katılımıyla kışkırtma, kundaklama eylemlerinden belirli bir zaman için vazgeçirebilirdi. (10, v, 1907, d. 32, 1. 221, 228).

İngiliz-Rus ittifakı anlaşmasının imzalanması, İngiltere'nin Kürt sorunu konusundaki politikasında herhangi bir kayda değer değişikliğe götürmedi, İngiliz yönetici çevreleri, Kürtler arasında Rus etkisinin güçlenmesine asla meydan vermek istemiyorlardı. Doğu Anadolu'da askeri ve siyasi faaliyetlerini sınırlandırmayan İngiltere temsilcileri, Kürtler arasında, yeni bağlaşıkları olan Rusya'ya karşı etkin baltalayıcı, çalışmalar yürütmeye devam ettiler. Örneğin Erzurum valisi, buradaki İngiltere Konsolosu'nun kışkırtmasıyla 20 Hamidiye alayının seferber edilmesini buyurdu, fakat 1908 Temmuz ayında Türkiye'de patlak veren devrim, bu açık Rusya aleyhtarı eylemi suya düşürdü. (10, v, 1908, d. 35, c 1, 1. 120-123).

Abdülhamit rejiminin son yıllarında Almanya'nın etkisi yalnız Osmanlı İmparatorluğu başkentinde değil, onun Doğu vilayetlerinde de hızla artmaya devam etti. Alman misyonerler ve "*bilginler*" Türkiye ve İran'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerin en yasak köşelerine girip, Kürt reislerini kendi taraflarına kazanma uğrunda çaba harcayarak, buralarda geniş boyutlu araştırmalar yaptılar. Almanlar, İngilizler gibi, Hamidiyelerin güçlendirilmesine ve Kürtlerin Rusya'ya karşı kışkırtılmasına büyük ilgi gösterdiler. (10, g. 1907-1908 d. 3057, 1. 37).

Bu koşullarda XX. yüzyılın ilk yıllarında, Kürdistan ve ona hemhudut topraklar, emperyalistlerin yoğun siyasi sızma ve emperyalistler arasında şiddetli rekabete sahne oldu. Bu mücadelede Rusya'nın gelecekteki düşmanı Almanya ve yeni "bağlaşığı" İngiltere, Rusya karşısında yer aldılar. Birbirine karşı mücadele veren devletlerden her biri, kurtuluş mücadelesini başlatan Kürtlere desteği, kendi kötü amaçları için kullanmak uğrunda çaba harcadı.

"Asya'nın Uyanışı" ve Kürtler

Yakındoğu'da devrimci kurtuluş hareketinin büyümesi, "*Asya'nın Uyanışı*" çağının en belirgin ve güçlü belirtisi oldu. Bu hareket 1905-1911 yıllarında gelişen İran devriminde ve 1908-1909 yıllarında gerçekleşen Genç Türkler devriminde* doruk noktasına ulaştı. Sömürge Doğu'da XX. yüzyılın bu ilk devrimleri feodal klerakila çevrelerin çıkarlarını ifade eden istibdatçı mutlakiyete yönelikti; bu devrimlerin, sosyo-ekonomik geri kalmışlıktan demokratik güçlerin zayıflığından ve emperyalist devletlerin saldırgan politikasından kaynaklanan başarısızlığı, onların tarihsel önemini azaltmadı. Osmanlı İmparatorluğu ve İran (Kürtler de dahil) halkları, iyi bir kurtuluş mücadelesi sınavı verdiler ve bundan, demokratik özgürlük ve bağımsızlık uğrunda örgütlü hareket için cesaret aldılar.

Çeyrek yüzyıl aradan sonra ilkönce Osmanlı İmparatorluğu'nda ki Kürtler ayaklandı. Ve bunun 1905 yılında olması rastlantı değildi. Komşu Rusya ve İran'daki olayların etkisiyle, çok uluslu Türkiye'de de devrimsel durum oluşmaya başladı. Türklerin kendileri olduğu gibi, İmparatorluğun mazlum halkları da, II. Abdülhamit ti-ranlık rejimine ve onun satılmış yönetici zümresine karşı öfkelerini açık şekilde belirtmeye başladılar. Hızla artan yığinsal protesto hareketine, Türk memurların keyfi eylemlerinden ve haraççılığından çile çeken Kürt boylan da faal şekilde katıldılar.

1905 Yılıının Eylül ayında zor erişilir Dersim vilayetinde olaylar başladı. Aynı yılın Kasım ayında burada, ayrıca Bitlis ve Beyazıt havalilerinde, idarecilerin Kürtlerden yeni vergiler toplaması niyetinden dolayı Kürt direnişi gerçekleşti. Şunu belirtmek gerekir ki, direnişi bastırmak üzere buralara gönderilen Türk askerleri yalnız Kürtlerin değil, aynı zamanda yerli Ermeni nüfusun da ısrarlı direnişiyle karşı karşıya geldiler. (233, 07. 10. 1905).

1906 Yılıının başında Erzurum ve Bitlis vilayetlerinin Kürt halkı

* Jön Türk, Cumhuriyet, Kemalist "devrim" gibi kavramlar "devrim" olarak tanımlanırken, bunun açılımının yapıldığında bunların devrim değil, tam tersine Türk ulus yaratmak üzere Anatolya, Mezopotamya, Trakya, Rumeli, Pontus, Lazistan topraklarında halkları jenoside tabi tutarak bir Türk devleti, milleti ve yurdu yaratmak üzere iktidarlarını oluşturunken kendi içlerinde de devrim değil, darbeler yaptıkları görülmektedir. yn.

arasında olaylar yeni güçle patlak verdi. Siirt sancağında Pencar aşiretinin Bişarê Çeto yönetimindeki ayaklanması özellikle büyüktü.

Bişarê Çeto, Nisan ayında Türk askerleri karşısında ilk zaferini kazanmıştı bile. Daha sonra dağlara çekilmek zorunda bırakınca, buralarda başarılı hücumlarda bulundu. Mayıs ayının ortalarına doğru ise eylemlerini Diyarbakır vilayetine yaydı. Burada ceza birliklerine karşı, Kürtlerle birlikte Araplar da çarpıştı. Türk askerleri ayaklanmacılara karşı, ancak ortalığı kasıp kavurma taktiğini uygulamaya başladıktan sonra zafer kazanabildi. (10, g, 1906, d. 540, l. 86-89, 91-93, 90-100).

Kürtlerle Arapların ortak hareketi, Güney Kürdistan'da da zemin buldu. Gözlemciler, Irak Kürtleri arasında hükümet aleyhtarı tutumun artmasının, o dönemde Yemen'de Arapların kurtuluş hareketinin ayrıca Orta Anadolu'da Türk halkının kurtuluş ayaklanmasının şiddetlenmesine yardımcı olduğunu belirttiler. (69).

Dersim'deki isyanlar da dinmedi. Bu isyanlar 1908 yılının ilkbaharında yeni büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Hükümet bu ayaklanmayı, nihai olarak bir türlü bastıramadı. Zaza Kürtleri yol vermez dağlara çekildiler ve buradan sonuçsal partizan saldırılarında bulundular. (25, 1908, No: 23, l. 14-15).

1907-1908 yıllarında Bitlis vilayetinde Kürt hareketi başarıyla gelişti. Bu vilayetin kimi bölgelerinde yönetim bütünüyle, aşiretlerin çoğunluğu tarafından desteklenen Kürt beylerinin eline geçti. (56, s. 3).

O yıllarda Güneybatı Kürdistan'da, Sultan hükümeti için en büyük tehlike oluşturan durum ortaya çıktı. Bu yüzyılın başlarında Milli Kürt aşiretinin reisi İbrahim Paşa ayaklandı. İbrahim Paşa, İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi İ. A. Zinoviev'in sözlerine göre *"bölgede öyle bir etkiye sahip oldu ki, onun isteklerine, bizzat Sultan'ın buyruklarından daha fazla saygı gösterilmeye başlandı"*. (10, J, 1889-1914, d. 1602. l. 28). İbrahim Paşa; Birecik'te, Fırat'a, Musul'dan Dicle'ye kadar uzanan bölgenin tam hükümdarı durumuna geldi. Bir Alman gezgininin sözlerine göre, ona buralarda *"Kürdistan'ın taçsız kralı"* deniyordu. (213, No: 3, s. 35-37). İbrahim Paşa, 1906-1907 yıllarında artık Diyarbakır, Halep, Urfa, Mardin ve Derik'in denetimsiz sahibi durumuna gelmişti.

İki Hamidiye alayının komutanı olan İbrahim Paşa, Sultan'ın İmam Yahya ayaklanmasını bastırmak üzere Yemen'e doğru yönelmesi buyruğuna rağmen, emrinde bulunan halkın, hem Hristiyanların hem de Müslümanların, bu arada Kürtlerin de yoğun şekilde yağmalanmasını örgütledi. İbrahim Paşa, 1907 yılının sonbaharında Diyarbakır'ı kuşatmış bulunuyordu. Diyarbakır yöresinde onlarca Hristiyan ve Müslüman köyünü ezip geçen İbrahim Paşa, böylece yalnızca Türklerin, Ermenilerin ve Arapların değil, fakat Kürtlerin de, bu arada Milli konfederasyonundan birçok savaş arkadaşının da nefretini kazandı. (203, s. 53, 6). İbrahim Paşa yönetimindeki Milli Kürtleri hareketi, gerek biçimi, gerekse içeriği bakımından, o zamanki Kürt toplumunun derinlenmesine geri kalmışlığını açık şekilde yansıtan çapulcu bir hareketti. Kürt toplumunda eskiden olduğu gibi, o dönemde de büyük feodaller başı çekiyordu. Bu hareket aynı zamanda, imparatorluğun Kürt vilayetinde Sultan mutlakîyetinin konumlarını bakmayan ve küçümsenemeyecek bir etkendi.

Ama Genç Türkler iktidarı arifesinde Kürt hareketi bütün iç çelişkilerine rağmen, siyasi bakımdan, önceki on yıllara nazaran daha olgun duruma geldi. Kürtlerle Ermenilerin Türk egemenliğine karşı olduğu gibi, İbrahim Paşa ayaklanması türünden feodal isyanlar sırasında ortaya çıkan yağmacılıklara da karşı olmaları bunun göstergesiydi. Kürtler ile Ermeniler arasında savaş birliği, artık ender rastlanan bir istisna değildi. Türk idarecilerin Kürt-Ermeni çatışmaları denemelerinin başarısızlığı da bunu gösteriyordu. (233, 02. 02. 1905, 16 ve 26. 06. 1908).

Doğu vilayetlerinde kendisi için hiç de iyi olmayan bu yeniliklerden tedirginlik duyan Sultan güruhu, Hamidiyeleri etkinleştirmek için yeniden denemelerde bulundu, ama bu kez artık Rusya'ya karşı askeri siper olarak değil, Türk gericiliği elinde cezalandırma silahı olarak etkinleştirilmek istendi. Yöneticilerin kışkırtıcı politikası bazı yerlerde, özellikle Bitlis vilayetinde sonuçlar verdi. Hamidiyeler ve Kürt beyleri tarafından gerçekleştirilen yağmacılık ve zorbalık eylemleri sonunda, çilekeş Ermeni halkının durumu kötüleşti. Ne var ki, yalnız Hristiyanlar değil, Kürtler de dahil etnik ve dini mensubiyetine bakılmaksızın bütün masum halk bu aşırılıkların kurbanı oluyordu. (28, s. 37-38). Kimi bölgelerde kargaşalar devletin güven-

liğini tehlikeye iten boyutlar kazandı ki, bunların Rusya, İngiltere ve Fransa büyük elçilerine arz edilmesi gerekti. (10, g. 1908, d. 79, 1. 126). Sultan hükümeti, dikkatleri olaylardan başka yana kaydırmak için Bitlis vilayetine ve başka vilayetlere çeşitli komisyonlar gönderdi. Ama yerel reisler ve Hamidiye komutanları tarafından kendilerine hediye sunulan bu komisyon üyeleri, Hamidiyelere sadece Ermenileri yağmalamalarını ve öldürmelerini tavsiye etmekle yetindiler. (10, g. 1908, d. 541, 1. 275).

Hükümetin genelde Hamidiyelerin elebaşlarına dayanma çabaları, bütün Kürt halkı arasında konumlarının güçlenmesine götürmedi. İmparatorluğun gerek Ermeni, gerekse Kürt vilayetlerinde olağanüstü gerginlik ve yönetim için tehlikeli hal alan durum varlığını devam ettirdi.

O yıllarda, Sultan hükümetinin Kürt üst zümresini başkentte yüksek öğrenim kademesine kazanarak, Kürt sorununu gündemden düşürme denemesinin de başarısızlığa uğradığı kesinlikle açık bir şekilde ortaya çıktı. Türk güvenlik kuvvetleri komutanı ve İstanbul Valisi Rıdvan Paşa'nın 1906 yılının Nisan ayında öldürülmesi de, özel olarak bunu gösterdi. Komploya, Abdürrezak Bey ve Ali Şamil Paşa yönetiminde bizzat Sultan'a karşı suikast hazırlayan Bedirhan aile üyelerinin katıldığı anlaşıldı. Suikaste dolaysız olarak katılanlar idam cezasına çarptırıldı, geri kalanlar ise, Abdürrezak Bey ve Ali Şamil Paşa da dâhil Afrika kıtasına, Trablus'a gönderildiler. Bununla birlikte Kürt vilayetlerinde askeri ve polis güçlerinin pekiştirilmesi için önlemler alındı. (10, v. 1908, d. 38, 1. 177). Ama hükümet önemli olarak nitelenebilecek hiç bir girişimde bulanamadı, çünkü Sultan rejiminin günleri artık sayılıydı.

İran'da XX. yüzyılın ilk yıllarında devrimci durum hızla arttı. Bu durum, ülkenin Kürt bölgelerine hemen etki gösterdi. Önce de belirtildiği gibi, İran Kürtleri'nin memnuniyetsizliğinin temel nedeni, Kürt toplumunun bütün katmanlarının yaşamsal çıkarlarını baltalayan Şah idarecilerinin despotluğu ve sömürücü politikası idi. Üstelik İran Kürdistan'ındaki bu gergin durum, İran Kürtleri arasında sürekli olayların özgül katalizatörü hizmetini görmesi için, Türkler tarafından yapay olarak, kendi çıkarları için kışkırtılıyordu. Bu durumda Şeyh Muhammed Sadık'ın, 1904 yılının Şubat ayı başında İran hudut

şeridinde, Soma-Brados bölgesine Van Valisi Tahir Paşa'nın oyunuyla saldırısı, İran Kürtlerinin hükümetle ilişkilerinin kritik noktaya değin bütünüyle şiddetlenmesine yardımcı oldu. (225, 14. 04. 1904).

İran'da Kürt muhalefетinin bayrağı olan Harki aşiretinin reisi, Salmaslı Cafer Ağa'nın Tebriz'de hunharca öldürölmesi sonucunda 1905 yılının yaz mevsiminde, o zamana değin biriken olaylar birden patladı. İran Kürdistan'ı ve Azerbaycan'ının birçok bölgesinde derhal ayaklanmalar başladı. Cafer Ağa'nın babası Muhammed Ağa ve özellikle, bunu izleyen dönemde çeyrek yüzyıl boyunca İran Kürtlerinin hükümet aleyhtarı hareketinde başlıca rol oynayan kardeşi İsmail Ağa, ya da nam-ı değer Simko, Şah hükümetinin yeminli düşmanları oldular. İkisi de Osmanlı İmparatorluğu'na kaçtılar. Muhammed Ağa, İstanbul'a geldikten sonra, ağabeyinin öcünü almak için Hoy-Sal-mas bölgesine saldırılar düzenlemeye başladı. Muhammed Ağa aradan çok geçmeden İran topraklarında bulunan ve stratejik bakımdan önemli bir konumda yer alan Kotur Kalesi'ne yerleşti. Muhammed Ağa, Simko'nun bu konumu, daha sonraları Türk-İran sınır bölgesinde ve İran Kürdistan'ında gelişen olaylarda önemli rol oynadı.. (19, 1911, No: 3, s. 17).

İran'da 1905 yılının Aralık ayında burjuva - demokratik devrimi patlak verdi. Ülkenin bütün topraklarında, özellikle de kuzey ve batı eyaletlerinde fedai devrimcilerin, Şah idaresi tarafından yönlendirilen gericiler çetesine karşı silahlı mücadelesi başladı. Bu çarpışmalara, çoğunluğu fedailerin saflarında yer alan Kürt boyları da vardı. Ama bazı Kürt reisleri zor koşullardan ya da konjonktürel gerekçelerden hareketle, "*eski rejimi*" savunanların arasına katıldılar.

Kürtlerin İran Devrimi'ndeki bu ikili konumunun izahı, Kaçarlar İran'ında Kürt toplumunun bir bütün olarak geri kalmışlığındaydı. İran Kürtlerinin bütün siyasi eylemleri, aşiret ve din liderlerinin, han ve şeyhlerin istencine göre yönlendiriliyordu. Bunlar ise her zaman, çağın istemleri düzeyine çıkabilecek durumda değillerdi. Yalnız bir bölümü, Kürt halkının ulusal özlemlerinin başarıyla gerçekleşmesinin koşulu olarak, gericisi Şah rejiminin yıkılması gerekli- liğinin bilincine vardılar. Evet, ulus fikri İran Kürdistan'ında yolunu henüz açmaya başlamıştı. Buna gerekli olan sosyo-ekonomik önkoşullar gayet zayıftı. Yıllar süren devrim mücadelesi sürecinde İran'da birçok

seçkin Kürt liderinin konumlarında zaman zaman gözlenen oldukça keskin tereddütlerin ve çelişkilerin nedenleri işte bunlardı.

Devrimin başlamasından az sonra bir grup Kürt reisi, Şah'a, zamanla "*Kürt Anayasası*" adını alan toplu bir dilekçe sundular, ama yanıt almadılar. Kuzeybatı İran'da Kürtlerin meşrutiyetçileri desteklemesinin nedenlerinden biri herhalde buydu. Urmiye'de Kasım 1906'da iktidar, Kürtlerin faal şekilde katılımıyla, halk tarafından seçilmiş mebuslardan ibaret Encümenlik'in eline geçti. (137, s. 10).

Maku Hanlığı ve Hoy bölgesinde gelişen olaylar, Kürtlerin İran Devrimi'ndeki konumlarının nitelikleri açısından özellikle anlamlıdır. 1907 yılının ilkbaharında Maku'da, buranın hanı, azılı gerici Murtaza Kuli Han İqbal es-Seltene'ye karşı ayaklanma patlak verdi. Han'ın yeğeni İzzettullah Han'ın öncülüğünde 30 Hoy Enümanlık'i silah temin etti. Kürtler'in Maku'ya doğru ilerlemesi sonucunda, Murtaza Kuli Han Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı. (10, e, 197, d. 652, 1. 24; 233, 14. 04. 1907).

Maku'daki halk hareketi 1908 yılının yaz mevsimine doğru bastırıldı, ama Kuzeybatı İran'ın değişik boylardan oluşan nüfusu hareketini sürdürdü. (225, 16, 18. 07. 1907).

"*Asya'nın Uyanışı*" çağında Kürt Kurtuluş hareketinin yeni atılımı, dönemin başlangıcında, hükümet aleyhtarı isyanların kendiliğinden ortaya çıkması özgül bir durumdur. Bu isyanlar sırasında bir kural olarak, açık şekilde belirtilmiş siyasi istekler öne sürülmedi. Gerçi, o dönemde artık Kürt liderlerinden bazıları özerklik ve idarecilerin, aşiretlerin "*iç işlerine*" asla karışmaması isteklerini yöneltmeye başlatmışlardı, ama bu tipik bir durum değildi. Kürt hareketinin liderleri, iç politika alanında konumlarının zayıflığını dış güçlere dayanarak, yani yabancı devletlerin, birincil olarak da Kürdistan'da en büyük etkiye sahip bulunan Rusya ile İngiltere'nin askeri ve politik yardımına dayanarak kapatmak istiyorlardı.

Hayderan Konfederasyonu Reisi Hüseyin Paşa, Zilan Aşireti Reisi Selim Paşa vb. gibi büyük Kürt feodalleri, Rusya yanlısı doğrultuyu benimsediler. Şeyh Muhammed Sadık "*Beyazıt'tan Kermanşah'a kadar bütün Kürdistan'ın sıkıntılar ve ağır vergilerden bitkin düştüğünü ve halkın, Rusya'nın himayesi altında, son çözümde devletlerin himayesi altında bulunmak arzusunda olduğunu*" belirtti. (25, f. 450, d. 27, 1. 44-45; 10, e, 1906-1907. d. 1195, 1. 66).

İran'dan birçok Kürt lideri, İngiltere'ye yöneldi. O sıralarda İran meşrutiyetçileriyle flört yapan İngilizler, devrimci harekete katılan Kürt boylarını, İran Kürdistan'ında kendi konumlarını pekiştirmek için kullanma denemesinde bulundu. İngilizler bu çabalarda Bekzadın boyu (Savucbulak bölgesinde) arasında en büyük başarıya ulaştı. (10, e, 1906-1907, d. 1195, 1. 66).

O dönemde Kürt liderlerinin çoğu, halkın ağır ulusal görevlerini ve sömürgeci devletlerin Yakındoğu'da uyguladıkları politikanın gerçek nedenlerini kavrayabilmekten uzaktı. Onlar iyi durumda dış yardım etkenine olması gerekenden fazla kıymet veriyorlardı, kötü durumda ise, bu etkeni kendi kötü amaçlarına ulaşmanın aracı olarak keyfi hedef durumuna yükseltiyorlardı. Bu arada Kürt hareketine dış yardım daima geçici, konjoktürel ve koşullu nitelikler taşıyordu.

Bu gerçek, İran Kürdistan'ında Türk müdahalesi döneminde özellikle açık şekilde ortaya çıktı. 1905 yılının Ağustos ayı ortalarında Türk nizami orduları ve Hamidiyelerin katılımıyla başlayan bu müdahale, giderek genişledi ve 1908 yılının ilk yarısında doruk noktasına ulaştı. Türkler bu dönem içinde Urmiye Gölü'nün batısı ve güneyinde büyük bir sahayı işgal ettiler, İran Kürdistan'ının merkez kenti Savucbulak'ı kuşatıp ve geçici bir zaman için, ele bile geçirdiler. Bölge zorbalık ve yağmacılık eylemleri altında inliyordu. Başlamış bulunan devrim sonucunda güçsüz düşmüş bir Şah yönetimi, Türk saldırganlarına karşı etkili bir direniş gösteremedi. (56, s. 10-12; 119, s. 3).

Komşu bir devlete karşı tahrik edilmeden saldırıya geçen Sultan hükümeti, kendi ülkesinde başlamakta olan devrimci hareket koşullarında, dış politik ve askeri zaferlerle durumunu ve saygınlığını pekiştirmek istiyordu. Sultan hükümeti bununla birlikte Kürt üst zümresini istila edilen bölgelerde kolay kazanç faaliyetiyle ayartıp, Kürt hareketini İran tarafına doğru yöneltme ve en uygun ihtimal olarak da Kürdistan'ın bütününe ya da daha büyük bir bölümünü Türk egemenliği altında birleştirme hesapları yapıyordu. Tebriz'deki Rus başkonsolosu B. V. Miller'in da yazdığı gibi, Türkler ilk önce *"ülkenin sınır bölgesinde savaşkan Kürt halkı arasında etkilerini pekiştirmek ve onu kendi isteklerine göre kullanmak uğrunda"* gayret gösteriyorlardı. *"Sınır sorununun Türkler için her şeyden önce*

stratejik önemi vardı, şimdi de vardır. Onların bütün politikasının hedefi Acemistan değil, Rusya'dır". (10, e, 1906, d. 1223, 1. 21).

Burada, Türk müdahalesinin Rusya aleyhtarı ve Kürt aleyhtarı özü doğru olarak belirtilmiş bulunuyor. Bu müdahalenin önemli amacı, Kürdistan'da kurtuluş hareketinin gelişmesine meydan vermemek, Kürtleri, Sultan'ın yayılmacılığının evet efendimci silahı durumuna getirmektir. Ama Türkler'in sınır bölgesine saldırısının küçümsenmeyecek amaçlarından biri de, İran'ın kendisi idi. İran'da devrimci demokratik güçlerin başarılarından tedirgin olan ve onların Türkiye'yi etkilemesinden korkan Abdulhamid ve güruhu, İran gerici-lerin İttifaka giderek, bu arada, anlaşılan Şah sarayıyla da ilişkiler kurarak, bu müdahale ile demokratik kampa darbe indirme, somut olarak da İran Kürtlerini bu kamptan ayırma planları yapıyordu. (188, s. 100-102; 233, s. 22. 08. 1907).

Türk idarecilerinin, İran'a saldırı sırasında Kürtlerin yardımını görme hesapları, önemli ölçüde doğru çıktı. Gerçi, Türk komutanlığının önceden planladığı gibi, Hamidiyelerin başlıca vurucu güce dönüştürülmesi ödevi başarılamadı, ama "*örgütlü olmayan*" Kürt boyları, istila güçlerine önemli yardımda bulundular. Bu da Türklerin işine özellikle yaradı. Çünkü nizami askerlerin geniş şekilde kullanılması dış politika açısından karmaşıklığa götürebilirdi.

Türkiye'nin Batı İran'daki saldırı eylemleri 1908 yılının ilk yarısında en büyük boyutlara ulaştı. Bu zaman içinde ülkenin bütün bölgelerinde, yerel Şah yönetimi felce uğradığından daha da şiddetlenen tam anarşi hüküm sürüyordu. Türklerce tahrik edilen Kürt müfrezeleri halka karşı, özellikle Hristiyanlara karşı terör uyguluyorlardı. Salmas ve Soma illerinde 1908 yılının Mayıs ayı sonunda yalnız bir hafta içinde 28 köy ve bir kilise yakıldı. (10, v, 1907, d. 124, 1 321 - 322; 1908, d. 175, 1. 66). Türkler'in Kürt feodallerin yardımıyla yaygınlaştırdığı terör ve zorbalık hareketiyle güdülen amaç, yerli halkı sindirmek ve onu, Türk işgalini kayıtsız şartsız kabullenmek zorunda bırakmaktır.

Batı İran'ın sınır bölgesinde şiddetli yağmacılık ve soygunculuk hareketlerine rağmen, Türk saldırısının ilk aşamasında yerli halk buna faal direniş gösteremedi. Bundan başka burada yerli halkın çoğunluğunu oluşturan Kürtler, sık sık Türkler'e etkin yardımda bulundular.

Ermeni "*Mşak*" gazetesi, Kürtlerden 50 bin kadar atlı ve 25 bin yaya askerin Türkler'in yanında yer aldığını bildirdi. (233, 23. 02. 1906).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Türk komutanlığı, o sıralarda aralarında ulusal fikirlerin büyük gelişme kaydetmediği İran Kürtlerine, saflarında İran devrimcileriyle ilişkilerde bulunduğu sanılan birçok "*mimli*" kişinin yer aldığı Türklere ve hatta Hamidiyelere kıyasla daha fazla güveniyordu. (233, 17. 01. 1908).

Şah yönetiminin 1905-1908 yılları arasında Türk istilalarına ve Türklerin İran Kürdistan'ında Kürtler arasında gerçekleştirdiği balta-layıcı eylemlere asla karşı çıkma yeteneğinde olmadığını açık şekilde sergilenmesi, Şah yönetiminin yalnız Kürtler değil, bütün bölge halkı arasındaki itibarının nihai olarak yitmesine götürdü. Şah'ın amcazadesi, Azerbaycan valisi 1907 yılının sonlarında, Türk askerlerine açıkça karşı çıkmaya cesaret edemedikten başka, Kürtlere karşı zorbalık eylemlerine girişti. Bu durum Kürtleri daha da kızdırdı ve Türklere, ortama müdahale etmek için çok iyi bir fırsat yarattı. (93, s. 206; 10, v, 1908, dd. 657, 1. 5).

Ne var ki, uygun bir dış siyasi serüvenle iktidarda kalma süresini uzatmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kürtler de dâhil mazlum halkların artan mücadele ateşini söndürmek umudunda olan Sultan'ın planları da gerçekleşmeden kaldı. Türkler, istila hareketini en faal şekilde genişlettikleri daha 1908 yılının ilk yarısında, aşılmaz engellerle karşı karşıya geldiler. Burada söz konusu olan, Yakındoğu'daki durumun, İngiliz-Rus yakınlaşması ve itilafının kurulmasından kaynaklanarak, İstanbul ve onun ardında yer alan Berlin aleyhine gelişmiş olmasıdır.

1905 Devrimi'nin bastırılmasından sonra çarlığın geçici bir zaman için istikrar kazanması ve Asya'da esas İngiliz-Rus ihtilaflarının düzenlenmesi, Rusya ve İngiltere hükümetlerine, Türk-İran sınır çatışmasına faal şekilde müdahalede bulunma olanağı yarattı. İngiltere ile Rusya, kışkırtma ve entrika yöntemleri kullanarak, Sultan hükümeti üzerinde zaten büyük olan, etkisini daha da pekiştirmeye, Kürdistan'ın stratejik açıdan önemli bölgelerine yerleşmeye ve İran'da Rusya ve İran'ın konumlarını yıkmaya acele eden Almanya'nın etkisinin hızla büyümesinden özellikle endişe duymaktaydılar. (142, s. 117, 118, 122).

Rusya, 1908 yılının başlarından itibaren, Türk-İran sınır komisyonunun çalışmalarını yenilemesinden yararlanarak, İngiltere'nin desteğiyle, Türk askerlerinin İran topraklarından çekilmesini iste- yerek, Sultan hükümetine sistemli diplomatik baskı uygulamaya başladı.

Ama Çar hükümeti o zamanki iç ve dış siyasi durumda Batı İran'da kendi çıkarlarını savunmak için kuvvet kullanmak istemiyordu ve uzun bir süre yalnız diplomatik etki yöntemleriyle yetindi. Bu yöntemlerin getirdiği sonuçlar da küçüktü.

Bu politikada dönüşüm 1908 yılının Haziran ayında oldu. O zaman Rusya, İngiltere'nin diplomatik desteğini kendisi için garanti edildikten sonra, Türkiye "*Kürtlerin önünü almadığı*" ve İran'ın işgal edilmiş bölgelerinden askerlerini geri çekmeye başlamadığı taktirde, Kafkaslar'da savaş hazırlıklarına başlayacağı tebdilinde bulundu. (10, v, 1908, d. 1197, l. 315).

Tür hükümeti bu koşullarda bütün silahlı müfrezelerini, sınır bölgesi çerçevesinde, "*tartışmasız*" İran toprakları olan yerlere çekme kararı aldı. Bu sınır bölgesi konusunda Türkiye ve İran arasında çoktan beri toprak sorunları tartışması vardı. (10, v, d. 1198, l. 1)

Türkler istila ettikleri yerleri ellerinde bulundurma denemelerinde, daha sonraları genelde, ağır basan gelecek vaat etmeyen savunma taktiğini uygulamak zorunda kaldılar. Bu, Türk yönetici çevrelerinin Kürt politikasındaki bunalımın artması ve dahası, tam hezimetinin yaklaşması anlamına gelmekteydi. Kürt ulusal hareketini durdurmak, onu Türk yayılmacılığının yardımcı gücü durumuna getirmek gayretleri hayaliydi, tarihen aykırıydı ve bundan dolayı da başarısızlığa mahkûm idi. Bunun böyle olduğu, aradan çok geçmeden, yine o 1908 yılında meydana geldi.

III. Kısım

İRAN VE JÖN TÜRKLER'DEN SONRA KÜRT HAREKETİNİN GELİŞMESİ

Yakındoğu'nun hemen hemen bütünü bu arada Osmanlı İmparatorluğu ve İran, Genç Türkler iktidarı arifesinde keskin devrimsel bir bunalımın eşiğine dayandı. Genç Türkler'in 23 Temmuz 1908 günü gerçekleştirdikleri darbe sonucunda, bir yüzyılın üçte biri boyunca en koyu gericiliğin ve mutlakîyetin simgesi olan "kanlı" Sultan II. Abdülhamit rejimi yıkıldı. Dokuz ay sonra II. Abdülhamit tahttan tamamen uzaklaştırıldı. Devrimin iki buçuk yıl daha önce başlamış bulunduğu İran'da gerici ve demokratik güçler arasındaki mücadele doruk noktasına ulaştı. Bu mücadelede demokratik güçler bir dizi önemli zaferler (Tebriz Ayaklanması, birkaç büyük kentte yönetimin meşrutiyetçilerin eline geçmesi, Temmuz 1909'da gerici Muhammet Ali Şah'ın devrilmesi) kazandılar. Bu olaylar bölgede Kürt halkına büyük etkide bulundu. Kürtlerin ulusal hareketini yeni bir düzeye çıkardı.

Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da mutlakîyet rejimlerinin yıkılması, bu despot devletlerde meşrutiyet düzenlerinin kurulması, mazlum halkların gözünde artık baskıcılar olarak değil, tiranlığa karşı özverili mücadele erleri olarak Türk ve Acem örnekleri ve nihayet, devrimci çağa özgü genel ideolojik politik ve manevi-psikolojik kalkınma, Kürtlerin tarihinde ilk kez, ulusal kurtuluş için genel halk mücadelesinin boy vermesine elverişli iç politik koşullar yarattı.

Uluslararası durumun da Kürt davası açısından elverişli olduğu anlaşıldı. Rusya ve Batı'nın başlıca sömürgeci devletleri, özellikle İngiltere ile Almanya, birçok belirtisiyle antiemperyalist doğrultu da kazanan devrimci demokratik harekete darbe indirme niyetiyle Yakındoğu meselelerine müdahalelerini güçlendirdiler. Bununla birlikte onlar, Türkiye ile İran'ı büsbütün paylaşmak için (1907 yılında imzalanan İngiliz-Rus anlaşması bunu artık başlatmıştı) güçlerini askeri politik birliklerde (Üçlü Birlik ve Üçlü Uzlaşma) yoğunlaştırma hazırlıklarına giriştiler ve bundan ötürü de bu ülkelerde bazı merkezkaç akımlara, başka bir anlatımla mazlum halkların bağım-

sızlık hareketine oldukça ilgi göstermeye başladılar. Kürtler bu durumda dışarıdan yardım bekleyebilirdi. Onların durumunda bu, küçümsemeyecek bir destek olacaktı.

Kürt milliyetçilerinin liderleri Emin Ali Bedirhan, Seyit Abdülkadir, Şerif Paşa, Ahmet Dul Kafıl Paşa vb. Türklerin ulusal azınlıklarla görüşmeler yoluna koyulacağını umut ederek, ilk aşamada yeni rejimi desteklediler. Uygulamada, Genç Türkler yönetiminin pek uzun sürmeyen "*baharında*", bu gibi umutlar için nedenler olduğu anlaşıldı. Genç Türklerin "*İttihat ve Terakki*" Komitesi liderleri ilk dönemde kendi durumlarının istikrarsızlığını hissederek, Kürtler de dâhil, siyasi örgütlerin desteğini aradılar. Seyid Abdülkadir (Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde Kürtlerin özerkliği görüşünü savunan ünlü Ubeydullah'ın oğlu) Osmanlı Parlamentosu'nda Senato Başkanı bile seçildi. Devrimden sonra ortaya çıkan ilk Kürt siyasi örgütleri, Genç Türkler'e yaklaşımlarından dürüst idiler. Emin Ali Bedirhan, Şerif Paşa ve Seyid Abdülkadir, 1908 yılının sonbaharında "*Teali ve Terakki Kürdistan*" adlı siyasi eğitim derneğini kurdular. Bu Cemiyet, Cemil Bey'in editörlüğünde Türkçe olarak "*Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*"ni yayınladı. Bu gazetenin sayfalarında Kürtlerin ulusal birliği, Kürt kültürü, dili, folkloru vb. sorunlar ele alındı. O sıralarda doğmakta olan Kürt aydınları arasında yaygınlık kazanan bu gazete, Kürdistan'ın en ücra köşelerine değin ulaştı. (11; 200, s. 70-71). "*Teali ve Terakki Kürdistan Cemiyeti*" taraftarları, Kürt Tamimi Maarif Cemiyeti'ni (Kürtçe Bilgiler Yayma Cemiyeti) kurdular. Bu cemiyet 1910 yılında İstanbul'da Kürt "*Meşrutiyet Okulu*"nu örgütledi (62).

Genç Türkler yönetiminin "*baharı*" döneminde Kürt hareketinde örgütlü ve kendiliğinden ortaya çıkan yönlerin birleştirilmesi denemesine girildi. Kürdistan'ın, Batı Ermenistan ve Irak'ın birçok kentinde halk arasında büyük saygınlığa sahip olan Kürt dernekleri açıldı. Örneğin Muş Derneği, vilayetin başlıca aşiretleriyle temaslar kurdu. Bitlis Derneği en ünlü olanıydı. Bu derneğin 1908 yılının sonlarında kurulması sırasında 700 kadar kayıtlı üyesi vardı. Üye sayısı kısa sürede 8 bini buldu. Yeterli ölçüde düzenli yarı-askeri örgüte sahip olan bu örgüt, Vilayetin bütün bölgelerine kendi temsilcilerini gönderdi. Bitlis derneğinin eylemleri, vilayette toplumsal düzenin sağlanmasına elverişli etki gösterdi.

İstanbullu milliyetçi Kürtlerin bu demeklerin faaliyetlerine her-

hangi bir katılımı konusunda sağlıklı kanıtlar olmamasına karşın, böyle bir olasılığı dışlamak da olanaksızdır. Şunu da belirtmek gerekir ki, "*İttihat ve Terakki*" komitesi kollarının saygınlığına rağmen, bu Kürt dernekleri Genç Türklerin merkezîyetçi politikasını protesto ederek, hükümet aleyhtarı faaliyetlerde bulundular. Bundan dolayı 1909 yılının Nisan'ında İstanbul'da kısa bir süre için iktidarı ele geçiren darbecilerle ilişkilerde bulunmak ve ayaklanma hazırlıkları yapmakla suçlanan Kürt dernekleri kovuşturmaya maruz bırakıldı ve aradan çok geçmeden de kapatıldı. (25, f. 2000, d. 1002; d...367. 1. 215).

İşte bu durumda Genç Türkler ve Kürt milliyetçiler arasındaki dostluk pek uzun sürmedi.

Genç Türkler ile Kürt milliyetçileri arasındaki soğukluk, 1909 Nisan darbesinden sonra hızla artmaya başladı. Bu darbe sırasında, iktidara biçimsel olarak yerleşmiş olan İttihat ve Terakki Komitesi, duruma tam hakim oldu. Kürt liderler başka bağlaşıklar aramaya başladılar, somut olarak da Ermeni kurtuluş hareketi temsilcileriyle ilişkilerini pekiştirdiler. Özellikle bu gelişmeler Genç Türkler arasında büyük endişe yarattı. 1909 yılının yaz mevsiminde Doğu vilayetlerinde, Ermeniler ile Kürtler arasında kuşku ve çelişki tohumları saçmak gayesi ile İttihat ve Terakki Komitesi ajanları gönderildi. (200, s. 71).

Aşiretler arasındaki geleneksel feodal iç kavgaların kalıntıları ve Kürt liderler arasındaki görüş ayrılıkları, Genç Türkler'in Kürt milliyetçilere karşı mücadelesini kolaylaştırdı. Türkiye Kürtleri hareketinde Bohtan soyundan Emin Bedirhan ve Şemdin soyundan Abdülkadir, öncülük iddiasında bulundular. Bu arada Emin Bedirhan, Şemdinanlardan yalnız dini liderler çıktığını, Abdülkadir ise Bedirhanların yalnız komutan olduklarını, ama yönetici olmadıklarını iddia ediyordu.

Rakipler, birbirini Türk hükümeti katında itibardan düşürmek için, karşılıklı olarak "*ihane*t, *Rusya'yla ilişki ve ayrılıkçılık*" suçlamalarında bulundular. Bundan yararlanan hükümet 1911 yılına doğru, Kürt siyasi ve eğitim cemiyetlerini dağıttı. Yöneticilerini tutuklattı, Kürt Teavun ve Terakki Gazetesi'ni ve Kürt okulunu kapattı. Kürt liderlerinin çoğunluğu ülke dışına çıktı, ülkede kalanlar ise faaliyetlerini gizli olarak sürdürdüler. (62, s. 30).

İlk Kürt örgütlerinin kısa süren açık çalışma dönemi, Kürt ulusal

hareketinin daha öte gelişmesi açısından, ardında hiçbir iz bırakmadan geçmişe karışmadı. Daha sonraları sonuç veren bu hareketin ideolojisi ve örgüt biçimlerinin temelleri tamda bu dönemde atıldı. Ele alınan bu dönemde söz konusu cemiyetler uygulamada, gayet belirsiz ve kesin olmayan programlarıyla küçük derneklerden ibaretti. Bu cemiyetlerin faaliyetlerinde Kürt hareketinin, o zamanki Kürt toplumunun genel geri kalmışlığından kaynaklanan tipik zayıflıkları ifade buldu. Kürdistan halkının zalimlere karşı yığinsal genel tepkisel hareketiyle zayıf ilişkiler, bu yetersizliklerin de esas olanıydı. (82, s. 72-73).

Kürt legal toplumsal politik örgüt ve derneklerinin kapatılmasından sonra Kürdistan'da politik yaşam, çok zorlaştı, ancak durmadı. Siyasi faaliyetin medreselerde yoğunlaştığı haberleri sızıyordu. Medreselerde, yöneticiler tarafından kapatılanlara benzeyen dernekler örgütlendi. Kürtler bunlarda kendilerini ilgilendiren sorunları inceleyebiliyorlardı.

Genellikle başkentte ve İmparatorluğun büyük merkezlerinde yaşayan Kürt öncülerinden farklı olarak, Kürdistan'ın kendisinde Genç Türkler darbesi, genelde düşmanca karşılandı. Ama bir bakıma beklenmedik olan bu tepkinin nedenleri özdeş değildi.

Her şeyden önce, devrimden evvel başlamış olan hareketler "*topladıkları hızla*" devam ettiler. İstanbul'da iktidarın değişmesi Kürt kitleler tarafından, kendilerini dolaysız ilgilendiren bir olay olarak kabul edilmedi. Üstelik Sultan II. Abdülhamit henüz tahttan indirilmemişti. Anayasa'nın yenilenmesi, Kürtlerin durumuna hiç bir etki göstermedi. Onlar, Genç Türkler'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün halklarına vaat ettikleri demokrasi ve ilerlemeden nasibini alamadılar.

Buna karşılık Kürdistan'ın feodal aşiret üst zümresi özellikle bu zümrenin eski rejim döneminde ayrıcalıklardan (Hamidiyelerde vb.) yararlanan kesimi, yeni yönetimin, onların denetimsiz hükümdarlığına son vereceğini zannederek, İstanbul'daki değişiklikleri açık bir tedirginlikle karşıladı. Bu kesim, Kürt boylarının, devrimin zaferinden hemen sonra başlayan İttihatçılık aleyhtarı hareketinin başına geçti.

İlk olarak, daha önce anılan İbrahim Paşa harekete geçti. Genç Türkler darbesinin haberi, İbrahim Paşa'ya, Şam yakınlarında, Sultan II. Abdülhamit buyruğuyla Hamidiye alaylarının başında Hicaz boy-

larının ayaklanmasını bastırmak üzere yola çıkmış bulunduğu bir sırada ulaştı. İbrahim Paşa, bu haber kendisine ulaştıktan sonra daha öte gitmedi. Milli konfederasyonunu ayaklandırdı ve Erzincan'dan Deyrez Zor'a kadar uzanan geniş bir bölgeyi ele geçirdi. Kısa bir süre için Şam bile ayaklananlar tarafından alındı. Türkler ancak 1908 yılının sonlarında Millilere karşı 22 tabur asker çıkardıktan ve Şammar Arap boyunu onlara karşı saldırttıktan sonra, ayaklanmayı bastırmayı başardılar. İbrahim Paşa Sincar Dağı'na kaçtı ve orada öldürüldü. Bu arada Dersim'de Ayaklanma başladı. Dersim Ayaklanması yeni rejime karşı mücadele belgisinin işareti altında geçti. Zaza Kürtlerin inancına göre, yeni rejim, Türklerin, Kürtler üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek istiyordu. Ayaklanmayı bastırmak üzere büyük miktarda güçler (24 tabur kadar) harekete geçirildi, ama bunlar kesin bir başan elde edemediler. Ayaklanmacılar dağa çıktılar ve oradan sürekli saldırıya geçtiler. Türk komutanlığın Zaza reisleriyle anlaşma çabası, ancak geçici bir sonuç getirdi. Dersim, hükümet aleyhtarı hareketlerin değişmez odağı olarak kalıyordu. (23, f. 418, öp. 1, 1908, d. 1048, 1. 3-8).

Güney Kürdistan'daki olaylar, Genç Türk darbesine karşı en büyük yığmsal tepki durumuna geldi. Ekim 1908'de Hemavendler ayaklandı. Bunlar Zebariler ve Barzaniler tarafından desteklendi. Ayaklanmacılar, işgalci askerlere karşı partizan savaşı taktiğini başarıyla uyguladılar. Birçok Kürt boyu, İran topraklarına geçti. (203, s. 180-181).

1908-1909 yılları sınırında Güney Kürdistan'da Süleymaniye, Türk aleyhtarı hareketlerin merkezi oldu. Bu hareketin başına, Türkiye'deki siyasi değişikliklerden memnun olmayan Süleymaniye'de yönetici durumunda bulunan Kürtlerin seçkin dini lideri Şeyh Sait ailesi geçti. Şeyh Sait, oğlu Mahmut Berzenci'nin öldürülmesinden sonra Kürtleri ayaklanmaya çağırdı. Türk ceza askerlerinin komutanı Mehmet Paşa, boyun eğmez kürtleri sindirmek için 40 dolayında Kürt yerleşim yerini yağmaladı ve yaktı. Bu durum ayaklanmanın daha büyük boyutlar almasına neden oldu. Ayaklanmacılar Türk askerlerini birçok yerde hezimete uğrattıktan sonra Süleymaniye'yi kuşattılar. Yöneticilerin ayaklanmayı bastırmak için, büyük askeri birlikleri seferber etmesi gerekti. Ama yalnız Mehmet Paşa'nın Kürt aşiretleri arasındaki düşmanlıkları ustaca kullanması ve Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Marufu Süleymaniye naibi görevine atamaya rıza göstermesi, idareci-

lerin geçici bir huzur sağlamasına olanak yarattı. (203, s. 190-195, 289-291).

Genç Türkler darbesini izleyen ilk aylarda, Kürdistan'ın diğer bölgelerinde, özellikle Türk-İran sınır bölgesinde de hareketler gözlemlendi. Bu dönemde Kürtlerin İran'a göç etmesi olayları, Rusya Konsolosundan, Rusya'nın kendi himayesine alması ve hatta bütün aşiretlerin Rus tebasına alınması ricaları sıklaştı. (25, f. 2000, d. 102, s. 203, d. 1015, 1. 7). Erzurum'daki Rusya Başkonsolosu Skryabin, ittihatçıların geniş olarak yayılan beyanları ve vaatlerine rağmen *"bütün Kürtlerin yeni rejimin buyruklarına uymayı tümüyle reddettiğini, Hamidiye alaylarının ise halkı yağmalamaya devam ederken, şimdiki hükümeti tanımadıklarını belirterek tahsildarlara karşı silahlı direniş gösterdiklerini"* bildirdi. (10, d. 1909, d. 2677, 1 15-16).

Kürtler ile İttihatçılar arasındaki ihtilaflar, Genç Türkler darbesinden sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek hükümet düzeyinde olduğu gibi, vilayetler düzeyinde de küçük sayılamayacak ölçüde etkisini koruyan tutucu ve açık gerici unsurlar tarafından bilinçli olarak körüklendi. Kamil Paşa hükümetinde eski rejimin gizli yandaşları Sultan II. Abdülhamit iktidarını yeniden kurma amacıyla, Kürtlerin üst zümresinin desteğini kazanmak istiyorlardı. Sözgelimi Van vilayetinin yerel yönetimi, Kürtlerin Hristiyanlara karşı zorbalıklarını ve İran topraklarına saldırılarını teşvik ederken, kendi merkezîyetçi politik çizgisiyle, bunlara neden olan İttihat ve Terakki Komitesi'nin ulusal politikasını itibardan düşürmeye çabalıyordu. Bu koşullarda Diyarbakır Kürt reisleri, Sultan iktidarına, İslamiyet ve şeriatın yenilenmesi konusunda açıkça çağrılarda bulundular, 1909 yılının Nisan ayında karşıdevrim darbesi günlerinde II. Abdülhamit'e kutlama telgrafları gönderdi. (10, v, 1908, d. 39, 1. 428-430).

Hamidiyeler sorunu, Genç Türkler ile Kürtlerin üst zümresi arasındaki karşılıklı ilişkilerde başlıca engellerden biri durumuna geldi. Kanlı Sultan'ın bu son derece nahoş olan beslemeciliği her yerde infial uyandırdı; darbeden sonra halk, Hamidiyelerin derhal ortadan kaldırılmasını istemeye başladı. İttihat ve Terakki Komitesi yöntemi de buna yatkındı. Hükümet 1908 yılının Eylül ayında Hamidiyelerin silahsızlandırılması için bir buyruk çıkardı, ancak bu buyruk uygulanmadı.

Bu adımın sözlü niteliğine rağmen, Kürtlerin üst zümresi söz konusu buyruğu süngüyle karşıladı. Bu buyruğa direnişin başına

Hayderan Konfederasyonu reisi K r Hüseyin Paşa geçti. Hamidiyeler ve nizami askerler arasında, zaman zaman çatışmalara da dönüşen  id-detli bir gerginlik belirdi. (57, s. 35-36).

Genç Türkler bu koşullarda, Hamidiye Alayları'yla ilişkilerin daha da karmaşık bir hal almasından korkarak, Hamidiyelerin silahsızlandırılması ve dağıtılması düşüncesinden, aradan çok geçmeden vazgeçtiler. İstanbul'daki yöneticiler, Kürt süvarilerinin Rusya'ya karşı kullanılması planlarını da yapıyorlardı. İttihatçılar son çözümde, Hamidiyelere *"aşiret hafif süvari alayları"* adını vermiş olsalar da, her şeyi eskiden olduğu gibi bıraktılar. (25, f. 2000, d. 1002, l. 201; d. 1015, l. 159-160). Gerçi onlar daha sonraları da Kürt süvarilerinin yönetimini iyileştirme denemelerinden vazgeçmediler, Türk subayları bunlar üzerindeki denetime özel dikkat ayırdı. Ama bu çabalar ne sırf askeri açıdan, nede politik bakımdan beklenen sonuçları getirmedi. Bütün Haydaranlılarla (altı Hamidiye alayından ibaretti) birlikte Türkiye'den İran'a göç eden K r Hüseyin Paşa, Hamidiye kurumuna ağır bir darbe indirdi. Bundan sonra, bir Rus gözlemcisine göre, *"Kürt süvarisi uygulamada, kendiliğinden ortadan kalkmış oldu"*. (25, f. 2000,  p. I, d. 3832, l. 2).

Kürt feodallerin, İttihat ve Terakki Komitesi'nden memnuniyetsizli inin bir başka nedeni de, Komite'nin Ermeni sorunu konusundaki politikasıydı. İttihatçılar ilk aşamada, iç politik konumlarını pekiştirmek için, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bütün halklarla yakınla mak istiyorlardı. Bundan dolayı, Ermeni ulusal kurtuluş hareketi liderleriyle anla ma denemesinde bulundular. Yeni yöneticileri kırımlar döneminde, Kürt feodaller tarafından gasp edilen toprakların Ermenilere geri verilmesi amacıyla girişimlerde bile bulundular. Bu türden denemeler çoğu durumlarda sonuçsuz kalmış olmasına, üstelik 1909 yılının ortalarında yöneticiler Adana'da ve Doğu Türkiye'nin bazı başka bölgelerinde yeni Ermeni kırımları kundaklamı  olmalarına rağmen, hükümetin Ermeniler konusundaki politikası, Kürtlerin  st zümresinin g vensizli ine neden olmaya devam etti. (233, 06. 08, 03. 09. 1908, 23. 06. 1909).

Özcesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt sosyal katmanlarının tümü ilk aşamada Genç Türkler darbesini desteklemedi. Dahası, Kürt reislerinin birçoğu bu darbeye, kendi feodal aşiret ayrıcalıkları için bir tehlike gördüler.

Nisan 1909 darbesinin ortadan kaldırılmasından sonra, Türkiye

Kürtleri'nin hareketi başka türlü bir yaklaşımı gündeme getirdi. İlk vaatlerine ihanet eden Genç Türkler'in üst yönetimi, hızla sağa kaymaya başladı ve aradan çok geçmeden feodal klerikal kamp ile emperyalistlerin karşısında teslim oldu. Kürt hareketi sosyal açıdan, kuşkusuz eski düzeyinde kalmış olsa da, politik bakımdan aşırı gerici Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına, imparatorluk sınırları içinde yaşayan mazlum halkların tarihsel ilerici ulusal uyanış sürecine yardımcı oldu.

Pek uzun sürmeyen huzur döneminden sonra, daha 1909 yılı sonlarında ve 1910 yılı başlarında Kürdistan'daki gerginlik artmaya başladı. Önce, başta Şeyh Abdülselem Barzani olmak üzere, Barzan bölgesi Kürtleri ayaklandılar. Şeyh Abdülselem Barzani, Türkleri birçok yerde hezimete uğrattı. (10, g. 1907-1914, d. 380, 1. 20). 1910 yılı, başlarında Beyazıt ve Bitlis bölgelerinde hareketler güçlendi. Bu bölgelerde Kör Hüseyin Paşa, Abdülkadir, Musa Bey, Selim Ali ve diğer Kürt reisleri açıkça hükümet aleyhtarı propagandalar da yaptılar. Anılan bölgelerin dört bir bucağında komiteler ve dernekler kuruldu. Bunlara yerli Kürtlerin önemli bir bölümü de katıldı. (10, d. 1910, d. 1402, 1. 11-14).

Türk esaretine karşı kurtuluş mücadelesine başlayan Araplarla temaslar kurulması, Kürt hareketinde yeni bir olguydu. Kürtler, Suriye, Lübnan ve Irak ve Yemen'deki ayaklanmalara, Arap milliyetçilerinin faal etkinliklerine ilişkin haberleri sempatiyle karşılıyorlardı. Kürdistan'a, Yemen'den temsilciler geldi. Yemen'de ayaklanmacılar çözümleyici zaferin eşğine varmışlardı. Yemenliler yararına para toplama kampanyası örgütlendi. (10, d. 1907-1914, d. 380, 1. 50; 1911, d. 543, 1. 20-21). Kürt reislerinden birçoğu, bundan başka, Türkiye içinde de, somut olarak da, ülkenin iç ve dış güçlüklerinin artmasına bağlı olarak eylemlerini etkinleştiren İttihat ve Terakki Komitesi'ne muhalif unsurlar arasında da bağlaşıklar aradı. Kürtler Kuzey Kürdistan'ın birçok bölgesinde vergileri ödemeyi, "*hafif süvari*" birliğine yeni asker sağlamayı reddediyorlardı. (10, d. 1910, d. 2678, 121; 1911, d. 2680, 1. 10, 14, 48).

Kürt hareketinin gelişme ve büyümesini durdurmakta güçsüz olan Genç Türkler, Kürtlerin üst zümresini rüşvetlerle satın almakta ve Kürtleri, Ermenilere karşı kışkırtmakta ifadesini bulan Abdülhamit politikasına dönmekten başka çare bulamadılar. İttihat ve Terakki Komitesi'nin seçkin eylemcilere bu amaçla, Kuzey Kürdistan'a düzenli ziyaretlerde bulunuyor, büyük Kürt reisleriyle görüşüyor, Ermeni

aleyhtarı demeçler veriyorlardı. Yöneticiler bundan başka, bey ve şeyhlere ödülleri ve para dağıtmaya, yalnız Genç Türkler darbesinin ilk aylarında geri vermeye giriştikleri toprakları değil, fakat 90'lı yıllarda gelişen olaylardan önce Ermenilere ait olan toprakları da Kürt feodaller yararına, Ermenilerin elinden almaya başladılar (26, f. 71, öp. 2, d. 58, 1. 21). Genç Türkler bununla birlikte, aşiretler üzerinde, boyun eğmeyenlere karşı amansız zorbalıklar da dâhil, acımasız bir hükümet denetimi uygulamak için önlemler aldılar.

1910 yılının ilkbaharında, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk kez olarak Türk ordusuna Müslüman olmayanlar da alınmaya başlandı. Askere alınanların sayısını artırma gereğinden başka, geniş reklamı yapılan bu propaganda önlemiyle, gayri nizami Kürt süvarisinin önemini küçümseme amacı da güdülüyordu. Bu durum, Kürt beylerinin memnuniyetsizliğinin ek nedeni oldu. (10, v. 1910, d. 39, 1. 121).

Kürt feodal aşiret zümresi ile Genç Türkler arasında, Genç Türkler yönetiminin daha ilk yıllarında ortaya çıkan tam ihtilaf, seçkin Kürt liderlerini, Rusya'nın yardımıyla Türk esaretinden kurtulmak için, bakışlarını yeniden Rusya'ya çevirmek zorunda bıraktı. Bu yönde Abdülkadir ve bazı başka eylemciler girişimde bulundular. Onlar 1910 yılının Mart ayında Kafkaslarda Çar'ın naibi Kont İ. İ. Vorontsov Daşkov'a gönderdikleri mektupta, Rusya'nın yardımıyla aşiretlerin genel ayaklanmasını başlatmayı ve bütün Kürdistan'ı Rusya'nın egemenliğine vermeyi önerdiler. Kürt reisleri, bu planın Ruslar tarafından kabul edilmediği takdirde, kendilerine Rusya'ya göç etme ya da Rus tebaasına alınma izni verilmesi ricasında bulundular. (10, d. 1907-1913, d. 3572, 1. 24-25).

Türk hükümetine yaklaşımda en uzlaşmaz konumdaki Kürt reisleri grubunun başına geçen Abdürrezak, daha da öteye gitti. Abdürrezak, Kasım 1910'da, Rus tebaasına alınmasını ve kendisine Rusya'ya göç etmesi için izin verilmesini rica etti. Abdürrezak, ricasına yanıt beklerken İran topraklarına geçti. (26, f. 15, öp. 1, d. 310, 1. 1-10; 10, e, 1911, d. 1238, 1. 23). Abdürrezak, İran'dan Rus hükümetine, İsmail Ağa Simko ve Maku Hanlığı Serdarı Murtaza Kuli Han'la anlaşarak Kürt sorununun çözüme bağlanmasına ilişkin yapılan planını bildirdi. Bu planda, *"bağımsız bir Kürt prensliğinin kurulmasının"* ilk adımı olarak İran'da ayaklanma üslerinin oluşturulması, bundan sonra Kuzey Kürdistan'da genel ayaklanmanın örgütlenmesi ve nihayet, Rusya'nın dolaysız

yardımları ve himayesinde tek ve bağımsız laik bir Kürt devletinin meydana getirilmesi öngörülüyordu. (10, g, 1911-1914, d. 719, 1. 50-51).

Rusya'nın yönetici çevrelerinde, Türkiye'deki Kürt hareketleriyle bağlantılar kurulması ve bağımsız ya da özerk bir Kürdistan kurulması fikrine herhangi bir destek gösterilmesi, ülkeyi Yakındoğu'da ve devletlerle ilişkilerinde ciddi karmaşıklığa sürüklenme tehlikesi yaratan, gayet riskli, serüvenci ve arzu edilmeyen bir durum olarak değerlendirildi. (112, s. 158-169). Rusya'nın en etkili ve güçlü Kürt liderleriyle dolaysız ilişkiler kurması, Kürt hareketinde Rusya yanlısı kesimlerin bu girişiminin tek pratik sonucu oldu. Abdürrezak'a Erivan'a göç etme izni verildi, ama Kafkaslar yönetimi, onun politik etkinliğini sınırlandırmak ve her ihtimale karşı, herhangi bir yükümlülük altına girmemek için gerekli olanı yaptı. (10, e, 1911 d. 1204, 1. 9).

Kürt liderlerinin o dönemde Rusya'yla ilgili hesapları doğru çıkmadı. Çünkü onlar, Çarlık'ın Yakındoğu olduğu gibi, Kafkaslar politikasını da belirleyen bütün etken ve gerekçeler paketini değerlendirmek durumunda değillerdi. Yalnız Türk ve İran Kürtleri mücadelesinin Rusya'nın desteğinde birleştirilmesi fikri, Ubeydullah dönemindeki eylemlerden farklı olarak, şimdi artık daha önemli ve kalıcı sosyal ve politik bir temele dayanıyordu. Ne Abdülkadir'in, ne Abdürrezak'ın, ne de onların çizgisinde olan diğerlerinin tutumunun, Kürtlerin genel ulusal liderlerinin rolüne uygun olmadığı ise başka bir meseledir. Buna rağmen onların Kürt kurtuluş hareketinin politik bakımdan pekişmesi uğrunda mücadelesi boşa gitmedi ve zamanla meyvelerini verdi.

İran Kürdistan'ındaki durum, ele alınan yıllarda genel Kürt ulusal fikrinin başarı şansı olmamasının başlıca nedenlerinden biriydi. 1908-1909 yıllarında İran'da devrimci harekette en büyük atılım dönemi başladı. Bu atılım halk kitlelerinin gericiliğe karşı geniş boyutlu ve başarılı silahlı mücadelesinde ifadesini buldu. Bu dönemde Kürtlerin İran'da gerici kampa karşı mücadeleye katkısı büyük değildi. Çünkü devrimci meşrutiyetçiler, Kürt halk kitleleri bir şeyler yapmayı başaramamışlardı.

Bu dönemde gelişen devrimci olaylara faal olarak katılmayan İran Kürtleri, kendi ulusal istekleri konusunda da herhangi bir harekette bulunmadılar. Uygulamada, bu dönemde İran'da Kürt kurtuluş hareketi bir türlü ortaya çıkmadı. İran Kürdistan'ı toprakları, Türk ceza askerleri tarafından kovalanan aşiretler için bir sığınak yeri

olduğundan dolayı, İran Kürtlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendi soydaşlarıyla temasları azdı. Bu durum, yalnız İran Kürdistan'ından geri kalmışlığıyla değil, II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, Genç Türkler döneminde de, İran Kürtlerinin önemli bir bölümünün şu ya da bu ölçüde, Türkiye'nin İran topraklarında giriştiği yayılcılık hareketlerine sürüklenmiş olmalarıyla izah edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi rejimin değişmesi, imparatorluk hükümetinin İran Kürdistan'ının önemli bir bölümüne sahip olma iddialarından vazgeçmesine götürmedi. İktidar mücadelesi sırasında II. Abdülhamit'in doğudaki saldırgan politikasını kınayan. (56, s. 22-25). İttihatçılar, iktidar dümenini ele geçirdikten sonra, bu politikayı sürdürmekle kalmadılar, kendileri tarafından devrilen sultandan çok daha ileri gittiler. Yalnız İran Kürdistan'ına karşı gerçekleştirilen saldırı yöntemleri bir ölçüde değişti. Şimdi artık bu saldırılarda sadece Türkiye Kürtleri değil, genellikle İran Kürtlerinin kullanılması başlıca dayanak durumuna getirilmişti.

Genç Türkler, bu amaçla sınır boyu bölgelerde yaşayan Kürtler arasında İran aleyhtarı faal propagandaya giriştiler. Elbise değiştirmiş Türk subayları bütün bölgeyi dolaşıyor, halkı, Türk hükümetini tanımaya ve ona vergiler ödemeye çağırıyordu. Van'daki Rusya Konsolosu Olferev'in belirttiğine göre, Türkler, *"birlik ve beraberlik içindeki Kürt tarafından, Anadolu'da Türkiye için kale hizmetini görmekle yetinmeyecek, onun gelecekte Azerbaycan'da kendi konumlarını pekiştirme davasını kolaylaştıracak bir güç yaratılması"* gereğini savunuyorlardı. (10, d. 1910, d. 1599, 1. 109).

Türk idareciler daha Kasım 1908'de, daha önce işgal edilmiş olan toprakları genişletmeye başladılar. Bu topraklar 1911 yılı sonlarında 30 bin kilometrekareyi buldu. (267; 233, 31. 01. 1912). Bu topraklara Türk sivil yönetimi yerleştirildi. Türk yönetimi nüfus sayımına başladı, kadastro defterleri açtı, kendi vergi sistemini uyguladı. İlk önce *"nevahiye-i cedide"* adıyla bilinen bu topraklara daha sonraları *"nevahiye-i şarkıye"* adı verildi. (25, f. 2000, öp. 1, d. 3908, 1. 19; 233, 24. 08. 1910).

Türk yönetimi sosyo-ekonomik ilişkiler alanında açıkça toprak gasp etme niteliği taşıyan girişimler uyguladı. Türk yönetimi kendisine kayıtsız şartsız sadık bulunan Kürt hanları kişiliğinde dayanak yaratma, feodallerin, değişik nedenlerden dolayı ekonomik ve politik

çıkarları Tahran'a bağlı bulunan kesiminin konum ve etkisini baltalama uğrunda çaba harcadı.

Türk sivil ve askeri yönetimi bu amaçla, işgal edilmiş bölgelerde olduğu gibi, bunlara komşu olan yerlerde de İran feodallerine ait çiftliklerde Kürt reislerin kiracılığını özendiriyordu. Türkler sık sık yerli feodallerin topraklarını ellerinden alıyor ve Kürt üst zümresinden kendi yandaşlarına teslim ediyorlardı. (10, e, 1911, d. 1203, 1. 241 - 242).

Bu girişimlerden, çoğu durumlarda Türk tebaası olan ve sınırın iki tarafında da toprakları bulunan büyük Kürt feodalleri kazandı. Bununla birlikte işgal edilmiş bölgelerin emekçi halkı, Türk yöneticilerinin topladıkları haraç, uyguladıkları istimlaklar ve keyfi eylemleri altında inliyordu. Üstelik sınır bölgesinde güvenlik ve düzen bütünüyle ortadan kalkmıştı. Bundan ötürü, istila edilen topraklarda yaşayan nüfusun çoğunluğu, Türk işgalcilerine karşı tavrı alışı. (1 19, 2. baskı, s. 119-121).

Bu durum pasif bir memnuniyetsizliğin sınırları içinde kalmıyordu. Daha Eylül 1910'da işgal rejimine karşı silahlı eylem olayları ortaya çıktı. Bu olaylara Kürt aşiretleri de en faal şekilde katıldılar. (10, b, 1910, d. 1204- 1. 118; 233, 10, 15. 06. 1910). O zaman Türkler, İran'daki Kürtler arasında, bütünüyle kendi siyasi amaçlarının güdümüne alabilecekleri bir yığinsal hareket örgütleme planları hazırladılar.

Devrim hareketlerine karşı mücadele için Türkiye Kürtleri reislerini Maku'ya çağıran Maku Serdarı Murtaza Qulıxan Türkler'in bağlaştığı idi. (19, 1911, No: 1, s. 69-70; 10, v. 1910, d. 169, 1. 10). Ama kişiliği İran'da Kürtlerin genel lideri rolüne uygun değildi. Bu rolü, Kotur hükümdarı İsmail Ağa Simko üstlenebilirdi. Türkler 1910 yılı sonbaharında Kotur topraklarının bir bölümünü ele geçirdikten sonra, Simko'ya, Türk tebaasına geçme önerisi yapıldı. Buna karşılık ona, ömür boyu Kotur, Çehrik ve Soma'nın yönetiminin verilmesi vaat edildi. Ama Simko, bu öneriyi kesinlikle geri çevirerek, İran hükümetine bağlılığını ilan etti ve Türklere karşı partizan hareketini başlattı. (10, e, 1910, d. 600, 1. 111).

Bu başarısızlık koşullarında, eski Şah Muhammet Ali'nin kardeşi Abdül Fatih Mirza Salar ud-Devle'nin yönetimindeki karşıdevrim hareketi, İran Kürdistan'ında Türk politikasının kurtarılması için son, ama gayet ciddi bir fırsat yarattı. Abdül Fatih Mirza Salar ud-Devle, 1910/11 yıllarının kış mevsimini Türkiye'de geçirdi. Burada İttihat ve

Terakki Komitesi'nin kendisine verdiği ödevle, silah ve para yardımı karşılığında, İran Kürdistan'ı ve Azerbaycan'ının tümünü yönetimine alma amacıyla İran Kürtlerini ayaklandırmaya razı oldu. Bu girişiminde başarılı olduğu takdirde, kendisini İran Şahı ilan etmek ve Türkiye'nin himayesini tanımak niyetindeydi. (18, 6. baskı, s. 83).

Salar üd-Devle 1911 yılının ilkbaharında İran Kürdistan'ının kuzeybatı bölgelerinde eyleme geçti. Türklerin faal desteğiyle İran Kürtlerini ve kısmen Güney Kürdistan'da yaşayanları kendi tarafına kazanmaya başladı. Aynı yılın Temmuz ayı ortalarında kendisini bütün Kürdistan'm hükümdarı ilan eden Salar ud-Devle, kuzeyden başkente doğru ilerleyen Muhammet Ali'yle birlikte Tahran'a doğru sefer hazırlıklarına başladı. (10, e, 1911, d. 1202, l. 325, 440). Ama İran Kürdistan'ı halkının çoğunluğu aradan çok geçmeden, genellikle açıktan açığa Türkiye yanlısı doğrultuya koyulmasından dolayı Salar ud-Devleyi desteklemekten vazgeçti. İran devrimcileri de ona karşı sonuçsal bir direniş örgütlediler. Bu durumda hemen hemen askersiz kalan Salar ud-Devle, İran Kürdistan'ının güneyine kaçtı. Niyeti, burada Kürtleri yeniden kendi komutanlığı altında birleştirmek, Tahran'a karşı sefer başlatmaktı. (10, d, 1911, d. 3566, l. 5, 11; 233, 14. 07. 1911). İran gericiliğinin Türkiye'yle ittifak halinde, İran Kürtlerini karşı-devrim amaçları ve bununla birlikte Türk yayılcılığının çıkarları yararına kullanmak uğrunda bu ilk denemesi tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bu da, Genç Türkler'in İran Kürdistan'ını hedef almış saldırı planlarının hezimetini hızlandırdı.

Aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen, kendi sömürge çıkarları alanı olan batı ve kuzeybatı İran'ın Türkler tarafından ele geçirilmesine meydan vermek niyetinde olmayan Rusya, İngiltere ve Almanya bu planlara nihai darbeyi indirdiler. Bunun sonucunda Türk müdahalesi, başarısızlığa mahkûm kılındı.

Bununla birlikte Genç Türkler hükümetinin, Kürt sorununu İran tarafına aktararak gündemden indirme hesapları bozguna uğradı. Bu hesapların tersi oldu. Savaş öncesi yıllarda Kürt sorunu, kendini bütün gücüyle hatırlatarak, Genç Türkler rejimi için ciddi bir tehlikeye dönüştü.

Birinci Dünya Savaşı Arifesindeki Kürt Hareketleri

Genç Türkler rejimi 1911 yılının ikinci yansında itibaren şiddetli bir iç ve dış politik bunalım dönemine girdi. Rejim karşıtlarını kendi çatısı altında birleştiren Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihat ve Terakki Komitesi'ne karşı çıktı. Genç Türkler'in ulus politikasının başarısızlığından yararlanan emperyalist devletler, kendi yönlerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai paylaşımı hazırlıklarını hızlandırdılar. Eylül 1911'de, Türkiye'nin Kuzey Afrika'daki son sömürgeleri olan Trablusgarp ve Kirena için İtalya ile bir yıl sonra ise Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karabağ ile Makedonya için savaş patlak verdi. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşların ikisinde de yenilgiye uğradı, Afrika'daki topraklarını ve Avrupa'daki topraklarının hemen hemen tümünü yitirdi. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında Kürtlerin Osmanlı yurtseverliği göstermedikleri gibi İttihatı aleyhtarı cepheye etkin şekilde katıldılar. Kürtler, orduya katılma çağrılarına uymuyor, genelde iktidarın onları "*vatanı savunmaya*" kazanma denemelerini geri çeviriyorlardı. Kürt reislerinin birçoğu, bu arada Bedirhan aşireti de Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katıldı. (10, d, 1911, d. 1403, 1. 88).

1912 yılının Şubat ayı ortalarında Erzurum'da yapılan toplantıda Abdürrezak, bütün muhalefet güçlerini birleştirme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtleri genel ayaklanmasının örgütleme sorununu ortaya sürdü. Bununla birlikte Kürtlerin üst zümresi arasında Rusya yanlısı bir çizgi izlenmesini isteyenlerin etkisi artıyordu. Kürt reislerin (özellikle Yezidi, Zaza ve Güney Kürdistan aşiretleri) yardım ve himaye ricasıyla Rusya konsoloslarına yaptıkları başvurular sıklaşıyordu. (10, d, 1911, d. 1403, 1. 104).

Kürt hareketi, Genç Türkler rejiminin bunalımını şiddetlendiren ve iktidarın Haziran 1912'de İtilafçıların eline geçmesini kolaylaştıran önemli bir etkeni. İtilafçılar bu yardımı değerlendirdiler ve iktidar mücadelesi döneminde Kürtlere ve İmparatorluğun diğer mazlum halklarına bol keseden vaatlerde bulunmaktan çekinmediler. İtilafçılar, hükümeti ele geçirdikten sonra Kürtlerin desteğini kendi taraflarına çekmek için yoğun çaba harcadılar. İtilafçılar bir Kürt birliği ör-

gütlendiler. Bu birliğe daha ilk anda 1700 kişi katıldı. Bu arada hükümet lehine geniş bir kampanya açıldı, en büyük ve etkili boyların liderleriyle temaslar kurma uğrunda gayret gösterildi. (201, 51).

Ermenilerin, Batı Ermenistan'da gerçek reformlar yapılması isteklerinin artması sonucu olarak, Ermeni sorununun yeniden şiddetlenmesi ve devletlerin bu reformlar yararına artan müdahalesi konusunda İtilafçıların hükümeti, Kürt üst zümresinin yanında yer aldı ve Ermeni-Kürt ihtilafının yeniden körüklenmesine çaba gösterdi. (10, d, 1911-1913, d. 3556, 1. 120).

Yöneticilerin, Kürtlerin yatıştırılmasında o denli çıkarı vardı ki, onlar, daha önce tutuklanmış bulunan Abdürrezak'ı, bununla birlikte Şeyh Taha'yı ve Kürtlerin Türk aleyhtarı muhalefetine bazı başka öncülerini 1912 yılı sonunda afettiler. (10, e, 1913, d. 1404, 1. 124-126).

İtilafçılar, Kürtler lehine attıkları bu adımlara rağmen, iktidarda kaldıkları yarım yıl içinde Kürt kurtuluş hareketini engellemeyi başaramadılar. İtilafçılar ve İttihatçılar arasında önemli bir fark görmeyen Kürtler, kendi hakları uğrundaki mücadelelerine devam ettiler. Eskiden olduğu gibi şimdi de, bağımsız bir Kürt beyliği oluşturulması amacıyla Türk aleyhtarı genel ayaklanma hazırlıkları yürütüldü. Bu ayaklanma hazırlıklarına önceleri itilafçıları destekleyen (örneğin Bedirhanlardan Hüseyin ve Hasan) Kürt şeyhleri ve ağaları katıldı. Erzurum'da Ayaklanma Komitesi kuruldu. Bu Komite'nin Van, Diyarbakır, Urfa ve bazı başka bölgelerde kolları oluşturuldu. Komite Erzurum, Bitlis, Beyazıt ve Muş bölgelerinden 70 bin kadar silahlı ayaklanmacıyı kendi saflarında göreceğine güveniyordu. Komite temsilcisi Hayreddin Bey, yardım için Rusya'ya başvurdu. Bitlis'te Rusya Konsolos Yardımcısı Şirkov'un raporlarından birinde Kürtlerin ortak görüşleri şöyle yansıtıldı: *"Ruslar yakında gelirse, biz bu yeteneksiz, zayıf ve ahlaksız hükümetten (Türk M. L.) bir an önce kurtulacağız"*. (10, d, 1912, d. 1404, 1. 98-99, 134-140).

Ama Kürtlerin geleceksiz, örgüt bakımından zayıf hareketi, bu dönemde Rusya'nın Yakındoğu politikasının somut amaçlarına uygun değildi. Kürtler de, kendileri aşiretlere bölünmüş bulunduklarından dolayı genel bir ayaklanma başlatmayı başaramadılar. Bununla birlikte Kürt halkının açıkça düşman konumlarında yer alması, İtilafçıların iktidarı kendi ellerinde tutmasını engelleyen nedenlerden biriydi.

Genç Türkler, Ocak 1913'te yapılan hükümet darbesi sonucunda iktidarı yeniden ele geçirdiler. Bu dönemde onlar eski devrimci ve demokratikliklerinin kalıntılarının bütününi yitirdiler. Enver - Talat - Cemal üçlüsünün gerici dikta rejimi iktidara geldi. Bu üçlü, iç şoven ve dış yayılmacı politikasını esaslandırmak için ırkçı Pantürkizm ideolojisini (Abdülhamit'in Panislamizmiyle birlikte) benimsendi. Bu dönem içinde Boğazlar kıyısında, aradan çok geçmeden "*Türkiye'yi, hem mali, hem de askeri ordusu*" durumuna getiren Almanya'nın üstün gelen etkisi pekişti. (3, s. 247).

Siyasi karşıtlarının, komplolarının ortadan kaldırılmasından sonra, Genç Türkler'in iktidara dönmesi, Enver başta olmak üzere üçlünün mutlak yönetiminin kurulması, Türkiye'de "*yönetim bunalımını*" bir süre için ortadan kaldırdı, ama tiritleşen ve çürüten Osmanlı toplumuna özgü ve aralarında kuşkusuz ulusal çelişkiler başta olmak üzere hiçbir çelişkiyi ne yok edebildi, ne de önemli ölçüde yumuşatabildi. İran'a gelince, bu ülkede 1912 yılının başlarında devrimin bastırılması, "*iktidarın üst kademesinde*" istikrara götüremedi; bir süre önce devrimsiz patlamaya neden olan bütün sorunlar, bu arada doğal olarak ulusal azınlıklarla ilgili sorunlar da olduğu gibi kaldı.

Bu durum Savaş öncesi yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın coşkulu politika sahnesinde, Kürt ulusal sorununun yumuşatılmasına yardımcı olabilecek herhangi bir önemli değişiklik olarak ortaya çıkmadı. Üstelik bu dönemde Kürt milliyetçiliği, ideolojik ve politik yönleriyle yeniden etkinleşti.

Bir grup üniversiteli Kürt öğrenci, 1912 yılının başlarında Hiva (Umut) Cemiyetini kurdular. Bu cemiyetin Kürdistan'ın birçok kentinde ve Avrupa'da kolları vardı. Ömer Cemil Paşa, Kadri Cemil Paşa, Memduh Selim Vanlı, Fuat Temo Bey ve Hasananlı Halil Mot cemiyetin yöneticileri arasında yer aldılar. Cemiyet, Arap vilayetlerinde siyasi muhalefetin başında bulunan Arap siyasi örgütleriyle sıkı temaslar kurdu. (164, s. 681; 84, s. 179).

Hiva Cemiyeti, Haziran 1913'ten itibaren Türkçe ve Kürtçe olarak "*Roji Kurd*" (Kürt Günü ya da Kürt Güneşi) dergisini yayınlamaya başladı. Bu dergi dördüncü sayısından itibaren "*Hetavi Kurd*" adıyla yayınıni sürdürdü. Abdül Kerim'in editörlüğünde yayınlanan dergi, Kürdistan'ın birçok bölgesinde hızla yaygınlık kazandı. "*Hatavi Kurd*"

dergisi sayfalarında, Kürtlerin yaşamının güncel sorunlarını ele alınıyor, Kürtlerin ulusal birliğine, Kürt alfabesinin yaratılmasına, Kürt halkının eğitilmesine ve dünya kültürüne katılmasına ilişkin çağrılara yer veriliyordu. (73, I. kitap s. 233-234; 81, s. 75-89) Sansür yasakları ve idari baskılar aradan çok geçmeden derginin yayın hayatından çekilmesine götürdü. Ama bu dergi, Kürt ulusal kültürünün parlak bir anıtı olarak kaldı.

İran Kürdistan'ı topraklarında da Kürt ulusal fikirlerini aydınlatma ve tanııtma ocakları belirdi. Abdürrezak Bedirhan 1913 yılı başlarında Hoy kentinde "*Gehanderi*" ("Eğitim") adlı Kürt Eğitim Cemiyeti'ni kurdu. Bu Cemiyet, bir Kürt ulusal gazetesi, basımevi ve okulu kurmak niyetindeydi. Abdürrezak, Rusya Konsolosluğu'na eylemleri üzerinde denetim hakkıyla bu Cemiyeti kendi himayesine alması ricaısıyla başvuruda bulundu. (10, d. 1912-1914, d. 3573, I. 24-25). Abdürrezak bununla birlikte Rus-Kürt kültür ilişkilerinin geliştirilmesini, Akademisyen N. Y. Mar, İ. A. Orbelli'nin bu çalışmalara kazanılmalarını ve genç Kürtlerin öğrenim görmek üzere Rusya'ya gönderilmesini öngören bütünlüklü bir program hazırladı. (10, j, 1913, d. 121, I. 21-22).

Ama bu doğrultudaki çalışmalar, Kasım 1913'te Hoy kentinde, Kürt okulunun açılmasıyla sınırlı kaldı. Bu okulun açılması yerel yöneticiler tarafından hemen şiddetli bir düşmanlıkla karşılandı. (10, j, d. 121, I. 1-2). Bir de şu var ki, ilk Kürt milliyetçileri ve aydınlıkçıların eylemleri, genelde Kürdistan'da geniş yankı bulmadı. Kürtlerin feodal aşiret üst zümresi ve Müslüman din adamları, kendi sınıfsal, ideolojik-politik ve psikolojik temsilcileri ve konumlarıyla, kitlelerinin kurtuluş mücadelesinde eskiden olduğu gibi yine öncüydüler. Bundan dolayı mücadele, geniş boyutlarına rağmen başarıya ulaşamadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin kurtuluş hareketi 1913-1914 yıllarında doruk noktasına ulaştı. Hareketin, örgütlü politik faaliyetle bağlantısı, önceleri olduğu gibi yine zayıftı. Bu hareket, ayrı ayrı reisler tarafından örgütleniyor ve yönetiliyordu. Üstelik bunlar da, çoğu durumlarda uyumsuz ve tek başına hareket ediyorlardı. Ama Kuzeybatı Kürtleri'nin Savaş öncesi hareketi, boyutları ve yoğunluğu bakımından Şeyh Ubeydullah Ayaklanması'm izleyen dönem içinde benzersizdi.

Van ve Erzurum bölgeleri, Kuzeybatı Kürdistan'da Kürt hareke-

tinin merkezleri oldu. Bu bölgelerde Abdürrezak, Şeyh Taha ve başka reislerin vs. adımları, 1913 yılının ilkbaharında Osmanlı aleyhtarı yoğun propagandaya başladılar. Bedirhanlar ve yandaşları, Rusya'nın politik ve maddi desteği koşullarında bağımsız Kürdistan görüşünü savundular. Ne var ki, Kürt reisler arasında kurulması tasarlanan Kürt beyliğinin başına kimin geçmesi gerektiği konusunda şiddetli görüş ayrılıkları belirdi. Kürt reisler arasında dış politika doğrultusu konusunda da görüş ayrılıkları vardı. Nitekim Abdürrezak'ın "*parti*"si Rusya yanlısı, amcazadesi Hasan Bey'in "*parti*"si ise İngiltere yanlısı bir politika izlenmesini istiyordu. O sıralarda SeyidAbdülkadir genelde Türklerin tarafını tutuyordu, yeğeni Şeyh Taha ise Rusya'ya kaçmıştı. (10, d, 1913, d. 1605, 1. 117, 134-135; 1912-1914, d. 3573, 1. 217). Kürt reisler arasında böylesi ihtilaflar varken, genel bir ayaklanma örgütlenmenin düşünülməsi bile olanaksızdı.

Yine bu dönemde (Diyarbakır ve Siirt bölgelerinde), daha gergin bir durum oluştu. Aşiretler silahlı hareketlerde bulundular. Ama burada da birlik mevcut olmadığı için bu hareketler, genel ayaklanmaya dönüşemedi. (10, d, 1913, d. 2684, 1. 89; 1912-1914, d. 3573, 1. 88-89).

Güney Kürdistan'da ciddi olaylar olgunlaşıyordu. Burada ilk aşamada İngiltere'den gelecek yardıma güven bağlayan Şeyh Mahmut Berzenci'nin etkisi ve saygınlığı hızla artıyordu. Şeyh Mahmut Berzenci bununla birlikte, Musul'daki Rusya Konsolosu'yla görüşmelere başlayarak ve 50 bin silahlı mücadele erini ayaklandırma vaadinde bulunarak, Rusya'nın da desteğini temin etmek uğrunda çaba harcıyordu. Söylentilere göre Şeyh Mahmut'un niyeti Kuzey Kürdistan'ı (ki Şeyh Mahmut'un düşüncesine göre, buraya çok geçmeden Rusya yerleşecekti ve Güney Irak'a da, yine ona göre İngiltere aradaki bölgeye ise kendi idaresinde bir manda yönetimi kuracaktı, ikisi arasında bir türlü tampon devleti de kurmaktı. (10, d, 1912-1914, d. 3573, 1. 38- 39, 102-106).*

İttihatçılar, artmakta olan Kürt tehlikesi karşısında karşı önlemler almakta acele davrandılar. İttihatçılar bir yandan Van vilayetinde kurulan "*Neşri Maarif ve Ticaret ve Sanayi*" Cemiyeti gibi cemiyetler oluş-

* I. Dünya Savaşı öncesinde, dünyada 1913 yılında ilk savaş uçakları ve gaz bombaları üretildi. Bu savaş uçakları ve gaz bombaları ilk kez İngilizler tarafından Şeyh Mahmut Berzenci Kürt güçlerine karşı kullanıldı.

turulması yoluyla gösterisel jestlerde bulunarak, Kürtlerin gözüne girme denemesi yapıyorlardı. Genç Türkler gazetesinde uygarlığa kazanılmasında, tarımı benimsemesinde vb. Kürtlere ekonomik yardım gösterilmesi çağrıları belirdi. (26, f, 15, d. 371, 1. 163-164; 233, 14. 09. 1913). Öte yandan Kürtler arasında Panislamizm ve özellikle Rusya aleyhtarı propaganda yoğunlukla ve kesinlikle yoğunlaştırıldı.

Ne var ki, Genç Türkler hükümeti, gelişen Kürt hareketini önleyebilecek güçte değildi. Ermeni "*Ararat*" dergisi bununla ilgili şöyle yazdı: "*Kürt liderleri, Genç Türkler partisinin er veya geç onların haklarını ellerinden alacağını ve ulusal maneviyatlarını tahkir edeceğini hissediyorlardı; onlar, şimdi anın -Türklerin güçsüzlüğü anı-eylemin başlangıcı için elverişli olduğunu anlıyorlardı*". (83, s. 31). Eskiden dolaysız vergilerden hemen hemen muaf tutulan Kürtlerin dolaysız vergilendirilmesinin kesinlikle artırılması, Kürt olması, Kürt halkının hükümetten memnuniyetsizliğinin yeniden patlamasına vesile oldu. Bu uygulamayla adam başına haraç ve tahıl vergisi alınmaya başlandı; hayvan vergisi de artırıldı. Yoksulluk durumunda vergilerin geçerlilik süresi iki kat arttırılarak 10 ila 20 yıla çıkarıldı. Kürtlerin yalnız Hamidiyelerde değil, nizami askerlerde zorunlu genel askerlik görevinde bulunmasına ilişkin buyruk da Kürtlerin infialine neden oldu. (225, 15. 04. 1914).

1913 yılının ikinci yarısından itibaren, çoğu Komala Kürdistan (Kürdistan'ın Birliği) örgütü üyesi olan Kürt milliyetçiler faaliyetlerini yeniden canlandırdılar. Birlik, aşiretlere silah tedarikini örgütleyordu, ama onun temel ödevi Türkiye içinde ve dışında siyasi propaganda yürütmekten ibaretti. Birlik, Fransa'da "*Meşrutiyet*" dergisini yayınladı. Milliyetçiler onbinlerce kişinin imzasını içeren ve Kürtleri özgürlük uğrunda mücadeleye davet eden mazbataları bütün Kürdistan'da yaydılar. (10, d, 1913, d. 1405, 1. 192-193). Batılı kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Kürt milliyetçilerinin programında Kürdistan'a yönetsel özerklik tanınması, vergilerin hafifletilmesi ve düzenlenmesi, bölgesel Kürt ordularının kurulması, yerel yönetim uygulamasına geçilmesi, Kürtçe öğretim çalışmaları yürütecek okullar açılması, Kürdistan'da bütün memur ve subayların mutlaka Kürt kurtuluş hareketinde eskiden olduğu gibi merkezi siyasi yönetim ve amaç birliği mevcut değildi; Kürt liderlerden birçoğu bağımsız Kürt beyliği kurulmasını, bazıları ise hükümetin yalnız Ermeni reformunu uygula-

maktan vazgeçmesini istiyordu. (10, d, 1913-1914, d. 3573, 1. 3609-310).

Bitlis bölgesi, Kuzeybatı Kürtlerinin yığmsal hareketinin merkezi oldu. 1914 yılının Mart ayı başında Türkler tarafından tutulanan, ama sonra Kürtler tarafından kurtarılan Molla Selim, bu hareketin başına geçti. Bu olay, Bitlis Kürtlerinin genel ayaklanmasına sinyal oldu. Ayaklanmaya Abdürrezak, Yusuf Kamil, Şeyh Taha ve Simko gibi Kürtlerin seçkin öncüleri katıldı. (23, d. 524, 1. 450; 233, 25. 03. 1914).

Bitlis Ayaklanması geniş boyutlar kazandı ve başarıyla gelişti. Kürtler, Mart ortalarında Bitlis'i kuşattılar ve 3 Nisan günü kente girdiler. Ama kenti uzun süre ellerinde bulundurmaya başaramadılar. Türkler, Muş'tan gelen takviye birlikleriyle örgütlü olmayan ve kötü silahlanmış bulunan Kürt müfrezelerini bozguna uğrattılar. Bundan hemen sonra acımasız zorbalıklara başlandı. Ayaklanma yöneticileri asıldı. (83, s. 30-45).

Bitlis'te ayaklanan Kürtlerin katliamı, her yerde Kürtlerin infialine neden oldu. Kuzey Kürdistan'ın birçok bölgesinde kargaşalıklar çıktı (10, d, 1914, d. 1405, 1. 56-660). Güneyde en keskin biçimler aldı.

Güneyde Kürtlerin ayaklanması, Şeyh Abdülislam Barzani'nin yönetiminde Mart 1914'te başladı. Hemavend, Caf, Dizai ve başka aşiretler de ayaklanmaya katıldılar. Ayaklanma, ilkbaharın sonlarında Musul vilayetinin bütününü ve Bağdat vilayetinin daha büyük bir kesimini kapsadı. Ama Genç Türkler, ayaklanmacılara karşı büyük miktarda kuvvetler sürdüler ve ayaklanmayı bastırdılar. Bundan sonra Kürtlere karşı acımasız kıyım giriştiler. Abdülislam Barzani önce Urmiye'ye, sonra ise Rusya'ya kaçmayı başardı. (26, f, 71, d. 118, 1. 75-80, 163-164).

Kürdistan'da 1914 yılının ilkbaharında gelişen olaylar, Genç Türkler yönetiminde çok büyük endişe uyandırdı. Hatta 4 Nisan 1914 günü İttihat ve Terakki Komitesi Kürt sorunu konusunda özel bir oturuma çağrıldı. Bu oturumda zorbalık politikasının sürdürülmesi kararı alındı. (10, g, 1914, d. 3312, 1. 25-26).

Bitlis ve Güney ayaklanmalarının hezimetinin getirdiği dersleri değerlendiren Kürt hareketi liderleri, yeni hareket hazırlıklarına giriştiler. Onlar özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından, Türkiye'nin bu savaşa katılmasına kadarki dönemde (Ağustos-Kasım 1914), Rusya'dan ısrarla askeri ve politik yardım istediler. Bu dönem

içinde Doğu Anadolu'nun kimi bölgelerinde Kürtler arasında milliyetçilik fikirlerini tanıtmak ve genel ayaklanma hazırlamak amacıyla komiteler kuruldu. (10, g, 1914, d. 719, l, 408). Vergi ödememe halleri ve Kürtlerin askere gitmeyi reddetme olayları sıklaştı. Eskiden olduğu gibi şimdi de ayrı ayrı aşiretlerin Türk askerlerine ve yönetimine hissedilir zararlar getiren silahlı eylemlerine sık sık rastlanmaya başlandı. Örneğin Garzan kazasında Bişare Çeto, başarılı bir baskında bulundu. Güneyde Barzani Ayaklanmasının bastırılmasından sonra da Kürtler tarafından gerçekleştirilen eylemler devam etti. (10, d, 1914. 1406, l. 68-69, d. 2685, l. 8-83).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin kurtuluş hareketi Savaş öncesi yıllarda daha da olgunlaştı. Bu hareket temelde ulusal fikirlerden esin alıyordu. Türk kışkırtıcıları tarafından onyıllar boyunca Ermenilere karşı aşılan düşmanca tutum, artık önemli rol oynamaz oldu. Ve hareket eskisi gibi parçalanmış kalmasına ve kendiliğindenlik niteliğini büyük ölçüde korumasına, ayrı ayrı reislerin kişisel çıkarları ise zaman zaman ön plana çıkmasına rağmen, Kürdistan'daki Türk egemenliğine güçlü bir darbe indirdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda iç bunalımın derinleşmesine yardımcı oldu.

8 Şubat 1914 günü İstanbul'da, Ermenistan'da reformlara ilişkin Rus-Türk sözleşmesi imzalandı. Sözleşmede Ermenilerin hakları konusunda bazı güvenceler, karma nüfusun mevcut olduğu bölgelerde Ermenilerin, Türk idarecilerin ve Kürt feodallerin keyfi eylemlerinden korunması öngörülüyordu. Ama aradan çok geçmeden Savaş'ın başlamasından dolayı, sözleşme hayata geçirilmeden kaldı. Bu durumda çilekeş Ermeni halkının ulusal özlemleri de karşılanmadan kaldı. Son çözümde, Rusya'nın (İngiltere ve Fransa'nın çok sınırlı desteğiyle) Ermeni reformları yararına müdahalesinin başarısızlığı, Türkiye'de Kürt halkının ulusal hareketine de açık şekilde zarar getirdi.

Ermeni reformlarının başarısızlığında yalnız Ermenilerin özgürlüğünün açık düşmanlarının yönetiminde bulunduğu İstanbul ve Berlin'in değil, fakat Rusya'nın Batı Ermenistan ve Kuzey Kürdistan'da etkisinin büyümesinden korkan Londra ve Paris'in de parmağı vardı. Savaş öncesi dönemde gerek Ermeni, gerekse Kürt ulusal hareketleri kendisine doğru yönelmiş olduğu için, Yakındoğu'nun Ermeni- Kürt bölgesine yerleşme açısından en iyi şanslara sahip bulunan Rusya karşısında, uygulamada Türkiye ve Avrupa'nın başlıca devletlerinin birleşik

cephesi yer aldı. Bu çabalarda Kürt hareketinin güdümlenmesi, bu hareketi Ermenilerle birlik halinde kurtuluş mücadelesi ana çizgisinden uzaklaştırarak, eski kanlı etnik ve dini çatışmalar yoluna çekmek, Kültlerde Rusya'ya karşı düşmanlık aşılacak denemeleri başlıca yer tuttu.

Kürdistan'da ve Ermenistan'da Batılı ülkelerin diplomatik temsilciler, misyonerler, tüccarlar, gezginler vs. kişilerin çok kalabalık ajanları Kürtlere belirtilen doğrultuda etkide bulunmak için çaba harcadılar. En büyük etkinliği Türk yöneticilerin desteğinden yararlanan Almanlar gösterdi. Bir gözlemcinin belirttiğine göre, Almanlar *"Mezopotamya'ya sızma ve buraya sağlamca yerleşme amacını ısrarla izli-yorlardı"*. (26, f, 71, öp. 2, d. 118, 1. 26). Bu çabalarında onlar, Rus-İngiliz çelişkilerini ustaca kullanıyorlardı. Almanlar bu gayretlerinde Kürtlere özel ilgi gösteriyorlardı.,

Bitlis Ayaklanmasının bastırılmasından sonra Dersim, Harput, Muş, Bitlis, Van ve Beyazıt'ı ziyaretlerde bulunan ve birçok Kürt beyiyle ilişkiler kuran Erzurum Konsolosu E. Anders özellikle yoğun çalışmalarda bulundu. (10, g, 1912-1914, d. 1648, 1. 206). Almanlar Kürtleri bu yönde etkiliyorlardı. İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi özel bir demecinde, Türk hükümetinden Doğu vilayetlerinde düzenin sağlanmasını isterken, kuşkusuz bunu göz önünde bulunduruyordu. (233, 11. 04. 1914). Yani böylece Kürt hareketinin bütünüyle ve nihai olarak bastırılması isteniyordu.

Batılı sömürge devletlerinin, özellikle Türkiye'nin yeni ortaya çıkan himayecisi Almanya'nın bölgeye müdahalesi, Kürt kurtuluş hareketine önemli zararlar getirdi, bu durum hareketin yoluna yeni ve zor aşılır engeller dikti.

Savaş öncesi yıllarda Türkiye Kürdistan'ında gelişen kargaşalı olaylar, İran'da Kürtlerin yaşadığı batı vilayetlerine dolaysız etki gösterdi. Bununla birlikte Doğu Kürdistan'ındaki durumun, İran Kürtlerinin ulusal hakları uğrındaki mücadelesini önemli ölçüde zorlaştıran kendi özellikleri de vardı.

İran devriminin bastırılmasından sonra emperyalist devletlerin mücadelesinin artması, İran'da Kürt hareketinin elini ayaklarını bağladı, ona gelişme ve pekişme olanağı vermedi, özcesi, İran Kürtlerinin ulusal bilinçlenmesinin artmasını ve Doğu Kürdistan'ında

muhalefet gücünün oluşmasını zorlaştırdı. Uygulamada İran Kürdistan'ı topraklarının büyük bir bölümünde Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına değin, kendisinden kaynaklanan bütün sonuçlarıyla askeri işgal rejimi mevcuttu.

Salar ud-Devle, 1912 yılının Şubat ayının sonunda güneybatı İran'da yeniden ayaklanma başlattı ve ülkedeki bütün Kürtleri bu ayaklanmaya katılmaya çağırdı. Salar ud-Devle, Kermansah ve Sine kentlerini ele geçirmeyi ve Savcbulak'a doğru ilerlemeyi başardı. (10, v, 1912, d. 166, l. 92, 96; 233, 25. 03. 1912).

Türk idareciler derhal Salar ud-Devle'ye yardım önerdiler ve sınır boyu bölgesinde askeri mevcudiyetlerini arttırmaya başladılar. Ama Kürtlerin çoğunun Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinin kuşkulu niteliğini bilen ve Rusya'nın infialini üzerine çekmekten korkan Salar ud-Devle, Türklerden gelen yardım önerisini kararlılıkla geri çevirdi. Türklerin, beceriksiz bir oyunla bu kez Salar ud-Devle'ye karşı olmak üzere İran hükümetine yaptıkları yardım önerisi de suya düştü. (10, d. 1911-1913, d. 3566, l. 45; 10, v, 1912, d. 166, l. 96, 126). İran hükümeti ayaklanmayı kendi başına bastırmayı başardı. Kürt aşiretlerinin çoğunluğu, ayaklanan beyi desteklemeye artık arzulu olmadığı için, bu pek zor olmadı. Salar ud-Devle, 29 Mayıs 1912 günü Kermansah yakınında nihai hezimete uğradı. (10, d, 1911-1912, d. 3566, l. 41-42, 65, 76-85). Gerçi ertesı yıl, Salar ud-Devle mücadeleyi yenileme denemesinde bulundu ve hatta yeniden Kermansah'a doğru ilerlemeyi başardı, ama Kürt aşiretleri, ülkenin kuzey bölgelerine aktarma denemesi de başarısız sonuçlandı. (233, 05, 06. 1912). Salar ud-Devle Ayaklanmasının hezimetı İran halkının başlıca kesiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına etki gösterdi ve Türklerin Doğu Kürdistan'ında yayılmasının nihai hezimetini hızlandırdı.

Sınır bölgesinde yaşayanlar, Türk işgaline giderek daha faal olarak karşı çıkmaya başladılar. Çirkov'un belirttiğine göre, Kürtler, "*Rusya tarafından himaye edildiği kuşkusuz olan İran'a sadakatin, kendileri için, yeni vergi ve haraçlar getiren, Kürt beylerini bağımsızlıktan ve serbest eylem olanağından yoksun kılan Türk himayesinden daha yararlı olduğuna*" kanaat getiriyorlardı. (10, d, 191-192, d. 3941, l. 217).

Türkiye'nin bir yandan, İtalya ve Balkan devletleriyle savaşlarında hezimete uğraması, diğer yandan Rusya ve İngiltere'nin faal karşı

eylemleri, Türk hükümetini, işgal bölgelerinde halkın memnuniyet-sizliğini önleme ve Doğu komşusuyla ilişkilerinde eskisi gibi hareket etme olanağından yoksun kıldı.

Türk hükümeti, 1912 yılının Ekim ayı sonunda askerlerini tartışmalı bölgeden, 1905 yılı sınırına kadar geri çekme niyetini açıkladı. Türk askerleri Kasım ayı ortalarına doğru, İran sınırından bütünüyle geri alındılar. (10, d, 1912-1913, d. 3507, 1. 13).

Bu durumda Türk yönetici çevrelerinin, bütün Kürdistan'ı, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde birleştirmeye ilişkin planlarını gerçekleştirmeyi ertelemesi gerekti.

Ama Ocak 1913 darbesinden sonra iktidara gelen Türk hükümeti ve ordu generalleri arasındaki Pantürkizm yanlısı serüvenci unsurlar, teslim olmak niyetinde değillerdi. Bunlar daha Şubat 1913'te İran'ın batı vilayetlerinde açıkça Rusya aleyhtarı doğrultuyla Pantürkizm ve Panislamizm propagandası başlatıldılar; buraya, özellikle Kürt aşiretleri arasına kedi ajanlarını gönderdiler.

Türk yayımcıların Doğu Kürtleri arasında yürüttüğü baltalayıcı faaliyetlerde Alman bağlaşıkları kendilerine büyük yardım gösterdiler. Almanlar, Batı İran'da yoğun askeri istihbarat ve siyasi casusluk faaliyeti gerçekleştirdiler. Bu faaliyet, Türk askerlerinin İran'dan çekilmesinden sonra, azalmak şöyle dursun, daha da genişledi.

1914 yılının yaz mevsiminde, bütün dünyada olduğu gibi Yakındoğu'da korkunç olayların olgunlaşmaya başladığı bu dönemde, Doğu Kürtleri arasında, Türk-Alman baltalayıcı faaliyeti özellikle bütün boyutlara ulaştı. Kürtlere, Rusların buradan yakında gideceği ve yeniden Türk askerlerinin yerlerinde belireceği telkin ediliyordu. Bunlar boş sözler değildi. Şubat 1914'ten itibaren Türk-İran sınırında bu propagandayla güdümlenmiş Kürtlerin katılımıyla yeniden olaylar çıktı. Çatışmalara sık sık Türk nizami ordusundan asker ve subaylar da katılıyordu. (26, f, 71, öp. 2, d. 206; 233, 25. 02. 1914). Almanlar ve Türkler, Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Doğu Kürdistan'da bütünüyle hissedilir başarılarla ulaşma ve Rusya'nın konumlarını belirli ölçüde baltalama fırsatı buldular. Ne var ki, Rusya söz konusu dönemde, İran Kürdistan'ı da kapsayan kuzey ve batı İran'ın bütününde başlıca rol oynuyordu. Çarlık rejimi, anılan "*etki alanında*". (1907 tarihli İngiliz-Rus sözleşmesi gereğince) kendi konumlarını hızla pekiştiriyordu. Rus askerlerinin

devrimi bastırmak üzere 1909 yılında bölgeye girmesi ve Türklerin 1912 yılı sonunda buradan çıkması, bölgede Rusya'yı kesinlikle etkin durumunu tam egemenliğine dönüştürdü.

Rusya'nın Savaş öncesi dönemde İran'da uyguladığı Kürt politikasının şu iki temel amacı vardı:

1) Kendi "*etki alanı*"nda ekonomik ve askeri-politik konumunu pekiştirmek;

2) Almanya tarafında tahrik edilen Türkiye'den gelecek askeri tehlike karşısında, Kafkaslar sınırının savunma yeteneğini güvencelemek. Bunu başarmak için, birincil ödev olarak, genellikle Türk müdahalesi sonucunda uzun yıllardan beri tam iç anarşi durumunda bulunan bölgenin yatıştırılması gerekiyordu. Bundan dolayı Batı İran'daki Rusya temsilcileri, Kürt feodal aşiretlerinin üst zümresi üzerinde, bunların, Tahran'ın Doğu Kürdistan'ı ve Azerbaycan'da zaten sağlam olmayan egemenliğinin yıkılmasına götürebilecek -bundan Genç Türkler yararlanabilirdi- hükümet aleyhtarı eylemlerde bulunmalarına meydan vermemek için denetim tesis etme uğrunda çaba harcadı. İran'da bulunan Kürt reislerinin ise kendi çıkarları vardı ve onlar Rusya'nın buyrukları doğrultusunda körü körüne hareket etmeyi hiç istemiyorlardı.

Bunlardan bazıları yalnız kişisel çıkarlarını düşünüyorlardı, bir başkaları ise (Abdürrezak, Abdülkadir, Şeyh Taha) Büyükelçi Girs'e göre, daha geniş düşünüyor ve "*baştan Acemistan*"da "*sonra ise Türkiye'de*" Kürtleri birleştirme hayaliyle yaşıyorlardı. Bunların Kürdistan'ın özerkliğine ilişkin Abdülkadir tarafından öne sürülen planlar gibi çıkarlarımıza asla uygun olmadığını teslim etmek gerekir. (10, e, 1913, d. 1210, 1. 20-21).

Başka bir anlatımla Doğu Kürdistan'da gayet çelişkili ve birbirini dışlayan çıkarların oldukça karmaşık düğümü oluşuyordu. Bu çelişkiler düğümünü çözmek, hele de Türk-Alman oyunlarının güçlenmesi ve Rusya'nın Kürt politikasından sorumlu değişik daireleri arasında ise, eskiden olduğu gibi şimdi de uyumlanmış bir çizgi bulunmaması koşullarında, hiç de kolay bir iş değildi.

Gerçi, Rusya'nın ve onunla dayanışma içinde bulunan İngiltere'nin Kürt politikasının çok önemli yönlerinden birinde başarı kaydedildi. Burada söz konusu olan, Kürdistan'ı bölen Türk-İran sınırının tam olarak belirlenmesidir. İngiltere ve Rusya'nın denetiminde gerçek-

leştirilen bu sınır belirlemesinin ödevi, bir yandan, nihai amaçları Doğu Kürdistan'ı Kuzey ve Batı Kürdistan'la birleştirmek olan Türklerin Doğu Kürdistan'a sızması önüne set çekmek, diğer yandan, Osmanlı ve İran Kürtlerinin karşılıklı ilişkilerini olanaklar dâhilinde daha fazla zorlaştırmak, Kürt kurtuluş hareketinin iki kolunun birleşmesine meydan vermemekti.

1911 yılının yaz mevsiminde başlatılan bu ayırma süreci, Rusya, İngiltere, Türkiye ve İran temsilcilerinden oluşan dörtlü komisyonunun 28 Ekim 1914 sınırını çözmesiyle tamamlandı. Ama ertesi gün Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya saldırdı ve komisyonun bütün çalışmaları boşa gitti. Komisyonunda Rus delegesi V. F. Minorsky, bununla ilgili olarak şöyle yazdı: *"Savaş... Bütün sınırları yıktı ve kuşkusuz bizim Türk - Acem yavrumuz da bunun dışında kalmadı"*. (119, s. 432).

Kısacası, Kürt kurtuluş hareketi, Savaş öncesi dönemde dışarıdan hiç bir yardım görmedi. Ağır tecrübeler sonucunda bu hareket Birinci Dünya Savaşı'nı zayıf ve parçalanmış olarak karşıladı.

Kürtler ve I. Dünya Savaşı (1914-1917)

Kürt halkı, emperyalistler tarafından dünyanın bölüşülmesi amacıyla çıkarılan Dünya Savaşı'nın kurbanlarından biri oldu. Kürdistan ve Kürtlere komşu topraklar Türk, Rus ve İngiliz ordularının savaş harekâtı alanlarına dönüştü. Burada dört yıl boyunca ülkeyi kan seline boğan ve halkına büyük maddi zararlar getiren muharebeler yürütüldü. Savaşan ülkelerden her biri Kürtleri ve Türkiye ile İran'ın öteki halklarını kendi çıkarlarına uygun kullanma denemelerinde bulundu, onları birbirine ya da kendi düşmanlarına karşı kışkırttı. Bütün bunlar, bölgede tam bir anarşi yarattı ve bölge halkları için tarif edilemez felaketlerin kaynağı oldu.

Türk yönetici çevreleri, Avrupa'da savaşın ilk günlerinden itibaren ülkelerini Alman yörüngesine kattıktan sonra, Kürt boylarını kendilerine kazanma umutlarıyla, Rusya'ya karşı saldırı hazırlıklarına başladılar. Kürtler Rusya sınırının korunmasına kazanıldılar. Bu arada Hamidiyelerin yenilenmesi ve savaş yeteneklerinin arttırılması denemeleri de yapıldı. Kürtler arasından Rusya sınırını sistemli olarak

ihlal eden ve Kafkaslar ötesi bölgelerde aşırı zorbalıklar yapan balta-
layıcı müfrezeler oluşturuldu. Hükümet temsilcileri, Kürtleri kazan-
mak amacıyla, Kürtlere gelecekte özerklik verileceği söylentilerini
bile yaydı. (10, v, 1914, d. 110, 1. 15, 16; d. 55, c. 1, 1. 100).

Genç Türkler'in temsilcileri ile Alman ajanlarının Kuzeybatı
Kürtleri arasında yürüttükleri kışkırtıcı faaliyetler, yalnız kısmi
başarılar getirdi. Kürt boylarının çoğunluğu, Türklerin seferberlik gir-
işimlerinden memnun değildi. Dersim'de ve Güney Kürdistan başta
olmak üzere diğer bazı Kürtler, Türklerin bu girişimlerine etkin bir
direniş gösterdi.

Türk-Alman casusluk şebekesi, Ağustos 1914'te, İran Kürdistan'ı
ile Azerbaycan'la Rusya aleyhinde özellikle geniş propaganda çalış-
malarında bulundu. Yeniden cephe değiştiren Simko'nun ve Maku
Serdarı Murtaza Qulixan'ın desteğini temin etmeyi başardı.
Türkiye'den gelen gezgin dervişler, Kürtleri ve Azerileri, Ruslara karşı
cihada çağırdılar. (10, b, 1914, d. 85, 1. 80. 81, 95).

Çarlık hükümeti, Türkiye'nin savaşa başlamasını önleme
umudunun korunduğu ilk dönemde, aşırı ölçüde dikkatli davranmayı
tercih etti. Sazonov, Vorontsov Daşkov'a, bu konuda şunları yazdı:
*"Kürdistan'ın özerkliğinin nelerde ifade bulacağı tasavvur edilemediği
için, belirli vaatlerle Kürtler de bir takım gerçekleşmezliği umutların
, imasının tehlikeli olacağı sanılıyordu"*. (10, j, 1913-1916, d. 563, 1. 44).
Çalışmalar, planların hazırlanması ve başka hazırlık girişimlerinin
yapılmasıyla sınırlandırıldı. Abdülkadirle ve bu arada, Kuzeybatı
Kürtleri'nin kimi etkili reisleriyle yeni ilişkiler kuruldu ya da eski
temaslar yenilendi. (10, j, 1914, d. 570, 1. 2, 3). Ama Birinci Dünya
Savaşı'nın başlaması, Rusya'nın Doğu Kürdistan'da konumlarını
pekiştirmeyi bir türlü başaramadığını gösterdi; bundan ötürü yalnız
kuvvet önlemlerine güvenilmesi gerekti. (116, s. 335; 107, s. 562).

Türkiye, 1914 yılının Kasım ayı başında itilaf devletlerinin tümü
ile savaş durumunda bulunuyordu. İtilaf devletlerine karşı cihat ilan
edilmişti. Türk komutanlığının; Pantürkizmin hayalci fikirlerinden
esin alan ve Kafkaslarötesi'nin Kuzey Kafkasya'nın Volgaboyu'nun,
Kırım'ın ve hatta Türkistan'ın istila edilmesini öngören stratejik plan-
larında Kafkaslar doğrultusu başlıca yer tutuyordu. Türk-Alman
komutanlığı Kuzeybatı Kürdistan ve Doğu Kürdistan'da güçlü bir

eylem alanının yaratılmasına ve Kürtlerin savaşa faal olarak katılmasının sağlanmasına birincil önem veriyordu. Çünkü Türk ordularını Kafkaslar cephesinde Rusya'ya ve Irak cephesinde İngiltere'ye karşı cephe ardının sağlamlığı ve güvenilirliği buna bağlıydı. İstanbul'daki yöneticiler bununla birlikte, Türk yayılmacılarının eski hayalinin, yani bütün Kürdistan'ın istila edilmesinin gerçekleşmesi umudundaydı.

Ama Dünya Savaşı'nın Türkiye-Asya sahnesinde askeri harekâtın gelişmesinden hemen sonra, Türk ordusu başarısızlıklar yaşamaya başladı. 1915 yılı başında ise tam bozguna uğratıldı. Rus ordusu 1915 yılının yaz mevsiminde Van bölgesini ele geçirerek, Kuzeybatı Kürdistan'a derinlemesine girdi.

Kürtlerin, Türk silahlı kuvvetleri harekâtındaki rolü sırf askeri açıdan büyük değildi. Türk-Alman komutanlığının Kürt süvari birimlerini geniş şekilde kullanma hesapları Kafkaslar cephesinde harekâtın daha ilk aylarında tuzla buz oldu. Komutanlık Kürtlere güvenmediği, onlardan korktuğu ve bundan dolayı da kendilerine bilinçli olarak yeterli miktarda silah, cephane ve savaş atı sağlamadığı için, Kürt süvari birimlerinin savaşma yeteneğinin düzeyi aşırı ölçüde düşüktü. Kürt birimleri hemen hemen bütünüyle top ve makineli tüfeklerden yoksundu. Savaş atı eksikliği de büyüktü. Cephede ilk başarısızlıklardan sonra Kürt birimleri evlerine kaçmaya başladılar. Ruslar karşısında yer alan üçüncü ordunun 1915 yılı sonunda mevcudu 8-10 bin Kürt'ten ibaretti. (104, s. 41, 30; 105, s. 12; 103, s. 8).

Politik açıdan ise, Kürt biriminin bütünüyle güvenilmez olduğu ortaya çıktı. Kürtler, kanlarını Türk yönetici çevrelerinin ve onların Alman himayecilerinin çıkarına akıtmak istemiyorlardı. Kürt alaylarının mevcudu daha savaşın ilk aylarında yığınsal firarlar sonucunda 800'den 300'e düştü. Kürt birliklerine güvenmeyen Türk komutanlığı onları cephe hattından çekerek, yeniden düzenleme yoluna gitti. Rus gazeteleri muhabirlerine göre, Kürtler, "zafer"lere ilişkin resmi açıklamalara inanmıyorlar ve Türk komutanları ile Türk hükümetine hizmet eden ve onları yanılgılara sürükleyen bey ve şeyhlerden infialle kalkacağından söz ediyorlardı. (224, 13. 11. 1915; 233, 20. 11. 1914).

Cihat ilan edilmesi, Kürtlere kayda değer bir etki göstermedi. Birçok şeyh, kendi aşiretinden olanları, dinsizlere karşı "kutsal savaş"ı desteklemeye çağırmış olmasına rağmen, o dönemde Osmanlı

İmparatorluğu'nda Kürt halkının tutumu gerçekte bütünüyle dini istemlerce değil, özel politik istemler tarafından belirleniyordu. V. P. Nikitin gözlemlerine dayanarak belirttiği gibi, savaş döneminde Kürt şeyhler arasında cihadın "*inanmış karşıtları*" vardı. (129, s. 309).

Türk ordusunun Kürt bileşimi arasında geniş olarak yayılan savaş aleyhtarı görüşler, sık sık etkin biçimler alıyordu. Savaşın daha ilk aylarında bazı Kürt birimlerinin Rusya tarafına geçmesi ya da bütün birliklerin hiç direniş göstermeden teslim olması olaylarına rastlandı. Seçkin Kürt liderleri, bu arada Abdürrezak'ın amcası Yusuf Kamil Bedirhan, Kör Hüseyin Paşa vb. Kürtlere cephe hattını geçme ve silahlarını Türkiye'ye karşı çevirme çağrılarında bulunuyordu. (110, 108).

Hükümet aleyhtarı görüşlerin yalnız asker Kürtler arasında değil, sivil Kürt halkı arasında da arttığı gözleniyordu. Bunu, Alman olanlar da dâhil, birçok görgü tanığı belirtiyordu.. (33, s. 57). V. A. Gordlevsky bu konuya değinirken şunları yazdı: "*Türk idareciler Savaş yıllarında Batı Ermenistan ve Kürdistan'da, düşman ülkede bulunuyorlarmış gibi dolaşmak zorunda kaldılar; hayvanlar, erzaklar istimlâk ediliyor, halkı istimlâk edilen mallarına karşılık, her yerde geçerli olamayan iyi ya da düşük fiat üzerinden para ödenince veya sık sık olduğu gibi, kendisine daha sonraları karşılıkları hiç ödenmeyen makbuzlar verilince sessizce direniyordu.*" (77, s. 121).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, askeri polis dikta rejimi kurulmuş bulunmasına rağmen, daha 1915 yılının ilk yarısında Kürt halkının hükümet aleyhtarı eylemleri gözlemlendi. Botan'da, Muş vadisinde, Dersim'de ve Güneybatı Kürdistan'da Kürt isyanları oldu. (167, s. 114). Türk hükümeti bu koşullarda Kürtlerin üst zümresinin yardımını sağlama denemeleri yapıyordu. İçişleri Bakanı, Genç Türkler üçlüsünün üyesi ve Türkiye'de etkisi bakımından ikinci adam olan Talat Paşa, Abdülkadir'e, Kürdistan'a gitme ve orada Kürtleri Rusya'ya karşı ayaklanma önerisinde bulundu. Abdülkadir bu emre uymak zorunda kaldı, ama bununla birlikte Rusya'yla gizli ilişkiler de kurdu. (10, v. d. 55, l. 808). Bir başka seçkin Kürt lideri, Türkiye'nin İsviçre Büyükelçi görevinde bulunan General Şerif Paşa, Fransız Dışişleri Bakanlığı'yla ilişki kurdu ve bağlaşıkların bağımsız Kürdistan'ın kurulmasına yardım göstermeleri karşılığında Kürtleri ayaklandırma vaadinde bulundu. (179, s. 109-110). Birinci Dünya Savaşı döneminde Kürtlerin üst zümresi arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri çabalarını destekleyecek,

büyük etki gücüne sahip tek kişiye rastlanmadı.

İstanbul'daki yöneticiler aradan çok geçmeden savaşta Kürtlerin ve öteki etnik azınlıkların sadakatini, özellikle faal desteğini sağlama denemelerinin hiçbir sonuç vermeyeceğine kanaat getirince Genç Türkler'in elebaşları, yıkılmakta olan İmparatorluğu kurtarmada son umuda sarılarak, ulusal sorun konusunda sonraları soykırım olarak adlandırılan politika çizgisine geri döndürülemez şekilde yöneldiler. Ermeniler, bu politika çizgisinin ilk kurbanları olarak seçildi. Ama sırada, Kürtler ve askeri harekât sahnesi olan Küçük Asya'nın öteki ulusal azınlıkları da duruyordu.

Türk yöneticiler, Rus askerlerinin 1915 yılının ilkbaharında Van Gölü bölgesini ele geçirdikten sonra, ayaklanma hazırlıkları yaptıkları bahanesiyle Ermenileri yığınsal olarak Suriye ve Mezopotamya çöllerinde bulunan toplama kamplarına sürmeye başladılar. Bu eylem, Batı Ermenistan ile Kuzeybatı Kürdistan'ın öteki bölgelerinin Ermeni halkının büsbütün kırılmasında ifade buldu. Uygulamada yalnız Rusya'ya kaçmayı ya da Rus askerlerinin gelmesini başaranlar kurtuldu.

Hakkâri ilinde yaşayan Nesturi Asurlar ağır tecrübelerden geçmek zorunda kaldılar. Onlar, Türk ceza birliklerinin hıncından kurtulmak üzere, yolda büyük kayıplar vererek Kuzeybatı İran'a (Urmiye Gölü bölgesine) kaçtılar.

Hristiyan azınlıkların katliamının başlıca aracı Türk nizami askerleri ve yerel polis, yönetim personeli oldu. Yöneticiler kimi durumlarda Asur ve Kürt feodallerini (Van, Muş ve Alakalar vadisi bölgesinde, Hakkâri'de ve Urmiye yakınlarında) da Ermenilere karşı kışkırtmayı başardılar. Bu feodallere kıyımdan kaçanların bu korkunç kıyım haberi, yurt dışında büyük tepkiye neden olunca, Genç Türkler hükümeti, soykırımın girişimcisi ve dolaysız örgütçüsü Talat Paşa arcılığıyla, bunun suçunun tümünü Kürtlere yüklemek. (218, 1916, No: 23, s. 1-2), böylece bir yandan Kürt kurtuluş hareketini itibardan düşürmek diğer yandan da yığınsal mezalimi haklı göstermek denemesinde bulundular.

Gerçekte ise Türk hükümeti bu olaylar sırasında kayda değer boyutlarda herhangi bir Ermeni-Kürt katliamı kundaklamayı başaramadı. Bu, her şeyden önce Kürtlerde ulusal bilincin artmış olmasıyla izah edilebilecek bir durumdu. Nitekim bu olaylar sırasında bu iki

halkın dayanışmasını ortaya koyan birçok kanıt vardır. Kafkasya cephesini birçok defa ziyaret eden V. A. Gordlevsky şunları yazdı: *"Ermenilerin, Kürtler arasında her yerde, zor durumda onları Türklerden kurtaran dostları vardı... Aslında, bunların tersi olan durumlara da rastlanıyordu... Kürtler için gayret gösteren Ermeniler, bizim askeri yöneticiler ile Kürt beyleri arasında arabulucu da oluyorlardı"*. (77, s. 123).

Ermenilerin ülke dışına sürülmesi ve yığınsal Ermeni kıyımı başladığı zaman, birçoğu Kürtlerin yanına sığındı. Örneğin Dersim'de 20 bin dolayında Ermeni gizlendi. Kendileri açlık çeken Kürtler, son lokmalarını dahi Ermenilerle paylaşıyorlardı. Kürt beyleri çoğu durumlarda Ermenileri, Türk yöneticileri kendilerine karşı eylem hazırlığındayken uyarıyorlardı. (218, 1916, No: 23, s. 3; 61, s. 53-55). Kürt tarihçisi Yamulki, Batı Ermenistan'da sağ kalan Ermenilerin dörtte üçünün *"Kürtler tarafından kurtarılıp gizlendiğini"* doğruladı. (146, s. 40). Ve bu, Türk yöneticilerin, Ermenilere yardım gösteren Kürtleri acımasızca cezalandırmalarına rağmen yapıldı. Kürt liderlerden birçoğu, General Şerif Paşa gibi, Ermeni kıyımından dolayı Genç Türkler yöneticilerini şiddetle kınadı ve Türk egemenliğine karşı ortak mücadele platformu üzerinde Ermeni milliyetçilerinin yöneticileriyle temaslar kurdu. (12, No: 183, s. 318-320).

*"Ermeni Sorunu"*nu Kürtler eliyle *"çözümüne bağlama"* denemesinin başarısızlığına inanan hükümet, Kürtler için Ermenilerin yaşadığı akıbeti hazırlamaya başladı. İttihat ve Terakki Komitesi yöneticilerinden biri: *"Ülkemizin, Türk olmayan unsurlardan temizlenmesi gereklidir"* diye yazdı. (1, No: 95, s. 363-364). 1915-1916 yıllarında Kürtlerin Anatolia'da cephe hattı yakınındaki bölgelere 100 Türk'e 10 Kürt oranında iskânı için Sultan fermanları çıkarıldı. Buralara gönderilen Kürtler de Ermenilerin yaşadığı akıbete uğradılar. Savaş yıllarında 700 bin dolayında Kürt, zorla kendi yurtlarından sürüldüler. Bunların yarısından fazlası yollarda öldü. (200, s. 76, 81). Görgü tanıklarının ifadelerine göre, eskiden 800 bin Kürdün yaşadığı Van Gölü'nün güneyi ve batısında bulunan topraklar bütünüyle insansızlaştırıldı. Kolera, bulaşıcı humma ve tifodan bütün aşiretler öldü. Yem kıtlığı, istimlaklar ve olaylar, Kürt halkının yaşamı ve ekonomisinin temeli olan hayvancılığa büyük zararlar getirdi. (2187, 1916, No: 42, s. 15-15). Başka bir anlatımla bu koşullarda yalnız Hristiyan değil, Türkiye'nin işgal ettiği

alanlarda Türk olmayan Müslüman halkı da -Kürtler de- savaşın ve soykırım politikasının kurbanı oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye-Asya sahnesinde askeri harekâtın gelişmesi ölçüsünde, Türk hükümeti ve ordusunun dolaysız denetimindeki topraklarda yaşayan Kürtlerin sayısı da yoğunlukla azaldı. Rusya'nın Kafkasya Ordusu, 1915 yılının sonlarında taarruza geçti ve 1916 yılının sonbaharına kadar 250 kilometre ilerleyerek, Batı Ermenistan ile Kürdistan'ın önemli bir kesimini ele geçirdi. Bu topraklarda yaşayanlar, Türk orduları saflarında yer almayan ve sivil olmayan Kürtler de dâhil, ilerleyen Rus ordularına etkin direniş göstermemiş olsalar da, doğal olarak çok büyük can ve mal kaybına uğradılar.

Türk işgalinde kalan Kürt bölgelerindeki durum feci idi. Bu bölgenin halkı, iki yıl boyunca mahsulü toplama ve hayvanlarını otlağa sürme olanağından yoksun kaldı. Bunun sonucunda göçebe Kürtler olduğu gibi, yerleşik Kürtler de mal mülkleri yok olarak, korkunç açlık tehlikesiyle yüz yüze geldiler. Bu da Kuzey Kürdistan'ında memnuniyetsizliğin daha da büyümesine, savaş aleyhtarı görüşlerin Kürtler arasında geniş olarak yayılmasına götürdü. Aynı yıllarda Arapların Türk egemenliğine karşı mücadelesinin gelişmesi, Rus ve İngiliz ordularının (Irak'ta) Türklere karşı zafer kazanması, Kürt kurtuluş hareketini özendirici etki gösterdi. Türklerin konumlarının en zayıf olduğu Güney ve Güneybatı Kürdistan, bu hareketin merkezine dönüştü.

1917 yılının ilkbaharında Musul dağlarında, Ubeydullah'ın torunu Seyit Abdullah öncülüğünde bir ayaklanma patlak verdi. Seyit Abdullah, yardım için hemen Rusya'ya başvurdu. (10, b 1919, s. 281, 1. 73). Süleymaniye Bölgesinde, İngiltere'nin yardımıyla Hicaz'da Arapların ayaklanmasının başına geçen Mekke şerifi Hüseyin İbni Ali'yle temas kuran Mahmut Berzenci de ayaklandı. Amadi Kürtleri arasında da olaylar başladı. Özcesi, Güney Kürdistan'ın cephe hattı bölgelerinde Türk-ler için aşırı ölçüde gergin bir durum oluştu. (25, f. 2100, öp. I, d. 23, l. 8).

1917 yılının yaz mevsiminde Dersim, Harput, Bohtan, Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde, sonbaharda ise Bitlis'te Kürt isyanları oldu. Kürtlerin ordudan firar olayları fazlalaştı. 1917 yılının başlarında Kafkasya Cephesi'nde ve Mezopotamiya'da bulunan ikinci, üçüncü ve

altıncı Türk orduları saflarında yer alan Kürtlerin sayısı 25 bin iken, Savaş'ın sonunda Türk silahlı kuvvetleri terkinde hemen hemen Kürt asker kalmadı. Türk askerlerinin, özellikle altıncı Irak ordusunun cephe ardında, Türklerin savunma gücünü önemli ölçüde zayıflatan Kürtler ve bedevi Araplar ikinci bir cephe oluşturmaya başladılar. (104, s. 81).

Türk-Alman komutanlığı, Kafkasya Ordusu'nun 1917 yılında taarruz harekâtını durdurmasından yararlanarak karşı önlemler alma demesinde bulundu. Komutanlık Kürtler arasında Rusya ve Ermeni aleyhtarı propagandaları kesinlikle arttırdı, her türlü vaatlerle Kürtlerin üst zümresini kazanmak gayreti gösterdi, Kürtlerden baltalayıcı müfrezeler, hatta bir tümen oluşturdu. Buraya para ve silahlarla birlikte kendi ajanlarını gönderen Almanlar, Kürtler arasında özellikle yoğun kışkırtıcı faaliyet yürüttüler. Bir Rus askeri muhabiri, bununla ilgili olarak sunarı yazdı: *"Almanların ısrarlı vaatlerinden biri, Tiflis'e doğru taarruzla ilgiliydi. Bu yapıldığı takdirde Kürt beylerine general rütbeleri ve büyük miktarda para verilecekti"* (221, 04. 01. 1917; 25, f. 2168, d. 15).

Ama Türkiye Kürtlerinin esas bölümünü Rusya'ya karşı savaşmaya zorlamak amacıyla harcanan bütün çabalar sonuçsuz kaldı. Kürtler ayrı ayrı isyanlar dışında, Rus askerlerine saldırıda bulunmayı ve yöneticiler orduya çağrılarak uymayanlara karşı köyleri yakmaya ve kurşuna dizmeye kadar uzanan aşırı önlemler almasına rağmen, Türk ordusuna katılmayı reddediyorlardı. (25, f. 2168, d. 276, 1. 9).

Bu koşullarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt halkı, Birinci Dünya Savaşı döneminde çok zor duruma düştü. Ayrı ayrı tepki patlamalarına rağmen, Kürt halkı kendi ulusal hakları uğrunda mücadele yürütmek üzere birleşmeyi başaramadı. Askeri politik durum, onların pasif direniş sınırları içinde çıkmalarına çok ender hallerde olanak veriyordu.

İran Kürtleri de Savaş'ın kurbanı oldular, ama Doğu Kürdistan'daki durum, Kuzey ve Güney Kürdistan'daki durumdan önemli ölçüde farklıydı. Türkiye Kürtleri, ilerleyen Rus askerleri Mezopotamya'da İngiliz Orduları ve ısrarla kendilerini savunan Türk orduları arasında sıkışıp kalmıştı. Buna karşılık İran Kürtleri, genelde bütün ülkede ve somutta ülkenin Batı vilayetinde askeri-politik durumun istikrarsızlığından dolayı önemli ölçüde daha büyük hareket özgürlüğüne sahipti. Feodal Kürt aşiretlerinin üst zümresi bunlardan kendi çıkar-

larını savunmak için yararlanmak istiyordu.

Savaşın ilk yıllarında Doğu Kürdistan'ının bütününde durum, değişkenliğine rağmen Almanlar ve Türkler için basan umutları yaratıyordu. Onlar İran'da halk kitlelerinin ve milliyetçi çevrelerin İngiliz ve Rus sömürgecilerine karşı var olan olumsuz tutumlarını kendi çıkarları için sömürmeye gayret gösteriyorlardı. Türk ve Alman ajanlarının Türkiye yanlısı Panislâmcı propagandalarının tohumları bereketli topraklara düşüyordu. İran Kürtlerinin gerek Sünni, gerekse Şii dini liderlerinin çoğunluğu, bu arada, aralarında en etkili olan Şeyh Necmeddin, kimi durumlarda aşiret reislerinin iradesine aykırı olsa da, cihadı destekliyorlardı. (94, s. 18-19; 129, s. 318).

Bu propaganda Kürt-Türk müfrezelerinin İran topraklarına düzenli saldırılarına dönüşerek Türk-İran sınırında baltalayıcı eylemlerin etkinleşmesi eşliğinde yapılıyordu. Sınır bölgesinde Hacı Rıza Salar adıyla Salar ud-Devle yeniden belirdi. Genç Türkler, bütün Doğu Kürdistan'ı ve ona bağlı bölgeleri Salar ud-Devle'nin yönetimine verme vaadinde bulunmuşlardı. (10, v, 1914, d. 57, c. 1, l. 345).

Türk ve Alman ajanlarının Batı İran'daki baltalayıcı faaliyeti 1914 yılının Kasım-Aralık aylarında genel bir nitelik kazandı. Bir Rus subayı gönderdiği raporunda şunu belirtti: "... *Kermanşah ve Kürdistan vilayetleri kaynayan kazana benzemeye başladı*". (106, s. 90). Savaşın ilk haftalarında Kürt-Türk müfrezeleri Hoy, Urmiye, Savucbulak vb. kentleriyle Doğu Kürdistan'ı ve Azerbaycan'ın batı kesimini ele geçirdiler. İran Kürtleri de her yerde ayaklandılar. Türk askerleri 14 Ocak 1915 günü Tebriz kentini kısa bir zaman için ele geçirdiler. (10, v, 1914, 43, l. 94 103, s. 33-35).

Genç Türklerin, savaşın İran sahnesindeki bu ilk başarıları çok geçmeden tuzla buz oldu. Karşı taarruza geçen Rus askeri, Tebriz'i geri aldı ve Dilmen'e kadar ilerledi. Huzistan'a ise İngiliz askerleri yerleşti. (125, s. 12-16; 114, s. 77-78).

Ama Türk-Alman komutanlığı, Türkiye'nin 1915 yılının ilk yarısında Kafkasya Cephesi'nde uğradığı ağır kayıplar, savaşın İran sahnesine önemli miktarda asker ayırmasına olanak yaratmamış olsa da, İran-Kürdistan alanı için mücadeleyi sürdürdü.

General Charpentier'in süvari müfrezesi, Kürtleri Rusya'ya karşı saldırılardan çekinmek zorunda bırakmak amacıyla, İran Kürdistan'ının

başlıca merkezlerini ele geçirdi. Ama Türk-Alman ajanlarının bu bölgedeki kışkırtma faaliyeti durmadığı gibi tersine, daha da genişledi. Türk-Kürt müfrezeleri uşnu-Savucbulak bölgesinde yeniden ilerlemeyi örgütleme denemesinde bulundular. (10, v, 1915, d. 47, c. 1, 1. 382).

Bu durumda, savaşın ilk yıllarında İran Kürdistan'ında ve hemhudut bölgelerde durum aşırı ölçüde istikrarsız ve tehlikeli kalıyordu. Rusya ile İngiltere'nin, Türklerle Almanların ülkenin batı vilayetlerinde baltalayıcı faaliyetlerinin önlenmesinde İran hükümetinden yardım görme hesapları boşa çıktı. (17, s. 315). İran yöneticileri bu bölgede gemenliği bütünüyle elinden yitirdi. Üstelik Tahran'da birçok gizli Türk ve Alman yanlısı vardı. Rusya ve İngiltere bu koşullarda daha büyük köktenci önlemler alma kararına vardılar.

Güney yönünde bir sefer gerçekleştiren General N. N. Baratov'un kolordusu, 30 Ekim 1915 günü Hazar Denizi kıyısındaki Özneli limanına demir attı. İran'daki Türk-Alman harekât alanı 1915 yılının sonlarında genel hatlarıyla, 1916 yılının ilkbaharında ise bütünüyle ortadan kaldırıldı. Batı İran'da yaşayan bütün Kürtler, Rusya'nın egemenliği altına girdi. Ama Rusya'nın İran Kürtleri üzerindeki denetiminin öncelikle kuvvete dayandığı ve yalnız savaşta zafer fırsatının Rusya'ya ihanet ettiği durumlarda zayıfladığı için, sağlam değildi. Nitekim 1914 yılının Aralık ve 1915 yılının Ocak ayı döneminde Rus askerlerinin kuzeybatı İran'dan geçici bir süre için çekilmesi, birçok Kürt reisinin Rusya'yla ittifaka ihanet etmesine götürdü. Sonradan tutuklanan ve Tiflis'e sürgün edilen Simko'nun ihaneti özellikle belgindi. Murtaza Qulîxan ve Şeyh Taha da aynı akıbete uğradılar. Hatta Kürtlerin üst zümresinde Rusya yanlısı partinin lideri Abdürrezak da Rus idarecilerinin güvenini yitirdi ve kendi istencine aykırı olarak Kürdistan'ı terk etmek ve Tiflis'e yerleşmek zorunda kaldı. Bazı Kürt reislerin Rus askeri harekâtına yardım gösterdikleri ayrı ayrı durumlar. (10, b, 1915, d. 49, s. 2, s. 562) genel görüntüyü değiştirmiyordu.

Rus askerlerinin 1916 yılında Kuzey Kürdistan'da ilerlemesi, Kürt kanat liderlerinin görüşlerinde Rusya lehine bazı değişiklikler getirdi. Kürt liderlerden bazıları Rus hükümeti önüne, Kürt halkının ulusal kaderini tayin hakkı sorununu getirdiler. Yusuf Kamil Bedirhan, Kafkasya naibi ve Kafkasya Cephesi komutanı Büyük Kont Nikolay Nikolaeviç'e, Kürtlerin ulusal isteklerini sundu. Ama gerek Petrograd, gerekse Tiflis yöneticileri, Kürt sorununu politik açıdan ele almayı

reddettiler.. (193. s. 24-25)

Rus askeri ve sivil yönetim temsilcilerine, Türkiye'de ve Batı İran'da ele geçirilen topraklarda Kürt aşiretlerle ilişki kurma ödevi verildi. Büyük yetkilere sahip bulunmayan bu temsilciler, tehlikeyi ve riski üzerlerine alarak, cephe ve cephe ardındaki somut duruma göre hareket etiler. Rus silahının Doğu Kürtistan'da zafer kazanması, 1916 yılında Rus askeri yöneticileri ile Kürt reisler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine daha elverişli bir ortam yarattı. Kürtlere karşı ceza önlemlerinin hafifletilmesi koşulları oluştu. Bu da hemen olumlu politik sonuçlar getirdi. İran Kürtleri arasında en etkili kişi olan Simko 1916 yılının başlarında sürgünden döndü. Ama İran Kürdistan'ındaki durum eskiden olduğu gibi, çok istikrarsız ve her an karmaşıklığa götürebilecek niteliğini korumaya devam etti.

Ekim Devrimi öncesinin son yılında, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer yandan Rusya'da bunalım olgularının artması Kürt hareketine büyük etki gösterdi. Yaklaşmakta olan hezimetin belirtileri, hem cephe ardında, hem de cephede görülüyordu. Bu durum Kürt önderlerine, Kürdistan'ın yakında kurtuluşu umudunu veriyordu.

Rus Kafkasya Ordusu'nun Kuzey Mezopotamya'daki ilerleme harekâtını durdurması, Türkiye Kürtleri ve Rus komutanlığı arasında görüşmeler için koşullar yarattı. Görüşmelere Kürtler adına Yusuf Kamil Bey ve Rusya adına Anadolu'nun Doğu bölgelerinin genel sivil yöneticisi Kont B. Şahoskoy katıldı. (10, j, 1916-1918, d. 567, 1. 26-27). Bu görüşmeler ve bu türden bütün öteki temaslar herhangi bir sonuç getirmedi. Çar hükümetinin, sonraları ise geçici hükümetinin Kürt sorununun demokratik temede çözüme bağlanmasına arzulu ve buna gerekli yeteneğe sahip olmaması, bu durumun temel nedeni idi.

Güney Kürdistan'da Kürt hareketi için daha elverişli koşullar oluşuyordu. Türk egemenliğine karşı silahlı mücadeleye (özellikle Musul ve Süleymaniye bölgelerinde) zaten giderek daha geniş biçimde katılan Güney Kürtleri, Rus askerleri 1917 yılında Irak sınırının çok yakınına ulaşınca Rusya'da yardıma yöneldiler. Musul vilayetindeki ayaklanmayı yöneten Seyit Abdullah, bir zamanlar İstanbul'da kurulan İstihlase Kürdistan (Kürdistan'ın Kurtuluşu Komitesi) adına ve Türkleri Güney Kürdistan'dan kovma vaadiyle,

İran'daki Rus yetkililerine yardım için başvurdu. Bu görüşmelere Rus tutsaklığından kaçan ama Türklerle de ilişkileri bozulan Seyid Taha da katıldı. Seyid Taha Urmiye'de Rus konsolos Yardımcısı V. P. Nikitin'e, Kürdistan'ın kurtuluşu için yürütülecek ortak eylemlerde Rusya ile Kürtlerin çabalarının birleştirilmesi önerisinde bulundu. Nihayet Irak Kürtleri öncüleri arasında en etkili olan Mahmut Berzenci de Ruslarla temaslarını yeniledi. Mahmut Berzenci, Türk ordusunun cephe ardında baskınlar örgütlemek ve ilerleyen Rus birliklerine erzak sağlamak önerisini ileri sürdü.

Bu öneriler, İran'daki Rusya temsilcileri tarafından olumlu karşılandı. O dönemde Tahran'daki meselelerden geçici bir süre için sorumlu bulunan V. F. Minorskiy şöyle yazdı: "*Kürtlere kaderini tayin hakkı reddedilmemelidir. Benim içtenlikti kanaatime göre Kürtler, ulusal özellikleri parlak şekilde ifade bulmuş çok yetenekli bir halktır!*" (10, e, 1914-1917, d. 150, 1. 206). Ama aradan çok geçmeden Rus askerlerinin, Rusya'da patlak veren devrimci olaylar sonucunda İran ve Türkiye'den geri alınması, Rus-Kürt görüşmelerine son verdi.

Bu süre içinde, Kasım 1917'de Bağdat ve Musul arasındaki yolun yarısında bulunan Tikrit'e ulaşan İngiliz sevkیات ordusu, Güney Kürdistan'a yaklaşıyordu. İngilizlerin son hedefi, genellikle Kürtlerin yaşadığı, petrol yatakları bakımından zengin ve stratejik açıdan önemli Musul vilayetini ele geçirmek amacıyla, kuzey yönünde olanaklar çerçevesinde daha fazla ilerlemektir. Ama bunun gerçekleşmesi için, Türkiye'ye karşı tepkilerini sürekli belirten ve Kuzey Irak'ın bütün dağlık kesimini kendi denetiminde bulunduran Kürt boylarının desteğinin sağlanması gerekliydi. Çok sayıda İngiliz ajanı 1917-1918 yıllarında Kürt ve Arap aşiretleri arasında cömertçe hediye ve rüşvetler dağıtarak yoğun propaganda faaliyetinde bulundular. Irak'taki İngiliz yönetimi etkili Kürt reislerini, bu arada Mahmut Berzenci ve Şeyh Taha'yı kendine yakınlaştırmak için çaba harcıyordu. İngiltere'nin Irak'taki ilk sivil komiseri Percy Coxwell Marselde özerk Kürt vilayeti yaratılması konusunda General Şerif Paşa'yla görüşmelerde (Haziran 1918) bulundu. (160, s. 192-193).

Türklerle Almanların yoğun karşı propagandasına rağmen, İngilizler Mezopotamya'da Kürt aşiretlerinin çoğunluğunun desteğini ya da samimi tarafsızlığını sağlamayı başardılar. Bu, bütün ülkenin ele geçirilmesini, özellikle bu kampanyanın sonunda, 1918 yılının sonba-

harında Musul'a doğru ilerlemeyi kolaylaştırdı. (111).

Ne var ki, İngiliz askerleri Irak költlerine, dünya politikası konusunda pek bilgili olmayan kimi reislerin, umut ettiği gibi kurtuluğu değil, yeni bir köleliği getirdiler. İngiliz sivil ve askeri yönetimi Körtlerle temaslarının daha başlangıcında Körtlerin nüfuzlarını ve haklarını sınırlandırmak, eylemlerini kendi plan ve çıkarlarının güdümüne almak uğrunda çaba harcadı. Bundan dolayı daha 1918 yılında İngiliz askerleri ile Güney Kört aşiretleri arasında silahlı çatışmalar çıktı. Bu çatışmalarda İngilizler bazı aşiretlere karşı savaş uçakları kullanmaya başladılar. (10, b, 1916, d. 281, 1. 115-117).

İngilizler bununla birlikte daha 1917 yılının ilkbaharında rüşvet ve hediyelerin yardımıyla İran Kürdistan'ında, özellikle güney kesiminde birçok reisin, bu arada büyük Kelhor aşiretinin teveccühünü kazanmayı da başardı. Kasrı-Şirin'deki Rus ajanı Levkievsky, bununla ilgili olarak şunları yazdı: *"İngilizler Kürdistan'da etkilerini gayet başarılı olarak uyguluyorlar. Savaş döneminin geçmesinden ve askerlerimizin İran'dan çekilmesinden sonra onlar, bütün bölgelere gayet sağlam şekilde yerleşiyor, bu bölgeleri, daha önce ele geçirdikleri Mezopotamya'ya karşı saldırılar önünde kale durumuna getirme planları yapıyorlar "* (10, j, 1917, d. 30, 1. 8).

İran'daki Rus temsilcileri de kendi yönlerinden acımasız taktiği kesinlikle değiştirdiler ve Minorsky'nin girişimi üzerine Kört boylarıyla ittifak kurma çizgisine yöneldiler. 1917 yılının Haziran ayında Tahran'daki Rus misyonu katında askeri ajan olan Albay Zaharçenko, yerli aşiretlerle ilişkileri düzenleme ve İran'daki Büyükelçi Öter'in sözlerine göre; *"Türkiye Körtlerinin ulusal kaderlerini tayin"* mücadelesine yardım etme ödeviyle İran Kürdistan'ının güney bölgelerine gönderildi. (10, j, 1917, d. 30, 1. 5). Ama Zaharçenko'nun başlıca dikkati tam da İran Körtlerine yönelikti. Zaharçenko onlara Rusya adına dostluk ve yardım vaadinde bulundu.

Albay Zaharçenko'nun çabaları sonucunda İran Kürdistan'ı tarihinde ilk kez olarak 17 Temmuz 1917 günü Kermansah yöresinde Kört reislerinin üç gün süren Birinci Kongresi yapıldı. Bu kongrede Rus-Kört dostluğu ve işbirliği parlak şekilde belirtildi. Körtler bu bölgede haberleşmenin güvenliğini temin etme vaadinde bulundular. (10, j, s. 39, 42; 233, 01. 10. 1917).

Başarılarını geliştirmeye devam eden Zaharçenko, Kermansah ili aşiretlerinin çoğunluğuyla ilişkiler kurdu. 27 Kürt reisin katılımıyla 4 Eylül 1917 günü Sine yöresinde düzenlenen Kongre, onun çalışmalarının doruk noktası oldu. Kongrede hazır bulunan General Baratov, Kürt hanlarıyla Rus-Kürt sözleşmesini imzaladı. General Baratov'a göre bu sözleşmenin temel içeriği *"bütün Kürt aşiretlerinin birleştirilmesi ve onlara yurtlarını savunmak için güç sağlanması"* ndan ibaretti. General Baratov daha sonra şöyle yazdı: *"Eskiden bize düşman olan Kürdistan ve Kermansah'ın birleşmiş Kürt aşiretleri, bundan öte bizlerle tam dostluk içinde olmaya ve Kürdistan'ın sınırlarını savunmaya hazır bulunuyorlar"*. (89, s. 157-159).

İran Kürdistan'mda gerek Rus politikasının, gerekse İran Kürtlerinin kurtuluş mücadelesinin su götürmez başarısı ortadaydı. Ancak bunun her iki taraf için de hayali olduğu ortaya çıktı. Geçici hükümet döneminde Rusya'da devrimci bunalımın büyümesi, İran'daki Rus yönetiminde de bunalıma yol açtı. Bu yönetimin ayrı ayrı temsilcileri (örneğin Mako ve Urmiye'de) alışlagelmiş sömürgecilik yöntemlerini uygulamaya devam ediyorlardı. Bu da Kürtlerin keskin memnuniyetsizliğine götürdü. (10, b, 1916, d. 281, l. 113; j, 1917, d. 565, l. 16-17). İran'daki Rus birlikleri arasında dağılma 1917 yılının sonbaharında öyle bir ölçüye ulaştı ki, bunlar, ciddi bir savaş gücü olmaktan çıktılar ve Ekim Devrimi'nden az sonra da ülkeden geri çekildiler. Bunun sonucunda İran'da Kürt kurtuluş hareketi bir yandan Türk istilacıların, diğer yandan İngiliz emperyalistlerinin darbesiyle yüz yüze kaldı.

Kuzeybatı Kürtleri de zor bir duruma düştüler. Rusya'nın savaştan çıkması, kuzey ve batı Kürdistan'ın bütünü üzerinde Türk egemenliğinin geçici olarak yenilenmesine, bununla birlikte bu egemenliğin Kafkaslarötesi'nde yaşayan Kürtler üzerine de yayılmasına götürdü. Ama Türkiye'nin Savaşta yenilmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması (30 Ekim 1918), bölgede yepyeni bir durum yarattı. 1917 yılının sonlarından itibaren Kürtlerin durumuna ve kurtuluş mücadelesine, Rusya'daki iç savaş ve Rusya'ya karşı yabancı askeri müdahale, ayrıca İngiliz emperyalizmin Irak'ta ve Güneybatı İran'da yayılması gibi etkenler boy göstermeye başladı.

Özcesi, emperyalizmin oluşması çağında ve Birinci Dünya Savaşı döneminde Kürt halkının kurtuluş mücadelesi bozguna uğradı. Kürt hareketinin, Kürt toplumunun; aşırı ölçüde sosyo-ekonomik ve politik

geri kalmış, etnik ve politik bakımdan bölünmüş ve parçalanmış Kürt halkının, Kürt hareketlerini kendi kötü çıkarları için yönlendiren Türk yayılmacılığının ve emperyalist devlerin kurbanı olduğu bir sırada elverişsiz dış koşullardan kaynaklanan ideolojik-politik ve askeri zayıflığı, bunun temel nedeniydi.

Her şeye rağmen ele aldığımız bu dönem Kürt halkının kurtuluş hareketi tarihinde önemli bir dönemdi. Şu hususlar da bu görüşü destekler niteliktedir.

Bir: Bu dönemde kurtuluş mücadelesinde yeni, zengin deneyim biriktirildi. Kürt tarihinin değerli bir geleneği olan dış baskıcılara karşı faal hareketler korunarak sürdürüldü.

İki: Feodal düzen (soy-boy düzeninin kalıntılarıyla birlikte) bu dönemin tecrübelerinden, gerek sosyo-ekonomik, gerekse özellikle politik açıdan daha da zayıflamış çıktı.

Üç: Kürt halkının ulusal konsolidasyonu yönünde ileri doğru büyük bir adım atıldı. Kürdistan'ın bütün kısımlarında kurtuluş mücadelesi buna her şeyden çok yardımcı oldu.

IV. Kısım

I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA KÜRT SORUNU (1918-1923)

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, insanlık toplumunun gelişmesi tarihinde yeni bir çağ, proletarya ve ulusal kurtuluş devrimleri çağını, sömürge ve bağımlı halkların emperyalizmin esaretinden kurtuluşu çağını başlattı. Bu devrim, sömürgelerde emperyalizmin temellerine güçlü bir darbe indirdi. Doğunun mazlum halklarını, kendi ulusal kurtuluşu için yabancı esaretçilere karşı savaşa kaldırdı.

Büyük Ekim Devrimi'yle doğan Sovyet devleti, varlığının ilk günlerinden itibaren emperyalist devletlerin doğu halklarıyla ilgili istila planlarını açığa vurma politikası izledi. Sovyet devletinin doğu halklarına yaklaşımının temel ilkeleri, V. İ. Lenin tarafından geliştirildi ve Sovyet hükümetince yaşama geçirildi. Nitekim Sovyetler'in İkinci Kongresi'nde 8 Kasım 1917 günü kabul edilen Barış Deklarasyonu'nda, ayrıca 3 Aralık 1917 tarihli "*Rusya ve Doğunun Bütün Müslüman Emekçilerine*" çağrısında, doğunun mazlum halklarının sosyal ve ulusal kurtuluş mücadelesine kardeşçe destek gösterilmesine ilişkin Sovyet devletinin dış politika ilkeleri resmen ilan edildi.

Barış Buyrultusu

Tarihi Barış Deklarasyon'u belgesinde, Lenin'in ilhak kavramına getirdiği tanımlamaya dikkat çekmek özellikle önemlidir. Bu tanımlama bizlere, Kürt hareketini nasıl değerlendirmemiz gerektiğini, verili tarihi dönemde Kürtlerin yurdu, Kürdistan'ın bağımsızlığı belgisinin yükseltilmesinin tarihsel açıdan nedenli haklı olduğunu açık ve su götürmez şekilde gösteriyor.

Bu tanımlamada şöyle deniyordu: *"Genelde hukuki demokrasi anlayışına ve somutta emekçi sınıflar bilincine uygun olarak hükümet, zorla bağlanmanın ne zaman yapıldığına bakılmaksızın, bununla birlikte zorla bağlanan veya verili devlet sınırları içinde zorla tutulan ulusun ne kadar gelişmiş veya geri kalmış bulunduğuna bakılmaksızın, küçük veya zayıf bir milletin, büyük ve güçlü bir devlete, bu milliyetin tam, açık ve gönüllü olarak belirtilmiş rızası ve arzusu olmadan bağlanmasını, yabancı toprakların ilhaki veya ele geçirilmesi olarak anlar"*. (4, s. 14).

Bu, Kürtler gibi, Doğu'nun mazlum halklarının kaderi için büyük önemi olan, devletler hukukunun önemli sorunlarına devletlerarası ilişkiler tarihinde yepyeni bir yaklaşımdı. Ekim Devrimi, Doğu'nun mazlum halklarının emperyalizme karşı kurtuluş mücadelesi için elverişli bir ortam yaratıyordu. Ekim Devrimi, emperyalizmin sömürge sistemini sarstıktan başka, Sovyet devleti kişiliğinde ulusal kurtuluş hareketleri için bir zemin yaratıyordu. V. İ. Lenin şunu belirtiyordu: *"Doğu halklarının devrim hareketinin şimdi başarılı gelişme kaydedebileceği, onun, yalnız bizim Sovyet Cumhuriyet'imizin uluslararası emperyalizme karşı devrim mücadelesiyle dolaysız bağlantı içinde böyle bir çözüm bulabileceği, kendiliğinden anlaşılır bir durumdur"*. (5, s. 318).

Sovyet Rusya, sömürge halkları ve bağımlı halklar için, onların sosyal ve ulusal baskıdan kurtulma mücadelesi yolunu aydınlatan bayraktan oldu.

Mustafa Suphi, Ekim Devrimi'nin esaret altındaki bağımlı halklar için taşıdığı önemi nitelerken, şunları söyledi: *"Rusya'da zaferin galebe çalması bütün dünyada emekçilerin mazlum halklar arasında hareketli bir yankı buluyor, onlara umut veriyor... Sovyet Rusya bugün bütün dünyanın mazlum halklarına yardım eli uzatıyor ve halkları, kardeşlik ve birliğe çağırıyor"*. (147, s. 45).

Büyük Ekim Devrimi fikirleri kuşkusuz, Yakın ve Ortadoğu'nun değişik bölgelerine, bu arada, Kürtlerin yaşadığı bölgelere de ulaşıyordu. Kürdistan, Sovyet Rusya'dan uzak bulunmasına ve normal haberleşme araçlarının mevcut olmamasına karşın, Kürt halkı birçok durumlarda Sovyetler ülkesinden devrimci olayların seyri konusunda bilgi alıyordu. Somut olarak İngiliz ajanlarının Güney Kürdistan'dan gönderdikleri haber ve raporlar da bunu kanıtlıyordu. Nitekim İngiliz Yüksek Komiseri Wilson 1919 yılı sonunda, kendi emrinde bulunan

askeri politika ajanı Sean'dan aldığı mektupta endişeyle şunlar belirtiliyordu: "*Bolşeviklerin son dönemde kazandığı başarılar değerlendirilirken... Kürdistan'da karmaşık bir durumun ortaya çıkma olasılığı gözden kaçırılmamalıdır.*" (213, a, s. 144-145). İngiliz ajan Sean, Süleymaniye'den gönderdiği mektupta, daha sonra Kürtlerin yeni kurtuluş etkinliklerinin ortaya çıkması tehlikesine değinirken şöyle yazıyordu: "*Bolşevik fikirleri'nin yayılması ihtimali giderek etkinlik kazanıyor. Bu öncelikle Kerkük'te çıkarılan ve geniş ölçüde yayılan gazete yoluyla gerçekleşiyor.*" (213, a, 144-145).

Albay Wilson tarafından Süleymaniye bölgesini yönetmek üzere gönderilen bir başka İngiliz ajanı Binbaşı Noel, 1919 tarihini taşıyan çalışma raporunda şöyle diyordu: "*Kürt bölgelerindeki iç duruma, genelde dış politik durumun etki gösterdiğini göz önünde bulundurmak gerekir... Bolşevizm'in burada ün kazanma planları, kapsamlıca artan saygınlığı, bu bölgelerde İngiliz politikasının uygulanmasını engelliyor... Bizim temel ödevimiz, Bolşevizm fikirlerinin buralara sızmasına meydan vermemek ve Türk İslam propagandasıyla, ayrıca Yakın ve Ortadoğu ülkelerindeki devrimci akımlarla başa çıkmaktır.*" (212, s. 89).

Bu dönemde Irak, İtilaf Devletleri'nin Kafkaslarötesi'ne ve Orta Asya'ya karşı müdahale örgütlemekte kullandıkları dayanak noktalarından biriydi. Bundan dolayı Irak halkları -Araplar ve Kürtler- müdahalecilerin Sovyetler ülkesinde hezimetini olarak değerlendirildi. Kafkaslarötesi'ne de devrimci güçlerin başarıları, Irak yurtseverlerinin bağımsızlık mücadelesi için esin kaynağı oldu. (71, s. 317).

1917 yılından sonra, Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin etkisiyle Doğu halklarının ulusal kurtuluş hareketinde coşkun bir atılım başladığı zaman, Kürdistan halk kitleleri de kendi esaretçilerine karşı ulusal kurtuluş mücadelesini etkinleştirdiler. Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki öteki ulusal azınlıklar gibi, bu askeri feodal devletin dağılmasından yararlanmak ve kendi ulusal kaderlerini tayin hakkını kazanmak uğrunda çaba harcıyorlardı. Bu anlamda "*Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin hezimetini, Kürt halkı arasında yeni umutlar doğurdu.*" (215, s. 47).

Türkiye'de Kürt Sorunu (1918-1923)

Bu dönemde Kürt hareketinin çıkarlarını Kürdistan Teali Cemiyeti, Diyarbakır'da faaliyet yürüten Teali Cemiyeti, Teşkilatı İhtimaiye Cemiyeti ve Kürt Millet Fırkası temsil ediyordu. (215, s. 60). 1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti ılımlı konumlarda yer alıyordu. Bu cemiyet Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle, Kürdistan'a Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde özerklik verilmesine ilişkin bir sözleşme imzaladı. (205, s. 115). Kürdistan Teali Cemiyeti'yle ilişkilerde bulunuyordu. Kürtçe çıkarılan gazete ve dergiler Diyarbakır'a gönderiliyor, bunlardan ayrı ayrı yazılar Cemiyet'in basımevinde çoğaltılarak halk arasında yayılıyordu. (216, s. 47).

Kürdistan Teali Cemiyeti liderleri jön Türklere karşı etkin bir mücadele yürütülmesine karşı çıkıyorlardı. Nitekim 1919 yılı başlarında Cemiyetin İstanbul'da toplanan genç üyeleri, "Kürdistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesi ve Türk askerleri de dâhil bütün yabancı askerlerin Kürdistan'dan sürülmesi" kararı alınmasını isteyince, Cemiyet Başkanı Seyit Abdülkadir; "Türklerin zorda olduğu bir dönemde, onlara karşı çıkmanın Kürt hareketinin yararına olmayacağı" görüşünü savunarak, bu öneriye karşı çıktı. Dahası, Seyit Abdülkadir Türklere yardım gösterilmesinde ısrar ederek, Cemiyet'in genç üyelerine, "Sultan'ın vaa-dini yerine getireceğine ve Kürtlere özerklik vereceğine" dair teminat vererek, Ermeni ulusal devleti kurulması denemelerine karşı mücadele yürütmek üzere Kürt bölgelerine gitmeleri tavsiyesinde bulundu. (167, s. 120-121).

Ne var ki, Kürdistan Teali Cemiyeti liderlerinin planları ne denli "ılımlı" olsa da, Cemiyetin köktenci üyelerinin çoğunluğunun görüşlerini göz önünde bulundurmaması olanaksızdı. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, Bağdat'taki İngiliz diplomatik temsilcisine gönderdiği. (18 Nisan 1919) telgrafta, Abdülkadir'in "*buradaki Kürt Komitesi adına*" kendisine, "*Kürtlere bağımsızlık verilmesi ve onların menfur Türk esaretinden kurtarılması*" isteğiyle önerilerde bulunduğunu yazdı. Yüksek Komiser, 3 Mayıs 1919 günü, Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı'na çektiği bir başka telgrafta şunları bildirdi: "*Onlar kendi özgür devletlerinin olmasını istiyorlar. Onlar,*

Abdülkadir'in ifadesiyle, kendileri için hiç bir zaman hiç bir şey yapmamış olan Türklerden ebediyen kurtulmak arzusundadırlar. Abdülkadir, Türklerden büyük bir üzüntüyle söz ediyor." (174, b, s. 21).

Kürdistan Teali Cemiyeti Şerif Paşa'yı, Sevr Barış Konferansı'na kendi temsilcisi olarak atadı. (215, s. 54). Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek bir görevde bulunan Şerif Paşa, O zamana değin, Versailles Kongresi'nde Türk heyetinin başkanı idi. Türk delegesi olarak yetkilerinden vazgeçen Şerif Paşa, kendisini Kürdistan'ın temsilcisi ilan etti. Şerif Paşa Barış Konferansı'na Kürtler adına, Kürtlerin isteklerini içeren ve *"Birleşik Kürdistan"* haritası eşliğinde iki muhtıra. (22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920) sundu. Şerif Paşa Ermeni Taşnak heyetiyle de görüşmeler yaptı; ayrıca bu heyetle 20 Aralık 1920 günü Barış Konferansı'nda ortak bir açıklamada bulundu.

Türk burjuvazisinin çıkarlarını ifade eden ve savunan Kemalistler daha başından Kürt kurtuluş hareketine karşı çıktılar. Nitekim Mustafa Kemal, daha 15 Haziran 1919 günü Amasya'dan Diyarbakır vali yardımcısına şifreli bir telgrafi çekti: *"Ülkede nifak çıkarmak isteyen her cemiyet derhal dağıtılmalıdır... Bu gibi önlemlerin alınması yurtseverlik görevinin icabıdır. Bundan dolayı ben, sizlerin Kürt derneği konusunda aldığınız önlemleri bütünüyle onaylıyorum."* (154, s. 901. 903-904).

Bu telgrafta söz konusu olan Türk yöneticilerin, Diyarbakır'da Kürt Teali Cemiyeti'ni dağıtmalarıdır. Kemalistler bununla birlikte, Kürdistan'da iktidarlarını ayakta tutmak ve Kürt feodalleri dış işgalcilere karşı kullanmak için, Kürtlere ulusal haklarını tanıma vaadinde bulundular. Kürt reislerinden bazıları bu vaatlere inandı. Haziran 1919'da Erzurum'da Kürt ulusal hareketi Kongresi yapıldı. Kongre'de, doğmakta olan Türk kurtuluş hareketine sempati duygularını dile getiren Türk milliyetçilerinin Kürdistan'a özerklik hakkını tanıması koşuluyla, bu harekete destek gösterme niyetini belirten bir karar kabul edildi. Kongre, özerklik isteği reddedildiği takdirde doğmakta olan Kemalist harekete rağmen, Sultan'a karşı geniş bir Kürt ayaklanması başlatılmasını istedi. (39, s. 2). Bu kongre'ye katılan Kürt liderler, kendi sınırları içinde Kürdistan'a özerklik tanıyacak bir Türk ulusal devleti kurulmasına, ilke açısından karşı değildiler. Bundan dolayı onlardan birçoğu 10-23 Temmuz 1919 günlerinde yapılan Erzurum Kongresi'ne katıldılar.

Kongre'nin Bildirisi'nde şöyle deniyordu: "... Doğu vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Harput, Van ve Bitlis vilayetleri... Hiç bir nedenle birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütündür... Bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar... Ulusun terkinde yer alan her etnik ve sosyal grubun özelliklerini göz önünde bulundurur, ama genelde bütün bu Müslüman unsurlar kendilerini bir ana babadan gelme kardeşler olarak görürler." (100, s. 381).

Pantürkizm'le süslenmiş böylesi bir Panislamizm, Türk milletçilerine, bütün Müslümanları -Kürtler, Çerkezler, Lazlar vb. - dini duyguları istismar ederek kendi etrafında birleştirmek ve onları dış müdahalecilere, ayrıca ülkenin Hıristiyan halklarına karşı yöneltmek için gerekliydi.

Mustafa Kemal, Ağustos 1919'da büyük Kürt aşiret reislerinden bazılarını Erzurum Kongresi kararıyla birlikte onları Ermeni ve öteki "*düşmanların entrikalarına*" karşı mücadele yürütmeye çağırarak bir mesaj gönderdi. (154, s. 940).

Mot (Mutki) Ağası Hacı Musa Bey'e, Bitlis'ten Şeyh Abdülbaki Efendi Küfrevizade'ye, Muş'tan derviş feodal Ömer Ağa'ya, Resul Ağa'ya, eski mebus Sadullah Efendi'ye, Norşin'den Şeyh Mahmut Efendi'ye, Şeyh Ziyettin Efendi'ye, Garzan feodalı Cemilê Çeto Bey'e telgraflar gönderildi.

Kürt feodallerinden bazıları Mustafa Kemal'in çağrısına yanıt verdiler. Ne var ki, Kürt feodallerin çoğunluğu Erzurum Kongresi'nin kararlarını, yalnız bu kararlar Kürtlerin çıkarlarını küçümsemediği için değil, temelde sultan'a yöneldiklerinden ve Kemal'in türemesini tanımak istemediklerinden dolayı onaylamadılar. "*Sivas Kongresi'ne yalnız birkaç Kürt'ün katılmış olması ve bu Kongre'de Kürt bölgelerinin Mustafa Kemal, Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi ve Bekir Sami Bey tarafından temsil edilmesi, tam da bununla izah edilebilir*". (158, s. 149), doğu vilayetlerinin bu "*temsilcilerinin*" Kürtlerin çıkarlarını nasıl ifade ettiklerini tasavvur etmek zor değildir. Kemalistlerin 11 Eylül 1919 günü Sivas Kongresi'nde kabul ettiklerini bildirinin bütün anti-empyralist özüne rağmen, bu bildiri, ulusal azınlıkların, somut olarak da Kürtlerin haklarını küçümseyen bir milliyetçilik doğrultusunda idi.

Mebuslarının çoğunluğu Kemalistlerin çıkarlarını dile getiren,

İstanbul'daki Meclis-i Mebusan tarafından 1920 yılının Ocak ayında onaylanan "*Misakı Milli*" bildirimi (Ulusal Ant) temelinde Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararları yer aldı.

Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin kararları olduğu gibi, "*Misakı Millinin* temel hükümleri de, Kemalistlerin, Kürtlerin ulusal haklarını tanımadığını ve "*dinin ve ulusun birliği*" ne dayanarak, Kürt feodallerini kendi amaçları için kullanmaya kalkıştıklarını gösterdi. Bu gerçekler ışığında Kürt ulusal güçlerinin, Kemalistlerden hiç bir şey beklemeden daha Genç Türkler döneminde başlatılan mücadeleyi sürdürme hazırlıkları yapmaları hayret uyandırıcı değildi. Durum, bir yandan Kürt hareketini öndersiz kılma arzusunda olan Kemalistlerin İstanbul'da Kürt hareketi liderlerini kovuşturmaya başlaması; diğer yandan Kemalistlerin "*devrimciliğinden*" korkan emperyalist devletlerin Kemalistlere karşı, Kürt hareketi de dahil, onlardan memnun olmayan bütün güçleri kullanma uğrunda gayret göstermeleri sonucunda daha da gerginleşti. 1919 yılının yaz mevsiminde Malatya'da patlak veren isyan, ele alınan dönemde Kürt hareketinin ilk ciddi etkinliği olarak kabul edilir. Bu ayaklanmanın hazırlanmasına Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kimi üyeleriyle birlikte İngiliz Binbaşı Noel de katıldı.

Binbaşı Noel, Malatya'ya 1919 yılının yaz mevsiminde geldi. Onu, Bedirhani Kürt aşireti temsilcileri Kamuran Ali Bey, Celadet Bey ve onlarla birlikte 15 Kürt süvarisi eşliğinde gelen Cemil Paşazade Ekrem Bey (Diyarbakır'dan) karşıladı. Binbaşı Noel, Sultan hükümeti tarafından Türk, Kürt ve Ermenilerin sayısal oranını yerinde araştırmakla görevlendirildiğini bildirdi. (181, s. 951). Ama Binbaşı Noel'in burada, Bedirhani'lerin büyüğü sıfatıyla aradan çok geçmeden Kürdistan hükümdarı ilan edilen. (253, 03. 03. 1925) Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey tarafından kabul edilmesi, onun Malatya ziyaretinin gerçek amaçları konusunda her türlü kuşkuyu ortadan kaldırmış oldu. Bununla birlikte posta arabalarına baskın yapan eşkıyaları kovalama bahanesiyle Elazığ (Harput) Valisi Ali Galip Bey de buraya geldi. (158, s. 30-34). Halil Rami Bey, bunun dışında daha birçok Kürt aşireti temsilcilerini de Malatya'ya çağırdı. Şiro mahallinde -Malatya'dan 20 kilometre mesafede bulunan bir yerde- Kürt Liderleri kongresi yapıldı. Bu kongrede Kürdistan hükümdarı ilan edilen Halil Rami Bey, Kürtlerin Haklarını Koruma Komitesi adına, bağımsız Kürdistan'ın

temel ilkelerini açıkladı. Bunlar daha sonra mesaj halinde Kürt reislerine de gönderildi. (253, 03. 03. 1925).

Ayaklanma hazırlıkları konusunda haberdar edilen Mustafa Kemal, Elazığ'dan iki ve Siverek'ten bir süvari bölüğünü, ayrıca Sivas'tan bir grup subayı Malatya'ya gönderdi. Türk askerlerinin Malatya'ya yaklaştığını öğrenen Kürt yöneticiler, Kâhta'ya kaçarak, burada hareket hazırlıklarına başladılar. Kürt liderler Halep'te "*Intelligence Service*" ajanı Albay G. Bell'e (162, s. 147) yardım başvurusunda bulundular, ama o, Kürtlerin, Türklere karşı hareketlerden çekinmelerini istedi. (129, s. 292). Kürt liderler komşu aşiretlerden de destek görmediler. Bunun sonucunda Malatya'da harekete geçmeye hazır bulunan Kürt güçleri dağıldı. Ali Galip önce Urfa'ya, oradan da Halep'e kaçtı. İngiliz Binbaşı Noel Elbistan üzerinden sürgüne gönderildi. Harekete katılanlar, başsız kalınca dört bir yana dağıldılar.

Kürtlerin Kemalist aleyhtarı ilk hareketinin başarısızlığı, Kemalistlerin Kürt hareketini ortadan kaldırdığı anlamına gelmiyordu. Beklendiği gibi Kürt hareketi, Kemalistlerin ulusal politikasının özü ortaya çıktığı ölçüde büyüdü. Her şeye rağmen bu dönemde Kürt hareketi öylesine ciddi bir nitelik aldı ki, uluslararası boyutlarda takdir kazandı. Burada söz konusu olan Sevr Antlaşması'yla Kürtlerin haklarının tanınmasıdır. Bu Antlaşma bir türlü yürürlüğe girememiş olsa da, hükümleri; Batılı devletlerin Yakındoğu politikasının, somut olarak da bu politikada artık küçümsenmesi olanaksız olan Kürt kuruluş hareketinin yeri ve düzeyinin belirlenmiş olması açısından olağanüstü belirgin bir durumdu.

Sevr Antlaşması'nın 62. Maddesi'nde Türkiye sınırları içinde, öncelikle Kürtlerin yaşadığı yerlerde özerk bölgelerin kurulması İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri bu plan gereğince çalışmak zorunda olacaktı- öngörülmekteydi. Antlaşması'nın 63. Maddesi Türkiye'ye komisyon tarafından önerilen özerklik planını üç aylık bir süre içinde yaşama geçirme yükümlülüğünü verdi. Ve nihayet Antlaşması'nın 64. Maddesi Kürtlere, Türkiye'den kendilerine bağımsızlık sağlaması isteğiyle Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurma olanağı sağlanmasını öngörüyordu. Konsey sonradan Türkiye tarafından tanınması zorunlu olarak bu istekleri (Türkiye ve İtilaf Devletleri arasında sözleşme biçiminde) kabul edebilirdi. 64. Madde'nin son

bölümü Musul'la ilgiliydi. Musul, Türkiye'nin Kürt bölgelerinden vazgeçmesinden sonra, İtilaf Devletleri'nin rızasıyla kurulacak böyle bağımsız bir Kürt devletine bağlanabilirdi. (20, s. 24-25).

Görüldüğü gibi Sevr Antlaşması, önce Türkiye sınırları içinde özerk bir Kürdistan yaratılmasını, bir yıl sonra bunun bağımsız Kürdistan'a dönüşmesini, daha sonraları da Musul bölgesi Kürtlerinin de buna bağlanması hakkıyla, Türkiye sınırları içinde özerk Kürdistan'ın kurulmasını öngörüyordu. Bundan ötürü B. Nikitin Sevr Antlaşması'nın Kürtler için taşıdığı öneme değinirken şöyle yazdı: *"Sevr Antlaşması yalnız kâğıt üzerinde kalmış olsa da, Kürt sorununun gelişmesinde özellikle önemli bir dönüşümü başlattı. Tarihte ilk kez olarak bir diplomatik belgede bütünüyle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde 'yerel özerklik' sorununun, ele alınması gereği belirtildi. Bu andan itibaren Kürt sorunlarının uluslararası önemi daha fazla kuşku uyandırmaz oldu."* (129, s. 292).

Bütün bunlar, ne bütün olarak Sevr Antlaşması'nın, ne de Batılı devletlerin, Kürt politikasının emperyalist niteliğini dışlamıyordu. Açıkır ki bu devletler, Kürtlere hiç de bağımsızlık verilmesi uğrunda çaba harcamıyor, tersine, Kürtlerin ulusal bağımsızlık özlemlerini kendi istila amaçları için kullanıyorlardı. Somut olarak İngilizlerin Güney Kürdistan'ı ele geçirmesinden sonra burada Kürt hareketini bastırmaları, Irak Kürtlerinin bağımsızlık haklarını tanımamaları bunu ortaya koydu. Ama İngilizler bunun yanı sıra Türkiye'deki Kürt hareketini Kemalistlere karşı baskı aracı olarak, onlara olağan ödünleri dayatma aracı olarak *"destekledi"*, Türk milliyetçileri de kendi tarafından, Kürtlerin Güney Kürdistan'da İngilizlere karşı olan mücadelesine destek verdiler. Bu koşullarda gerek emperyalistler, gerekse Kemalistler, Kürt hareketini kendi gerici amaçları için kullanma denemesi yapıyorlardı. Burada şunu da anımsatmak gerekir ki, Türk aleyhten harekete yalnız Kürt köylü kitleleri değil, aynı zamanda yakın zamana gelene kadar Sultan rejimine sadık bulunan düzensiz Kürt süvari birlikleri-Hamidiye Alayları'da katıldı.

Kemalistler, Kürtleri kendi istila yeltenişlerinde kullanmak hesaplarıyla gerici feodal özüne karşı, Hamidiyeleri ortadan kaldırmadılar. Hamidiye askerlerinin başlıca kesimi Doğu Cephesi'ne yığılmıştı. Doğu Cephe Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Hamidiyeleri Kafkaslar ötesi halklarına karşı, ayrıca Kürtlerin *"yatıştırılması"*

işlerinde kullanma hesapları yapıyordu. Ama yeni koşullarda Kazım Karabekir Paşa bu amaçlarına ulaşmayı başaramadı. Türkler tarafında aldatıldıklarını anlayan Hamidiye Alayları, verilen emirleri yerine getirmeyi reddediyor ve sık sık isyan çıkarıyorlardı. Bu dönemde Cibranlı Halit Bey'in emrindeki alay özellikle etkin rol oynadı.

Halit Bey ve emrindeki alaydan başka subaylar, 1920 yılında bağımsız Kürdistan fikirlerinin yoğun propagandasını başlattılar. Halit Bey ve arkadaşları, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına, aynı zamanda Kuzey Kürdistan'ın Türkiye topraklarına katılmasını öngören "*Misaki Milli*" maddelerine karşı mücadele örgütlenmesi amacıyla Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık ve Hınıs ilçelerinde Kürt aşiretlerinden şeyh ve reisleriyle görüşmelerde bulundular.. (174a a, s. 117-118). Onlar, Kürt halkını yüzyıllar boyunca karanlıklar ve bilgisizlik içinde tutan, onu en sıradan haklarından yoksun kılan Türk egemenliğinden kurtulma zamanının geldiği görüşüne vardılar. Kürt liderler bununla birlikte, oluşan koşullarda bu hakların ulusal bilinçlenme düzeyini yükselterek silahlı ayaklanma ve kurtuluş mücadelesi fikirlerinin kitleler arasında yayılması yoluyla kazanılabileceği görüşündeydiler. Bundan dolayı kendilerine bağlı aşiretleri silahlandırmaya başladılar. Kürt liderler bu arada, Kürtlere kendi ulusal giysilerini taşımaları, Kürtçe okuyup yazmaları tavsiyesinde bulunuyordu. Cibranlı Halit Bey, Molla Ahmet Ceziri, Ahmedê Kani vb. Kürt siyaset adamları ve yazarlarının yapıtlarını yayıyordu.

Cibranlı Halit Bey, 1920 yılının yaz mevsiminde İstanbul'da faaliyet yürüten Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden Abdülkadir ve Abdurrahman Hakkârî'yle ilişkiler kurdu. Cibranlı Halit Bey, bunlar aracılığıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi mebuslarından Yusuf Ziya ve yandaşlarıyla, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Kürdistan'ın bağımsızlığının kazanılması uğrunda çaba harcamaları konusunda anlaşmaya vardı.

Bu süre içinde muhalif Kürt liderleri, Halit Bey yönetiminde Dersim'in doğusundaki Kürt bölgelerinde silahlı ayaklanma planı, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin eski üyeleri, aynı zamanda başka Kürt liderleri de Dersim-Koçkiri bölgesinde Türk aleyhtarı hareket hazırlığı yapıyorlardı.

Şunu belirtmek gerekir ki, bu bölge rastgele seçilmedi. Sorun şun-

dan ibarettir ki, Dersimli Kürtler Sünni Kürtlerden farklı olarak Kızılbaşlılar (Ali-İlahidir). M. V. Frunze bu konuya değinirken şunu belirtiyordu: *"Gerçek mümin Müslümanlar onlara nefretle yaşıyorlar. Üstelik bunların inançları konusunda en belirsiz ve efsanevi bilgiler mevcuttur. Genellikle son döneme kadar ihmal ediliyorlardı..."* M. V. Frunze, daha sonra şu açıklamada bulunuyordu: *"Kızılbaş aşiret Kürtlerine gelince, onlar hiç bir görev almıyor ve Türk devletinin gözünde her zaman en az güvenilir unsuru olarak ortaya çıkıyorlar. Onlar şimdi de bu durumda bulunmaya devam ediyorlar. Orduda görev almadıkları gibi, hükümetin başına isyancı patlamalarla birlikte büyük işler açıyorlar."* (141, s. 300). Dersim'in, Kürt hareketinin merkezi seçilmesini tamda bu husus, önceden belirledi. 1920 yılı başlarında Yelliç nahiyesinde (Kangal ilçesinde) bulunan Abdal Hüseyin tekkesinde Kürt temsilcilerinin bir toplantısı yapıldı. Bu toplantıya Canbegan, Kureşan vb. aşiretlerinin reisleri katıldı. Toplantıya katılanlar Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim-Koçgiri vilayetlerini kapsayacak bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması adına silahlı mücadele başlatmak için oybirliğiyle ant içtiler. Kürtler bu toplantıda alınan kararlar gereğince silah toplamaya başladılar.* (167, s. 126).

Kasım 1920'de Hozat'ta (Dersim'in merkezi), Dersim ve Çemişkezek Kürt yöneticilerinin bir toplantısı yapıldı. Toplantıda ulusal hakların kazanılması amacıyla bütün çabaların birleştirilmesi kararı temelinde 15 Kasım 1920 günü Ankara hükümetine Kürdistan'ın özerk yönetimi konusunda görüşünü ivedilikle Dersimlilere bildirmesi; Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerine kapatılmış bütün Kürtlerin derhal serbest bırakılması; Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelerden bütün Türk memurları geri alması ve Koçgiri bölgesinden Türk askerlerini derhal geri çekmesi isteğiyle bir nota gönderildi. Ankara hükümeti bu notaya yanıt olarak Elazığ'dan bir heyeti Dersim'e gönderdi. Heyet, Kürtlerin haklı isteklerini tanıdıktan sonra, onlara hareketlerden çekinme tavsiyesinde bulundu. Kemalistler bununla birlikte vaat ve rüşvetlerle seçkin Kürt reislerini kendi tarafı-

*İnönü'nün Kürt raporunda "Erzincan ve ahalisinde Kürtler siyasi etki olarak belirirse Kürdistan kurulur. " diye belirtirken Koçgiri, Dersim bölgesindeki direnişin potansiyelini görüyordu.

İla keza Celal Bayar da Kurtlu Altuğ ile yaptığı röportajında "Koçgiriye karşı, tıpkı Yunanlılarla yaptığımız savaş gibi Nuretin Paşa komutasında teşkilatlanıp savaştık. Çetin bir savaştı. Çok kayıplar verdik ve verdirtik." der.

na kazanma amacıyla çalışmalar başlattılar. Nitekim Elazığ valisi, Mustafa Kemal adına yayınladığı bildiride Kürt reislerinden Meço Ağa ile Diyar Ağa'nın, Dersim'den Türkiye Büyük Millet Meclisi mebusları olarak atandığını; Ankara'da Kürdistan'ın bütün bölgelerinden Kürt temsilcilerinin bulunduğunu; Kürtlerin çıkarları yönünde kararlar alınacağını ve Kürdistan'ın isteklerinin bir bütün olarak karşılanacağını bildirdi. Bu vaatlere inanan Meço Ağa, sonra Diyar Ağa da, "*Dersim mebusları*" sıfatıyla Ankara'ya gittiler ve orada kendilerini tuzağa düşmüş buldular. Bu iki Kürt reisi kendi canlarını kurtarıırken, Dersim'de Kürt kurtuluş hareketinin bastırılmasında Ankara yöneticilerinin elinde maşaya dönüştüler. Kemalistler bunlar dışında Dersim'den Mustafa Zeki Bey, Remiz Bey, Abdülhak Tevfik Bey, Hasan Hayri Bey gibi birkaç başka kişiyi de Türkiye Büyük Millet Meclisi "*mebusu*" olarak atadı.

Kürt reislerinden bazılarının teslimiyetçi politikasına rağmen, Dersim'deki hareket durmadı. Uygulamada Türk idarecilerin iradesine uymadı. Burada yönetim, seçkin Kürt eylemcisi Seyit Rıza'nın elinde bulunmaktaydı. Kemalistlerle işbirliği yapılmasına ilke açısından itiraz etmeyen Seyit Rıza, Kürtlerin ulusal özlemlerinin tek federal devlet çerçevesinde karşılanmasını istiyordu. Bu istekler, kuşkusuz, Kemalistlerin çıkarlarına uygun değildi ve onlar 1921 yılının ilkbaharına doğru yüzlerinden Kürtlerin "*dostu*" maskesini indirerek, Kürt ulusal müfrezelerinden direnişi durdurmalarına son vererek teslim olmalarını istediler. Üstelik bu yapılmadığı takdirde, bütün Kürt yerleşim yerlerinin imha edilmesi emrinin verileceği tehdidinde bulundular. Bunun sonucunda 1921 yılının Mart ayı başlarında Ümraniye bölgesinde Zara yolu üzerindeki *Yazıhacı* kasabasında Türk muhafız birliği ile Kürt müfrezeleri arasında çatışma çıktı. Bu, uygulamada Kemalistler ile Kürt ulusal güçleri arasında askeri harekâtın başlangıcı oldu. Mahmut Bey, Azamet Bey ve Aşki Bey yönetimindeki Kürt müfrezeleri 6 Mart 1921 günü Ümraniye'yi kuşattı. Bölgenin bütün halkı ayaklananlara yardım etti. Yirmi dört saat süren çarpışmalardan sonra Albay Halis'in emrindeki Türk alayı teslim olmak zorunda kaldı. Özel olarak kurulan Kürt askeri mahkemesi Albay Halis'i idam cezasına çarptırdı ve Albay Halis, Özgür Kürdistan bayrağının göndere çekilmiş olduğu Ümraniye merkezinde kurşuna dizildi. Ümraniye'den

sonra Koçgiri Kürtleri de ayaklandılar. Koçgiri Kürtleri, Ovacık aşiretinden kendilerine yardıma gelen Dersimli Kürt müfrezesiyle birlikte 8 Mart 1921 günü bölgeyi işgalcilerden kurtardılar. (167, s. 130). Bunun sonucunda Kürtlerin askeri harekâtı Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah sancaklarını kapsadı.

Ali Kemal'in verilerine göre ayaklanma 15 bin kilometre kare dolayında bir sahaya yayıldı. (181, s. 163). Türklere karşı her birinde 100 ila 1500 asker bulunan 15 Kürt müfrezesi çarpıştı. Tümünün toplamı 6 binden fazla idi.

Ankara hükümeti, Bitlis'li bir Kürt olan, Yargıtay Başkanı Şefik Başkanlığında bir heyeti, Kürt hareketini parçalamak için Doğu vilayetlerine gönderdi. Sivas'tan Kürt beyleri eşliğinde 15 Mart günü Boğazviran Kürt köyüne ulaşan Şefik, kendisinin Kürt ve Kürt hareketi yanlısı olduğunu, hükümet tarafından kendisine bütün yetkilerin verilmiş bulunduğunu ve Kürt yöneticileriyle görüşmeler yapmak üzere buraya geldiğini açıkladı. Şunu belirtmek gerekir ki, ayaklanma yöneticileri arasında Haydar Bey gibi Şefik'e katılan ve bu bölgede Kürtlerin mücadelesinde böylece nifak çıkaran birçok kişi bulundu. Bu arada ise, görüşmeler henüz devam ederken, Türk askerlerinin esas grubunun komutanı Sakallı Nureddin Paşa*, Kürtlere karşı eylem hazırlığı yapıyordu. Türk askeri komutanlığı önemli miktarda güç topladıktan sonra 15 Mart 1921 günü Sivas, Elazığ ve Erzincan vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etti.

Hükümet, Dersimli Kürt liderlerin niyetlerini öğrenme arzusuyla, kendilerine bir telgraf çekerek, mücadeleyi sürdürüp sürdürmeyeceklerini bildirmelerini istedi. Dersimli Kürt liderler bu telgrafa gönderdikleri yanıtta, *"Türk hükümetinin Ermenileri yok ettiği gibi, Kürtleri de yok etme amacı güttüğünü bildiklerinden dolayı, ulusal hakları temin ve yasal güvence uğruna mücadeleyi sürdüreceklerini* (167, s. 146) *bildirdiler."*

Ankara hükümetinin Dersim'deki durumdan duyduğu endişe o denli ciddiydi ki, hükümet, Yunan Cephesi'ndeki Türk askerlerinin bir

* Sakallı Nurettin Paşa, Topal Osman, Mustafa Muğlalı, Sakallı Nuretin Paşa'nın damadı Abdullah Alpdoğan, İbrahim Tali vs. ile Mustafa Kemal'in talimatlarına uygun olarak 1919- 1940 yıllarında gerçekleştirilen Kürt soykırımında gözde ve gözde komutanlar olarak belirdiklerini görmekteyiz.

bölümünü buradan alıp Kürtlere karşı gönderme gereğini duydu. Özel olarak, Ondördüncü Süvari Tugayı ivedilikle Sivas'a gönderildi. Bundan başka Kürt hareketinin doğu ve kuzeyde yayılmasını engelleme amacıyla Elazığ ve Erzincan'a da önemli miktarda askeri kuvvet aktarıldı.

Askerlere, soğuk sonbahara bakılmaksızın etkin eyleme geçme emri verildi. Dersim ve Erzincan arasındaki bölgede özellikle kanlı çarpışmalar oldu. Nureddin Paşa'nın cezalandırma önlemleri, Kemalistlerin ne kendi vaatlerini yerine getirmek, ne de Kürtlerin sıradan taleplerini karşılamak niyetinde olmadıkları konusunda o zamana değin tereddüt içinde olan Kürt liderleri de inandırdı; hatta Haydar Bey de, Türklerin vaatlerine inanmaktan vazgeçerek mücadeleye katıldı. Sivas-Koçhisar- Zara ve Sivas-Kangal hattında çarpışmalar oldu. Erkek, kadın, yaşlı ve çocuklar, eli silah tutabilen herkes, yediden yetmişe bütün Kürtler olanakları çerçevesinde Türklerin ceza birliklerine karşı çarpışmalara katılarak, saldırıları birbiri ardından püskürttüler.

Ama kuvvetler eşit değildi. Ayaklanmacılar, Türkleri daha fazla olan kuvvetlerinin baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Kürtlerin birçok yöneticisi, çarpışmalarda yiğitçe öldü. Bu durumda, ayaklanma liderleri kadın ve çocukları Dersim'e gönderme kararı aldılar. Haydar Bey 24 Nisan 1921 günü 2 bin kişiyle, Dersimlilerle birleşmek amacıyla Erzincan ve Pülümür yönünde yürüdü. Türk askerleri tarafından kovalanan Haydar Bey, Erzincan bölgesinde Kureyşan ve Balaban aşiretleri topraklarına girdi; Haydar Bey buradan Pülümür-Mamahatun dağ geçitlerinden Dersim'e gitmek niyetindeydi. Ama Kureyşan aşireti reisi Kör Paşa, ona yardım göstereceği yerde, birkaç bin kişilik müfrezesiyle Türk yöneticiler hesabına Haydar Bey'in karşısına çıktı ve "*onun*" topraklarına ayak bastıkları takdirde, ayaklanmacılara karşı savaş başlatacağını bildirdi. Haydar Bey Müfrezesi bu şekilde arkadan vurulunca, çarpışarak Koçgiri Dağı'na döndü. Burada Türk askerleriyle kanlı çarpışmalar devam ediyordu.

Topal Osman Ağa çetesi, Kürtlere karşı keyfi eylemleriyle özellikle ün yapmıştı. Bu çete ele geçirdiği Kürt köylerinde kadın-erkek, çoluk-çocuk demeden bütün köylüleri öldürüyordu. M. V. Frunze, hükümet askerleri yanında yer alan bu gerici feodalın kanlı eylemle-

rine değinirken şöyle yazdı: "*Lazların en etkili reislerinden biri olan Osman Ağa, gönüllü Lazlardan kurduğu müfrezeyle, Doğu Anadolu'daki Türklere karşı ayaklanan Kürt bölgelerin üzerine ateş ve süngüyle yürüdü.*" (141, s. 278).

Nureddin Paşa, ayaklanmacılara kesin darbe indirme amacıyla onları yönetmensiz bırakma kararına vardı. Nurettin Paşa, Sivas'ın Türk yanlısı Kürt beyi Haydar Bey'le temas kurmayı ve onu görüşmelerde bulunmak üzere Sivas'a gelmeye ikna etmeyi önerdi. Eylemlerinde kararlı olmayan Haydar Bey bu kez de kolayca aldatıldı. Haydar Bey bin kişilik müfrezesiyle Sivas'taki Türk ordusu komutanlığı kurmayına geldi ve 400 adamıyla birlikte tutuklandı; müfrezesinin geri kalan 600 askeri Batı vilayetlerine gönderildi ve orada öldürüldü.

Haydar Bey'in son adımlarının, hareketin bütünü için uğursuz sonuçları oldu. Bu adımlar ayaklanmacıları zayıf düşürdü, harekete ciddi manevi zararlar getirdi. Bunun sonucunda birçok kişi, hareketten ayrılmaya başladı. Alişer, Nuri, Sabri, Mehmet Ali, Çığız, Memo Tarbazah, Kemal Aziz, Dilo, Paşa Abbas vb. nin komutalarındaki ayaklanmacı kuvvetleri gözleri önünde erimeye başlayınca, çarpışarak Dersim'in dağlık bölgelerine çekilmekten başka bir çareleri kalmıyordu. Onları, oralarda yeni tecrübeler bekliyordu. Bu, uygulamada Koçgiri ayaklanmasının hezimete uğradığı anlamına geliyordu.

Türk askeri komutanlığının Sivas'ta yayınlanan açıklamasında, yapılan çarpışmalar sonucunda 113 Kürdün öldürüldüğü ve 159 Kürdün de tutsak alındığı bildirildi. Koçgiri Kürtlerinin Azamet, Bahri Bey, Filik Ali, Hamo, Aziz, Taki, Haydar Bey, Pehlivan, Hüseyin ve Aşur gibi öncüleri tutsak düştü. Bununla birlikte 2.000 tüfek ve başka cephane de ele geçirildi. (167, s. 159).

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Sivas'ta kurulan olağanüstü askeri mahkemede 400 kişi sanık sandalyesine oturtuldu ve Haydar Bey, Seyit Aziz ve 15 arkadaşı idam cezasına çarptırıldı. Bundan başka Alişer, M. Nuri, Mahmut Mustafa Paşaoğlu, Memo Tarbazah, Dilo, Sabri ve diğer 95 ayaklanmacıya gıyabında idam cezası verildi. Diğer sanıklar "*suçluluk*" derecelerine göre beş yıldan ömür boyu hapis cezasına kadar değişik sürelerle mahkûm edildiler. 400 kişiden yalnız 110'u aklandı, ancak bunlar da ülkenin değişik yörelerine sürgüne gönderildiler.

Ama ayaklanmacıların böylesine acımasız şekilde cezalandırılması, Dersim'de istenen huzuru sağlamadı. Hapse atılanların kurtarılması için aralıksız sürdürülen hareket, Türk yöneticilerine karşı direnişinin biçimlerinden biri oldu. Bu hareketin özelliklerinden biri şuydu ki, Dersimliler Ankara'ya bu konuda telgraflar çekerken, kendi isteklerini Erzincan-Kemah-Eğir hattında, Zara ve Divriği bölgelerine kadar uzanan sahada askeri eylemlerle "*destekliyordı*". Kemalistler için zor olan bir dönemde, kuvvetlerin Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı yığılması gerektiği bir sırada, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'in önerisiyle Sivas olağanüstü mahkemesinin mahkûm edilen Kürtler hakkındaki kararını (Alişer ve M. Nuri'ye verilen cezalar dışında) iptal etti. İdam cezasına çarptırılan Kürtlerin hemen hemen tümü serbest bırakıldı. Ama bu af, Türk askerlerine teslim olmayan ve dağlara gizlenen Kürtleri kapsamadı. Türkiye'de kullanılan tanımla "*eşkıya*" durumunda kalan bu Kürtler, Türk yöneticilerin uygulamada hiç bir etkisi olmayan Dersim'de ara vermeden eylemlerini sürdürdüler. Sözgelimi bütünüyle Seyit Rıza'nın yönetiminde bulunan Ağda'da Kürdistan bayrağı dalgalandırıldı. Türkler buna kaşı hiç bir şey yapamadılar.

Bu durumda Türk hükümeti Koçgiri-Dersim bölgesinde ayaklanmayı bastırması olsa da, o zaman Dersim aşiretlerini bütünüyle kendi egemenliğine almayı başaramadı.

Böylece Kürtlerin Ankara yöneticilerine karşı ilk ciddi hareketi uygulamada bozguna uğramış oldu. Bozgunun nedenlerine değinirken şu etkenleri belirtmek gerekir.

Birinci: Kürt toplumunun feodal, aşiret karakteri ve bundan kaynaklanan ulusal konsolidasyon düzeyi, Kürt toplumunun kurtuluş mücadelesinde birleşmesini engelledi. Kürt toplumundaki sosyal çelişkiler, Kürtlerin geniş yoksul katmanları ve üst zümrenin çıkarlarının farklı olması, birçok reisi Kürt kurtuluş hareketinin düşmanı olan Türk milliyetçilerinin kampına itti.

İkinci: Dini birliğin mevcut olmaması, Kürt halkının ayrı ayrı grupları arasında güvensizlik yaratılıyordu; bu dönemde doğuş aşamasında bulunan burjuva aydınları katmanı henüz zayıftı. Bu katman, bütün ulusal güçlerin birliği uğrunda başarılı mücadele verebilirdi. Koçgiri Ayaklanması birçok yönleriyle Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerince

hazırlandı, ama bu sıralarda Cemiyetin kendisi aralık dağılmıştı. Yani Kürtlerin, Ayaklanmayı tek merkezden yönetme yeteneğine sahip politik bir örgütü mevcut değildi, işte bundan dolayı Koçgiri Ayaklanması, bulun boyutlarına ve önemine rağmen yerel hareket çerçevesi içinde kaldı.

Üçüncü: Özel olarak belirtmek gerekir ki, kendi halkıyla ilişkileri olmayan Kürt hareketi yöneticileri çoğu durumlarda halkının düşünce ve özlemlerini anlamıyorlardı. Halk kitlelerinin desteğinden yoksun olan bu yöneticiler, sık sık harekete ihanet ettikten başka, halka inanmadıkları için, halktan gelecek desteğe değil, emperyalist devletlerin, bazen da Kemalistlerin "*desteğine*" güveniyorlardı. Bu dönemde Kürt hareketinin kaderi, son çözümde Kürt halkından gizli ve onun çıkarlarına aykırı olarak, Lozan Konferansı'nda emperyalist devletler ile Kemalistler arasında kurulan ittifakla çözüm(süzlük)e bağlandı.

Bundan önce de belirtmiş olduğumuz gibi, İtilaf Devletleri temsilcilerinden kurulu komisyonun, Sevr Anlaşması'na göre, Fırat'ın doğusunda Ermenistan, Irak ve Suriye arasında bulunan bölgelere özerk yönetim rejimi önermesi gerekirdi. Bundan başka Sevr Antlaşması'nda, bu bölgenin birleşmiş halkı Milletler Cemiyeti'ne başvuruda (bir yıl içinde) bulunduğu ve Milletler Cemiyeti Konseyi bu halkın taleplerini onayladığı takdirde, Türkiye'nin bu bölgeden vazgeçmesi de öngörülüyordu.

Ama Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından takriben yarım yıl sonra İtilaf Devletleri bu Anlaşma'da Kürdistan sorunu konusunda belirli değişiklikler yapmaya hazır bulunduklarını açıkladılar. İtilaf Devletleri, Mart 1922'de sundukları önerilerinde Kürt sorunundan artık söz etmiyorlardı. Bunun sonucunda Kemalistler, Kürt sorununu Lozan Konferansı gündemine alınması olanağına kavuştu.

Bu durumda bağımsız Kürdistan fikirleri üzerine sünger çekilmiş oldu. Geriye artık, bu pazarlığın hukuksal olarak pekiştirilmesi kalıyordu. İleride Kürdistan'ın bağımsızlığı değil, Kürt sorununu, somut olarak Musul vilayeti sorunuyla bağlantı içinde kimlerin amaçları için kullanma hüneri gösterebileceği söz konusu olabilirdi.

Türkiye'deki yönetici çevrelerin bu türlü eylemlerdeki deneyimi, İngiltere ve bağlaşıklarının sahip bulunduğu deneyimden az değildi. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, İngilizlerin Irak'la Kürt hareketlerini bastırırken, kendilerini Türkiye'deki Kürtlerin bağımsızlığından

yana, Türklerin ise kendi tarafında Türkiye'deki Kürt hareketini bastırırken, kendilerini Irak'taki Kürtlerin bağımsızlığından yana olarak göstermesi, alışılmış bir olgu durumuna gelmişti. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi S. İ. Aralov'la sohbeti sırasında ortaya sürdüğü şu fikirler dikkate değerdir: *"Urmiye Gölü etrafında yaşayan Kürtler, Türkiye'yle uyumlu hareket etme arzularını bildirdiler. Silah ve paraları olsaydı, İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçmeye hazır bulunacaklardı..."*

Kürt sorunu çapraşık, ağır bir sorun. İngiltere, Kürtlerin iki devlete -Türkiye ve İran'a- ait olmasından yararlanıyor ve bu durumu kullanıyor. İngiltere, kendi egemenliği altında bir Kürt devleti yaratmak istiyor. Kürtleri İran'da ve Kafkaslarötesi'nde yalnız kendi emrinde bulundurmamak istiyor. Şimdi Kürt reisleri bölündüler: Birileri İran'a yöneliyor, diğerleri İngiltere'ye, bir üçüncüleri ise bize. İngilizler Süleymaniye'de Şeyh Mahmut'u Türkiye'ye karşı kışkırttı."

"Biz Türkler dedi, Kemal gülümseyerek, buna borçlu kalmayacağız. Kürdistan'ın güneyinde Fettik Kürtlerinin v. b. İngilizlere karşı ayaklanmasına yardım edeceğiz." (55, s. 107-108).

Bu Türk kışkırtmasının amacı, Kürtleri, Musul sorunu konusunda Türk-İngiliz rekabetinde kullanma gayretlerinde ifade buluyordu. Kemalistler, Yunanlılara karşı kazanılan zaferden hemen sonra 1922 yılında Musul sınırına asker yığmaya başladılar. Musul'a yönelen askerlerin komutanı Özdemir Paşa, Kürt reislerine çağrılar gönderdi ve onlarla temas kurdu. İngiltere aleyhtarı hareket Irak'ı kapsamış olduğu ve bu hareketin yöneticileri Türkiye şahsında İngiltere'ye karşı güç gördüklerinden dolayı ona yönelmiş bulundukları için, buna ulaşılması daha da kolay oldu. Kemalistler, Irak Kürtlerini kendi taraflarına kazanmak amacıyla Şeyh Mahmut'la antlaşma imzaladılar. Bu Antlaşmaya göre *"Türk hükümeti Güney Kürdistan'a bağımsızlık verilmesi vaadinde bulundu ve onun iç işlerine karışmamayı garantiledi (Madde1); Şeyh Mahmut Kürdistan ve Süleymaniye hükümdarı olarak tanındı ve burada bir Meclis kurulması karara bağlandı (Madde2); Güney Kürdistan'ın silahlı kuvvetleri savaş halinde Türk hükümeti tarafından kullanılabilecekti"*. (Madde 3). (İ 10, s. 115).

Doğaldır ki, Şeyh Mahmut'un *"Türk yanlısı"* tutumunun öneminin abartılması için herhangi bir gerekçemiz yoktur, ama Şeyh Mahmut'un

İngilizlere karşı mücadelede Türklerin desteğini istediği bir gerçektir. Bu hususun, gerek İngilizlerin, gerekse Türklerin Lozan Konferansı'na Kürt sorunu konusunda birbirine ödün verme hazırlığıyla gitmesine küçümsenmeyecek rol oynamış bulunması da kuşku uyandırmıyor. Her şeye karşı bilinen bir gerçektir ki, bu konferansta Türkiye'deki ulusal azınlıklar sorunu gündeme gelince, konu ile ilgili yapılan çalışmalar, ulusal azınlıklar kavramını nasıl tanımlanacağıyla ilgili "*bilimsel*" tartışmalara indirgendi. Şu da aynı ölçüde belirgindir ki, Kürtlerin, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasında (Sevr Antlaşması gereğince) ısrar edip etmediği sorusuna İngilizler, bu soruya Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürt "*mebusların*" yanıt vereceğini belirtmekle yetindi.

Bununla ilgili olarak 1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne telgrafla bir soru yöneltildi. Meclis olağanüstü oturuma çağrıldı. Mustafa Kemal Paşa bu oturumda, "*Kürt mebusların*" sorunu konusunda görüşlerini açıklamalarını önerdi. Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey yaptığı konuşmada şöyle dedi: "*Bu memleket Kürtlerle Türklere aittir. Bu kürsüden yalnız iki ulusun -Kürt ve Türk uluslarının- konuşma hakkı verir*". (159, s. 9). Dersim mebuslarından Hasan Hayri ve Ramiz, Urfa'dan Bozan Bey ve Şahin, Palu, Van Bitlis, Diyarbakır ve Malatya'dan Kürt mebuslar, kısacası Türk Meclisi'nin hemen hemen bütün Kürt "*mebusları*" Hüseyin Avni Bey'i desteklediler.

Türk halkının anti-emperyalist hareketinin çıkarları açısından Kürt "*mebusların*" bu oy birliğinin, Batılı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale olanağını dışladığı için kuşkusuz olumlu bir önemi vardı. Kürtlerin ulusal çıkarlarına gelince, Kürt "*mebusların*" bu oybirliği, ancak teslimiyetçilik olarak nitelenebilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kürt mebusların desteğini sağladıktan sonra, Lozan'a çektiği yanıt telgrafında, Kürtlerin Türklerden hiçbir zaman ayrılmayacağını belirtti. (167, s. 189). Lozan Konferansı'nda Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, bundan sonra yaptığı konuşmada Türkiye'nin iki halka -Türk ve Kürt halklarına- ait olduğunu, bu iki halkın hükümet önünde eşit konumlara sahip bulunduklarını ve aynı ulusal haklardan yararlandıklarını açıkladı, Kürt mebusların, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını istememeleri, Türkiye hükümetinin ise Kürtlerin ulusal haklarını

temin etme vaadinde bulunması gerçeğiyle karşı karşıya gelen Lozan Konferansı'na katılanlar, yalnız Kürdistan'ın bağımsızlık fikrini geçmişte bırakmaya değil, aynı zamanda resmi belgelerde Kürtlerin anılmasının dışlanması da "onay" gösterdiler. 23 Temmuz 1923 günü Lozan'da imzalanan Anlaşma'da onlar Kemalistlere şu yükümlülükleri verdiler.

"Madde 38. Türkiye hükümeti, tevellüt, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik etmeksizin, Türkiye ahalisinin kaffesine hayat ve hürriyetlerince himayeyi tamamen ve kamile bahşetmeği taahhüt eder.

Madde 39. Herhangi Türkiye tebaasının gerek münasebeti hususiye veya ticariyade, gerek din, matbuat veya her nevi neşriyat hususunda ve gerek içtimaatı umimiyede her hangi bir lisanı serbestçe istimal etmesine karşılık hiç bir kayıt vazedilmeyecektir..." (20, s. 152).

Böylece Türkiye'de Kürtlerin ulusal haklarının reddi Lozan'da İtilaf Devletleri'nden emperyalistler ile Türk gericiliği arasındaki anlaşma sonucunda hukuksal biçim ve takdirini kazandı. İşte bundan ötürü V. Nikitin, Sevr ve Lozan antlaşmalarının bu görüş açısından değerlendirirken şunları yazdı: *"Sevr Antlaşması varsın, politik açıdan iyi düşünülmemiş olduğu için, uygulanamamış olsun. Bizim niyetimiz, Ön Asya'nın Savaş sonrası diplomasi tarihini yeniden yazmak değildir. Ama Antlaşma başka ilkeler arasında Kürdistan'ın özerkliği ilkesini de tanıırken, devletler hukukunu tasdiklemişti. O halde... Lozan Antlaşması bunu neden yapmadı ve bu Antlaşma (Lozan Antlaşması-çn) devletler hukukunun gelişmesi açısından kuşkusuz, geriye doğru atılan bir adım oldu..." (129, s. 408). Söz konusu Anlaşma'ya ilişkin yapılan bu değerlendirme, emperyalist devletler Kürt halkının bağımsızlık fikrini geçmişte bırakırken, Kürt halkının ulusal hareketini yasadışı kıldıkları ve böylece Türk gericiliğine Türkiye'de Kürtlerin ulusal haklarını küçümsemede hukuksal "hak" tanıdıkları için de doğrudur.*

Yukarıda belirtilen hususlardan sonra şu sonuçlar çıkarılabilir.

1. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda hezimete uğraması sonucunda, Türk olmayan birçok halk Türkiye'den ayrılmış olmasına rağmen, bu ilke *"çok uluslu bir devlet"* olarak kalmaya devam etti. Şu gerçeği özel olarak belirtmek gerekir ki, Türk gericiliği engin sömürge sahalarının elden yitirilmesini, kendi sınırları içinde kalan sömürgeleri nihai şekilde *"yutmakla"* karşılama denemesi yapıyordu. Türk gericili-

liği tam da bu amaçla, Genç Türkler tarafından başlatılan Batı Ermenistan'ın ezeli halkı olan Ermenilerin "temizlenmesini" tamamladı, bundan sonra ise Kürdistan'ın Türkiye'ye bırakılan kısımlarını aynı şekilde "yutmaya" girişti. Ele aldığımız bu dönem, Türk burjuvasının, Kürt sorunu konusundaki politikasının birinci aşamasıydı. Bu aşamanın amacı, daha sonra "yutulmak" üzere, Kürdistan'ın Türkiye için korunmasından ibaretti.

2..Türk burjuvazisi bu politikasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması anına kadar Kürtlerin ulusal öz bilincini pekiştirme ve bağımsızlık mücadelelerinde örgütlenmeleri doğrultusunda çalışmalar da bulunan toplumsal, kültürel ve politik örgütlerine sahip Kürt ulusal hareketinin direnişiyile karşılaştı. Belirtilen Kürt örgütlerine genellikle o dönemde doğmakta olan Kürt burjuva aydınlarının temsilcileri (mebuslar, memurlar, subaylar, hukukçular, yazarlar, tüccarlar), bunlarla birlikte yurtsever görüşlü şeyhler ve aşiret reisleri katılıyordu.*

Bu dönemde açık bir eylem programının, değişik Kürt cemiyetleri ve komiteleri arasında olduğu gibi aşiretler ve aşiret grupları arasında da birliğin mevcut olmaması, bu örgütlerin emekçi kitlelerle ilişkilerinin yetersizliği, onların emperyalist devletlerin, somut olarak İngiltere'nin gerçek amaçları konusundaki hayalleri -ki, bu hayaller, emperyalist devletlerin, Kürtlerin meselelerine karışma ve mücadelelerini kendi emperyalist çıkarları için kullanma olanağı yaratıyordu-, hareketin zayıf yönleriydi.

3..Türk halkının, Kemalist Devrim denilen anti-emperyalist mücadeles, Kürt eylemcilerinden bazılarında, Türk milliyetçilerinin yardımıyla kaderini tayin ve özerk gelişme hakkını kazanma umudu doğurdu. Bundan dolayı Kemalistler tarafından gerçekleştirilen etkinliklerin birçoğuna katıldılar, onların emperyalist istilacılara karşı savaşını etkin bir şekilde desteklediler. Kürtleri bu mücadelede ve kendi dış politik eylemelinde kullanmaya gayret gösteren Türk burju-

* sömürge ülkelerde işgali kırma yerine, sınıf mücadelesini esas alan anlayışların ittifaklarını bozarak ulusal bileşenleri parçaladıkları ve tezelden başarı yerine yenilgilere maruz kaldıkları aşikardır.

Kemalist hareketin devrim, demokrasi ve anti-emperyalist olduğu ise bir yalandır, doğruluk payı ve yanı yoktur. Bu konunun yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kemalist hareket yedi duvel ile savaşmamış tam tersine herkesle itilaf, anlaşma ve destek almıştır. Felsefesini İttihat ve Terakki'den alıp sürdürmüştür. Bu nedenle Kemalizim diye bir ideoloji yeniden yaratılmıştır. Zira Mustafa Kemal , bir felsefeci ya da bir ideolog değil, bir askerdir.

vazisi, Kürt feodalleriyle flört etmekten vazgeçmedi ve hatta Irak'taki Kürt hareketini *"destekledi"*, *"Kendi"* Kürtlerine gelince, Türk miliyetçilerinin daha ilk adımları, yani Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararları ve bildirileri ile *"Misakı Milli"*, bütün politikalarının Kürdistan'ı kendileri için korumaya ve Kürtler üzerinde sömürge egemenliğini sürdürmeye yönelik olduğunu gösterdi.

4. Lozan Konferansı, Kürt kurtuluş hareketine ciddi bir darbe indirdi. Bu Konferansı'nın sonuçları, Kürt ulusal hareketine ilgili devletler hukuku statüsü açısından Sevr Antlaşması'na kıyasla geriye doğru atılan bir adımdı. Lozan Konferansı, Batı'nın emperyalist devletlerinin Kürt sorununu, Musul vilayeti için Türkiye'yle rekabetinde geçer akçe olarak ele aldığını gösterdi. Emperyalist devletler amaçlarına ulaşınca, bağımsız Kürtlerin ulusal özlemlerini küçümseme ve ulusal bağımsızlık hareketini bastırma "hakkı" sağladılar.

Güney Kürdistan'da Kürt Hareketi Ve İngiliz Emperyalizminin Politikası

İngiliz işgal yöneticileri, Kürt halk katmanlarının acımasız Türk esaretinden geniş memnuniyetsizliği ve Kürtlerin ulusal bağımsızlığa coşkun yöneliminin varlığı koşullarında Kürtler de dahil Yakın ve Ortadoğu *"halklarının ulusal haklarını tanıma ve bu haklara saygı gösterme"* konusunda bol keseden vaatlerde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Irak'taki İngiltere Yüksek Komiseri Arnold Wilson'un, İngilizleri *"Kürt sorununu derhal ele almak"* zorunda bırakan nedenlerle ilgili görüşü dikkatleri çekici niteliktedir. A Wilson bu konuya değinirken şöyle yazıyor: *"Bağlaşıklar barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, şu üç önemli hususu; genellikle Kürtlerin yaşadığı Musul vilayetinin geleceği sorununu; Musul vilayetinin kuzeyinde bulunan öteki Kürt toprakları sorununu ve İran topraklarında meydana gelen ve olayların sonuçlarına etki gösterebilecek olan Kürt hareketleri sorununu göz önünde bulundurarak, Kürtlerle ilgilenmeye başladılar."* (213, a, s. 52).

İngiltere ile müttefiklerinin Savaş'ta zafer kazanması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması, Avrupa devletlerinin Yakındoğu'daki

"kurtarıcı" misyonu konusunda kimi hayallerin ortaya çıkmasına elverişli bir temel yarattı. Arap tarihçilerinden Emin Sait, buna değinirken şunu belirtti: "*İngilizler, Irak'a geldikleri zaman, bu ülke halkı onları dostça karşıladı, dost ve bağlaşıklık sayarak, kendilerine destek gösterdi.*" (53, s. 183).

İngiliz subay Binbaşı Noel, Kürtlere dilediklerini "*sunmak üzere*" 1918 yılı sonlarında Süleymaniye kentine gitti. İngiliz sömürge yöneticilerinin kendisine verdiği talimatların özü, Kürt bölgelerinde "*düzeni*" sağlamaktan, halk arasında İngiltere'nin Kürtlerin ulusal bağımsızlık çabalarına teveccühkarlıkla yanaştığı izlenimini yaratmaktan ve böylece ekonomik ve askeri strateji bakımından önemli olan bu bölgede İngiltere'nin etkisinin yerleştirilmesine elverişli koşullar temin etmekten ibaretti.

Bununla birlikte Irak ile Güney Kürdistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra, bazı yerlerde yönetim, uygulamada bütünüyle İngilizlerin eline geçti. İngilizler bu yönetimi siyasi subaylar denilen görevliler eliyle gerçekleştiriyorlardı. İngiliz yönetimi, daha sonraları Musul vilayetinin ele geçirilmesi için şiddetli tartışmalar olduğundan, bu arada "*Kürtlerin ulusal bağımsızlık özlemlerine*" saygı gösterdiği izlenimini yaratma uğrunda çaba harcıyordu. İngiliz emperyalizmi o dönemde "*bütün Kürtleri*" kendi tarafına kazanmak ve "böylece Musul sorununun çözümünü kolaylaştırmak" istiyordu. (110, s. 115). İngiliz yönetimi "*birçok Kürt bölgesinin hükümranlılığına baş eğmek zorunda kaldı*". Bundan dolayı Süleymaniye'de siyasi subay Noel'e Ekim 1918'de "halk tarafından kabul edilir bir yönetim sistemi" yaratması ödevi verildi. Kimi yerlerde Kürt "*üst zümresinin*" temsilcilerine vali yetkileri İngiliz yöneticilerinin denetiminde bulunmak koşulu ile verildi. İngilizler "*Güney Kürdistan Aşiretleri Konfederasyonu*"-nun oluşturulmasını bile düşünüyorlardı. (174, s. 30).

İngiltere'nin birkaç özerk Kürt bölgesi yaratılması planının belirli amacı vardı. İngilizler, Kürt feodal aşiret çevreleri arasındaki kavgaları, iktidar kavgalarını kullanarak, Güney Kürdistan'da ulusal kurtuluş hareketine hissedilir bir darbe indirdiler. Bu politikanın aynı zamanda "*Mezopotamya üzerinde İngiltere'nin egemenliğini temin etme*" ödevi de vardı. Bu vesileyle İngiltere'nin Hindistan Sorunları Devlet Bakanı şöyle yazdı: "*Kürdistan'a gelince, bizim kanaatimize*

göre,... birbirine karşı savaşacak, ama Mezopotamya'ya zarar vermeyecek, özerk devletler federasyonu yaratılmasının özendirilmesi uygun olacaktır". Böylece İngiliz emperyalizmi Güney Kürdistan'da ikiye bölünmüş ve küstah bir politika izliyordu.

Tam bu koşullarda, etkili dini bir aileden gelen Şeyh Mahmut Berzenci (1882-1956) 1 Kasım 1918 günü Süleymaniye eyaletinin hükümdarı ilan edildi. (182, s. 35). İngiliz subay Noel, bu olaydan sonra, diğer Kürt bölgelerinde İngilizlerin güdümünde olacak bir yönetim sistemi yaratmaya girişti. Daha sonra gelişen olaylar, İngilizlerin gerçek niyetlerine ışık tutacak nitelikteydi.

Irak'taki Yüksek İngiliz Komiseri Arnold Wilson, Kürt yöneticileriyle görüşmek üzere 1 Aralık 1918 günü Süleymaniye'de bulundu. A. Wilson'un Süleymaniye ziyareti ve Kürt çevreleriyle yaptığı görüşmeler bir yanda İngiliz askeri politika yöneticilerinin, diğer yandan Kürt hareketi liderlerinin, birbiriyle çakışmayan amaçlar peşinde koştuklarını yeniden doğruladı. Mahmut Berzenci, Yüksek Komiser'e, kırk Kürt reisi tarafından imzalanmış bir belge sundu. Belgenin içeriği şöyle idi: "*Haşmetmeaplarının hükümeti, Doğu halklarını Türk esaretinden kurtarma hazırlığını belirtmiş olduğuna ve onların bağımsızlıklarını kazanmalarına yardım gösterme arzusunda bulunduğu göre, bizler Kürt halkının temsilcileri olarak, haşmetmeaplarının hükümetinden Kürt halkına İngiliz himayesi altında gelişme yolunda yürüme olanağı sağlamasını rica ediyoruz!*" (213 a, s. 129).

Şeyh Mahmut, belirtilen hükümdarlığın yaratılmasından hemen sonra "*bütün Musul vilayetini kendi yönetimine alma iddiasında bulundu, niyeti özerk bir devlet kurmaktı.*" (173, s. 29). Ne var ki, özerk Kürt devleti, kurulması planlan İngiliz emperyalistlerinin niyetlerine ters düşüyordu. Üstelik İngilizler "*kendi konumlarını pekiştirdikleri:...*" (108, s. 83) ölçüde, Mahmut Berzenci'nin eylem alanını sınırlandırmaya ve yönetimi kendi ellerinde yoğunlaştırmaya başladılar.* 1. Dünya Savaşı'ndan sonra M.Kemal'e Anatolia, Mezopotamya ve Kafkasya'da devlet kurmak üzere vize veren İngiltere'nin Kürtlere manda yönetimini kurmaya bile mücadele etmemesi önemlidir. Araplara sağlanan 22. devlete rağmen Kürtleri inkar politikasının reva görülmesi tahlil edilmeye muhtaçtır. Berzenci'nin yönetiminde olan ama zaten pek fazla olmayan topraklardan bazı bölgeler zorla ayrıldı. İngilizler bu faaliyetlerinde Kürt feodal aşiret reisleri arasındaki iç kavgalardan

başarıyla yararlandılar. İngiliz sömürgeciler bununla birlikte, halkın ulusal duygularına saygı göstermiyor, ulusal onurunu ayaklar altına alıyor, kültür anıtlarını acımasızca yıkıyorlardı. Arap tarihçilerinden Mahmut Musli, bununla ilgili olarak şöyle yazdı: "*Yüksek rütbeli işgal subayları, Arap ve Kürt yaşlı ve çocuklarını bile öldürüyorlardı.*" (108, s. 84). İlk aşamada "*İngilizlerin aşiret reislerinin kendilerine karşı mutlakiyet iktidarını sınırlandıracağına*". (213 a, s. 90) safça inanan köylü kitleler bile, bizzat A. Wilson'un sözlerine göre, aradan çok geçmeden hayal kırıklığına uğradılar.

İngiliz sömürgeciler, kitlelerin bu büyük memnuniyetsizliği karşısında özerk Süleymaniye bölgesinin haklarını daha da sınırlandırma kararı aldılar. Burada da, öteki işgal bölgelerinde uygulanan düzenin kurulması kararlaştırıldı. (173, s. 90). Bu, Kürt bölgelerindeki "*özyönetimin*" bütünüyle gerçekleştirilmeden ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Mahmut Berzenci'nin; *Kürtlerin özyönetiminin giderek daha fazla biçimsel nitelik kazandığını, bütün önemli sorunlar siyasi subaylar tarafından çözüme bağlandığı için, kendisinin bağımsız hareket etme olanağından yoksun olduğunu fark etmemesi olanaksızdı.*

Bu koşullarda Süleymaniye bölgesinde gerginlik giderek artıyordu. Halk kitlelerinin memnuniyetsizliği, 1919 yılının ilkbaharında ayaklanmaya dönüştü. 1919 yılının Nisan ayı başında Zaho bölgesinde Goyan aşiretinin İngiliz işgal yönetimine karşı silahlı hareketi başladı. Yine aynı dönemde Barzan bölgesinden Kürtler de Ahmet Barzani yönetiminde ayaklandılar. (122, s. 193).

Bu olaylar, Kürdistan'ın bütün bölgelerinde ulusal kurtuluş mücadelesinde gelişme gözlemlendiği bir sırada gelişti. İran ve Türkiye Kürdistan'ından Kürtler Irak'taki soydaşlarının mücadelesine canlı bir ilgi gösterdiler ve ulusal egemenliği kazanmalarında onlara yardımda bulunmaya hazır olduklarını belirttiler. Şeyh Mahmut Berzenci'ye, 20 Mayıs 1919 günü Süleymaniye'ye ani bir baskında bulunan İran topraklarında yaşayan Avorman'lann lideri Dizli Mahmut Han etkin bir yardım gösterdi. Bu baskın, İngiliz işgal yöneticilerine karşı silahlı hareketin başlangıcı oldu. Mahmut Berzenci de kendi yönünde 23 Mayıs 1919 günü silahlı müfrezeleriyle Süleymaniye'deki İngiliz siyasi subayı Greenhouse'un konağına saldırdı ve onu, bütün maiyetiyle birlikte

tutukladıktan sonra, Güney Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Yönetim binası üzerindeki İngiliz işgal yönetimi bayrağının yerini, yeşil bez üzerindeki, kırmızı yarımaylı Kürt bayrağı aldı. (173, s. 32). Kürt halkının başlıca kesimi bu hareketi destekledi, ona elden gelen manevi diğer yardımları gösterdi. Mahmut Berzenci etki alanını genişletti. Emrindeki kuvvetler Kerkük yakınlarına ulaştılar. Kürt ayaklanmacılar, Kerkük yolunda Tasluca Boğazı'nda İngiliz silahlı kuvvetlerinin modern silah ve zırhlılarla sahi müfrezesini bozguna uğrattılar. Ayaklanmacıların başarıları Kürt hareketine yeni yeni kuvvetler kazandırdı. Bu olaylara katılan İngiliz subaylardan Edmonds şöyle yazdı: *"Tereddüt eden birçok kişi Mahmut'a katıldı. Hatta Acemistan'da sınır bölgesinde bulunan Kürt aşiretleri de, Şeyh'in (Şeyh Mahmud'un- y.n.) yönetimindeki devletin bileşimine katılma isteğiyle kendi hükümetlerine karşı ayaklandılar"*. (173, s. 32).

Aradan çok geçmeden Süleymaniye'nin güneyinde yer alan Çemçemal bölgesinde İngilizlere karşı bir ayaklanma patlak verdi. 12 köyü denetiminde bulunduran Muhammet Gabari, Mahmut Berzenci'ye etkin yardım gönderdi. Kala Şavka bölgesinde 10 Kürt köyü halkının ayaklanmasını Abdullah Askari yönetti. (24, f. 4459, öp. 2, ed. hr. 7, 1. 26).

18 Haziran 1919 günü Derbend-i Bazian bölgesinde, Fraser komutasındaki İngiliz askerleri ile Mahmut Berzenci kuvvetleri arasında çarpışma oldu. İngilizlerin asker sayısı ve teknik araç bakımında üstünlüğü ve İngilizleri dolaylı yollardan bir boğazdan geçirerek ayaklanmacıların cephe ardına çıkaran Kürt feodali Müşir Hamay Süleymani'nin ihaneti, çarpışmanın sonucunu belirledi. Mahmut Berzenci'nin daha çarpışmanın başlangıcında yaralanmış olmasının da küçümsenmeyecek önemi oldu. Donein emrindeki 32. İngiliz ordu birliği Süleymaniye'yi ele geçirdi. Mahmut Berzenci tutuklandı ve sıkı güvenlik önlemleri altında Bağdat'a gönderildi. Kürt ayaklanmacıların direnişi böylece bastırılmış oldu.

Bu durumda Mahmut Berzenci'nin Kürdistan için kaderini tayin hakkını kazanma uğrunda ilk denemesi suya düşmüştü. Kürt ayaklanmasının hezimetinin birkaç nedeni vardı.

Bir: Ayaklanma geniş boyutlar almasına rağmen, genel Kürt ayaklanmasına dönüşmedi. Kürdistan'ın bölünmüşlüğü ve Kürt reisleri arasındaki iç kavgalar (Güney Kürdistan'da bile ayaklanma birkaç

bölgede tecrit edilmiş durumdaydı) buna engel oldu.

İki: Açık politik amaçların yokluğu, Kürtlerin mücadelesini kararsız kıldı. Bundan başka mücadelenin sonucunu, iyi silahlanmamış ve dışarıdan hiçbir destek ve yardım görmeyen Kürt ayaklanmacılara karşı çıkarılan yeni askeri teknik ve İngiliz askerlerinin sayısal üstünlüğü Kürt direnişini kırdı.

Başarısız bitmiş olmasına rağmen Güney Kürdistan'daki ayaklanma, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesi için önemli bir rol oynadı. Bu ayaklanma, Irak halkının 1920 yılında güçlü ulusal kurtuluş hareketine özgü bir geçiş oldu. *"Bu etkinlikler emekçi kitlelerin (Kürtler olduğu gibi, Arapların da) işgalcilere karşı mücadelesinin daha sonraki gelişmesi için büyük bir rol oynadı".* (108, s. 106). Güney Kürdistan'daki ayaklanmanın *"yalnız Irak değil. Şeyh Mahmut'a katılan İran Kürtleri için de genel ulusal tutumun oluşması açısından önemi"*. (96, s. 410) vardı.

Kürtlerin bu ayaklanması, İngiliz emperyalizminin Güney Kürdistan'a ilişkin planlarında değişiklik yapılmasına götürdü. Güney Kürdistan'da düzenli bağımsız gelişme eğilimleri vardı. Mahmut Berzenci'nin eylemleri, Kürt halkının geniş katmanlarının ulusal kaderini tayin etme hakkının kazanılmasına yönelik özlemlerinin ifadesiydi.

İrandost bu vesileyle şunları yazdı: *"Lord Curzon'un güven bağladığı Kürt ulusal hareketi, Musul sorunu konusunda İngiliz çıkarlarının korunması çizgisinden bütünüyle farklılaştı kendi öz amaçlarını izleyerek bağımsız gelişmeye başladı"*. (95 a, s. 2).

Kürtlerin ulusal bağımsızlık mücadelesinin birinci aşamasının sonu, emperyalist devletlerin Yakındoğu'nun etki alanlarının bölünmesi konusunda yeni planlar hazırladığı döneme rastladı. Nisan 1920'de San Remo'da galip devletler konferansı düzenlendi. Konferansta İngiltere ve Fransa'nın Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin'de manda rejimi kurmaları kararının alınması, memnuniyetsizlik belirtilerinin ortaya çıkmalarına neden oldu. Irak'ta kurulan özel komite, İngiliz yöneticilerine bu konuda bir protesto sundu. İngiliz yöneticiler buna karşılık olarak bir bildiri yayınlamakla yetindiler. Bildiride manda sisteminin, İngiltere'nin himayesinde özerk bir Irak devletinin kurulmasını öngördüğü; İngiltere'nin, ülkenin dış güvenliğini koru-

mayı ve ülke içinde huzuru sağlamayı üzerine aldığını açıklandı(64, s. 269). İngiliz emperyalizminin bu ve daha sonra verdiği teminatlar, Kürt ve Arap yurtseverlerini teskin etmedi. Memnuniyetsizlik halk arasında her yerde yaygınlaştı. Arap ve Kürt kitlelerin birbirinden kopuk bu ayrı ayrı etkinliklerini, 1920 yılında güçlü bir ulusal kurtuluş ayaklanması izledi. İngilizler tarafından alınan enerjik önlemlere rağmen, 2 Temmuz 1920 günü Tel-Afar'da başlayan ayaklanma yalnız Arap değil, Kürt bölgelerine- Kerkük, Süleymaniye, Erbil ve başka kentlere de hızla yayıldı. Iraklıların bu ayaklanmasının başında "*El-Ahd el-Irak*" ve "*Haras el-İstiklam*" olmak üzere iki örgüt bulunuyordu. Ulusal bağımsızlık mücadelesini yöneten bu örgütlerin ikisi de, aynı zamanda Kürtlere herhangi bir ulusal özyönetim hakkı tanınmasına karşı çıkıyorlardı. Bu örgütler, Kürtlerin ulusal kaderini tayin isteklerine karşı çıkarken "*Kürtlerin yaşadığı bölgelerin, Irak Arap devleti içine alınmasının zorunlu olduğu*" görüşünü savunuyorlardı. (64, s. 269), Bundan ötürü, belirtilen bu iki örgütün programları ve istekleri, Güney Kürdistan'da destek bulmadı. Ama birçok Kürt bölgesinde İngilizlere karşı hareketler, işgalcilerin durumunu karmaşıklığa itti. İşgalciler 1920 yılının Ağustos ayı ortasında Diyale ırmağı havzasındaki yerleşim yerlerini kendi denetimlerine aldıktan sonra, komşu Kürt bölgelerinde yaşayanların silahlı hareketi başladı.

14 Ağustos'ta Kızıl Rabat'ta Kürt köylüleri ayaklandı. Mücadelenin ateşi Xaneqîn'e yayıldı. Ayaklanmacılar, İngiliz silahlı birliklerinin İran'dan ve Güney Kürdistan'ın değişik bölgelerinden buraya gelirken kullandıkları yolları kestiler. Kürt partizan müfrezeleri Zaho'dan Süleymaniye'ye kadar, Güney Kürdistan'ın bütün bölgelerinde işgalcilere hissedilir darbeler indirdiler. (280, 06. 10. 1920).

Irak'taki ayaklanma Ağustos ayının sonunda ve Eylül ayının başında doruk noktasına ulaştı. Yöneticiler Bağdat ile Kürdistan arasındaki bağlantıyı yalnız radyo ve uçaklar sayesinde sağlayabiliyorlardı(10, s. 140).

Birçok İngiliz basın organı, Kürdistan'daki coşkulu olayların nedenlerine ışık tutarken, Kürtlerin mücadelesinin bağımsız niteliğini belirtiyorlardı. Bu da, Kürtlerin bağımsızlık mücadelesine gölge düşürmek amacıyla işe koşulan "*dış kökenli casusluk*" uydurmacasını yalanlıyordu. Bununla ilgili olarak bir İngiliz gazetesinin 24 Ağustos 1920 tarihli sayısında yer verdiği şu satırlar kayda değerdir: "*Temel*

ödevimizin, yasalarımıza ihtiyacı olmadığını bize bütünüyle açık şekilde kanıtlamış bulunan bir halkı kendi yasalarımızın güdümüne alma arzusu olduğu düşünülürse, durumun trajikliği, bir ölçüde komik nite-lik kazanıyor". (220, s. 42).

Ulusal kurtuluşları uğrunda mücadele veren Araplar ile Kürtler arasında eylem uyumsuzluğundan yararlanan ve askerlerinin mevcudunu 30 bin'e çıkaran İngiliz sömürgeciler, nihayet, anti-emperyalist mücadelenin başlıca odaklarını söndürmeyi başardılar.

Irak'ta 1920 yılında patlak veren ayaklanma başarısızlığa uğramasına rağmen, bu ayaklanmanın ülke halkının yazgısı açısından büyük önemi vardı. Ayaklanma, sömürgecileri Irak'ı bütünüyle sömürgeleştirme niyetlerinden vazgeçmek zorunda bıraktı.

Güney Kürdistan'a kurtuluş mücadelesi, 1920 yılında gelişen olaylardan sonra bir ölçüde değişti. Ülkenin bir yanda Arap, diğer yanda Kürt kesiminin hareketleri arasındaki bağlantının daha öte zayıfladığı gözlemlendi. Irak'ta toprak ağaları ve burjuva güçleri, Türkiye'deki Kemalist hareket örneğince Irak halkının anti-emperyalist mücadelesinin başına geçtiler, ama bununla birlikte ulusal azınlıkların kendi kaderlerini tayin hakkı talebiyle giriştikleri harekete olumsuz tepki gösterdiler. Arap-Kürt ilişkilerinin bu düğümü, İngilizler tarafından başarıyla kullanıldı. Irak bağımsızlığına kavuşamadı. İngiliz sömürgecilerinin ülke yöneticileri karşısındaki ödüllü tutumu (Irak'ta Arap devlet cihazının oluşturulması), Arap bölgelerindeki coşkuyu bir ölçüde yatıştırdı. Ama aynı olgu, Kürdistan'da bunun tam tersi olan bir tepki doğurdu. Kürt ulusal demokratik güçleri temelde, İngiliz emperyalizmi egemenliğine karşı mücadele verirken, zamanla Irak kral rejiminin Kürtlere ulusal haklarının tanımamada ısrarlı olmasıyla giderek daha fazla çatışmaya başladılar.

İngiliz sömürge bakanı Winston Churchill'in girişimi üzerine 15 Mart 1921 günü bir Konferans düzenlendi. Konferansta Irak'ı ilgilendiren birçok sorun incelendi. Bu Konferansta Irak'ta, İngiliz yanlısı Emir Faysal el-Haşimi yönetiminde manda krallığının kurulması kararlaştırıldı. Konferansın Kürt sorunu konusunda tek "*sonucu*", bu "*sorunla bizzat yüksek* (İngiliz-Ş. M.) *komiserin uğraşacağı*" şeklindeki açıklamaydı. (86, s. 135).

Irak yönetim kurulu 21 Temmuz 1921 günü Emir Faysal'ı, ülkenin kralı ilan etti. İngiliz sömürge yöneticileri, sonuçları açık şekilde tahrif edilen halk oylamasından sonra, *"oylamaya katılanların % 90'ının Faysal'ın, Irak kralı ilan edilmesi lehine oy verdiğini"*. (186, s. 135) açıkladılar. Halk oylaması sonuçlarının çarpıtılmış olduğu kesinlikle aşıktı. Bir süre sonra bizzat İngiliz yönetimi temsilcileri bile, bu gerçeğı belirttiler. Örneğın S. H. Longrigg bu sonuçların *"doğruluğunun çok kuşkulu olduğunu"*. (186, s. 135) yazdı.

Haşimi Hanedanı yönetiminin yerleşmesinin ve *"Irak ulusal devletinin"* kurulmasının, İngiliz sömürgeciler için ikili önemi vardı. Bu girişimler, ülke halkının Arap kesiminin tepkilerini bir ölçüde yatıştırdı. Kürdistan'a gelince, bu adımlardan sonra huzursuzluklar daha da şiddetlendi. Kürt halkının en geniş katmanları, ne Haşimilerin yeni kral rejiminin, ne de İngiliz emperyalizminin Kürtlere ulusal kaderini tayin olanağı verme niyetinde olmamasından ve dolayısıyla Kürtlerin eskiden olduğu gibi yasal ulusal haklarında yoksun bırakılacağından endişe duymakta bütünüyle haklıydılar.

Fransız tarihçi V. Vernier bununla ilgili olarak şöyle yazdı: *"Haşimiler kralının büyük Arapçılık planları, Kürt azınlık arasında derin huzursuzluk yaratıyordu."* (212, s. 181). İşte bundan dolayı Güney Kürdistan'da durum gayet gergin kalmakta devam ediyordu. Bu dönemde İran-Irak sınır bölgesinde Mahmut Han yönetimindeki Avroman Kürtleri, İngiliz yöneticilerle sürekli silahlı çatışmalarda bulunuyorlardı. Nitekim Şehrızor bölgesinde *"yerli halk, vergi sistemini uygulamak ve vergi toplamak isteyen bütün İngiliz memurlarını bölgeden kovdu"*. (173, s. 122).

İngiliz basını, 1921 başlarında, İngiliz Harbiye Bakanlığı'nın *"Kürdistan'da yeni olaylarla"* ilgili resmi haberini yayınladı. (272, 01. 01. 1921).

Güney Kürdistan'daki durumun İngilizler için karmaşık bir soruna dönüşmesinin tek nedeni, Kürtlerin mücadelesi değildi. 1921 yılının Eylül ayında Yunanlara karşı kazandığı zaferden cesaret alan Kemalist Türkiye, Musul Cephesi'nde eylemlerini etkinleştirme hazırlıklarına başladı. Kemalistler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu eski sömürgesini Türkiye topraklarına katma niyetini gizlemiyorlardı. Arap ülkeleri konusunda bu planlar, gerçekleşebilir niyetler görünmüyordu. Kemalistler bundan ötürü, Güney Kürdistan'da yeniden istila edilmesi

için enerji çalışmalara giriştiler. Türklerin diplomatik etkinliği askeri eylemler eşliğinde yapıyordu. Silahlı müfrezeler 1921 yılının sonbaharında Musul vilayetinin sınır bölgelerine defalarca saldırılarda bulundular. Çok geçmeden ta Koy Sancak'a kadar ele geçirdiler. Bu arada Akre için tehlike yaratmaya başladılar ve Amadiye'ye doğru yöneldiler.

Türk casuslar bir yandan Kürtler arasında "*Türk askerlerinin yakında buraya geleceği*" söylentilerini yayarken, bir yandan da "*Musul vilayetinin Türkiye'ye bağlanması*" yararına propaganda çalışmalarında bulunuyorlardı. (24, f. 4459, l. 18). Türk idarecilerinin bu eylemlerini Özdemir lakabıyla bilinen Albay Ali Şefik yönetiyordu.

1922 yılının ilkbaharında, "*düzenli olmayan*" Türk "*müfrezelerinin*" Güney Kürdistan'a saldırıları sırasında Çemçemal bölgesinin birçok yerinde köylüler ayaklandı. Süleymaniye'de yerli halk, Mahmut Berzenci'nin serbest kalması için birkaç ayaklanma düzenlendiler. İngiliz askerleri 1922 yılının Eylül ayı başlarında Raniya'yı terk etmek zorunda kaldılar. Bu coşkun olaylar sırasında ayaklanan Kürtlerin temsilcisi Ahmet Taki, yardım için İran Kürdistan'ına gitti. Bu durum, İngilizleri çok rahatsız etti. İngiliz sömürge yöneticileri raporda "*bunun, ötekilerinin de (Kürtlerin-Ş. M.) bizlere karşı eyleme başlamasına sinyal olabileceğini*" belirtti. (173, s. 123-248).

Türkler, oluşan bu durumdan faydalanmaya acele ettiler. Türk silahlı müfrezeleri, Güney Kürdistan bölgelerinin derinliklerinde hızla ilerlemeye başladılar. Çok geçmeden Revandiz'i ele geçirdiler ve burada kendi yönetim organlarını kurdular. Türkler yerli halkın mal ve mülkünü yağmalamaya ve ona karşı terör uygulamaya giriştiler. Navdaş, Pidar, Şuar vb. bölgelerde de benzer durum oluştu. 1921 yılının Temmuz ayı sonunda İran Kürdistan'ında "*Kürt liderlerin toplantısı*" yapıldı. Bu "*toplantıya katılanlar, çiğnenen haklarının tanınması uğrunda mücadeleleri sürdürme kararlılığını belirttiler*". (24, f. 4459, öp. 7, l. 5). Biraz yukarda da adı geçen Edmonds, bir süre sonra, "*toplantı yerinin bombalanması için, Genelkurmayı ikna etmeyi başaramadığını* esefle belirtti. Edmonds'a göre bu toplantıda Türk misyonu da hazır bulunmuştu."

Ne var ki, ne İngiliz ceza müfrezeleri mevcudunun arttırılması, nede Bekir Ağa ve Türklerin uzlaşmaz düşmanı Seyit Taha türünden

İngiliz yanlısı Kürt reislerin desteği, durumun İngilizler lehine önemli ölçüde değişmesine götürmedi. 1922 yılının sonbaharında İngilizlerin durumu daha da karmaşık hal aldı. Güney Kürdistan'da İngiliz aleyhtar hareketten yararlanan Türkler, buradaki eylemlerini daha da etkinleştirdiler. Türk kuvvetleri Eylül ayı içinde Süleymaniye'nin hemen yakınına geldiler. İngiliz askerleri mevzilerini terk ederek Erbil ve Kerkük yönünde geri çekildiler. Edmonds *"bunun, kaçıştan daha kötü olduğunu ve Büyük Britanya'nın saygınlığını düşürdüğünü"* kabul etti.

Bu koşullarda, 1922 yılında Güney Kürdistan'da oluşan durum yalnız İngiliz emperyalizminin ve o sıralarda henüz kurulmuş bulunan Haşimilerin mutlakiyet rejiminin değil, aynı zamanda Kemalist Türkiye'nin de dikkatini üzerine çekti. İngiliz sömürge yöneticileri, oluşan bu durumda Mahmut Berzenci'yi sürgünden geri getirme kararına vardılar. İngiliz yöneticiler buna rağmen, Güney Kürdistan'da Türklere karşı yalnız Mahmut Berzenci'nin saygınlığı ve etkisiyle karşı çıkabileceği için bu adımı attı.

Mahmut Berzenci Hindistan'dan Kuveyt'e getirildi. Mahmut Berzenci, Kuveyt'ten Süleymaniye'ye giderken, Bağdat'ta hükümet üyeleriyle -İngiliz yüksek komiseri ve Kral Faysal'la görüştü. Taraflar görüşme sırasında, Kürt liderin Kürdistan'da düzeni sağlayacağı ve Türk istilasının yayılmasına karşı eylemde bulunacağı anlaşılmasına vardılar. Mahmut Berzenci'ye eskiden olduğu gibi şimdi de, özerk Kürt bölgesi oluşturulması vaadi verildi.

Mahmut Berzenci, 14 Eylül 1922 günü *"Süleymaniye Seçim Kurulu Başkanı"* görevine atandı. Ya da burada kullanılan öteki adıyla Süleymaniye hükümdarı oldu. Tarafların üçü de, Musul vilayeti için yürütülen mücadele fırsatını elden kaçırmamak için Kürtlere her türlü vaatlerde bulundular.

Mahmut Berzenci, Bağdat'ta İngiliz-Irak tarafıyla görüşmelerde bulunduktan ve *"Özerk Bölge"* sınırlarının Süleymaniye bölgesi çerçevesinde kalacağı teminatını aldıktan sonra, Ekim 1922'de, Irak subayları ve siyasi komiser Noel'in eşliğinde Süleymaniye'ye gitti. (178. s. 200-201).

Mahmut Berzenci'nin buraya gelmesi büyük bir coşkuyla karşılandı. Edmonds, *"onun, sevinç gösterileriyle kabul edildiğini"* belirtti.

Birçok Kürt lideri, temsilcileri aracılığıyla "*Kürt devleti oluşmuna katılmaya hazır olduklarını bildirdiler.*" (173, s. 290-292). Edmonds, Süleymaniye'ye bir İngiliz-İrak ortak bildirisi getirdi. Bu bildirinin bir bölümünde şöyle deniyordu: "*Majestelerinin İngiliz hükümeti ile Irak hükümeti, Irak sınırları içinde yaşayan Kürtlere, bir Kürt hükümeti kurma hakkını tanıyor ve Kürt güçlerin, bu hükümetin biçimi ve faaliyet sınırları konusunda uyumlu eylemlere imkân dahilinde daha çabuk girişeceği, ayrıca İngiliz ve Irak hükümeti heyetleriyle ekonomik ve politik nitelikli sorunları incelemek üzere yetkili delegelerini Bağdat'a gönderecekleri umudunda olduklarını belirtiyorlar.*" (174 b, s. 32). Aradan çok geçmeden hükümetin bileşimi de açıklandı. Şeyh Mahmut, devlet başkanı oldu, başbakan görevine ise, kardeşi Şeyh Kadir getirildi. (134, s. 93).

Güney Kürdistan'ın yeni hükümeti yükümlülüklerini yerine getirmeye başladı. Kürtçe, resmi dil olarak ilan edildi. Pullar ve paralar basılıp tedavüle sürüldü. Bu arada halk öğretiminin düzenlenmesi vb. çalışmalarına da başlandı. Bir süre "*Bangi Kürdistan*" gazetesi yayınlandı. Bundan sonra "*Ümidi İstiklal*" (Bağımsızlık Umudu) ve "*Rojî Kürdistan*" (Kürdistan Güneşi) gazeteleri çıkmaya başladı. (97, s. 104).

Güney Kürdistan hükümeti, feodal toprak ağaları ve burjuvazinin temsilcilerinden ibaretti. Bununla birlikte bu hükümet, ülkenin ekonomik ve kültürel gelişmesine elverişli koşullar yarattığı, Kürtlerin ilerici politik güçlerinin oluşmasını hızlandırdığı için, nesnel olarak Kürdistan'ın ilerici gelişmesine uygun düşen bir hükümetti.

Güney Kürdistan'da özyönetimin ilan edilmesi, zaman itibarıyla, İngiliz-İrak Antlaşması'nın (Ekim 1922) imzalanması dönemine rastladı. Bu antlaşmasının koşulları, Irak'ı köle durumuna düşürücü nitelikteydi. (101, s. 188-189). Antlaşması'nın ödevi, İngiltere'nin Irak'ta politik ve ekonomik egemenliğini yasallaştırmaktan ibaretti. Bundan ötürü Antlaşma ülkede büyük bir memnuniyetsizliğe neden oldu.

Antlaşma, Kürdistan'da da memnuniyetsizliğe yol açtı. Antlaşma'nın "*vicdan özgürlüğü ve ulusların hak eşitliğine*" ilişkin üçüncü maddesi, ulusal kaderini tayin hakkı uğrunda mücadele veren Kürt ulusal güçlerinin taleplerini karşılamadı. Antlaşma'da Kürtlerin "*özyönetiminden*" de söz edilmedi.

Mahmut Berzenci hükümeti, 1922 yılının sonlarında, Kürtlerin özerliği sorunlarının incelenmesi için Bağdat'a temsilcilerini gönderdi. Ama İngiliz-İrak tarafı, Kürt liderlerin yasal isteklerini Kürtlerin "*haddinden fazla*" göreceli özyenitimle bağlantı içinde görüyordu ve bundan dolayı da görüşmeler çıkmaza girdi. Süleymaniye hükümeti temsilcileri Tefik Bey, Abdürrahman Ağa, Caf İzzet Bey ve Mustafa Paşa'nın Edmonds'la yürüttükleri görüşmelerin sonucu böyle oldu. Edmonds küstahça şöyle yazdı: "*Ben onların (Kürt temsilcilerin - ŞM.), geçici ulusal Kürt hükümetinin üyeleri olarak hareket etmelerine hayret ettim.*" (173, s. 296).

İngilizleri, kendilerine karşı 1919 yılında olduğu gibi davranma bileceğine inanan Mahmut Berzenci, İngiliz aleyhtarı mücadelesine bağlaşıklar aramaya başladı. Mahmut Berzenci bu koşullarda Kemalistleri, Kürt ulusal mücadelesine göreceli destek vaatleri açık bir demagojiden başka bir şey olmasa da, kendi bağlaşıkları sayıyordu.

Irak'taki İngiliz yöneticilerinin raporları ve haberleri, Mahmut Berzenci'nin, İngiliz sömürgecilerine karşı mücadelede Iraklı Araplarla da temaslar kurmak niyetinde olduğunu gösteriyordu. Nitekim Irak'ta İngiliz Hava Kuvvetleri Kurmay Komutam Salmond, 22 Mayıs 1923 günü, Londra'da İngiliz Hava Kuvvetleri Bakanı'na gönderdiği raporda "*Kürtlerin, birlikte genel ayaklanmaya başlamak amacıyla Irak'ta Arap milliyetçileriyle ortak çalışmalarında bulunduktan başka, Türklerle de ilişkiler kurmuş olduğunu*" belirtti. Bu koşullarda Şeyh Mahmut, izahat vermek üzere Bağdat'a çağırıldı. (226, 1924, No: 4-5, s. 99).

Ama Kürt liderler Bağdat'a gitmeyi reddettiler. Bunun ardından İngiliz askeri hava kuvvetleri Kürtlerin üzerine sürüldü. 3 Mart 1923 günü Süleymaniye'nin bombalanmasına başlandı. Mahmut Berzenci, halkını "*İngiliz emperyalistlere karşı cihada*" çağırırdı. "*Süleymaniye ve ona komşu bölgeler, barbarca ateş altına*" alındı. Mahmut Berzenci yandaşlarıyla birlikte Süleymaniye'yi terk etti ve dağlık bölgelere çekildi. İngilizlere karşı silahlı mücadele yürüten Mahmut Berzenci aynı zamanda, ulusal kurtuluş mücadelesine yeni yeni müfrezelerin kazanılması için çaba harcamaya başladı. Ama Kürt hareketi liderinin bu çabaları hissedilir sonuçlar getirmedi. Bu çabalarında büyük güçlükler çıkardılar. Bunlar Mahmut Berzenci'nin itibarını zedelemek için, İngiliz idarecilerin ajanı olduğu söylentilerini yayıyorlardı.

Nitekim İran Kürdistan'ının kimi liderleri, Mahmut Berzenci temsilcilerinin, Irak Kürtlerin mücadelesine katılmaları önerisine, kendilerinin İngilizlerin katılımı olmadan "*Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşım verdikleri*" sözleriyle karşılık verdiler. (230, 17. 02. 1923).

Türk yöneticiler, Mahmut Berzenci tarafından yürütülen mücadelenin seyrine büyük ilgi göstermeye devam ettiler. Ama "*Kürt kozu*", Kemalistler için giderek önemini kaybediyordu. Galip ülkelere karşı mücadelede başarı elde eden Kemalistler, Kürtlere ve onların savaşımına yaklaşımı kesinlikle değiştirdiler. Kemalistler ilk aşamada verdikleri vaatlerden vazgeçtikten başka Kürt kurtuluş mücadelesinin yayılmasına karşı enerjik önlemler aldılar. Türk idareciler, Mahmut Berzenci tarafından yönetilen harekete karşı bütün bir kampanya başlattılar(230, 26. 01. 1923). Türk ceza müfrezeleri, Türkiye Kürdistan'ında Mahmut Berzenci hareketi taraftarlarına karşı eyleme başladılar.

İngiliz işgal askerleri ise kendi yönlerinden 1923 yılının Mart ayının sonunda Kürtlere karşı geniş harekâta giriştiler ve Güney Kürdistan'ın büyük bir bölümünü denetimlerine aldılar. İngiliz askeri komutanlığı aynı yılın 5 Mayıs günü büyük taarruz için yeni emir çıkardı. (173, s. 227). İngiliz silahlı kuvvetleri, hain Kürt feodallerinden oluşan müfrezelerin yardımıyla 1923 yılının Mayıs ayı ortalarında Süleymaniye'yi ele geçirdiler. Ama Mahmut Berzenci bundan sonra Süleymaniye'yi bir kere daha aldı, ancak çok geçmeden kenti terk etmek zorunda kaldı. Şeyh Mahmut Berzenci, başarısızlığa uğramasına rağmen, İngilizlere huzur vermedi, partizan çarpışmalarını sürdürdü.

Irak hükümeti bu dönem içinde Kurucu Meclis seçimlerine hazırlık yapıyordu. Ulusal-demokratik hakları uğrunda mücadele yürüten Kürt halk kitlelerini yatıştırmak için "*İngiltere ve Irak hükümetinin Kürtler konusunda iyi niyetli politika uygulayacağını açıklayacak bir bildiri yayınlanması konusunda anlaşmaya vardılar*". Irak Bakanlar Kurulu Temmuz ayının ortalarında şu bildiriyi yayınladı:

1) Irak hükümeti, Kürt bölgelerinde, teknik kadrolar dışında Iraklı memurlar atamak niyetinde değildir.

2) Irak hükümeti, bu bölge halkını, resmi yazışmalarda Arap dili-

ni kullanmaya zorlama niyetinde de değildir.

3) Kürt bölgeleride dini cemaatlere eylem özgürlüğü güvence-
lenecektir. (88, s. 77). Bu açıklamalar, taktik istemlerden hareketle ve
Kürt ulusal güçlerini parçalama amacıyla yapıldı. Ama bunlar Kürt
kitleler arasında geniş yankı bulmadı. Dahası, Halepçe, Karadağ ve
birkaç başka bölgeden Kürt müfrezeler, esaretçilere karşı Mahmut
Berzenci güçleriyle birlikte çarpışmaya hazır bulunduklarını bildirdiler.

Süleymaniye 16 Ağustos 1923 günü, yeniden, İngiliz askeri hava
kuvvetlerinin barbarca saldırısına maruz kaldı. Bu hava saldırısı
sırasında ölenlerin çoğu kadın, yaşlı ve çocuktü. Güney Kürdistan'da
ulusal harekete karşı çıkan Kemalist Türkiye de, İngilizlerden geri
kalmıyordu. Türkiye, 1923 yılının kış mevsiminde Musul vilayetiyle
sınır bölgesinde bulundurulmuş askerlerinin sayısını arttırdı. 38 yaşına
kadar olan bütün erkekler orduya çağrıldı. Türkiye hükümeti, *"Güney
Kürdistan'da harekât sırasında cephe ardının ve kanatların savunul-
masının güvencelenmesi için"* İranlılarla anlaşmaya vardı. *"Doğunun
Şafağı"* gazetesi o dönemde Kemalist Türkiye'nin Kürt aleyhtarı
eylemleri konusunda şöyle yazdı: *"Türkiye, Kürdistan'da özyönetimin
ortadan kaldırılması için birçok girişimde bulundu"*(223, 05. 07. 1923).

Doğu Kürdistan'da Hareketleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında birbirine karşı savaşan ülkelerin
propaganda ve siyasi casusluk odakları, ayrı ayrı Kürt aşiretlerini,
kendi devletlerinin çıkarları için kullanma çabasında bulundular. Daha
o yıllarda Kotur, Mergaver ve Bradost'ta yaşayan Şekkak Kürt aşireti
reislerinden biri olan İsmail Ağa (Simko), İran Kürt hareketinin başı-
na geçti. Bu hareketin amacı *"bağımsız bir Kürdistan"* kurmaktır.

Simko İsmail Ağa, Salmas (Şahpur ve Urmiye) kentlerinin Güney-
batısındaki dağlık bölgelerde yaşayan Şikkak Kürtlerinin reisi ve
"yerli Kürt reislerinden en etkili olarak" tanınan biriydi. (150, s. 52-53).

Simko, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran topraklarında
Ruslarla birlikte Türklere karşı savaşan Kürt müfrezelerinin başına
geçtiği zaman ün kazandı. Sülalesinin bir bölümü İran yöneticileri
tarafından öldürülen İsmail Ağa, birinci Dünya Savaşı arifesinde,
Alman-Türk ajanlarının, Türkiye adına İran'a karşı eylemde bulunma

önerisini kabul etti. Ama ayaklanma patlak verdiği zaman Simko, ayaklanmanın başına geçmeyi başaramadı. Bu durum da onu, bağlaşıklarını değiştirmek zorunda bıraktı.

Simko, Rus askerleriyle birlikte Türkiye'ye saldırıda bulundu. 1915-1918 yılları döneminde birbirine karşı savaşan ülkeler arasında oyununu ustaca sergileyerek, İran'daki Kürt bölgelerinde ve hemhudut Türkiye topraklarında egemen konumda yer aldı. Rus askerlerinin buradan çekilmesinden sonra Simko, İran gericiliğine karşı harekete başladı ve Kuzeybatı İran'da yaşayan birçok Kürt aşiretinin güvenini kazandı.

Simko, Türkiye sınırı ile Urmiye gölü arasındaki topraklarda yaşayan Kürt aşiretleri üzerinde yönetimini kurmak, Urmiye Gölü'nün batı ve kuzeybatısında, Urmiye, Salmas ve Hoy kentlerini de kapsayan büyük bir sahayı güdümüne almak istiyordu. (150, s. 58).

Kürt bölgelerindeki İran yönetimini buradan kovma çabaları Simko'yu, Kürdistan'da oluşturulan demokratik encümenlikleri desteklemeye götürdü. Simko, İran Azerbaycan'da demokratik hareketi yöneten Şeyh Muhammet Hiabani'yle sıkı ilişkiler kurdu. Önemli miktarda müfrezeler topladıktan sonra Urmiye Gölü'nün kuzey sahilindeki topraklara yerleşti. Buradan etkisini Savucbulak (Mehabad), Mako, Hoy, Kotur, Duman, Sakkez, Serdeşt, Bane ve Bokeran gibi kentler üzerine yaydı. Simko bundan sonra, feodal müfrezeleri düzenli askeri birlikler durumuna getirmek amacıyla ordusunda yeni düzenlemeler yapmaya başladı. Bölgeyi terk eden Rus orduları birliklerince bırakılan ve bozguna uğratılan İran askeri müfrezelerinden arda kalan silahları, kendi silah deposuna katmayı başardı. (12, f. 17, öp. 2, No: 38, 1. 115).

İsmail Ağa, oluşan duruma göre, yönünü kolayca değiştiriyordu. Bu sırada daha güçlü olan kişilerin etkisi altında da kalıyordu. Somut olarak Türkiye Kürdistan'ında Kürt hareketinin seçkin eylemcisi Seyit Taha (Şeyh Ubeydullah'ın torunu), onun ayaklanma faaliyetinin yönlendirilmesinde büyük rol oynadı. Seyit Taha ve Simko arasında eski ve sıkı bir dostluk mevcuttu. Seyit Taha'nın etkisiyle Simko'da da "*bağımsız Kürdistan*" fikirleri biçimlendi ve güçlendi. Simko "*bağımsız bir Kürdistan*" kurulması fikrini, İran'daki Kürt bölgelerinin İran yönetiminden arındırılması ve bunlardan kendi iktidarının oluşturul-

ması şeklinde kavıyordu. (12, f. 17, öp. 2, No: 38, 1. 115).

İran yönetimi ise kendi yönünden, Simko'nun ülkede iç politik durumun istikrarsızlaşmasına yol açtığı gibi, İran-Türkiye sınırında hudut çatışmalarına neden olan eylemlerini önlemek için çaba harcıyordu. İran yönetimi, ülkede iktidarı merkezileştirme, büyük yarı-bağımsız feodalleri, özellikle göçebe boyların hanlarını kendi güdümüne alma politikası uyguluyordu. Simko'nun yönetimindeki Kürtler bu politikaya güçlü bir direniş gösteriyorlardı. Kürt hareketi 1922 yılında atılım kazandı. O yıl ayaklanmacılar, hükümet askerlerinin kışlarına karşı etkin eyleme giriştiler.

Simko, 1922 yılının ilkbaharında kendini "*bağımsız Kürdistan*"ın kralı ilan etti ve kendi hükümetini kurdu. Bu hükümet yabancı devletlerle diplomatik ilişkiler kurma denemesinde bulundu. Hükümet, resmi basın organı olan "*Kürdistan*" dergisini yayınlamaya başladı. Ama İsmail Han'ın sülale yurtluğu olan, "*bağımsız Kürdistan*"ın başkenti Çehrik, hükümet askerleri tarafından ele geçirildi. (12, f. 17, öp. 2 Mo: 6, 1. 8).

İsmail Ağa, uzun bir süre Türkiye topraklarında dolaştı. Ama yandaşlarından birçoğu "*barışçı yaşama*" döndü. Simko 1922 yılının kış mevsiminde Kürt reislerinin, Şeyh Mahmut yönetiminde yapılan toplantısına katıldı. Toplantıda Kürtlerin, Türklere ve İngilizlere yaklaşımı sorunu tartışıldı. Bunun sonucunda İngilizlerle ilişkilerin kesilmesi ve Türklerle yakınlaşmanın gerçekleştirilmesi kararı alındı. Ama bu dönemde Simko'nun kayda değer miktarda müfrezesi yoktu ve etkin harekette bulunamadı. 1925 yılında İran topraklarındaki Gova-Sina bölgesine göç edip yerleşti ve buradan, bağımsız Kürdistan davasına "ihanet eden" Ömer Han Dallan adında birine karşı öç alma saldırıları düzenlemeye başladı. (12, f. 17, öp. 2, No: 6, 1. 8).

Simko'nun eylemleri, İran-Türkiye sınırında istikrarı bozuyor ve İran ile Türkiye yöneticilerinin birbirine karşı suçlamalarda bulunmalarına yol açıyordu. Bu durumda, İran ile Türkiye hükümetleri arasında, Türkiye-İran sınırında huzurun sağlanması için görüşmeler yapıldı. Görüşmeler sonucunda Simko hareketinin ortadan kaldırılması için ortak önlemlerin alınması kararlaştırıldı.

Emperyalist devletler ile Yakın ve Ortadoğu'daki sömürgeci, gerici çevrelerin, Kürt ulusal mücadelesine düşmanca yaklaşımı,

Kürtler için büyük bir ibret dersi oldu. Üstelik Kürdistan'daki olaylar, Ekim Devrimi'nin zaferi sonucunda ilk işçi ve köylü iktidarının henüz pekişmekte olduğu bir sırada gelişti. Köktenci devrimci dönüşümleri, Sovyet Rusya'da ulusal sorunun çözüme bağlanması yolunda benzersiz adımların atılmasının, Kürt liderlerin dikkatini çekmemesi olanaksızdı. Güney Kürdistan'ın, Sosyalist Devrim ülkesinden çok uzaklarda bulunmasına, haberleşme araçlarının mevcut olmamasına ve Kürtler arasında okuma-yazma düzeyinin gayret düşük bulunmasına rağmen, o dönemden kalma belge ve malzemelerin de ortaya koyduğu gibi, Kürtler, Sovyet Rusya'daki devrimci olaylardan haberdardı. Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi liderlerinden Mahmut Berzenci'nin Lenin hükümetine gönderdiği tarihsel mektuplar, Kürt ulusal hareketinin ilerici eylemcilerinin Sovyetler ülkesine büyük umutlar bağladığını gösteriyordu. Kürt hareketi lideri Tebriz'deki Sovyet Konsolosu aracılığıyla 20 Ocak 1923 günü Sovyet hükümetine gönderdiği mektubun bir bölümünde şöyle diyordu:

"1917 yılında bütün dünya gerçeğin, özgürlüğün ve halkın, malum canı ve tiranın pençesinden kurtuluşunun sesini duyduğu zaman, yeryüzünün bütün mazlum halkaları ve ulusları bu sesi kutladılar, kendi özlem ve istemlerini gerçekleştirme emeliyle ve Rus halkının soyluluğu ile hayırhahlığına güvenerek kurtuluş mücadelesine başladılar. Bizlerle ilgili gerçeğe gelince, yabancı kamına susamış olan İngilizlerin, kadınlara ve çocuklara da acımadan, Kürt halkına ateşli silahlar ve bombalarla şiddetle saldırdığını, gazetelerin çoğu yansıttı. Bu 1919 yılında, yani bundan dört yıl önce oldu. Ama esaret altında bulunan Kürt halkı Süleymaniye'de kendi yasal hak ve istemlerini gerçekleştirmek istediği zaman, şanlı Sovyet devletinin iç durumu, sınır dışında esaret altında bulunan mazlum halkların vaziyetini yakından izlemesini mümkün kılacak nitelikte olması Kürtler için bir talihsizlikti.

Bu durum, Allaha şükürler olsun, kudreti ve yüceliğini yitirmeyen güçlü Rus halkı, iyi niyetine ve dostça tutumunu gösterdiği zamana kadar sürdü. Esaret altında bulunan Kürt halkı, şunu rica ediyor.

Güney Kürdistan'ın bütün halkı, şanlı Sovyet devletiyle dostluk adına, her türlü özveriye, onun manen ve maddeten desteklemeye

hazırdılar. Bununla birlikte bize, kendi tarafımızdan, yasal haklarımızın resmen tanınmasını başlıca koşul sayıyoruz. Kamuoyuna tutumumuzu göstermek, gücümüzü ve saygınlığımızı arttırmak ve düşmanın gücünü zayıflatmak için, ülkemizin tüfeklere, makineli tüfeklere, uçaklara, silah ve cephaneye ihtiyacı vardır Ayrıntıları, süvari komutanım Albay Raşit Efendi ve benim kişisel kâtibim Arif Efendi, sizlere sözlü olarak bildirecektir.

Bizler, Kürt halkına dostluk ve kardeşlik -ki biz, sizlerle dostluk, kardeşlik ve birliği bütün kalbimizle çok arzu ediyoruz-, elinin derhal uzatılacağı, Kürt halkının ulusal haklarının nihayet gerçekleştirileceği umudundayız!". (276, 1960, No: 1; 97, s. 118).

Kürt hareketi lideri bu mektubunda daha sonra, kendi ulusal kurtuluşu uğrunda mücadele veren Kürtlerin, haklı mücadelelerinde Rus halkını doğal bağlaştığı saydığını ve hareketin kaderinin bu birliğe bağlı olduğunu belirtiyordu. Mektupta daha sonra şöyle deniliyordu:

"Sizler, ateşkesle ilgili her şeyi Güney Kürdistan'da devrimimizin kimlere karşı olduğunu biliyorsunuz. Komşu devletlerin bütün bunlara yaklaşımını da biliyorsunuz. Kuşkusuz, bizler ile güven bağladığımız ve dayanağımız saydığımız Sovyet devleti arasında şimdiye kadar diplomatik ilişkiler olmadığından sizlere bütün girişimlerimizi yazmamız olanaksızdır. Ama ben yalnız şunu söyleyebilirim: Bütün Kürt halkı Sovyetleri, Doğu'nun kurtarıcıları biliyor ve bundan dolayı, kendi yazgısını onların yazgısına bağlamaya hazırdır Şimdi tek düşüncemiz, bizlere destek gösterilmesi sorunudur. Kürt halkı, ülkelerimiz arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını sabırsızlıkla bekliyor. Eğer bu ilişkiler kurulursa ve aramızda, umut ettiğim şekilde işbirliği kurulursa, halkımız kurtulmuş olacaktır. Şunu söylemek gerekir ki, eğer bu şanlı olay gerçekleşirse, çabalarımız ve mücadelemiz, tarihe altın harflerle yazılacaktır.

Kürdistan Melik'i Mahmut". (226, 1960, No: 1; 97, s. J18).

Mahmut Berzenci'nin Sovyet hükümetine gönderdiği bu mektup, Kürt hareketinin niteliğine, onun doğrultusuna ışık tutan, bu hareketin yöneticilerinin, mücadelenin yürütüldüğü karmaşık politik durumu kavradığını gösteren önemli tarihsel bir belgedir. Bu mektubun ve

daha sonra gönderilen benzer mektupların metinleri, bazı önemli sonuçlar çıkarılmasına temel yaratıyor. Kürt hareketi lideri ve çevresindekiler, dünyanın ilk sosyalizm ülkesini, emperyalizm ve iç gericiliğe karşı mücadele yürüten mazlum halkların doğal bağlaştığı sayıyordu. Mahmut Berzenci'nin mektubunda, Rus halkının, Doğu'nun mazlum halkları -Kürt halkı da bunlardan biriydi- açısından kurtarıcı misyonunun belirtildiği bölümde, o dikkatleri kendi üzerine çekti. Nihayet, mektupta da değinildiği gibi, *"komşu ülkelerin hareketine"* yaklaşımı sorunu, Kürt hareketi liderlerinin, yalnız Irak'taki kral rejiminin değil, fakat Türk ve İran yönetici çevrelerinin de, Kürt sorunu çıkarlarını aynı ölçüde ilgilendirdiği için, kurtuluş mücadelesine her türlü çarelere başvurarak engel olacağını göz önünde bulundurduğunu gösteriyordu. Bu bağlamda, Şeyh Mahmut'un örneğin Kemalistlerle temaslarının, taktik istemlerden kaynaklanabilecek temaslar olduğunu kavramak zor değildir. Genelde, Kürt hareketi lideri o dönemde, esaretçilerine karşı mücadelede Kürtlere, Sovyet Rusya dışında yardım gösterebilecek başka bir güç görmüyordu.

İngilizlerin, Süleymaniye'yi ele geçirmesinden sonra Şeyh Mahmut, bir yandan partizan mücadelesini sürdürürken, diğer yandan da, dünya kamuoyunun dikkatlerini Güney Kürdistan'daki olaylara çekme uğrunda çaba harcıyordu. Şeyh Mahmut, İran'da bulunduğu sırada, 1923 yılı ortalarında (10 Haziran 1923 günü) Sovyet hükümetine yeniden bir mektup gönderdi. Mahmut Berzenci bu mektubunda şöyle diyordu:

"Güney Kürdistan'ın sakinleri olan bizler, Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren, İngilizlerden birçok defa ulusal taleplerimizi karşılamalarını istedik. Ama İngiliz askerleri ve uçakları, ülkemizi yıkmaya, insanlarımızı öldürmeye devam ediyor ve bize, şikâyet ve memnuniyetsizliğimizi belirtme imkânı bile vermiyorlar. İngiliz yöneticiler 1922 yılından beri, askerlerinin yardımıyla, Güney Kürdistan'ı Arabistan'a zorla katma uğrunda olanca güçlerini işe koyuyorlar. İngilizler, Kürdistan'ı işgal ettikten sonra hiçbir yasaya uymamaya başladılar. İngilizlerin baskı ve yıkımını, yerinde bizzat görebilmesi için, insan severlik adına tarafsız bir heyetin gönderilmesini rica ediyoruz". (230, 22. 06. 1923). Mektup Şeyh Mahmut, Süleymaniye belediye Başkanı Sait Kerim, Bakbaşı Rıza, Abdül Kerim, Hacı Rasul vb. gibi

Kürt hareketinin birçok lideri tarafından imzalanmıştı. Mahmut Berzenci'nin Sovyet hükümetine gönderdiği mektup 27 Temmuz 1923 günü yayınlandı. Mektupta şöyle deniyordu: *"İngiliz askerlerinin baskısı günden güne daha da artıyor. Kürdistan'ın bütün halkı bombardımanlara ve askerlerin saldırılarına maruz kalı-yor. Düşman güçlerin baskısı sonucunda yaklaşık 200 aile Süleymaniye den göç etti. Onlarca insan tutsak alındı ve Bağdat'a gönderildi. Büyük miktarda mülk yağmalandı. Ülke böylece perişan oldu. Sizlerden, bu baskıya karşı adaletinizi, insan sever adaletinizi göstermenizi rica ediyoruz".* (230, 27. 07. 1923).

Kürdistan Demokratik Partisi merkezi basın organı Ekim Devrimi'ne ayrılmış olan özel sayısında bu tarihsel belgelerin önemine değinirken, Şeyh Mahmut'un Sovyet hükümetine gönderdiği mektupların, Ekim Devrimi'nin Kürdistan'da yankısı olduğunu, aynı zamanda, Kürt halkının, kendi bağımsızlığı uğrunda mücadele yürüten halklardan biri olarak, ulusların özgürlük ve kaderini tayin mücadelesinde Sovyetler Birliği'nin etkisi ve rolüne büyük değer verdiğini kanıtladığını belirtti.. (230, 07. 11. 1960).

V. Kısım

'20'Lİ VE '30'LU YILLARDA KÜRT HAREKETLERİ

Şeyh Sait Ayaklanması

Türkiye'de 1925 yılında patlak veren Kürt direnişi, Kürtlerin kurtuluş hareketi tarihinde önemli bir yer tutar.

Daha sonra "*Şeyh Sait ayaklanması*" adını alan bu direnişe hazırlıkları, 20'li yılların başında başlatıldı. Kürt gizli gruplarının faaliyetlerini etkinleştirmesi sonucunda, daha 1923 yılının Mayıs ayında bu grupların Kürdistan İstiklal Komitesi (Azadi) yönetiminde bir örgütte birleşmeleri olanağı yaratıldı. Gizlilik temelinde bu örgüt, her biri beşer kişiden oluşan hücrelerden ibaretti. Grup üyelerinden her birinin kendi rütbesi ve gizli adı vardı. Grup üyeleri yalnız kendi eşlisini biliyor ve diğer grup üyelerinden yalnız biriyle ilişkide bulunuyorlardı. (205, s. 35).

Komitenin başı Albay Cibranlı Halit Bey'di. Albay Cibranlı Halit Bey kısa sürede Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey (1919 yılında Erzurum kongresinde seçilen heyeti temsiliyenin eski üyesi), Hasanan aşireti reisi Hasananlı Halit Bey ve başka Kürt aşireti reisleriyle ilişkiler kurmayı başardı. Komite orduda da örgütlerini kurdu ve subayların bir bölümünü kendi tarafına kazandı. Subaylar arasında Irak'tan gelme olanları da vardı. Bu durum, Bağdat ve Halep'le ilişkiler kurulmasına yardımcı oldu. Kürdistan İstiklal Komitesi yönetimi yürüttüğü faaliyetlere, yerel yöneticilerin, ayrıca Kürdistan'da yaşayan etkili Şeyhlerin desteğini sağlama uğrunda çaba harcıyordu. Türkiye Kürdistan'ında çok etkili olan Şeyh Sait*, Komite'nin özellikle dikkatini çekti. Şeyh Sait'in zenginliği ve nüfuzu, Kürdistan İstiklal Komitesi üyelerinin onu kendi taraflarına çekme kararına varmaların-

* Şeyh Sait, 1865 yılında Palu ilçesinde (Elazığ vilayeti) doğdu. Nakşibendî tarikatının Şeyhi olan dedesi Ali Septi'nin beş oğlu vardı. XVIII. yüzyıl sonlarında Septi köyünden (Diyarbakır yöresinde Palu'ya yerleşen Ali Septi, Şeyhlik görevlerini yerine getirmeye devam etti. Şeyh Sait'in babası Mahmut, Ali Septi'nin ölümünden sonra Hınıs'a yerleşti. Şeyh Sait burada dini eğitim gördü.

da büyük rol oynadı. Yusuf Ziya* 1923 yılının yaz mevsimi sonlarında Şeyh Sait'le görüşmek üzere Hınıs'a gitti, orada, Kürt ayaklanmasının örgütlenmesi önlemlerine eşgüdüm sağlanması ve karşılıklı bilgi iletilmesi konusunda bir mutabakat sağlandı.

Yusuf Ziya, 1924 yılının ilkbaharında Erzurum'da Cıbranlı Halit Bey'in "*konuşu*" oldu. Bu görüşmede, Türkiye sınırları dışında bulunan Şeyh Mahmut ve Simko (İsmail) Ağa'nın yardımıyla aşiretlerin tam olarak silahlandırılması, bununla birlikte Suriye üzerinden Milletler Cemiyeti'ne, Kürtlere yardım gösterilmesi talebiyle bir mesaj gönderilmesi kararı alındı. Yusuf Ziya bu kararlar ve Cıbranlı Halit Bey'in kişisel mektubuyla Kolhisar köyüne (Hınıs kazası), Şeyh Sait'in yanına gitti. Yusuf Ziya bundan sonra değişik bölgeleri (Göksu, Hacı Ömer, Tekman, Gökoğlan, Karlıova, Varto) ziyaret ederek, Kürt aşiret reislerine bu kararları tanıttı. (174, a, s. 126).

Kürt liderlerin bu faaliyetlerinin, kuşkusuz, Türk yöneticilerin dikkatinden kaçması olanaksızdı. Türk yetkililer, Mustafa Kemal'in verdiği bir emir üzerine 1924 yılının Ekim ayında Yusuf Ziya'yı, Aralık ayında ise Cıbranlı Halit Bey'i tutukladılar ve askeri mahkemeye teslim etmek üzere, sıkı güvenlik önlemleri arasında Bitlis'e gönderdiler. (174 a, s. 127). Bundan başka Heyeti Temsiliye'nin eski üyelerinden Hacı Musa Bey de tutuklandı ve başka seçkin Kürt yurtseverlerinin tutuklanması için önlemler alındı. Cıbranlı Halit Bey'in tutuklanmasından sonra, Şeyh Sait, Kürdistan İstiklal Komitesi'nin başkanı seçildi. Komite, genel bir ayaklanma başlatma ve tutuklanan Kürt yöneticileri kurtarma kararı aldı**. Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, daha Cıbranlı Halit Bey'in tutuklanmasından önce (Kasım 1924) ayaklanmanın örgütlenmesini başka Kürt liderleriyle uyumlamak üzere Diyarbakır'dan Halep'e gitti. Halep'te yapılan Kongre'ye Türkiye, Suriye ve Irak'tan önemli sayıda Kürt eylemci katıldı. Kongre'de Türkiye Kürdistan'ındaki durum ayrıntılarıyla tartışıldı. Kongre'ye katılanların hemen hemen tümü, Kürt halkının ulusal haklarının yalnız ayaklanma yoluyla temin edilebileceği sonucuna vardılar. Kongre, Türkiye Kürdistan'ında 21 Mart 1925 günü (Nevruz Bayramı'nın ilk

* Yusuf Ziya, eskiden Bitlis'ten Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ilk dönem mebus seçilmiş, Kürt hareketinin yöneticilerinden biri.

** Mart 1925'te Bitlis'te Cıbranlı Halit Bey kurşuna dizildi, Yusuf Ziya ise asıldı.

günü) genel bir ayaklanma başlatma kararı aldı, ayaklanmanın yönetim organını seçti. (67, s. 174).

Bu dönemde Kürdistan'ın birçok Kürt bölgesinde sömürgecilere karşı ayaklanmaya yoğun hazırlıklar yapılırken, Dersim aşireti reisleri, Türk esaretinden kurtulmanın mücadele yolları konusundaki tartışmaları sürdürüyorlardı. Üstelik birçoğu, genellikle kendi refahını düşünerek ve Kemalistlerin Kürt sorunu konusundaki politikasına hep hayallerle yaşımaya devam ederek, bölgeci bir politika uyguluyorlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk dönem "*Dersim mebusu*" Hasan Hayri de bu reislerden biriydi. Ama köktenci konumlarda yer alan ve Kürtlerin kendi ulusal haklarını yalnız silahlı mücadele yoluyla elde edebileceği görüşünü savunarak Türk makamların vaatlerine inanmayan Mehmet Nuri Dersimi, Seyit Rıza ve başkaları da vardı. Bununla birlikte Dersim'deki Kürt aşiretleri, Şeyh Sait hareketine bütün olarak katılmadılar.

Bu arada Kürt vilayetlerinde memnuniyetsizlik artmaya devam etti. Şeyh Sait'in değişik bölgeleri ziyareti sırasında yüzlerce silahlı Kürt ona katıldı; bu bölgelerin bütün halkı ona saygı gösterilerinde bulundu. Şeyh Sait, 1925 yılının Ocak ayının ikinci yarısında büyük erkânıyla birlikte vilayet merkezi Darahini'yi (Genc'i), Lice ve Hani kazalarını ziyaret etti. (174 a, s. 131-132). 5 Şubat 1925 günü Hani'yi terk eden Şeyh Sait, yüzlerce silahlı atlı ve çok sayıda aşiret reisiyle Ergani kazasına bağlı Piran köyüne gitti ve burada kardeşi Abdürrahim'in evine yerleşti.

Aynı günün akşamında, Üsteğmen Hasan Hüsnü Efendi, Teğmen Mustafa Asım Efendi ve 15 jandarma eşliğinde Abdürrahim'in evine geldi ve Şeyh Sait'ten, insan öldürmekle suçlanan ve Bariye adında bir kadını evinde gizleyen 10 Kürdü teslim etmesini istedi.

Şeyh Sait, Üsteğmen Hasan Hüsnü Efendi'den, kendisine saygı ifadesi olarak bu kişileri tutuklamamasını rica etti. Genç Türk subayı, Cumhuriyetin yasalarından başka hiç kimseye saygısı olmadığını belirterek, suçluların kendisine teslim edilmesini istedi. (205, s. 37). Bunun sonucunda çıkan silahlı çatışmada birkaç Türk askeri öldürüldü, geri kalanların ise, subaylarla birlikte tutsak alındı. 8 Şubat 1925 günü meydana gelen bu zamansız çatışma, ayaklanma planını sekteye uğrattı. Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Tahir, Piran'da gelişen olayı

duyduktan sonra, 10 Şubat günü Serdi köyünde Lice postasını ele geçirdi ve 200 kişilik bir müfrezeyle 11 Şubat günü, Genç şehrinde Şeyh Sait'in yanına giderek ele geçirdiği belgeleri ve paraları teslim etti. Anlatılan bu olaylar, Ayaklanmanın başladığı anlamına geliyordu.

Şeyh Sait ve yandaşlarının öncülüğünde ayaklanan yaklaşık 10 bin insan, 14 Şubat günü Genç şehrini bütünüyle ellerine aldılar. (174 a, s. 132). Vali ve Türk memurları tutsak alındı. Modan aşireti reisi Faki Hasan, Genç şehrinin yeni valisi görevine atandı. Şeyh Sait'in imzasıyla olağanüstü bir yasa çıkarıldı. Bu yasaya göre, Genç şehri, Kürdistan'ın geçici başkenti ilan edildi; her Kürt inanç uğruna mücadele veren kişi oldu; laik ve dini iktidarın bütünü Şeyh Sait'in eline geçti; toplanan vergiler ve tutsak alınanlar Genç şehrine gönderilmeye başlandı. (167, s. 177).

Ayaklanmacılar bununla birlikte bir çağrı da yayınladılar; ağır ve menfur öşür vergisinin ortadan kaldırıldığını ilan ettiler. Buna karşılık halk, ayaklanmacılara besin maddesi temin etmeye çağrıldı. Bu önemli girişimi, büyük bir bölümü silah elde Türk yöneticilerin baskısına karşı çıkan geniş köylü kitleleri arasında ateşli destek buldu. (49, s. 54).

Ayaklanma kısa sürede geniş bir alana yayılarak, Kürdistan'm 14 vilayetini kapsadı. (156, s. 308).

Ayaklanmanın ilk dönemindeki başarılarına, birçok etken yardımcı oldu. Ayaklanmacılara kolaylıklar yaratan ve hükümeti askerlerine harekât açısından belirli güçlükler oluşturan, ayaklanma bölgesinin engebeli niteliği bunlardan biriydi.

Bölgenin etnografik bileşimi de, ayaklanmacılar için elverişli olan bir durumdu. Ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen vilayetlerde Kürtlerin sayısı (600 bin), Türklerin sayısından üç kez fazla idi. Bundan başka ayaklanma bölgesinde ayaklanma hareketini olumlu karşılayan 100 binin üstünde Çerkez, Arap, Ermeni ve başka ulusal azınlıkların temsilcileri yaşıyordu. Bunlardan çoğu Ayaklanmaya katılarak, Türkiye'de gerici çevrelerin ulusal baskısına karşı silah elde savaştı, destek sundu.

Bütün bunlar kuşkusuz, ilk aşamada ayaklanma hareketinin başarılı seyrine elverişli koşullar yarattı.

Şeyh Sait, 1925 yılının Şubat ayı ortalarında Hacı Hasan, Emerê

Faro müfrezelerini, aynı zamanda Çapakçur'un güneyinde Mistan ve Botiyan aşiretlerini kendi komutasına aldı. 29 Şubat günü Lice ve Hani'yi aldıktan sonra, Salih Bey (Hari'den) güçleri de ona katıldı. Hani boğazlarından Diyarbakır'a doğru yürüdü. 28 Şubat günü Diyarbakır havalisinde Şeyh Şemsettin'in büyük müfrezesi de ayaklanmacılara katıldı. Aynı gün Şeyh Sait, Tala (Diyarbakır'ın kuzeyinde) yerleşim yerine Kürt ordusu kurmayını yerleştirdi. Kürt ordusunun mevcudu o sırada 20 bin dolayında idi. (167, s. 133). Burada o, Mardin, Ergani, Siverek ve Maden bölgelerinde eylem yürüten Kürt güçlerinden haberler bekledi.

Kürtlerin başarılı ilerlemesi, düzenli askerlerin kesinlikle örgütlü ilerlemesine benzemiyordu. Şeyh Sait, düzenli askerlere değil, genellikle şeyhlerin, reislerin, Türk ordusundan emekli subayların yönetimindeki Kürt aşiret müfrezelerine sahipti. Kürtlerin ilerlemesine göre, yerli halk da onlara katılıyordu. Her yerleşim yerinin ele geçirilmesinden sonra, burada yeni bir yönetim kuruluyordu. Ama bu yeni yönetimler, durumu her zaman iyi şekilde yönetmiyorlardı.

Kürt yöneticiler, Diyarbakır'ın ele geçirilmesinden sonra, burada bağımsız devlet ilan etmek niyetindeydiler. Ama Diyarbakır'da mücadelenin seyri, Türk yöneticileri lehine değişti. Şeyh Sait, Türk komutanlığı kenti teslim etmeyi reddettikten sonra, Mart ayının başında Diyarbakır'a saldırma kararı aldı. Av tüfekleri, mavzerler, bir kısmı ise değneklerle silahlı olan Kürt müfrezeleri, değişik yönlerden harekete geçerek, çarpışarak kente girme denemesinde bulundular. Seçkin Kürt askerlerinden kurulu bir müfreze 11 Mart gecesi, Mardin Kapısı'ndan surların delinen bir tüneline kente girdi ve "*Yaşasın bağımsızlık!*", "*Yaşasın Kürdistan!*" haykırılarıyla belirdiler. Kontrolsüz bir panik ortalığa yayıldı. Pek çok güç üstün durumdaki Şeyh Said yandaşlarına katıldı. (167, s. 133). Ancak bu eşit olmayan kanlı çarpışmalar sonucunda Kürtlerin, 150 kişi ölü verdiler, geri kalanları ise gecenin karanlığından yararlanarak kenti terk etmelerine veya evlerine dağılmalarını önleyemedi.

Şeyh Sait, Diyarbakır'ı ele geçirme denemesinin başarısızlığından sonra, geri çekilme emri verdi. Ayaklanmacıların durumu, bundan sonra her geçen gün kötüleşti. Ayaklanmacılar, kuzeyden 40 bin, güneyden ise 30 bin hükümet askeri tarafından kuşatıldı. (205, s. 37).

Şeyh Sait bu koşullarda Kürt yöneticileri arasında eşgüdüm sağlanması, maddi ve insani kaynakların seferber edilmesi ve ayaklanma hareketi durumunun iyileştirilmesi için olanca gücüyle işe koştu. Ama ayaklanma yönetiminin bütün çabalarına rağmen, üstün durumda bulunan Türk güçlerinin bundan öte ilerlemesi durdurulamadı.

Bu sıralarda hükümet askerleri Diyarbakır'a yaklaşarak, Şeyh Sait müfrezelerini Hani boğazlarına doğru sıkıştırmaya başladılar. Ergani'de yitirilen Şeyh Abdürrahim'in müfrezeleri Şeyh Sait'in güçlerine katıldılar. Ayaklanmacılar, uzun sürmeyen bir direnişten sonra Darahini yönünde geri çekilmek zorunda kaldılar, bundan sonra ise çok sayıda gruplara dağılarak Genç, Palu ve Çapakçur bölgelerindeki ormanlara sığındılar. Şeyh Sait, değişik aşiretlerin reis ve şeyhleriyle birlikte Darahini'yi terk etti ve 27 Mart günü Çapakçur'a gitti. Orada Elazığ, Kiğı ve Varto'dan Abdullah, Şerif ve diğer şeyhleri bekledi. (174 a, s. 134).

Elazığ ve başka kentlerde başlayan anarşi ve yağmalar, Kürt yöneticileri arasındaki görüş ayrılıkları, aynı zamanda Elazığ aşiret reisi birliklerinin Türklerin tarafına geçmeleri, hükümet askerlerinin harekâtını kısmen kolaylaştırdı. Nitekim Türk komutanlığının vaatlerine kapılan ve Kürt kurtuluş hareketine ihanet eden Oxêli Necip Ağa, Elazığ Kürt beyleri, bunlarla birlikte dini öncüleri Hüseyin Doğandedeoğlu yönetiminde doğru Dersim aşiretleri (Hveran, Lolan, İzolan ve Şuran aşiretleri), Şeyh Şerifin güçlerini arkadan vurdular. Ve sonuçta, ayaklanmacılar 1 Nisan 1925 günü, Palu'nun doğrultusunda geri çekilmek zorunda kaldılar. (167, s. 187). Kazım Paşa'nın düzenli askerleri de bu kente doğru ilerliyordu. Hükümet askerleri 6 Nisan günü Çapakçur'a girince, Şeyh Sait 300 ayaklanmacının eşliğinde Solhan yönünden geri çekildi.

Hasananlı Halit, Ali Rıza, Cıbranlı Halit'in kardeşleri ve bazı başka Kürt reisleri 1925'in Mart ayı sonunda bin askerle birlikte, Hınıs'a karşı başarısız bir harekâta bulunduktan sonra. (174 a, s. 143-145), doğu yönünde geri çekilmek zorunda kaldılar. O sırada

* Kürt yurtsever Hasananlı Halit Bey 1926 yılının ilkbaharında, yeni bir ayaklanma başlatmak üzere 25 süvariyle Türkiye'ye (Malazgirt) döndü. Ama arkadaşları Malazgirt kaymakamına teslim oldu. Hasananlı Halit Bey iki yakın arkadaşıyla birlikte bir gece Şirvanşeh köyünde yakalandı ve 31 Temmuz günü Diyarbakır'da asıldı. Ali Rıza ise, İran'dan Irak'a gitti. Oradan da daha sonra Suriye'ye geçerek Kürt "Hoybun" askeri siyasi örgütüne katıldı.

Karaköse'de bulunan Türk kuvvetleri, Hayderan ve Ademan aşireti reislerinin yardımıyla, Kürtlere yeni kanlı bir çarpışmayı dayattılar. Bu çarpışma sonucunda Hasananlı Halit Bey, taraftarlarıyla birlikte İran sınırını geçti ve süngüyle karşıladı. Çıkan çarpışmalarda Hasananlı Halit Bey'in oğlu Şemsettin, Şeyh Sait'in oğlu Abasettin, Zergan aşireti reisi Kerim ve Birçok başka ayaklanmacı öldü. (167, s. 178-179). Çarpışmadan sonra Hasananlı Halit Bey* ve Ali Rıza, sağ kalan askerleriyle, Kürt reisi Simko'ya katıldılar.

Bu sırada Türk yönetici çevrelerinin, ayaklanmayı bastırma uğrundaki yoğun askeri yönetim ve politik faaliyeti başarıyla sürdürüldü.

3 Mart 1925 günü İsmet Paşa, Türk hükümeti başkanı görevine atandı. İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde program konuşmasını yaparken şöyle dedi: *"İç politikada biz her şeyden önce, son olayları ortadan kaldırmak; ülkeyi entrikalardan korumak, toplumsal huzuru sağlamak ve alınmasını yararlı saydığımız özel fiili tedbirler sayesinde devletin saygınlığını bütün yönleriyle pekiştirmek uğrunda çaba harcıyoruz"*. (205, s. 69). *"Hâkimiyeti Milliye"* gazetesi, yeni hükümetin programını ele alırken, hükümetin, ilke açısından değil, taktik nitelikli görüş ayrılıkları sonucunda değiştirildiğini belirtti. İsmet Paşa'nın, yalnız bazı taktik değişikliklerle, sefelinin iç ve dış politikasını sürdüreceğini belirtmiş olması da, bu gerçeği ortaya koydu. (254, 06. 03. 1925).

Yeni hükümet, bu program gereğince, Şeyh Sait Ayaklanması ve Kürt kurtuluş hareketini bastırmak için yönetsel, askeri ve politik girişimler geliştirdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi aşırı milliyetçiler ve liberal muhalefet arasında uzun süren şiddetli tartışmalardan sonra, 4 Mart günü, düzeni korumaya ilişkin 578 sayılı yasayı kabul etti. Yasa yönetime, halk hareketlerine ve her türlü muhalif faaliyete karşı mücadelede olağanüstü yetkiler verdi. (35, c. 6, s. 144).

Yayınlandığı günden itibaren iki yıl boyunca yürürlükte kalan yasa hükümete, uygulamada bir tek cumhurbaşkanıyla paylaşmaya mecbur bulunduğu gerçek diktatörlük yetkileri sağladı; olağanüstü durumun yasal saydığı hükümlerden kaynaklanan her türlü ceza önlemlerini uygulama olanağı yarattı. Bu şiddet kanununun kabul edilmesinden güç alan İsmet Paşa, istiklal mahkemelerini oluşturmaya ilişkin yasa

taslağını, incelenmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sundu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, "ilerici" mebusların muhalefetine rağmen, biri sürekli ikamet yeri Ankara olmak üzere ve sınırlı haklara sahip (İdam cezalarının infazı TBMM'nin onayına bağlı kılınmıştı), bütün Türkiye için, diğeri ise, sınırsız yetkileriyle Şark vilayetleri için iki İstiklal Mahkemesi oluşturulması kararı aldı.

Bu yasaların kabul edilmesi, uygulamada, her türlü muhalefet faaliyetinin ortadan kaldırılmasına ve Anayasa'da ilan edilmiş burjuva özgürlüklerinin sınırlandırılmasına, bununla birlikte Kemalistlerin uzun bir süre tek partili bir diktatörlük uygulamalarına götürdü.

Türk hükümeti, kabul edilen bu yasalara dayanarak, hemen hemen bütün muhalif basın organlarının kapatılmasını buyurdu. İstanbul'da klerakila "*Tevhidi Efkar*" gazetesi ve "*Sebilürreşat*" dergisi, ittihatçıların "*İstiklal*" ve "*Son Telgraf*" gazeteleri, Trabzon'da ilerici "*İstiklal*" gazetesi, Adanada "*Seyhan*" gazetesi, ayrıca "*Aydınlık*" ve "*Orak-Çekiç*" adlı legal basın organları kapatıldı. (205, s. 82). Türk yönetici çevrelerince de tasdiklendiğine göre, hükümet, bununla birlikte muhalif akımlara karşı (gerek sol, gerekse sağ akımlara karşı) kesin önlemler aldı.

7 Mart günü ülkede kısmi seferberlik ilan edildi. Ertesi gün Mustafa Kemal halka, orduya ve memurlara hitaben yayınladığı çağrıda, din ardına gizlenen ayaklanmacıların, karşı devrim amaçları göttüklerini belirtti. Çağrıda halkın, ordunun, yönetim organlarının, polis ve jandarmanın sorumluluklarının bilincine varmaları ve hükümetin, ayaklanmayı ortadan kaldırmaya yönelik emir ve talimatları yerine getirerek, yardımına koşmaları gereği vurgulandı. (205, s. 76-77).

Ankara İstiklal Mahkemesi, 12 Mart 1925 günü tehdit edici bir çağrı yayınladı. Bu çağrıda "*mahkemenin, mevut düzene karşı kaşırtıcılık yapan, ayaklanmacılara cesaret veren, askerlik görevini yerine getirmekten kaçan ve başkalarını da bu görevi ifadan firara teşvik eden, böylece ayaklanmacılara yardım eden her kişiyi acımasızca cezalandıracağı*". (216, 18931, No: 9-10, s. 108) kamuoyuna açıklandı.

Hükümet askerleri Mart ayı sonlarında ayaklanma bölgesine karşı kuzeyden, güneyden ve güneydoğudan aynı anda ilerlemeye hazırды. Türk askerleri Kemalettin Sami Paşa komutasındaydı.

Kemalettin Sami Paşa'nın yaptığı bir açıklamaya göre, Kürt sorunu konusunda, hükümetin önünde duran üç temel ödev vardı:

1) Ayaklanmanın kanlı ve acımasızca bastırılması. Bu amaçla 1925 yılının Nisan ayının ilk günlerinde, 7. 8. ve 9. kolordulardan birliklerin, ayrıca 5. ve 3. kolordulardan birer tümenin katılımıyla taarruza geçilmesi planlanmıştı;

2) Ayaklanmaya katılıp katılmamalarına bakılmaksızın bütün Kürtlerin silahsızlandırılması;

3) Hiçbir yerde çoğunluk oluşturmamaları için Kürtlerin, ülkenin değişik bölgelerine iskânı ve ayrıca Kürt bölgelerine Türklerin yerleştirilmesi.

Türk hükümeti, Kürtler konusundaki politikasında bir bütün olarak, bu üç hususa bağlı kaldı.

Fransız emperyalistler, Kürt ayaklanmasının bastırılması eylemlerindeki Türk yöneticilere özel hizmetlerde bulundular. Türk askerleri, Fransız emperyalistlerinin izniyle Suriye topraklarından ayaklanmacıların arkasına geçtiler ve onları Mardin, Batman yönünden kuşatmaya başladılar.

Ceza ordusu komutanlığı Nisan ayının başlarında yayınladığı bildiride, Şeyh Sait'i yakalayana 1. 000 altın lira (8. 000 kâğıt lira), Şeyh Sait'i ölü olarak ilgililere teslim edene ise 700 altın lira tutarında ödül verileceği vaadinde bulundu. (205, s. 68). Bundan başka, Şeyh Sait'i diri veya ölü olarak yetkililere teslim eden kişiler, eğer Şeyh'in taraftarıysalar, bunların cezalandırılmayacağı, tersine ödüllendirileceği de vaat edildi. (234, 05. 04. 1925).

Türk yöneticiler böylece, ayaklanmayı başsız kılma ve bununla Kürt kurtuluş hareketini bastırmak için acımasız baskılardan başlayarak, rüşvet dağıtmaya kadar bütün önlemlerden faydalanma denemesi yapıyorlardı.

Nisan ayının ortalarında ayaklanmacıların başlıca güçleri, Genç vadisinde kuşatıldı ve bozguna uğratıldı. Ayaklanma yöneticileri, Cıbranlı Kasım'ın ihaneti sonucunda Murat Çayı üzerindeki Çarbuher Köprüsü üzerinde yakalandı. Böylece Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şey Ali, Şeyh Galip, Reşit Ağa, Mehmet Ağa, Timur Ağa ve ayrıca 26

ayaklanmacı daha tutuklandı. (205, s. 87). Yönetimsiz kalan değişik ayaklanmacı grupları Şerafettin Dağı'nın ardına (Muş'un 45 kilometre kuzeybatısına) sığındılar. Bu ayaklanmacı grupları da burada kuşatıldı ve dağıtıldı. Çok az sayıda Kürt savaşçısı kurtulabildi.

Şeyh Sait Ayaklanmasının başarısızlığı, iç olduğu gibi dış nedenlerle de izah olunabilir.

Hükümet askerlerinin askeri ve sayısal üstünlüğü, ayaklanmayı başarısızlığa götüren başlıca nedenlerden biriydi. Türk yönetici çevreleri ayaklanma seyrinde beş askeri kolordu için kısmi seferberlik gerçekleştirdiler. Bu amaçla, beş ayrı genç yaştan erkekler yedek olarak orduya alındı. Ayaklanmanın bastırılmasına 2., 3., 8., 12. ve 17. piyade tümenleri, 1. ve 14. süvari tümenleri, 3. ve 4. sınır boyu jandarma taburu, 7. askeri kolordu birlikleri, Adana, Malatya ve Niğde'den 7. ve 41. piyade tümenlerinden birlikler katıldılar. 9. askeri kolordu birlikleri Diyarbakır yönünden harekete geçti. Bundan başka harekâta askeri uçaklar da katıldılar. Kürt hareketine katılanlardan İsmail Hakkı'nın verilerine göre, 40 bin Kürt savaşçısına karşı, 200 bin dolayında Türk askeri çıkarıldı.

Mustafa Kemal'in resmi itirafına göre, Türk hükümeti ayaklanmayı bastırmak için, 8-9 düzenli ordu tümenini savaş durumunda bulundurmak zorunda kaldı. (254, s. 893).

Türk basınında yer alan verilere göre, Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye'nin devlet hazinesine takriben 50 milyon liraya mal oldu. (254, 17. 05. 1925). Bu yekûn, ülkenin yıllık bütçesinin gider diliminin % 25'ten fazlasına tekabül ediyordu.

Ayaklanmanın başarısızlığa uğramasının bir başka nedeni de, çoğu Şeyh Sait'i desteklemeyen Kürt aşiret reisleri arasında bir birliğin olmamasıydı. Ayaklanma sırasında Muş, Siirt, Siverek ve başka bölgelerden kimi aşiretlerin liderleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi mebuslarına, Şeyh Sait'in eylemlerini kınayan telgraflar gönderdiler. Onlar bu telgraflarda hükümete sadakat ve itaatlerini belirtiyorlardı. (234, 26. 02. 1925). Dersim aşiretleri de Şeyh Sait'i desteklemediler. Dersimli Kürtlerin bu tutumu, her şeyden önce onların ayaklanmanın başarısına inanmamaları ve kendi yarı-bağımsız durumlarını da yitirmekten korkmalarıyla izah olunabilir. Kürt aşiretleri, hiçbir zaman tek cephe halinde

hareket etmiyorlardı. Kemalistler ise, aralarındaki düşmanlığı sürekli kökleştiriyorlardı. Bu durum, Kürt aşiretlere, genel ulusal ödevler düzeyine çıkma ve kesin bir başarı elde etme olanağı vermiyordu.

Ayaklanmanın başarısızlığının üçüncü nedeni de, açık bir eylem programına sahip, tek ve güçlü politik bir örgütün mevcut olmamasıydı. Kürdistan İstiklal Komitesi, ayaklanmanın hazırlanmasında büyük rol oynamış olmamasına karşın, bu Komite, ayaklanmanın yönetiminde çözücü rol oynamayı başaramadı. Üstelik Albay Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya vb. Kürt aydınlarında arasında bulunduğu başka seçkin eylemcilerin tutuklanması, Kürt hareketini göreceli olgun yönetimden yoksun kıldı. Böylece Kürt hareketi uygulamada politik önderliksiz kaldı. Bu da ayaklanmanın zamanından önce başlamasına götürdü. Şeyh Sait'in yurtseverliği, Kürt halkı arasındaki etkisi, ayrıca ayaklanmacıların yiğitliği, ayaklanmanın başarısı için yeterli değildi. Ayaklanmanın dışarıdan hiçbir destek görmemiş olması da, yine önemli bir dezavantajı idi. Bu ve başka nedenler yüzünden Kürt ayaklanması bastırıldı.

Üstelik Türk yöneticiler bu ulusal hareketi, *"İngiltere'nin himayesiyle, şeriatı ve sultanıyeti sözüm ona yenilemek isteyen gerici Şeyhin ayaklanması"* olarak tanıtmak ve böylece ayaklanmayı dünya toplumunun ve özellikle komşu ülkelerin desteğinden yoksun kılmayı başardılar.

Türk yöneticiler ayaklanmayı bastırdıktan sonra Kürt yöneticilerine karşı, Kürtlerin ulusal hareketinin seçkin eylemcilerine karşı yargılamalar başlattılar. Nitekim İçişleri Bakanı'nın emri üzerine 13 Nisan 1925 günü Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Nefiz (Süleymaniye'den), Kör Abdullah Saadi'yle birlikte Suadiye'de (İstanbul'da) Seyit Abdülkadir'in yanında yaşayan Hoşenani aşireti reisi tutuklandı.

Aynı yılın 14 Mayıs günü Diyarbakır'da, bağımsız Kürdistan yaratmak faaliyeti yürütmekle suçlanarak tutuklanan Seyit Abdülkadir ve diğer eylemcilere karşı dava başlatıldı. İstiklal Mahkemesi Savcısı Süreyya Bey, gazetecilere yaptığı açıklamada şöyle dedi: "Sabık senatör Seyit Abdülkadir ve onun suç ortakları, Nisan ayının ortalarına kadar, ayaklanmanın zaferi ve bağımsız Kürdistan uğrunda faal çalışmalarda bulundular. Oğlu Seyit Mehmet, Nefiz (Süleymaniye'den) ve özellikle Kör Abdullah Saadi, Seyit Abdülkadir'in etkin suç ortak-

larıdır." (259, 07. 05. 1925).

Seyit Abdülkadir, mahkemede, Şeyh Sait Ayaklanması'na katıldığı iddialarını reddetti. Seyit Abdülkadir, ayaklanmanın hazırlanmasından haberdar olsaydı, bunu derhal yöneticilere bildireceğini bile belirtti. Bu açıklamada gerçek olan şuydu ki, Seyit Abdülkadir, Şeyh Sait Ayaklanmasının hazırlıklarına gerçekten faal olarak katılmamıştı, ama kendisinin ayaklanmanın hazırlıklarından, özellikle İstanbul'da Ali Rıza'yla (Şeyh Sait'in oğlu) görüşmesinden sonra haberdar olduğu kuşkusuzdu.

Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi duruşmaları sonunda Seyit Abdül-kadir, oğlu Seyit Mehmet, avukat Hacı Ali, gazeteci ve toplumcu Kemal Fevzi, Kör Abdullah Saadi ve Hoca Askari idam cezasına çarptırılmaları kararlaştırıldı. (205, s. 118).

Bundan dört gün sonra, somut olarak da 27 Mayıs 1925 günü Kemal Fevzi, Hacı Ahti, Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Kör Abdullah Saadi ve Hoca Askeri Diyarbakır'da asıldılar. Hacı Ahti idam cezası infaz edilmeden önce şöyle haykırdı: "*Yaşasın Kürt fikri! Yaşasın Kürdistan*". (273, 29. 05. 1925). Seyit Abdülkadir, idamının, Kürtlerin ulusal kurtuluşu uğrındaki faaliyetin hızlandırılmasına yardımcı olacağı umudunu belirtti.

1925 yılının Mayıs ayı sonunda Şeyh Sait ve ayaklanmanın öteki yöneticilerine karşı, bir ay süren bir dava başlatıldı. Bu davada Şeyh Sait, Şeyh Abdullah (Melikanlı), Şeyh ismail (Cizre'den), Şeyh Abdullatif (Cizre'den) emekli binbaşı Kasım (Varto'dan), Hacı Halit Abdülhamit, Kamil, Çerkez Reşit, emekli Binbaşı İsmail, imam Molla Emin, Şeyh Ali, Baba Bey, Reşit, Timur, Mehmet, Süleyman, emekli Binbaşı Bahri, Emin, Şevket, Şaksut, Hamit, Malazgirt savcısı Abdülmecit, Şeyh Şerif, Süleyman (Çapaxçur'dan), Ali Yusuf, Hüseyin, ilkokul öğretmeni Molla Cemal, Nimet, Ahmet, jandarma teğmeni Mehmet Mihri, sağlık memuru Genç Niyazi, Hacı Sadık vb. sanık sandalyesine oturtuldular. (165, s. 97).

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi 29 Haziran 1925 günü, başta Şeyh Sait olmak üzere ayaklanmanın 47 başlıca eylemcisine karşı kesilen cezaları açıkladı. Bunların tümü, asılarak idam edilme cezasına çarptırıldılar. İdam kararı ertesi gün infaz edildi.

Şeyh Sait darağacı önünde şöyle dedi: *"Doğal yaşam son buluyor Kendimi halkıma adanmış olmaktan asla esef duymuyorum. Torunlarımız, düşmanlar karşısında bizden utanç duymayacağı için memnunuz!"*. (165, s. 100).

Ayaklanmaya katılanlara karşı kanlı zulüm ve tahakküm, Şeyh Sait ve en yakın eylem arkadaşlarının idam edilmesiyle son bulmadı. Türk yöneticiler, istenmeyen kişilerin avını aylar boyunca sürdürdüler, bunları yakalatarak İstiklal Mahkemesi'ne teslim ettiler. İstiklal Mahkemesi bunları ağır cezalara çarptırdı.

Türk idareciler, ayaklanmayı fırsat bilerek, yalnız ayaklanmaya katılanlara karşı değil, genelde Kemalistlere dürist davranan en etkili Kürtlere karşı da kıyım uyguladılar. Sözgelimi Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci seçim dönemi mebuslarından Kürt aydınlarının temsilcisi Hasan Hayri, Şeyh Sait Ayaklanması sırasında Dersimlilere birçok defa mektup göndermiş ve onlara huzuru koruma tavsiyesinde bulunmuş olmasına rağmen (167, s. 186) Türk makamları, ayaklanmanın bastırılmasından sonra Mustafa Kemal'in kişisel emriyle Hasan Hayri ve yeğeni Celal Mehmet'i tutukladılar. İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Saip, soruşturma sırasında Hasan Hayri'ye hitap ederek şöyle dedi: *"Siz, Ankara'da Meclis'in oturumlarına Kürt ulusal giysileriyle gidiyor ve bununla Kürtçülük propagandası yapıyordunuz!"*.

Hasan Hayri, kendisini savunurken Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarına, Mustafa Kemal'in talimatına uyarak milli giysilerle gittiğini ve Lozan Konferansı'na telgraf göndererek, Kürtlerin, Türklerden ayrılmak istemediğini belirttiğini söyledi. Ama onun bu sözleri mahkeme üyelerini etkilemedi. Mahkeme üyeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eski mebuslarından Hasan Hayri ve yeğeni Celal Mehmet'i, aslında, yalnız Kürt doğmuş olduklarından dolayı idam cezasına çarptırma kararı aldılar.

Hasan Hayri, idam cezasına çarptırıldıktan sonra, Kemalistlerin Kürt aleyhtarı politikasını gerçekten kavradı ve halkının kurtuluşu uğrunda hayatlarını feda eden Kürtlere saygısını belirtti. Hasan Hayri, darağacı önünde şöyle haykırdı: *"Yaşasın Kürt halkı! Hey Kürdistan kurbanları! Şimdi sizlere Hasan Hayri de katılıyor!"*. (167, s. 188, 190).

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi 26 Eylül 1925 günü, Demirci

Pogos'u (Makar'ın oğlu), Diyarbakırlı Çemişkezek'i, "*Kürt ayaklanmasına faal olarak katıldıkları, Harput'ta ayaklanmacılar yararına casusluk yaptıkları için*", (259, 28. 09. 1925) idam cezasına çarptırdı.

Türk basınında yer alan verilere göre, Doğu illeri İstiklal Mahkemesi'nde (Vilayet-i Şarkiye İstiklal Mahkemesi) 1925 yılının Mayıs ayı sonlarında, 1855 kişiyi kapsayan 379 dava açıldı. Mahkeme bu tarihe kadar, 690 Kürt'e ilişkin 138 davayı tamamlamıştı. Bunlardan 120'sine (21'ine gıyaben olmak üzere) idam cezası kesildi. 116'sı değişik süreli hapis cezalarına çarptırıldı, 104'ünün davaları başka mahkemelere aktarıldı, geri kalanları ise amlandı. (253, 25. 09. 1925). Ama M. N. Dersimi'nin verilerine göre İstiklal Mahkemesi yalnız Harput'ta, Palu ve Çapakçur'dan ilk gençlik çağında bulunan 400 Kürt gencini idam cezasına çarptırdı. (167, s. 181).

Kendilerine karşı dava açılan ve idam edilen kişilerin sosyal bileşiminin analizi, ayaklanmaya Türk ordusu hizmetinde olan Kürt subayları, şeyhler, toprak ağaları, Meclisi Mebusan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eski üyeleri, tüccarlar, gazeteciler, hukukçular, öğretmenler, baytarlar ve o sırada doğmakta olan Kürt aydınlarının başka temsilcilerinin sosyal sınıfsal özelliklerini gösteriyor. Kürt toplumunun değişik katmanlarının temsilcilerinin ayaklanmaya katılması, onları yüzyıllarca süren Türk baskısından kurtulma mücadelesinin birleştirdiğini kanıtlıyor. 1925 Ayaklanması'na Kürtlerden başka Asurların, Çerkezlerin, Ermenilerin ve başka ulusal azınlık temsilcilerinin katılmış olması gerçeği de bununla izah edilebilir.

Ulusal azınlıkların Kürt Ayaklanması'na katılımını Türk basını da belirtti. Nitekim "*Hâkimiyeti Milliye*" gazetesi "*gönüllü Asurlar ile Ermenilerin, Kürdistan ile birleşmiş bağımsız Ermenistan yaratılması amacıyla ayaklanmacılara katıldıklarını*" yazdı. (254, 02. 03. 1925).

Türk askeri kolordu komutanı, Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Asurlar arasında ulusal çelişkileri şiddetlendirme uğrunda çaba harcarken, yöre valisine aşağıdaki genelgeyi gönderdi: "*Genç bölgesindeki yakalanmanın başına geçen Şeyh Sait... Aynı zamanda Asurlar hareketine de katılmış ve Bitlis askeri mahkemesi tarafından vatana ihanet suçuyla yargılanmış bir kişidir. Tutsaklar arasında Asurlar ve Ermeniler de vardır. Bunlarda, Ermeniler ve Asurların, bağımsız bir Kürdistan yaratılması amacıyla Şeyh Sait ile işbirliği yaptıklarını kanıtlayan belgeler bulundu.*

Bizlerden, yatışmaz bir öç alma duygusundan esin alanlar, Ermeni olmayan bütün unsurları ve her şeyden önce, şimdi yardım ettikleri Kürtleri yok etmek için, hiç kuşkusuz, yalnız fırsat kolluyorlar; onlar, topraklarımızda ve Müslüman ırkımızın kemikleri üzerinde yeni Ermenistan'ı kurmak istiyorlar. İsyancıların bastırılması, her yerde başarıyla sürüyor!". Bu komutan, daha sonra "bu gerçeği halka tanıtmak için her olaydan yararlanılmasını" istiyordu. (253, 15. 03. 1925).

Kemalistler böylece Kürt Ayaklanması'nı bastırırken, ulusal çelişkilerin körüklenmesi, Müslümanların, ülkenin Hristiyan azınlığına karşı kışkırtılması politikasından da yararlandılar. Ayaklanma yönetimi ise bambaşka bir konumda yer aldı. Örneğin, kendisine, taraftarlarından bazılarının Ermenilere sıkıntılar yarattığı bildirildikten sonra Şeyh Sait şu emri çıkardı: *"Ermenilere en ufak tecavüzde bulunan kişi, her kim olursa olsun, en ağır şekilde cezalandırılacaktır". (253, 15. 03. 1925).*

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra savunmasız Kürtlere karşı acımasız bir katliam başlatıldı. Türk askerleri köyleri yağmalıyor ve yakıp yıkıyor, yaşlı, kadın ve çocukları öldürüyorlardı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra '925-1926 yılları boyunca yüzlerce köy yıkıldı, binlerce ev yakıldı, kadın, çocuk ve yaşlı olmak üzere binlerce masum insan evinden yurdundan kovuldu ve öldürüldü.

Armstrong, Kürt halkına karşı olan kırımın gayet belirgin tablosunu çizerken şöyle yazdı: Kürdistan ateş ve süngüyle harap edildi: *"Erkekler işkenceden geçirilip öldürüldü, köyler yakıldı, ovalar ateşe verildi kadın ve çocuklar kaçırılarak öldürüldü. Türkler, Kürtlerden öç alırken, gaddarlığa ve kana susamışlığı bakımından, Türklerin Sultan yönetimi döneminde Yunanlara, Ermenilere, Bulgarlara... Karşı gerçekleştirildiği kırımdan hiç de geri kalmayan bir katliam uyguladılar. Kürtler, askeri bir suretla mahkemelerin kararı üzerine asılıyor, sürgüne gönderiliyor ve hapse atılıyorlardı". (153; s. 26).*

Asur derneklerinin Ağustos 1925'te Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği mektuplarda da, Türk askerlerinin zorbalıkları anlatıldı.. (237, No: 238, s. 86).

1925 Ayaklanmasının acımasızca bastırılması, ayaklanma yöneticilerinden çoğunun öldürülmesi, Güney Kürdistan halkı tarafından da şiddetle kınandı. Nitekim Kürler, 26 Haziran 1925 günü Bağdat'ın Mod

Parkı'nda Türk idarecilerin Kürtlere karşı acımasızca tutumunu protesto işareti olarak büyük bir miting düzenlediler. Mitinge katılanlar, Türkiye Kürtlerine yardım gösterilmesi dileğiyle Milletler Cemiyetine ve büyük devletlerin hükümetlerine birçok telgraf gönderdiler. (269, 27. 08. 1925). Bundan başka Süleymaniye, Kerkük, Erbil ve Irak Kürdistan'ının başka kentlerinden Kürtler de protesto etkinlikleri düzenlediler. Ne Irak, ne de İran Kürtleri, Türkiye Kürtlerine fiili yardım gösteremediler.

Şeyh Sait Ayaklanması, Kürt halkı tarihinde derin izler bıraktı. Bu ayaklanma, Kürt edebiyatında parlak yansımasını buldu. Kürt ulusal ozanlarının birçok yapıtında, Türkiye yönetici çevrelerinin şovenist politikası protesto edildi. Bu konuya adanmış en büyük yapıtta -seçkin Kürt şairi Piremerd'in destanıdır. Şair, *"Türk sömürgeciliğinin Kürdistan'da, çarklarını, Kürt halkının kanıyla yağlanmadan çalışmayan bir makine"*ye benzetti. (294, 22. 05. 1991; 97, s. 195).

Boyutları ve örgütlülüğü bakımından, Kürt halkının bütün tarihinde Şeyh Sait Ayaklanması'nın bir başka benzeri yoktu.

Bu ayaklanmanın neden ve niteliği sorunu, Türk ve Batı Avrupa basınında birçok çelişkili fikirlerin yürütülmesine yol açtı. Bunlar, bilimsel araştırmalar sonucu oluşan fikirler değildi, yalnızca tarafgir politikacıların Kürt ayaklanmasını genellikle kendi ülkeleri, kendi sınıfsal grup ve tabakaları çıkarına yorumlayan görüşlerini yansıtan fikirlerdi.

O dönemin Türk basını ayaklanmanın neden ve niteliklerine birkaç görüş açısından yanaşıyordu. Bu görüş açılarından birine göre, bu *"barbar aşiretlerin sıradan bir yağmacılığı"*ndan ibaretti. (38, c. 7, s. 4359); bir başka görüş açısına bağlı olanlar, geri kalmış köylülüğün şeyhlerin öncülüğünde, halifelik ve sultanlığın yenilenmesi uğrunda Cumhuriyetçi hükümete karşı mücadele verdiği görüşünü savunuyorlardı. Bu görüşe destek olarak, ayaklanmanın şeyhler tarafından yönetilmiş olduğu gerekçesi ortaya sürülüyordu. Bundan başka ayaklanmaya, Türk sultanlarının yıkılmış olan hanedanından temsilcilerin de katıldığı söylentileri de yayılıyordu. Bu görüş açısı, herhangi bir eleştiriye dayanabilecek türden değildi. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, her şeyden önce ayaklanma, iddia edildiği gibi şeyhler tarafından değil, genellikle, başında Türk ordusu subaylarından Albay Cıbranlı Halit Bey, gazeteci Kemal Fevzi, Dr. Fuat vb. gibi, Kürt aydınları arasında seçkin eylemcilerin bulunduğu Kürdistan İstiklal

Komitesi tarafından hazırlandı. Üstelik "*şeriattın geri getirilmesi*" adına atılan mücadele sloganı, ayaklanmanın temel belgisi olan "*bağımsız Kürdistan*"a kıyasla ikincil rol oynadı.

Halifeliğin ve sultanlığın geri getirilmesi, Kürtler açısından iyi olarak nitelenebilecek bir şey getirmeyecekti. Böyle bir durum, başka uluslara hiç bir hak tanımayan merkezi bürokratik devletin yenilenmesi anlamına gelecekti. Bu ise, Kürtler için, siyasi baskı ve ulusal haksızlık demek olacaktı. Kürt eylemciler, ulusal fikri, İslamiyete saygı belgisiyle motifliyerek, şeyhlerin etkisinden yararlanmak, Türkler de bu arada, ülkenin Müslüman halkının desteğini temin etmek uğrunda çaba harcıyorlardı. Burada ayrıca şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki, Türkiye'nin geri kalmışlığı koşullarında, özellikle de, Kürt toplumunun sınıfsal ayrımlaşmasını kesin biçim almış bulunmadığı Kürt vilayetlerinde, Kürt ulusal hareketinin dini kılıf alması da olası idi. Bütün bu kanıtlar, ayaklanmacıların "*dinin Kemalistlerden kurtarılması*" belgisini, kendi politik ve ulusal mücadelelerinde yalnız taktik olarak kullandıklarını doğruluyor.

Kürt ulusal hareketini itibardan düşürmek için var gücüyle işe koşan resmi Türk basınının, "*Şeyh Sait Ayaklanmasının gericiliği*"ne ilişkin yaygara iddiaları, daha da az inandırıcıydı. Böyle bir suçlama doğaldı, çünkü Kemalistler Kürt sorunundan yararlanarak, ülke içi ve dışında kamuoyu karşısında "*Kürt Ayaklanması*"nı lanetlemek için her türlü çarelere başvuruyor, ayaklanmaya "*gericilik ve dini fanatizmin etkinliği, yabani sürülerin çapulculuğu!*" gibi değişik türden yaftalar ekliyorlardı.

Ve nihayet, üçüncü görüş açısı, ayaklanmanın "*yabancıların somut olarak da İngilizlerin oyunları sonucunda ortaya çıktı*"ğı fikrinden ibaretti. Bu türden iddialar da, gerçekliğe uygun değildir. Bu bağlamda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan Erzurum mebusu Rüştü Paşa'nın 26 Şubat 1925 tarihli Türk basınında yer alan söyleşisine dikkat çekmek ilginç olacaktır. Rüştü Paşa bu söyleşisinde şöyle demişti: "*Dış müdahale iddiasına gelince, ben bu iddiayı kesinlikle tutarsız sayıyorum. Çünkü Genç ve Muş, sınırdan oldukça uzakta bulunur Ayaklanmacılar, dışarıdan gelecek desteğe güvenmiş olsalardı, onların sınır boyu bölgelerde eylemde bulunmaları ve Türk yönetiminin mevcut olmadığı bu bölgelerin aşiretleriyle birleşmeleri gerekecekti!*" (165, s. 52).

Özcesi, ayaklanma dış kışkırtmalar değil, ülke içinde sürekli

eylemde bulunan etkenler sonucunda patlak verdi. İstiklal Mahkemesi duruşmalarının yapıldığı Diyarbakır'dan, "Vakit" gazetesi muhabiri Naşit Hakkı'nın aktardığı yazılar, bu kanıtlardan birini ortaya koydu. Savcının, "Vakit" gazetesi muhabiri tarafından aktarılan ithamnamesinde şöyle deniyordu: *"Ebedi vatanımız Türkiye'nin doğu vilayetlerinde meydana gelen son devrimin nedenleri ve kaynakları, bundan kısa bir süre önce Bosna ve Hersek'te patlak veren ayaklanmanın nedenlerinden hiç farklı değil. Kürt devrimini doğuran ülkü ve amaçlar, Suriye ve Filistin'de çöküntüye götüren o amaçlardır"*.

İstiklal Mahkemesi Başkanı ise, idam ve kürek cezasına çarptırılan sanıklara hitaben yaptığı konuşmada şöyle dedi: *"Sizlerden bazıları, hükümetin yönetsel yolsuzluklarını ayaklanmanın gerekçesi olarak ortaya sürdü, bir başkaları halifeliği savundu, ama bir sorun konusunda, hepiniz birlik içindeydiniz: Bağımsız bir Kürdi s ta n yaratmak istiyordunuz!"*. (197, s. 27).

Bu durumda, bizzat Türk yönetim organları temsilcileri, her şeye rağmen, Kürt ayaklanmasının gerçek nedenleri konusunda yarım-yamalak da olsa, doğruyu belirtmek zorunda kaldılar.

Bununla birlikte, 1925 Kürt direnişinin, genel Kürt ulusal ayaklanması olarak adlandırmak mümkün müdür? Ayaklanma, eğer Kürdistan'ın bütün kısımları açısından ele alınırsa, sorunun yanıtı, ayaklanma Türkiye dışındaki Kürtler tarafından, örneğin Simko İsmail Ağa, Şeyh Mahmut vb. gibi seçkin Kürt eylemcileri tarafından desteklenmemiş olduğu için, olumsuz olacaktır. Aynı zamanda Türkiye Kürdistan'ının bazı aşiretleri, somut olarak da Lolan, Hormek aşiretleri, Dersim Kürtleri ve bazı başka Kürtler de ayaklanmayı desteklemediler. Üstelik bunlardan bir kısmı Türklerin yanında bile yer aldılar. Bütün bunlara rağmen Şeyh Sait Ayaklanması, halk ayaklanması sayılabilir ve sayılmalıdır. Çünkü bu ayaklanmaya Kürdistan vilayetlerinde yaşayan Kürtlerin daha büyük bölümü, Kürt toplumunun köylüsü, hayvancılıkla uğraşan göçebeler, ticaret burjuvazisi temsilcileri, şeyhler, ağalar, askeri ve sivil aydınlardan İstanbul'daki hamallara kadar bütün sosyal katmanları katıldı. Kuşkusuz, Kürt hareketine katılan sosyal katmanlardan her birinin, Türk esaretinden kurtulmaya yönelik ortak ulusal ödevle birlikte, kendi amaçları da vardı. Ama bu, Kürtlerin birleşmesine, düzenli Türk askerlerine karşı

yiğitçe savaşmasına ve gerekirse bağımsız Kürdistan adına kahramanca ölmesine engel değildi. Şeyh Sait Ayaklanması ve Türkiye'de bunu izleyen dönemde patlak veren Kürt ayaklanmalarının ulusal kurtuluşçu niteliği vardı.

Musul Sorunu'nun "çözümü"

Şeyh Sait Ayaklanması, Musul sorununun çözüme bağlanmasını belirli ölçüde süratlendirdi ve Türkiye ile manda altında bulunan Irak arasındaki sınırın nihai olarak belirlenmesine yardımcı oldu.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, nüfusunun büyük bölümünü Kürtlerin oluşturduğu Musul bölgesi konusunda ne Türkiye'nin ne de İngiltere'nin herhangi bir hukuksal hakkı vardı. Bu bölge halkı ne Türkiye'ye, ne de manda altındaki Irak'a bağlanmak istiyordu. Kürtlerin, Şeyh Mahmut ve Musul bölgesinin diğer Kürt yöneticilerinin yönetiminde kendi ulusal hakları uğrunda verdiği uzun yıllar süren mücadelesi bunun kanıtıdır. Bununla birlikte Musul'un kaderinin belirlenmesinde Kürtlerin ulusal özlemleri konusu, İngiliz emperyalistlerini ve Türk milliyetçilerini çok az ilgilendiriyordu.

Milletler Cemiyeti Kurulu'nun 29 Ekim 1924 günlü oturumunda Türkiye ile Irak arasında "*Brüksel Hattı*" adıyla bilinen geçici sınır tespit edildi. Milletler Cemiyeti Kurulu'nun kararı üzerine 30 Ekim 1924 günü bir denetim Komisyonu (Kont P. Teleki, M. Virsen ve Albay Taulis'ten oluşan) kuruldu. Denetim Komisyonu 1925 yılının Ocak ayı sonunda Musul'u ziyaret etti. Komisyon, vilayetdeki durumu incelemeye ve yerli halk hakkında bilgi almaya başladı. Denetim Komisyonunun 3 Eylül 1925 günü Milletler Cemiyetine sunduğu raporda, Musul bölgesinin 25 yıl boyunca Milletler Cemiyeti himayesinde bulunmasını önerdi. Bu öneriye göre Kürtlerin kendi yönetimi, mahkemeleri, eğitim organları olmalıydı; Kürtçe ise resmi dil olarak tanınmalıydı. (226, 1926, No: 2, s. 137).

Milletler Cemiyeti Kurulu'nun 1925 yılının Eylül ayı içinde yapılan oturumlarında İngiltere temsilcisi, Irak'taki Kürtler temel özgürlüklerden yararlanırken, Türkiye'deki Kürtlerin haksız bırakılmış bulunduğunu belirtti. İngiltere temsilcisi, Türkiye'yi "*İngiltere'nin*

yapmış olduğu gibi, Kürtlerin ulusal haklarını garantilemeye hiçbir vaad etmemiş olmakla..." suçladı. Ne var ki, İngiltere temsilcisi, kamuoyunu yanıltmak amacıyla gerçekleri açık şekilde tahrif etme denemesinde bulundu. Çünkü Irak Kürtlerinin durumu, uygulamada, Türkiye'de yaşayan Kürtlerin durumundan farklı değildi.

Türkiye temsilcisi cevabi konuşmasında yalnızca ülkedeki Türk ve Kürtlerin sözümlerine ona tam hak eşitliği ortamında yaşadıklarına ilişkin o eski iddiayı tekrarlamakla yetindi. Ona göre, Türkiye'deki Türklerin sahip bulunduğu hakların aynısına sahipti. Ve bu açıklama Şeyh Sait Ayaklanması'nın acımasızca bastırılmasından sonra, ülkede kanlı terörün, cezalandırma harekâtlarının Kürtlerin yığınsal olarak zorla Batı bölgelerine iskânının sürdürüldüğü koşullarda yapılmıştı.

Milletler Cemiyeti Kurulu aynı yılın Eylül ayı ortalarında, Denetim Komisyonu'nun Adalet Divanı'nın görüşüne başvurma gerekliliğini tanıdı.

İngiltere, Uluslararası Adalet Divanı'nın Milletler Cemiyeti Kurulu'na arbitraj hakları tanımada ısrar ederken, Kurulun sorun konusundaki görüşünü bilen Türkiye, onun yalnız arabuluculuğunu kabul ediyordu.

Uluslararası Adalet Divanı Kasım 1925'de, bu sorun konusunda şu sonuçları sundu:

1) Milletler Cemiyeti Kurulu'nun Musul sorunu konusundaki kararı, her iki taraf için de zorunludur. Karar, Türkiye ile Irak arasındaki sınırı nihai olarak tespit etmelidir;

2) Bu karar oybirliğiyle kabul edilmelidir. İlgili ülkelerin temsilcilerinin, Milletler Cemiyeti Kurulu'ndaki oylamaya katılma hakları vardır. Ama Kurul kararnamesinin oybirliğiyle kabul edilip edilmediğine ilişkin sorunun çözüme bağlanmasında, ilgili ülkelerin oyları göz önünde bulundurulamaz. (79, s. 42).

15 Aralık 1925 günü, Milletler Cemiyeti Kurulu'nun bu sorun konusunda kapanış oturumu yapıldı. Kurul, "Brüksel Hattı"nın, Türkiye ile Irak arasında sınır hattının temeli olarak kabul etti ve Büyük Britanya'ya, Irak'ı 25 yıl boyunca manda yönetimi altında bulundurma hakkı tanıdı. İngiltere hükümetine, Kürt halkına, raporda tavsiye edilen statünün sağlanması için gerekli önlemleri hazırlaması

önerildi. Irak Başbakanı Şubat 1926'da Bağdat Parlamentosunda yaptığı konuşmada şunları söyledi: *"Biz, Kürtlere haklarını sağlamak mecburiyetindeyiz. Memurların onlardan olması gerekir. Kürtçe anadili, resmi dil olmalıdır. Kürt çocukları, okullarda Kürtçe öğrenim görmelidirler"*. (129, s. 293). Ama bu, Kürt yatıştırma ve ilgili ülkelerin kamuoyunu aldatmak amacıyla aralıksız sürdürülen bir demagoji idi.

Milletler Cemiyeti'nin Musul sorunu konusundaki kararı, Türkiye'deki şiddetli olumsuz tepkilere neden oldu. Bununla birlikte Türk hükümeti artık, İngiltere'yle yakınlaşmaya gitmeye de hazırdı. Bu iki devletin Kürt sorunu konusundaki çıkarları, her ikisi de Kürt kurtuluş hareketini bastırma uğrunda çaba harcadığı için, uygulamada çakışıyordu.

Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Chamberlain ve Sömürgeler Bakanı Amery, Milletler Cemiyeti Kurulu'nun söz konusu kararının alınmasından sonra verdikleri demeçlerde, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti tarafından öne sürülen koşulları kabul etmeye razı olduğunu belirttiler. Chamberlain bununla birlikte, *"iki ülke arasındaki ilişkilerin, Milletler arasındaki ilişkilerin, Milletler Cemiyeti Kurulu kararını kabul etmek koşuluyla, pekiştirilmesi çaresinin bulunması konusunda Türkiye'yle anlaşmaya gidilmesi"* dileğini ifade etti. Uzun süren diplomatik etkinliklerinden sonra, Kürt kurtuluş hareketi hesabına, böyle bir anlaşmaya varıldı. 5 Haziran 1926 günü büyük Britanya, Irak ve Türkiye arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın bir bölümünde somut olarak şöyle deniliyordu:

"Türkiye ve Irak makamları, aşiret, şeyhler veya aşiretlerin başka üyeleriyle, verili zamanda devletlerden birinin topraklarında bulunan, diğer devletin yurttaşlarıyla resmi veya diplomatik nitelikte her türlü ilişkilerde bulunmaktan vazgeçer. Onlar, sınır boyu bölgelerde, devletlerden birine yönelik herhangi bir örgütün bulunmasına, propaganda veya toplantılar yapılmasına izin vermeyecektir". (Madde 12), (16, s. 310-311).

Antlaşma maddelerinden biri, Irak'ın İngiliz petrol tekellerinden aldığı hissenin % 10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye aktarma hakkını sağladı. (28, s. 9). Ama Türkiye, nakit olarak verilen 500 bin sterlin karşılığında bu hisseden vazgeçti.

Türkiye ile İngiltere arasında Musul vilayeti için 1919 yılında başlayan mücadele böyle sonuçlandı. Yeni sınırın geçirilmesiyle Kürdistan ve Kürt halkının daha bölünmesine (bu kez üç ayrı kısma) gidildi. Kürt sorunu, yalnız Türkiye'ye değil, Irak ve İran'da da çözüme bağlanmadan kaldı.

22 Ekim 1926 günü, Tahran'dan İran ile Türkiye arasında "*dostluk ve işbirliği antlaşması*" imzalandı. Bu antlaşmanın beşinci ve altıncı fıkraları, antlaşmaya varan ülkelerin, kendi topraklarında, ülkelerin birinin barış ve güvenliğini bozabilecek örgüt ve grupların faaliyetine meydan vermeyeceği yükümlülüğünü üstlendiklerini belirtti.

Antlaşmada, "*antlaşmaya varan iki ülkenin, sınır boyu bölgelerde yaşayanların huzuru ve güvenliğinin garantilenmesi için, sınırı yakın bölgelerde yaşayan aşiretlerin uğraştığı ve iki ülkede barışa zarar getirebilecek cinayet tarzı eylemlere son verilmesi amacıyla gerekli olan bütün önlemleri alacağı.*" belirtilmekteydi. (101, s. 303-305)

Sıralanan bu antlaşmalar, Kürdistan'ı bölüşen ülkelerin kendi aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen, Kürt ulusal hareketini bastırmada birlik içinde bulunduğunu gösteriyor.

Doğu Kürdistan'daki Hareket

Simko Ayaklanması

Lozan Konferansı kararlarından duyulan memnuniyetsizlik ve Türkiye'deki Kürt hareketinin gelişmesi, İran yönetiminin keyfi eylem ve baskılarının güçlenmesi olduğu İran Kürdistan'ında Kürt hareketinin etkinleşmesine de etki gösterdi.

Uygulamada İran Kürdistan'ının bütününde, Kürt aşiretler harekete geçmişti. Valadbeki ve Babacani Kürtleri tarafından desteklenen Kalhani ve Gurani aşiretleri ayaklanmıştı. Bunlar arasında eylem ortaklığı sözleşmesine de varmıştı. İran yönetimi, Kürtlere karşı acımasız bir baskıya girişmişti. Nitelik Bağır Han'ın emrindeki İran ordu birlikleri Kalhani aşireti reisi Fatih Ali Sultan Kalhani'yi tutuklamıştı. Fatih Ali Sultan Kalhani, aşiretlerin yatıştırılması koşuluyla tutuklu bulunduruluyordu. Bu yolla, Kalhani Kürtleri bir süre için yatıştırılmış oldu. (150, s. 65).

Rıza Şah yönetiminin İran Kürdistan'ında uygulamadığı politika, ataerkil-kabile düzeninin çöküşüne ve mal-para ilişkilerinin yerleşmesine yardımcı oldu. Bu da kendi açısından Kürt toplumunun tabakalaşmasını hızlandırdı. Kabilelerin üst zümresi; tefeci ve tüccarlara, Kürt halkının esas kitlesi ise ırgat, ortakçı ve çobana dönüşüyordu. Kabile mülkiyetinin yerini, han, bey, pir, dini şeyh vb. özel mülkiyeti alıyordu. Gerçi, bütün Kürt aşiretleri için özgü olan otlaklarda soy mülkiyeti haklarının, kabile reisi ve aşiret başı iktidarının korunmasıydı. Ama "merkezileştirme" politikası feodal-aşiret ilişkilerinin temeline dokunmamış, onu yalnız modernleştirmiş olmasına rağmen, kendi feodal malikânelerinde mutlak hükümdar olmaya alışmış bulunan soyların üst zümrelerinin haklarını sınırlandırdı. Bundan başka, aşiret reisleri, Tahran'a karşı düşmanca tutumlarını geleneksel olarak koruduklarından dolayı "*İranlılaştırma*" politikasını da kabul etmiyorlardı. Kürt ayaklanmalarının çoğunu Kürt hanları tarafından yönetilmiş olmasının nedenlerinden biri de buydu. Üstelik soyların üst zümreleri ayaklanmalara, kitleler üzerinde etkilerini yitirmekten korktukları için katılırken, diğer yandan kendi dar sınıfsal çıkarları peşinde de koşuyorlardı. Son tahlilde onlar, ayaklanan kitleleri ele veriyorlardı.

Aşiret reisleri sık sık, "*merkezileştirme*"den önce sahip bulundukları "*bağımsızlık*", yani Kürt aşiretlerinin geleneksel düzenini korunması isteklerinde bulunuyorlardı. Merkezi yönetim buna yanıt olarak Kürt bölgelerinin İranlılaştırılması politikasını, İran Kürdistan'ı halkına karşı terör ve zorbalık politikasını arttırıyordu. Nitekim 1923 yılının Ekim ayında, kendi "*sarayı*"na, ordusuna sahip bulunduğu bütün mülkiyete, bu arada büyük miktarda silaha da el kondu. Maku Hanlığı'nın, bağımsızlığının ortadan kaldırılmasından sonra, Maku'ya, merkezden bir askeri vali atandı. (228, 1924, sayı 5, s. 108).

İran Kürdistan'ında '20'li yıllarda şu veya bu bölgenin "*bağımsızlığı*"nın kazanılması amacıyla aşiret reisleri yönetiminde birçok Kürt hareketi gerçekleşti. Serdar Reşit, Simko İsmail Ağa, Reşit Bey, Cafer Sultan ve bazı başka kişilerin yönetimindeki ayaklanmalar, bu gruptan Kürt hareketlerine katılabilir.

Büyük bir feodal olan Kelhor Kürtlerinin reisi Reşit Serdar, İran hükümetinden, feodal malikânesinin dokunulmazlığını tanınması ve hükümet valiliğinin ortadan kaldırılması isteğiyle hükümet aleyhtarı

bir isyan başlattı. Reşit Serdar'ın müfrezelerinde birkaç bin kişi vardı. Ama isyan, Şah ordusu tarafından bastırıldı. Reşit Serdar'ın kendisi ise tutuklandı ve belirli bir süre tutuklu bulunduruldu. Ama aradan çok geçmeden Şah Rıza tarafından af edildi.

Reşit Serdar'ın silahlı hareketiyle birlikte, İran Kürdistan'ının güney kesiminde Avroman aşireti reisi, Cafer Sultan yönetiminde bir başka hareket de gelişti. İran ve Irak Kürdistan'ı sınırlarının kavşak bölgesinde yaşayan Avroman aşireti, Şeyh Berzenci'yi destekliyordu. Şeyh Mahmut Berzenci 1919 yılında Güney Kürdistan'da İngiliz sömürgecilerine karşı ayaklanma başlattığı zaman, İran topraklarında yaşayan Avroman Kürtleri de bu mücadeleye katılmıştı. (121, s. 26).

Cafer Sultan hareketi, hükümet askerlerine karşı ciddi bir direniş göstermiş olmasına rağmen hezimete uğratıldı. Cafer Sultan ise, Irak'a sığınarak gizlenmek zorunda kaldı.

İran hükümeti 1924 yılında, Türkmenlerle Kürtlerin yaşadığı Horasan'da dahil kuzeybatı ve kuzey eyaletlerinde merkezileştirme politikasını gerçekleştirmeye başladı.

İran yöneticileri ilk aşamada Şadellu aşiretinden Kürtlerin yaşadığı Borcnur Hanlığı'nı dize getirmeye girişti. Borcnur Hanı Muazzez Han'ın, hazinedeki açığı birkaç yıl için karşılamaya yanaşmaması, buraya hükümet askerleri gönderilmesini fırsat bildi. Yöneticilerin istekleri, Hanlığın Türkmen ve Kürt halklarının ayaklanmasına neden oldu. Ayaklanmanın bastırılması için 1924 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Tahran'dan Borcnur Hanlığı sınırına, 12 mitralyöz ve atlarla çekilen dağ toplarıyla desteklenen bir süvari muhafız alayı gönderildi. Bundan başka Meşhed'den bir askeri birlik de, yola çıkarıldı. Bu askeri birliğin, Tahran'dan gelen süvari muhafız alayıyla birleşmesi, Hanlığı kuşatması ve hezimete uğratması gerekiyordu. Bunun sonucunda bu hareket de bastırıldı. Kürt reisler kararlılık göstermeden, teslim oldular. Ardından Kürt reisler komutanı ve Borcnur ulemasına iki ayrı mektup göndererek, yaptıklarından pişman olduklarını bildirdiler ve görüşmeler için yer belirlenmesini rica ettiler. Bunun sonucunda Kürtlerin çoğunluğu, engelsiz ve kolayca silahsızlandırıldı. (51, s. 28).

1924 yılı sonlarında Urmiye Gölü'nün batısında, Simko yöneti-

minde yeni bir Kürt ayaklanması patlak verdi. Rıza Han, 1925 yılının başlarında bu ayaklanmayı da bastırmayı başardı. Simko, Türkiye Kürdistan'ına gizlendi.

İstikrarlı bir çizgi izlemeyen Kürt reisleri, kendilerine yönelen tehlikeye göre, benimsedikleri doğrultuları kolayca değiştiriyor ve tez elden, hükümet memurlarıyla uzlaşmaya gidiyorlardı. Hükümet memurları ise, bunların yardımıyla dize gelmek istemeyenleri bastırıyor, son çözümde Kürt reislerin kendilerini de ortadan kaldırıyorlardı.

Bununla birlikte Kürt köylülüğünün gayet düşük olan sınıfsal ve politik bilinç düzeyi, sınıfsal çıkarları ile Kürt toprak ağalarının çıkarları arasındaki farkı kavramalarına olanak vermiyordu. Köylüler, ayaklanma seyrinde kendi görüşlerini biçimlendirmeyi ve konumlarını belirlemeyi, kendi isteklerini saptayarak savunmayı başaramıyorlardı.

Merkezi yönetim, Kürt bölgelerindeki büyük miktarda İran askerinin mevcudiyetinden Kürtlerin duyduğu memnuniyetsizliği şiddetlendirmemek için, Kürtlerle Türkmenlerin yaşadığı bölgelere yığılmış askerlerin bir bölümünü geri çekme, bunları yerli milliyetlerin unsurlarından oluşturulmuş birliklerle değiştirme kararı aldı. (60, s. 44).

İran hükümeti 1926 yılında, Kürtleri bütünüyle dize getirme kararma vardı. Bu amaçla 1926 yılının ortasında, İran Kürdistan'ının en önemli bölgelerine askeri birlikler yerleştirildi. Salar üd-Devle ve Cafer Sultan'ın birleşik Kürt birlikleri, hükümet askerlerine karşı eyleme giriştiler, ama bu hareket çok geçmeden hezimete uğratıldı.

Yine bu sırada Pıştderi aşireti, Serdeşt kentine doğru ilerlemeye başladı. Bunlara, Babekir Ali öncülüğünde Nurettin Galbagi, Hemavend, Cafer ve Mansur gibi akraba aşiretler de katıldılar. Hükümet askerlerini bozguna uğratıp Serdeşt kentini ele geçirmeyi başardılar. Hükümet, düzenli ordu birliklerine takviye gönderdi ve kenti geri aldı. İran askerleri bundan sonra Simko yönetiminde patlak veren yeni bir hareketi bastırmaya sürüldü. Simko'nun faaliyetini etkinleştirmesinden önce, merkezi hükümet, bu hareketin başlamasını görüşmeler yoluyla önlemek için bir dizi denemede bulundu. Fakat denemeler başarı getirmediyse de hükümet, ele geçirilen Kürt reislerini, Simko'nun taraftarları arasında nifak çıkarmak için kullandı. Bunun sonucunda birçok küçük aşiret, İran yöneticilerinin tarafına geçti.

Ağrı Dağı Bölgesindeki Ayaklanma (1926-1931)

Şeyh Sait Ayaklanması ve Kuzeybatı Kürdistan'ındaki aşiret hareketlerinin bastırılması, bu hareketlere katılanların silahsızlandırılarak kendilerine karşı yargı önlemlerinin uygulanması, ayrı ayrı Kürt reislerinin satın alınması, zorla özümseme politikasının gerçekleştirilmesi, başka bir anlatımla ülkedeki ekonomik ve sosyopolitik yaşamın bütün yönlerinin Türkleştirilmesi gibi girişimlerin hiçbiri, Kürt sorununu çözüme bağlayamadı.

Haksızlık, ulusal baskı, başta şeyhler, ağalar ve reisler olmak üzere feodallerine ağır şekilde bağımlı bulunan köylülerin yoksullaşması, sayısız cezalandırma seferleri sonucunda Kürtlerin yaşama düzeyinin ağırlaşarak düşmesi gibi, Kürt halkının ayaklanmalarının başlıca nedenleri ortadan kaldırılmadı. Tersine, bu dönemde yönetsel keyfiyet şiddetlendi, vergiler yoluyla yapılan baskı daha da ağırlaştı. 'Bütün bunlar, tüm çelişkileri şiddetlendiren ve emekçi Kürtlerin zaten ağır olan durumunu daha da kötüleştiren ekonomik bunalımı tırmandırdı.

Yöneticilerin, Kürt ayaklanmalarının nedenlerini ortadan kaldırmada arzusuzluğu ve bunu yapmaya yetenekli bulunması, yeni patlamalara götürdü, Kürtlerin ulusal kurtuluş özelemlerini güçlendirdi. Partizan hareketi, 20'li yılların ikinci yarısında bütün Türkiye Kürdistan'ını kapsadı. Kürt partizanlarından oluşan küçük müfrezeler jandarma karakollarına, başta hükümet dairelerine saldırılarda bulunuyor, Türk memurları öldürüyorlardı.

1927 yılında Kuzey Kürdistan'ın kuzey bölgelerinde yeni bir ayaklanma patlak verdi. Aynı yılın sonbaharı bitiminde, on bin dolayında hükümet askerleri Ağrı, Iğdır ve Beyazıt'ta ayaklananlara karşı saldırıya geçti. Kanlı çarpışmalar sonucunda Türkler asker ve subay dahil takriben 2 bin ölü verdiler. Kürtler 400 kişiyi tutsak aldılar, 12 top, 36 mitralyöz ve daha birçok başka silahı ele geçirdiler. (133, s. 270).

Ayaklanma Van, Malazgirt, Muş, Bitlis, Siirt bölgelerine yayılmaya başladı. Türk komutanlığı birliklerine takviye göndermek zorunda kaldı ve yalnız çok büyük çabalar pahasına ayaklanma hareketini bastırmayı başardı.

Hükümet askerleri tarafından kovalanan Kürtler, 1928-1929 yıllarında güçlerini ülkenin doğusunda, zor aşılır dağlık bölgelere yığdılar. Ağrı Dağı, Kürtlerin başlıca sığınak yeri oldu. Hükümet askerleriyle eşit olmayan açık savaşta başarısızlığa uğrayan Kürt ulusal kurtuluş hareketinin faal mücadele erleri bu dağdaki dar boğazlarda sığınak buldular. Türkler tarafından Kire olarak adlandırılan Büyük ve Küçük Ağrı Dağı arasındaki Belen, 20'li yılların sonlarında, Kürt ayaklanma hareketinin başlıca merkezi ve üssü durumuna geldi. (70, s. 109).

Ağrı Dağı bölgesindeki ayaklanma milliyetçi Kürt örgütü Hoybun'un (Bağımsızlık) askeri politik komitesi tarafından hazırlandı.

Kürt örgütlerinin Ağustos 1927'de düzenlenen Kongresi'nde* kurulan Hoybun Komitesi terkinde Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilatı İctimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Comité de l'Independence Kürde gibi Kürt örgütlerinin üyeleri yer aldı. Kongrede, belirtilen bu örgütlerin yöneticilerinden başka, bazı aşiretlerin reisleri ile başka Kürt yurtseverleri de hazır bulundular. Gizli olarak yapılan Kongre, 45 gün sürdü. Kongrede bu dönem içinde, Türkiye'de Kürt halkının mücadelesinin daha çok gelişmesine bağlı temel sorunlar incelendi. Hoybun Komitesi'nin her üyesi, bağımsız Kürdistan'ın yaratılması adına, bütün Kürtlerin birleştirilmesi uğrunda mücadele yürütme vaadiyle "*Kardeşlik Andı*" içte.. (133, 270).

Kongreye katılanlar, "*Hoybun*" örgütünün programını hazırladılar. Örgüt "*son Türk askerinin kutsal Kürt toprağından tahliye edilmesine kadar Türklere karşı mücadele*" (Madde 2) yürütülmesi ödevini öne sürdü. Örgüt, özel Kürt müfrezelerinin oluşturulması, bunların eğitilmesi ve "*en modern silahlarla*" silahlandırılması sorununa ayrıca dikkat ayırdı. Bütün Kürt müfrezeleri, merkezi Kürdistan'ın dağlık bölgelerinden birinde bulunacak olan "tek askeri komutanlığın" emirlerine uymaya mecburdu. (Madde 3).

Hoybun Komitesi'nin programında komşu ülkelerden bazılarıyla dostluk ilişkileri kurulması öngörülüyordu. Programda somut olarak "*İran hükümetiyle ve kardeş İran halkıyla sürekli dostluk ve kardeşlik ilişkileri kurulması*" (Madde 4) tasarlanıyordu. (163, s. 48-49).

*M. Nuri Dersim'i'nin bildirdiğine göre, "Hoybun" örgütünün ilk kongresi Ağustos 1927'de Bihamdun'da (Lübnan) yapıldı. (167, s. 255)

Hoybun Komitesi, Kürt sorununun Türkiye sınırları dışında tanıtılmasına özel dikkat ayırıyordu. Bu amaçla Suriye, Lübnan, birçok Avrupa ülkesi ve ABD'de olmak üzere sınır dışında birkaç kol kuruldu. Bununla birlikte Hoybun Komitesi'nin programında Türk halkıyla işbirliği ilişkileri kurulmasından tek kelimeyle olsun söz edilmedi. Örgütün faaliyetine ışık tutan Kürt milliyetçiliğinin sınırlılığı, bunda ifade buldu.

Programın milliyetçi sınırlılığı, belirli ölçüde, Hoybun Komitesi bağlaşıklarının çıkarlarına hizmet ediyordu. Bu örgüt uygulamada, yalnız, sınır dışında faaliyet yürüten ve serüvenci politikası Ermeni halkının başına birçok bela getirmiş olan Taşnakların Ermeni burjuva milliyetçi partisi tarafından destekleniyordu.

Türk resmi çevreleri ve basını, Kürt ayaklanmalarıyla ilgili görüşlerini açıklarken, meseleye, *"Emperyalizm ajanlarının Türkiye aleyhtarı faaliyeti olmasaydı, Doğu vilayetlerinde barış ve refahın egemen olacağı"* şeklinde tanıtmaya çalışıyorlardı. Bu arada Hoybun Partisi de, emperyalizmin söz konusu ajanları listesine dahil edilmişti. Hoybun Komitesi, Türk yönetici çevrelerinin bu suçlamalarına yanıt olarak, Nisan 1928'de yayınladığı açıklamada şunları belirtti: *"Hoybun, herhangi bir yabancı devletin elinde politik bir silah değildir... Hoybun'un tek amacı, Kürt halkının Türk esaretinden kurtarılması, Kürdistan'ın... Bağımsız bir devlete dönüştürülmesidir. Hoybun, bu temel ödevini gerçekleştirirken, kendi güçlerine dayanıyor"*. (133, s. 278).

Ağrı Dağı bölgesi hareketini, ayaklanma bölgesine Hoybun Komitesi tarafından askeri temsilcisi sıfatıyla gönderilen ünlü Kürt yurtseveri İhsan Nuri Paşa yönetiyordu. Becerikli bir askeri örgütçü olan İhsan Nuri, İbrahimê Heskê Telî adıyla bilinen Celali aşiretlerinin reisi, Tello'dan İbrahim Haski (Hasike)'nin emrindeki kuvvetleri yeniden düzenlemeyi ve Kürt devletinin temellerini yaratmayı başardı. (167, s. 247).

İbrahimê Heskê Telî başkanlığında, sivil yönetim organları oluşturuldu. Kürtçe olarak Agri (Ateş) gazetesini çıkaran ayaklanmacıların kendi bayrağı da vardı. Yabancı ilerici yazarlardan S. S. Gayan, Kürtlerin bu ayaklanmasına değinirken şunları belirtti: *"Bu ayaklanma, Kürt gruplarının Ağrı Dağı Kongresi'nde birleştirilmesine gidilmesinden sonra, yüksek örgütlenme düzeyi açısından ilgi teşkil ediyor. Bununla birlikte bu örgüt, tek kitlesel örgüte, her şeyden çok yakınlıktı"*. (174 b, s. 211).

Ayaklanma bölgesi giderek genişledi. Türk yöneticiler bu koşullarda, her zaman olduğu gibi, yeniden zikzaklı manevralara koyuldular ve İhsan Nuri'ye barış görüşmeleri önerisinde bulundular.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1928 yılının Mayıs ayı ortalarında bir "uzlaştırma" komisyonu oluşturdu. Bu komisyona doğu vilayetlerinden 12 mebus ve birkaç görevli katıldı. Komisyon, İhsan Nuri başkanlığında Kürt heyetiyle Şeyhli Köprüsündeki sınırda ayaklanmacıları Türk askerlerinden ayıran tarafsız bölge kasabasında görüştü. Komisyon üyeleri, İhsan Nuri'ye, hükümetin ayaklanmacılar için genel af ilen edeceği vaadinde bulundu, kendisine ise devlet yönetiminde yüksek bir görev önerdi. Buna karşılık Kürtler, Türk askerler ~~ne~~ teslim olacaktı.

Kürt heyeti, "uzlaşma" komisyonunun önerilerini geri çevirdi. Bundan başka mücadelenin durdurulmasının tek koşulunun, Türkiye'nin Kürdistan'ın ulusal haklarını tanıması olabileceğini belirtti. Böylece Şeyhli Köprü kasabasında yürütülen görüşmeler, herhangi bir sonuç alamadan tamamlandı. (133, s. 281).

İhsan Nuri Paşa, "Ağrı" gazetesinin Ocak 1930 sayılarından birinde çıkan yazısında, bütün Kürtleri, besin maddesi ve silah yardımında bulunmaya çağırı. (133, s. 284-285). Bununla birlikte Ağrı Kürt yönetimi Türkiye, Irak ve Suriye Kürtleri arasında yaydığı çağrıda, onları, Türk esaretinden kurtuluş mücadelesinde birleşmeye davet etti. Bu çağrının bir kopyası Milletler Cemiyeti'ne gönderildi. Çağrıda şöyle deniyordu: "*Kürt kardeşlerimiz, Sizler, yüce ulusumuzun onurlu evlatları olmaya mecbursunuz. Başka ulusların bağımsızlıklarına kavuşmuş bulundukları bir sırada, soylu bir halk olan sizler, nasıl köle ve Türklere bağımlı olarak yaşayabilirsiniz. Mücadelede birleşin. Bizler, yüzyıllardan beri kendimize ait olan toprakları kurtarmak için, kardeşlerimizi Türk esaretinden kurtarmaya başladık!*" (150, s. 41).

1930 yılının başlarında, ülkenin bütün kuzeydoğu vilayetleri, uygulamada Kürtlerin elindeydi. Ankara hükümeti, ayaklanmayı bastırmak için önemli miktarda askeri, teknik ve maddi güçleri seferber etmek zorunda kaldı. Kire'de, ayaklanmacılara karşı Türk komutanlığı tarafından donatılan cezalandırma müfrezesi 6 Nisan 1930 günü, Kürtlerce bozguna uğratıldı. Kemalistlerin, başka Kürt aşiretlerini ayaklanmacılara karşı kullanma denemesi de başarısızlıkla sonuçlandı. Üstelik Ağrı Dağı bölgesindeki Kürt direniş ocağı genişle-

meye başladı. Bu durum Ankara'nın endişesini daha da arttırdı. Türk hükümeti, ayaklanmacıların bozguna uğratılması için büyük miktarda kuvvet ve araç seferber edilmesi yoluna koyuldu. Türk hükümeti, ayaklanmacıların bozguna uğratılması için büyük miktarda kuvvet ve araç seferber edilmesi yoluna koyuldu. Türk komutanlığı, gerekli desteği sağladıktan sonra, askeri harekât hazırlıklarına başladı. Hükümet askerleri, bir ay kadar süren kanlı çarpışmalar sonucunda bozguna uğratıldı. Kürt güçleri, 2 bin tutsak, 60 mitralyöz ve 24 top ele geçirdiler. Bu arada 12 uçakta düşürüldü. (151, 5. 30). Türk yöneticiler bu durumdan ciddi endişe duydukları için, ayaklanma bölgesindeki hükümet askerleri sayısını 45-60 bin kişiye çıkardılar. (182, s. 31).

Hükümet birlikleri yalnız Haziran ayı içinde, askeri uçakların desteğiyle Kürtleri, İran-Türk sınırındaki dağ boğazlarına doğru püskürttüler. Ama sınır boyundaki Maku (İran) bölgesindeki Kürtler, ayaklanmacıların yardımına koştular. Türk komutanlığı, oluşan bu tehlikeli durum karşısında, Kire kuşatmasını geçici süre için kaldırmak ve askeri birlikleri, Başkale, Saray, Begrikale, Erciş, Patnos, Van, Zilan vb. bölgelerinde hızla genişleyen yeni bir Kürt ayaklanması merkezini bastırmak için, buraya sürmek zorunda kaldı. Belirtilen bölgeler halkından 10 bin kişi, silaha sarılarak, ayaklanmıştı. Türk komutanlığı, 1925 yılı olaylarını çok hatırlatan bu direnişin ortadan kaldırılması için, büyük askeri birlikleri işe koştı. Ayaklanmanın bastırılması amacıyla düzenlenen harekât bir ay sürdü ve ancak 1930 yılının Temmuz ayı sonunda tamamlandı. Türkler birçok çarpışmada, ayaklanmacı müfrezelerini bozguna uğratmayı değil, yalnız dağlara dağıtmayı başarabildiler.

Bundan sonra Kürtlere karşı acımasız bir katliama girişildi. Türkler bir kural olarak, ayaklanmaya katıldığı sanılan her kişiyi öldürme yoluna koyuldular. Bunun sonucunda, Türk makamlarının verilerine göre 3 binden fazla Kürt öldürüldü. Zilan bölgesi vadilerinden birinde 1550 kişi kesildi. Erciş bölgesinde 200 köy yakıldı. Patnos sahasında yakılıp yıkılmayan tek köy kalmadı. Türk askerleri, Kürtlerin hayvanlarını da alıp aşırıdılar. (70, s. 111).

Temmuz 1930'da, Türk komutanlığının ayaklanma bölgesinde geniş bir harekât başlattığı sırada, Suriye ve Irak'tan birkaç Kürt müfrezesi (tümü 1000 dolayında savaşımeri), sınırı geçerek Mardin ve

Midyat'ın dağlık bölgelerine ve Suruç vadisine girdiler. (167, s. 251). Ama onlar, Ağrı Dağı bölgesindeki ayaklanmacıların durumunu hemen hemen hiç kolaylaştıramadılar ve Kemalistlerin üstün durumda bulunan kuvvetlerinin baskısıyla, bu bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. Türk komutanlığı, bu bölgelerde yaşayan Kürtlerle başa çıkmak için, askerlerini Kire yöresine yığmaya başladı. Buradaki Kürt savaşçıların sayısı üç bin dolayında idi.

Bu dönem içinde Türk basınında, İran'ı, Kürt ayaklanmacılara müsamaha göstermekle, Türkiye'ye dostça olmayan davranışlarda bulunmakla suçlamaya çabalayan notlar ve yazılar belirdi.

Nitekim Türkiye'de o sıralarda resmi basın organı niteliğinde olan Hâkimiyeti Milliye gazetesi şöyle yazdı: "*Şimdiki hareketin belirgin yönü şudur ki, bu hareket, yerli unsurlarca değil, sınırlarımız dışından silahlı eşkıya çetelerince başlatılmıştır Türk kamuoyu, bizim topraklarımıza akınlar düzenlemek amacıyla komşu bir devletin topraklarında kalabalık çetelerin nasıl örgütlendiğini ve bu çetelerin, sınırı geçtikten sonra, kendi merkez örgütüyle ilişkilerini nasıl koruduğunu anlayamıyor*". (254, 08. 07. 1930)-.

Cumhuriyet gazetesi ise tehdit edici bir edayla şunları belirtti: "*Eğer İran, topraklarında silahlanan eşkıyaya, kendi başına ders vermek durumunda değilse, bu durumda onun, söz konusu dersi başkalarının vermesine itiraz etmeye hakkı yoktur*". (241, 06. 07. 1930).

Ne var ki, Türk basınının, İran tarafından izlenen politikadan yakınması blöf idi. Çünkü İran hükümeti daha Mayıs 1930'da, Türk askerlerine İran topraklarına girme ve ayaklanmacıların cephe ardından geçme iznini verdi. Bezirgân-Yarımkaya-Aybek-Don-bat-Kire güzergâhında ilerleyen Türk askeri birlikleri, Kürtlerin ulaşım yollarını kestiler. Türklerin Kire yönünde, askeri uçakların desteğiyle ilerlemesi 1930 yılının 5 Eylül gününden 15 Eylül gününe kadar sürdü.

Kürtler, birçok çarpışma sırasında Türk askerlerinin baskısını püskürtmeyi başardılar. Ama Kemalistlerin sayı ve teknik araç bakımından üstünlüğü sonucunda, Kürtler Kire'yi terk etmeye ve Ağrı Dağı bölgesinin zor ulaşılır sarp bölgelerine sığınmaya başladılar. Milliyet gazetesi, bu ayaklanma ocağının bastırılmasından sonra şöyle bir resim yayınladı: Ağrı Dağı'nda bir mezar. Mezarın üstünde Kürt papağı şek-

linde bir taş. Mezar taşı üzerinde şu yazı: *"Burada hayali Kürdistan yatıyor"*. (159, s. 76). Bu karikatür, kendilerine karşı acımasız zorbalıklara rağmen ulusal hakları uğrunda mücadele eden Kürtlerin gerçek durumunu değil, yalnız Türk gazetesinin beğenisini yansıtıyordu.

Türk askerleri soykırım politikasını sürdürürken, yüzlerce Kürt savaşıncısını öldürdüler. Ele geçirdikleri Kürt ailelerini, yaşlı, kadın, çocuk demeden, acımasızca katlediyorlardı.

Türk burjuvazisi, Kürt ayaklanmaları döneminde, ülkedeki ulusal azınlıklara karşı şovenizm propagandasını hızlandırdı. Başbakan İsmet Paşa 30 Ağustos 1930 günü, Sivas'ta demiryolunu açarken yaptığı konuşmada şöyle dedi: *"Bu ülkede yalnız Türk ulusu, etnik ve ırki hak taleplerinde bulunabilir Başka hiçbir unsurun buna hakkı yoktur"*. (264, 31. 08. 1930).

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Ödemiş'te seçmenleri önünde konuşurken, daha da açık bir çıkışta bulundu: *"Bizler, dünyanın en hür ülkesi olan Türkiye'de yaşıyoruz. Sizlerin mebusu olan ben, kendi görüşlerimi, bütün içtenliğimle anlatmak için, sizlerden daha iyi dinleyici bulamam. Bundan ötürü, duygularımı gizlemeyeceğim. Türk, bu ülkenin tek efendisi, tek sahibidir Menşei bakımından teiniz (saf) olmayan Türklerin bu ülkede bir tek hakkı vardır: Hizmetçi olmak, köle olmak hakkı vardır Bu gerçeği, varsın dostlarımız da, düşmanlarımız da unutmasın. Bu gerçeği varsın, hata dağlar da bilsin"*. (24, 1909. 1930).

Türk basını da aynı doğrultuda hareket ediyordu. Hâkimiyeti Milliye gazetesi 10 Ağustos 1930 tarihli sayısında şöyle yazdı: *"Bizim, bu azılı canavarlar tarafından ortaya sürülen bu türlü talepleri (Kürdistan'ın bağımsızlığına ilişkin istekler- yn.) Sırf bir şaka saydığımızdan hiç kimse kuşku duymuyor. Sözlüğü yalnız iki heceli sözcüklerden ibaret olan bir halkın (Kürt, yn) yönetsel özerkliği için tek uygun bucak Afrika'nın merkezi ya da onun, yarı-insan yarı-maymunla meskûn çöllerinden biridir Ama eski uygarlıkların beşiği olan Asya, bu türlü iddialara meydan veremez. Bunu istemeye cesaret edenler, genel güvenlik adına ezilmeyi hak ediyorlar Esasen, onlara karşı da böyle davranılıyor"* (220, 1932, No: 13-14, s. 73).

Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1930

günü açılışında yaptığı konuşmada, iç politik duruma ilişkin çözümleme yaparken, *"Türkiye'nin Doğusunda meydana gelen olaylar (Mustafa Kemal, Kürt ayaklanmalarını göz önünde bulunduruyordu) bağımsızlığımızı tehdit ediyordu"*. (155, s. 349) dedi.

Bu koşullarda, Kürt halkının ulusal hakları uğrındaki mücadelesi, Türk yönetici çevreleri tarafından Türkiye'nin bağımsızlığına yönelik yeltenişler şeklinde değerlendiriliyordu.

Doğu'nun Şafağı gazetesi 20 Mart 1931 günlü sayısında Türk hükümetince gerçekleştirilen ceza önlemleri sonuçlarının toplamını hesaplarken, Türk askerlerinin en azından 200 Kürt yerleşim yeri ve göçebe konağını imha ettiğini, bununla birlikte birkaç bin Kürt ayaklanmacıyı öldürdüğünü yazdı. Öldürülenlerin sayısı, aileleriyle birlikte 10-15 bini buldu. (220, 1931, No: 12, s. 14). Hoybun Komitesi'nin verilerine göre, Türk ceza müfrezeleri 660 köyü yıktılar, 15. 206 evi yak-tılar. (220, 1932, No: 13-14, s. 73).

Adana Mahkemesi, 22 Mayıs 1932 günü, Ağrı bölgesinde yakalanan ayaklanmacılara karşı açılmış olan davanın kararlarını açıkladı. Bu kararlara göre, 30 kişi idam cezasına, 58 kişi ise değişik süreli hapis cezasına çarptırıldı.

Ağrı Ayaklanması Kürtlerin oldukça yüksek siyasi olgunluk düzeyini ortaya koydu. Boyutları bakımından Şeyh Sait Ayaklanması'ndan küçük olan bu ayaklanma, siyasi olgunluk düzeyi, nihai amaçların -Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması- açık şekilde belirlenmesi bakımından, önceki hareketlerden daha yüksek düzeyde yer aldı. Ağrı Ayaklanması, bağımsız Kürt Cumhuriyeti bayrakları altında gelişti. Bu ayaklanma askeri ve politik bakımdan, terkinde Kürt aydınları (ordulu ve memurların), ticaret burjuvazisi, aynı zamanda feodal soyluların yurtsever kesim temsilcilerinin yer aldığı Hoybun örgütü tarafından yönetildi. Bütün bu katmanları birleştiren husus, aşırı faşizan milliyetçilikten hareketle, acımasız bir şovenizm politikası uygulayan, Türkiye'de yaşayan başka halkların hak ve özlemlerini küçümseyen Türk yönetici çevrelerine duyulan nefretti.

Güney Kürdistan'daki Hareket Şeyh Mahmudê Berzenci Direnişi

'30'lu yılların ikinci yarısında, Kürtlerin Haşimiler rejimine ve bu rejimin İngiliz himayecilerine karşı, birbirinden ayrı, yerel eylemleri belirginlik kazandı. Hükümet bu göreceli huzuru, Kürdistan'da dayanak noktalarını pekiştirmek için kullandı. Polis devriyelerinin, askeri birliklerin sayısı arttırıldı, bu arada yollardaki duruma düzen getirildi. Bütün bu etkinliklerin askeri stratejik bir amacı vardı.

Musul vilayeti, *"Irak hükümetinin, Kürtlerin ulusal özelliklerini göz önünde bulundurmaya mecbur olduğu"* koşuluyla ve ayrıca *"Milletler Cemiyetinin başka tavsiyeleriyle"* Irak devletinin içine alınmış olsa da, Irak yönetici çevreleri daha başından bunları yerine getirmemeye başladılar. Kürtlerin büyük memnuniyetsizliği ve hareketleri, altı Kürt mebusun, hükümetin, Milletler Cemiyeti talimatlarını uygulamakta ağır davrandığı görüşüyle, Başbakan'a bir rapor göndermesine neden oldu. *"Raporda Kürt bölgelerinde öğretime ayrılan ödeneklerin arttırılması, Irak Kürdistan'ında tek yönetim biçiminin hazırlanması ve Kürdistan'ın toplumsal gereksinmelerine ilişkin ödeneklerin fazlalaştırılması da istendi"*. (97, s. 130).

Güney Kürdistan'da sürekli gerginlik, Kürtlerin silah etkinliklerinin olmadığı dönemde de belirgin bir olguydu. Kürtlerin Haşimiler rejimi ile İngiliz sömürge makamlarının politikalarından duydukları geniş memnuniyetsizlik, genelde, Londra ve Bağdat'ın Kürt sorunu konusundaki politikası karşısında teslimiyetçi konumda yer alan Kürt eylemcileri bile harekete geçirmek zorunda bıraktı. Nitekim dört Kürt mebus, 1929 yılının başında Irak parlamentosunda başbakan ve yüksek komisyona şu istekleri sundular:

- 1) Kuzeyde, yönetim merkezi Duhok olmak üzere yeni bir ilin oluşturulması;
- 2) Irak hükümeti gelirlerinden her yıl Kürt bölgelerinin geliştirilmesine % 20 ödenek ayrılması;
- 3) Zorunlu Kürtçe öğretiminin uygulanması;
- 4) Hükümet askerlerinin Irak Kürdistan'ından (polis kuvvetleri

dışında) geri çekilmesi;

5) Irak hükümetine iki Kürt temsilcisinin katılması. (187, s. 136; 122, s. 210).

Ulusal bağımsızlığı, dışarıdan yardım olmadan, yalnız kendi güçleriyle kazanmanın uygulamada olanaksız olduğunu anlayan Kürt hareketi liderleri, zaman zaman, mandacı ülke İngiltere'ye umut bağlamaya devam ettiler. Bundan başka Şeyh Mahmut, İngiliz emperyalizmi ile Irak'ın planları arasında çelişkiler olduğunu kavradığı için, bu çelişkileri kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istiyordu. Ama 1930 Antlaşması'nın imzalanmasından sonra gelişen olaylar, Şeyh Mahmut'un kendisinin, İngiliz makamları tarafından kullanıldığını ortaya koydu.

30 Haziran 1930 günü, İngiliz-Irak Antlaşması imzalandı. Bu, her şeyden önce İngiliz emperyalizminin çıkarlarını yansıtan bir Antlaşmaydı. Arap ilerici çevreleri, antlaşmayı, yeni koşullarda İngiliz egemenliğinin korunması aracı olarak değerlendirdiler. Kürtlere gelince onlar, antlaşma metninin yayınlanmasından sonra, Milletler Cemiyeti'ni kolektif dilekçe yağmuruna tuttular. Oluşan gergin durumun yatıştırılması için, Kürdistan'a İngiliz ve Irak görevlileri gönderildi. Bunlar, önceden vermiş oldukları, ama artık hiç kimsenin inanmadığı vaatlere bağlı kaldıklarına, Kürtleri inandırmak için yeniden çaba harcadılar.

Yeni antlaşmada da, Kürt ulusal demokratik güçlerinin talepleri tek sözcükle olsun belirtilmemiş olduğu için, Kürdistan'da, İngiliz emperyalizminin ve onun suç ortağı Irak'ın Kürt aleyhtarı politikasının devam etmesine karşı protesto hareketi alıp yürüdü. Kürdistan'ın değişik kentlerinde düzenlenen miting ve gösterilere katılanlar, İngiliz emperyalistlerinin ve yerli gericiliğin planlarını nefretle kınadılar. Süleymaniye'deki olaylar özellikle coşkulu bir netelik kazandı.

Süleymaniye ve komşu bölgelerde yaşayan halk, 6 Eylül 1930 günü, o sıralarda yapılması öngörülen parlamento seçimlerine oybirliğiyle boykot ilan etti. Süleymaniye mutasarrıfının konağı önünde "*Kahrolsun emperyalizm*", "*Kürdistan'a özgürlük*" sloganlarının atıldığı bir miting yapıldı. (97, s. 147). Olaylar süratle gelişti. Polisin hareketle başa çıkabilecek durumda olmadığı anlaşılmıca askerler işe koşuldu. Polis ve askeri birlikler, sivil halka karşı ateş açmaya başladılar. Bunun sonucunda yirmi kadar Kürt öldürüldü, birçok kişi yaralandı. 6 Eylül günü tarihe "*Roja Reş*" ("Kara Gün") olarak girdi.

6 Eylül olayları, durumu daha da şiddetlendirdi. Mahmut Berzenci, oluşan bu durumdan yararlanarak, silahlı mücadele bayrağını yeniden dalgalandırma kararı aldı ve Irak'la sınır olan bölgeden, Irak'ın içerlerine doğru yürüdü.

Süleymaniye'de meydana gelen kanlı olaylara ilişkin haber kısa sürede bütün Güney Kürdistan'a yayıldı. Kürt kitlelerin kendiliğinden ortaya çıkan etkinlikleri başladı. Irak'ın kendisinde durumun huzursuz olduğu bir sırada, Kürdistan'da kurtuluş mücadelesinin gelişmesi, İngiltere ile Irak hükümetini endişeye düşürdü. Kürt savaşçıları, Irak askerlerinin ilk ceza müfrezelerini bozguna uğrattılar. İngiliz makamları, Irak askerlerinin Kürt ayaklanmacılara karşı savaşında başarısızlığını, ülkede *"Kürt tehlikesine karşı güvenli bir araç sıfatıyla İngiliz kuvvetlerinin "gerekliliğinin kanıtı"* olarak kullandılar. İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçakların yoğun hava saldırıları, çilekeş Kürt halkına yeni yeni felaketler getirdi.

Mahmut Berzenci ile Kürt subayı Binbaşı Mahmut Cevdet, Güney Kürdistan'daki durumla ilgili olarak Milletler Cemiyeti'ne 30 Ekim 1930 günü bir bildiri gönderdiler. Bildiride şöyle deniyordu: *"Irak'ta Kürt ulusunun aşağıda imzaları bulunan temsilcileri olan bizler, Arap hükümetinin dayattığı koşullara daha fazla dayanabilecek durumda olmadığımızı, Milletler Cemiyeti'nin bilgisine sunulmasını rica ediyoruz. Yasasızlık ve takibattan aralıksız çile çeken bizler, soydaşlarımızın, Arap esaretçilere karşı faal eylemlerde bulunmasını önleyemeyiz.*

Biz, insanseverlik çıkarları adına, eski ve mağrur Kürt ulusunun, aynı zamanda Irak'taki öteki mazlum ulusal azınlıkların, bundan öte, hakaretlerden korunacağını bütün dünyaya göstermeye mecburuz. Gelecekteki olaylar sırasında Büyük Britanya'nın, bizler konusundaki tarafsızlığını koruyacağı ve haklı özelemlerimize karşı eylemde bulunmayacağı umudundayız". (268, 25. 01. 1931).

Bu bildiride, İngiltere'yle ilgili yumuşak eda, Şeyh Mahmut'un İngiltere'ye sevgisinden kaynaklanmıyordu. Kürt liderler bu yumuşak ve teveccühlü eda ile Büyük Britanya'nın Kürt sorunu konusunda hiç olmazsa tarafsızlığını sağlamak istiyorlardı. Ne var ki, bu umutlar, kuşkusuz herhangi bir gerçek temele dayanmıyordu. Ulusal hakları uğrunda mücadele veren Kürtlerin şikâyet ve ricaları, her zaman olduğu gibi, bu kez de dikkate alınmadı. Milletler Cemiyeti'ni

ellerinde bir oyuncak gibi kullanan emperyalist devletlerin, Kürtlerin gereksinimlerini düşünmeleri beklenemezdi.

Bu arada Güney Kürdistan'daki ayaklanma şiddetli bir nitelik kazanmıştı. Kürdistan'daki olaylarla ilgili olarak uzun bir süre herhangisi bir açıklama yapmak arzusu duymayan Irak ve İngiliz makamları, 1930 yılının sonlarında "*Kürt cephesi*"ne ilişkin yazılar yayınlamak zorunda kaldılar (239, 22. 01. 1931).

1930 yılı sonunda ve 1931 yılı başlarında Kürt ayaklanmacılar ile İngiliz-Irak kuvvetleri arasında birçok çarpışma oldu. Kürtler büyük kayıplara uğramalarına rağmen, mücadeleyi sürdürdüler. Irak askerleri ve polis müfrezeleri, ayaklanmanın yayılmasını önlemek amacıyla 26 Ocak 1931 günü, Hurmah bölgesine doğru ilerlediler. Irak hükümeti, Şubat ayı başında, Kürdistan'da yeni çarpışmalar olduğuna ilişkin bir haber yayınladı. Şeyh Mahmut'a bağlı kuvvetler, teknik araç bakımından iyi donatılmış bulunan çok sayıdaki İngiliz ceza müfrezelerine karşı mücadelede başarı elde edebilecek durumda değillerdi. Irak Kral hükümeti, olaylarla ilgili olarak yayınladığı haberlerde, Kürtlerin direnişini bastırmada İngiliz silahlı kuvvetlerinin rolünü, böylece de "*Büyük Britanya ile birlik*" gerekliliğini özellikle vurguladı. Mart 1931'de, Kürt cephesi konusunda Kral Feysal'ın imzasıyla bir haber yayımlandı. Haberin bir bölümünde somut olarak şöyle deniyordu: "*İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçaklar 3 ila 17 Ocak günleri arasında, Şeyh Mahmut'un ayaklanan kuvvetlerinin mevzileri üzerinde dokuz kez keşif uçuşları gerçekleştirdiler. Hava koşullarının elverişsizliğine rağmen, bu uçuşlardan elde edilen sonuçlar gayet iyi idi. 17 Ocak günü, Kerkük'teki İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanı görevine, yeni bir İngiliz subayı atandı. Hava kuvvetlerine bağlı bu müfrezeler, 21 Ocak gününe kadar ayaklanmacıları bombardımana tabii tuttular*". (288, 20. 03. 1931).

Güney Kürdistan'da gelişen olaylar, Kürdistan'ın diğer bölgelerinde sempati ve giderek artan destekle karşılanıyordu. Türkiye, İran ve Suriye'deki Kürtler, birçok durumda Irak'taki soydaşlarına maddi destek gösteriyorlardı. 1931 yılında gazetelerde beliren haberlerde, bu ilişkilere dikkat çekiliyordu. Basın şunları yazıyordu: "*Suriye Kürtleri, soydaşlarına yardım göstermek için her fırsattan yararlanıyorlar, onlar bundan bir süre önce, büyük bir camide Salahedinî Eyubi Tepesi'nde ölenlerin anısına dua okudular, konuşmalar yaptılar, mücadele veren*

Kürtlere yardım topladılar ve ayaklanmacılara esin verici çağrılarda bulundular". (288, 27. 01. 19. 31). Irak'taki Kürtlerin ulusal mücadelesinden rahatsız olan Türk hükümeti, "sınırın yeterli ölçüde korunmadığı" iddiasıyla Irak hükümetine özel bir muhtıra gönderdi. Muhtırada, Iraklı Kürtlerin sınırı geçtikleri ve Türkiye'deki soydaşlarına yardımda bulundukları belirtildi. Muhtırada ayrıca şöyle deniliyordu: "Böylece Kürtler, Ağrı bölgesinde Türkler tarafından mahkûm edilmiş Kürt kuvvetleri yararına baltalayıcı eylemde bulunmak istiyorlar" (223, 02. 03. 1930).

Türk yönetici çevreleri, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin boyutlarından oldukça büyük bir tedirginlik duyuyorlardı. Onlar, Bağdat yöneticilerinden "Kürtlerin hemen ilkbahara kadar yok edilmesini" ısrarla istiyorlardı.

"Kesinlikle açtı ki, Irak, Türklerin çok güçlü baskısı karşısında, Musul dağlarında, Kürt müfrezelerinin bastırılması ve silahsızlandırılması olağanüstü önlemler alıyordu. Ama şimdilik bütün bu denemeleri boşunaydı." (288, 02. 04. 1930). Kürt ayaklanmacılar 1931 yılının ilkbahar ve yaz mevsiminde, Irak askerlerinin ceza müfrezelerine hissedilir birkaç darbe indirdiler. Kürt ayaklanmacılar, Avroman Dağı'nda çıkan çatışmalardan biri sırasında çarpışma alanında onlarca ölü bıraktıktan sonra, İngiliz-Irak kuvvetlerinin baskısı karşısında İran Kürdistan'ı yönünde gerilemek zorunda kaldılar. Ama burada da onları İran hükümetinin silahlı müfrezeleri bekliyordu. Taşnak "Araç" gazetesi, yabancı haber ajanslarının verdiği haberlere dayanarak şöyle yazdı: "Acemistan ve Irak silahlı müfrezelerinin, Kürt ayaklanmacıları yok etmek üzere önümüzdeki günlerde birleşeceği anlaşıldı". (288, 14. 08. 1931). Irak'ta, ayaklanmacılara sempati duyanların yığinsal şekilde tutuklanmasına başlandı.

Daha 1931 yılının Mayıs ayı sonlarında Süleymaniye'de birçok Kürt'ün tutuklandığı haberleri geldi. Bu konudaki haberlerde, "Türk, Acem ve Irak topraklarının bir bölümünde bir Kürt devleti kurulması" planlarına katılmak suçuyla, Kürtlerle birlikte, Kürt hareketiyle ilişkilerde bulunmak zannıyla belirli sayıda Ermeni ve Asur'un tutuklanması dikkati çekiyordu. (288, 24. 06. 1931). Bu coşkulu olaylar sırasında Şeyh Mahmut, İran sınırındaki Piran köyüne doğru geri çekilmesini sağlayacak tek yolun, İran silahlı kuvvetleri tarafından tutulduğunu öğrendi. Irak ceza müfrezeleri kendi hareketleriyle İran silahlı kuvvetlerinin eylemi arasında eşgüdüm sağlayarak, ayaklanmacılara karşı baskıyı arttırdılar.

Böylece Mahmut Berzenci yönetimindeki Kürt hareketinin kaderi çözüme bağlanmış oldu. İngiliz *"The Times"* gazetesi, Mahmut Berzenci'nin teslimiyeti konusunda ayrıntılar aktarırken, Mahmut Berzenci'nin 1931 yılının Mayıs ayı ortasında İngiliz tarafıyla görüşme önerisinde bulunduğunu kaydetti. Şeyh Mahmut özel bir izinle, Piran'dan Pencvin'e gitti. Burada Onu, mutasarrıf ve Doğu meselelerinden sorumlu İngiliz yüksek komiserinin sekreteri sıfatıyla Yüzbaşı Holt karşıladı. Şeyh ve ailesi, güvenin garantörü oldu. Şeyh Mahmut, aradan çok geçmeden Süleymaniye'ye gitti.

Kürt halkının, kendi kurtuluş mücadelesinin liderine yaklaşımı belirgindi. *"Yerli halk, Şeyh Mahmut'a büyük anlayış gösterdi. Kent sakinleri, onu kutlamak üzere sokaklara çıktılar..."* (233, 02. 06. 1931). İngiliz-Irak mücadelesi liderini tecrit etme kararı aldılar. Şeyh Mahmut, bir İngiliz subayının eşliğinde Süleymaniye'den uçakla Bağdat'a, daha sonra ise oradan, ülkenin güneyindeki Ur kentine götürüldü. Kürt ulusal hareketinin efsanevi lideri Şeyh Mahmut, yaşamını Şamara ketinde, sürgünde geçirmek zorunda bırakıldı. *"Doğunun Fecri"* gazetesi bununla ilgili olarak şunları yazdı: *"Şeyh Mahmut'un tez elden Kürdistan'dan çıkarılması, onun tutuklu olduğu zaman bile, emperyalist baskıcılarda ne denli bir korku uyandırdığını doğruluyor. Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'de törenle karşılanması, İngiliz emperyalizmine duyulan nefretin ve anti-emperyalist mücadele kararlılığının, Irak'ta yaşayan halkların kalbinde kaldığının en iyi kanıtıdır"*. (223, 02. 06. 1931).

Böylece, Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin bu yeni hareketi başarısızlıkla sonuçlandı.

Kürtlerin bu olağan hareketini başarısızlığa götüren nedenler arasında başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

1) Kürdistan'da ekonomik ve toplumsal politik ilişkilerin yüksek olmayan düzeyi. Ulusal kurtuluş uğrunda mücadele yürüten bütün Kürtler arasında eylem birliğinin var olmaması; buna bağlı olarak Kürtlerin mücadelesinin kolektif yönetiminin ve Kürt toplumunun en geniş katmanlarını ilgilendirecek devrimci demokratik programla ortaya çıkan ve onları mücadeleye kazanan partilerin (belirtelim ki, Şeyh Mahmut kuvvetlerine karşı savaşın sonucunda, birçok durumda geri feodal toprak ağaları zümresi ve din çevreleri belirli rol oynadı) yokluğu, bu düşük düzeyin sonuçlarıydı;

2) İngiliz-İrak ceza müfrezelerinin, Kürtler karşısında asker sayısı ve teknik araç bakımından büyük üstünlüğü;

3) Türkiye ve İran'ın, Kürt kurtuluş hareketine karşı savaşa etkin şekilde müdahalesi. Bu müdahale, Kürt kurtuluş hareketine katılanları, soydaşlarının desteğinden yoksun kıldıktan başka, hareketin bütün dış dünyayla temas kurmasını olanaksızlaştırdı. Bu da, Kürt ayaklanmacıların zaten ağır olan durumuna daha karmaşık bir hal kazandırdı.

"Ayrenik" gazetesi, Kemalist Türkiye'nin Kürt aleyhtarı girişimlerine değinirken şunları bildirdi: "*Kürtlerin, ayaklanması* (Irak'taki Kürtlerin - y. n.), *Irak'tan çok, Türkiye'yi korkutuyor..*" . (287, 25. 02. 1931). "*Doğunun Fecri*" gazetesi, o döneme alt sayılarından birinde İran ve Irak yönetici çevrelerinin, Kürt ulusal kurtuluş mücadelesine karşı savaşta çabalarını birleştirme politikasını yorumlarken şöyle yazdı: "*Şeyh Mahmut destanının, ibret alınacak bir yönü daha var. Bu mücadele, Acem makamlarının anti-emperyalist hareketlere karşı savaşta İngiliz yöneticilerle açık şekilde işbirliği yaptığını gösterdi*". (223, 02. 06. 1931).

Şeyh Mahmut yönetimindeki Kürt hareketleri başarısızlıkla sonuçlanmış olmalarına rağmen, bu hareketler Kürdistan'da derin izler bıraktılar. Kurtuluş mücadelesi, Kürt kitlelere, gerçek düşmanlarını tanımalarına büyük ölçüde yardımcı bulundu, Kürtlerin ulusal konsolidasyonu sürecinin daha öte gelişmesine yol açtı.

'20'li yıllarda Kürt ulusal kurtuluş hareketlerinin bastırılmasından ve Kürdistan'ı bölüşen ülkelerde kurulmuş rejimlerin pekişmesinden sonra, Irak'ta Kürtlere karşı daha da acımasız bir politika uygulanmaya başlandı. Gerek Irak, gerekse İngiltere bu politika çizgisine bağlı kaldılar. Ulusal azınlıkların haklarına saygı gösterilmesine ilişkin "*garantilerin*" tümünün hayal olduğu anlaşıldı. İngiliz manda yönetiminin iptal edilmesinden sonra, Kürtlerin yeniden kurtuluş hareketine başlamaları bunun kanıtıydı.

İngiliz emperyalizmi, çilekeş Asur azınlığın yazgısında da küstahça rol oynadı. İngiliz emperyalizminin himayesine sığınan Irak hükümeti, Asurlara her türlü ulusal özerklik haklarını kesinlikle reddetti. İngilizler ilk aşamada, muhtariyet ve hatta bağımsız devlet vaadinde bulunarak, Asur müfrezelerini Arap ve Kürt ulusal hareketine karşı kullandı. Bundan sonra ise onlar, yalnız Iraklı yöneticileri

değil, fakat gerici Kürt feodal ve şeyhleri de Asurlara karşı kıskırttılar. Bekir Sıdkı ve başka gerici Kürt feodalleri, Asurlara karşı katliamda alçakça rol oynadılar.

Milletler Cemiyeti'ne, İngiltere ve Irak hükümetlerine, defalarca başvuru yapılmış olmasına rağmen, Irak, Mart Şimun'u, Irak'taki Asurların yalnız dünyevi değil, fakat dini önderi olarak da tanımaya yanaşmadı. Asurların liderleri '30'lu yılların başlangıcından itibaren, kendi yazgılarını, giderek daha sık durumlarda, Kürtlerin demokratik ulusal hakları uğrunda mücadelelerine bağlamaya başladılar.

'30'lu yılların başından sonra, Barzan bölgesi, Kürtlerin kendi ulusal hakları uğrunda sık sık ayaklandıkları bölgelerden biri oldu. Barzaniler, daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde dize gelmezlikleriyle ayırt ediliyor ve uygulamada yarı-bağımsız durumda bulunuyorlardı. Barzan'da 1928-1931 yılları arasında aralıksız kaynaşmalar gözlemlendi. Mahmut Berzenci Ayaklanması gerilemeye başladığı anda, Barzan bölgesinde kurtuluş mücadelesi bayrağı dalgalandırıldı. Mart 1931'de Barzan'da ve ona bağlı bölgelerde Kürtler arasında çalkantılar başladı. Irak makamları ile İngilizler tarafından, Kürtlere karşı Haziran 1931'de birkaç cezalandırma seferine girişilmesinden sonra, İngiliz makamlarının temsilcileri, Barzan bölgesini ziyaret ettiler, burada, ayaklanan Kürtlerin yöneticisi Ahmet Barzani'yle görüştüler ve ona, Irak hükümeti adına ayaklanmayı durdurma önerisinde bulundular. (24, f. 4459. öp. 52, hr. 8, 1. 2). Irak hükümetinin muhtırasal talepleri geri çevrildi ve Ahmet Barzani aynı yılın Temmuz ayında, İngiliz-Irak kuvvetlerine karşı savaşıma kararı aldı.

İngiliz ajanları tarafından kıskırtılan Kürt feodali Şeyh Reşit Bradost da, Ahmet Barzani kuvvetlerine karşı çıktı. Barzan bölgesine büyük Irak askeri müfrezeleri ve İngiliz hava kuvvetleri gönderildi. Meydana gelen birkaç kanlı çarpışma, işgalci kuvvetlere başarı sağlamadı. Partizan savaşı yöntemlerini ustaca kullanan ayaklanmacılar, Irak ordusunun bir taburunu bozguna uğrattılar. Barzan'm çok yakınına ulaşan Irak ordusuna bağlı müfreze, S. H. Longrigg'in de belirttiği gibi *"başarısızlığa uğradı ve uygulamada, tam bozgundan, yalnız askeri uçakların duruma müdahale etmesi sonucunda kurtuldu"*. (186, s. 196).

İngiliz Hava Kuvvetleri, kadın, çocuk ve yaşlılara acımadan Kürtlere amansızca saldırdı. *"Ahmet'in eylem bölgesi, saatli bombalar*

kullanılarak yoğun şekilde bombalandı; hatta hayvanlar bile havadan imha edildi". (186, s. 79). Kış mevsimiyle gelen sessizlik 1932 yılının ilkbaharında son buldu. Hükümetin cezalandırma timleriyle İngilizler ve Kürtler arasındaki askeri çatışmalar, yeni bir güçle başladı.

Ne emsalsiz yiğitlikleri, ne de ulusal kurtuluş davasına sadakatleri, Kürtlerin haklı davalarının başarısını sağlayamadı. Ahmet ve Mustafa Barzani öncülüğündeki ayaklanma, Mahmut Berzenci hareketinin başarısızlığa uğradığı bir sırada gelişti. Bunların, genelde yerel niteliği vardı. Irak askerlerinin Kürt aleyhtarı harekâtına, İngiliz Hava Kuvvetleri ile Türk yöneticiler yardımıyla bulundular. Kürtler, yiğitlik ve kahramanlık örnekleri vererek, atılganlıkla savaştılar. Ne var ki, birbirine karşı savaşan güçler eşit değildi. İngiliz askeri uçaklarının duruma müdahalesi, çarpışmaların Irak askerleri lehine gelişmesine götürdü. Bir Fransız dergisinin Bağdat muhabirinin Mayıs 1933'te bildirmiş olduğu gibi, 10 bin Irak askeri ve polisi, yalnız İngiliz savaş uçaklarının yardımı sayesinde Ahmet Barzani'ye karşı zafer kazanabildi. (126, s. 79). Kürtlere karşı savaşın son aşamasına Türkler de faal olarak katıldılar. İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'nın Haziran 1932'de yayınlanan resmi haberinde;

"Şeyh Ahmet'in 22 Haziran günü, Mezopotamya'yla işbirliği yapan Türk kuvvetlerine teslim olduğu". (288, 17. 08. 1932) doğrulandı. Türkiye'de, kendilerine karşı birkaç gün boyunca *"lütufkârca"* davranıldıktan sonra, Ahmet Barzani ve yüzden fazla taraftarı tutuklandı. Yusuf Malik'in kaydetmiş olduğuna göre, Ahmet Barzani'nin 100 taraftarı-sorgusuz ve yargısız, asılarak idam edildiler. Türk makamlarının ulusal hakları uğrunda mücadele veren Kürtlere karşı yapılan bu barbarca eylemi, *"onların (Kürtlerin- çn.), bir zamanlar, bundan 18 yıl önce, Irak henüz Osmanlı İmparatorluğunun bir bölümü sayıldığı sırada, Irak'ta bir türlü cinayetler işledikleri gerekçesiyle"* gerçekleştirildi. (117, s. 23)

Kürtler ile Irak silahlı kuvvetlerine bağlı birlikler arasındaki yeni çatışmalar, hükümetin çıkardığı affa inanarak Kürtlerin ülkeye geri dönmeye başlamasından, ama liderleri sınırda Irak polisi tarafından küstahça tutuklanmasından sonra başladı. Dağlara çıkanlar partizan mücadelesine giriştiler. Ama Kürtlerin kuvvetleri sarsılmıştı. Irak silahlı güçleri ve İngiliz hava kuvvetleri tarafından, Kürt topraklarını bölüşmüş ülkelerin düşmanca halkasına sıkıştırılan, Kürt ulusal hak mücahitleri, yalnız kendilerine güveniyorlardı. Mustafa Barzani ve kardeşi

Mahummet Sadık yönetimindeki Kürt ayaklanma müfrezeleri, ısrarlı çarpışmalardan sonra, teslim olmak zorunda kaldılar. (223, 12. 07. 1933).

Kürt kurtuluş hareketinin bastırılmasında, Türkiye giderek daha faal rol oynamaya başladı. Irak'la iç politik durumun istikrarlaşmasında çıkarları olmamasına rağmen Kemalistler, 20'li ve 30'lu yıllardaki güçlü kurtuluş hareketlerinden sonra, Kürtlere karşı ortak eylemler için, Irak rejimiyle ivedilikle birlikte hareket etme yoluna koyuldular. Ama belirtilen dönemde Irak'la Kürt ayaklanmasının bastırılmasından İngiliz hava kuvvetlerinin çözücü etken olduğuna ilişkin ortak bir görüş de mevcuttur. İngiliz yanlısı Taşnak Parti'sine yolun "*Araç*" gazetesinin bununla ilgili ortaya koyduğu görüş kayda değerdir: "*Kürt ayaklanması, öncelikle İngiliz saldırıları sonucunda bastırıldı. Aksi halde Süleymaniye'den Şeyh Mahmut ve özellikle Şeyh Ahmet Barzani'nin hezimete uğratılması çok zor olacaktı. Üstelik onlar, Arap askerlerinin direnişini kırarak, bizzat Bağdat için tehlike yaratabileceklerdi*". (288, 07. 07. 1932). Yine aynı gazetenin bildirdiğine göre, İngilizler, Ahmed Barzani öncülüğündeki Kürt ayaklanmasının bastırılması sırasında Irak'a, Mısır'dan İngiliz hava kuvvetlerine ait yeni birlikleri aktardılar. (228, 07. 07. 1932).

İngiliz sömürge makamlarının Kürt kurtuluş hareketi konusundaki acımasızlığı, küstahlığı ve ikiyüzlülüğü, mazlum Kürt halkı için gerçek felaket kaynağı oldu.

İngiliz emperyalizminin, Irak, Türk ve İran yönetici çevrelerinin Kürt halkının ulusal kurtuluş hareketine indirdiği darbeler, 30'lu yılların ortalarında Irak hükümetine karşı köylü isyanları başladığı zaman, Irak Kürtlerince yürütülen mücadelenin önceki boyutlara ulaşmasını önledi. Bu da, doğal olarak, hükümetin, Irak'ın orta ve güney bölgelerinde patlak veren hükümet ve feodaller aleyhtarı isyanları oldukça kolay bastırmasına olanak yarattı.

Kral Faysal, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne katılmasından (6 Ekim 1932) sonra yaptığı resmi açıklamada "*gösterdiği destekten dolayı Büyük Britanya'ya şükranlarını bildirdi*". Belirgin olan şuydu ki, şimdi artık Kürt sorunu tek bir sözcükle olsun belirtilmedi. Kürtlerle Asurların, ulusal haklarına saygı gösterilmesi isteğiyle Kasım 1932'de Milletler Cemiyeti'nin Manda Komisyonu'na sundukları imza mek-tupları küçümsendi.

Irak, Milletler Cemiyeti'ne üye olmakla tam bağımsızlığını formel

olarak kazanmış oldu. Ama bu bağımsızlık düştü. Uygulamada, ülkedeki durumda herhangi bir önemli değişiklik olmadı. İngiltere, Irak'ta bütün önceki haklarından yararlanmaya devam etti. *"The Daily Herald"* gazetesi bununla ilgili olarak şöyle yazdı: *"Bizim, askeri bakımdan Irak'ta kalmaya devam ettiğimizi anlamak gereklidir Manda rejimi sona erdi, ama onun yerini alan antlaşmayla mevcut (1930 yılında imzalanan antlaşma- yn.). Irak, Milletler Cemiyeti'ne katılıyor, ama büyük Britanya Irak'tan çıkmıyor"*. (68. s. 443). Belirtilen gazete, aynı yazısında, İngiliz hava kuvvetlerinin Irak'ta *"isyançı aşiretlerin yatıştın imasında"* sorumluluk üstlenmeye mecbur olduğunu, açık şekilde yazdı.

Kürdistan'da 30'lu yılların ortalarına doğru Kürt kurtuluş hareketi önemli bir etkinlik gerçekleştiremedi. Ama buna karşılık ülkenin dört bir bucağında yerel nitelikli ulusal kurtuluş isyanları gözlemlendi. Bunlar, mutlakiyet aleyhtarı, anti-emperyalist ortak mücadelede önemli rol oynadılar. 1934 yılının yaz mevsiminde ülkenin İran'la sınır bölgesinde Kürt köylülerin silahlı ayaklanması patlak verdi.

Bu ayaklanmayı acımasızca bastıran Irak hükümeti, Kürtleri takip etmek üzere *"silahlı müfrezelerini acilen İran'a gönderdi"*. (288, 18. 09. 1934). Bundan hemen sonra mücadele bayrağını Barzaniler dalgalandırdı. *"Kürt halkının özgürlüğü uğrunda mücadele veren onurlu mücahitlerden"* birkaç silahlı müfreze örgütleyen Halil Hoşevi (126, s. 92) polis karakollarına saldırdı, hükümet ve polis temsilcilerini Barzan bölgesinden kovdu. Ayaklanmacılar, Güney. Kürdistan'a özerklik hakkı tanınmasını istediler. Irak hükümeti bu kez, Kürtlerin direnişini bastırma ödevini kendi başına yerine getirebilecek durumda değildi. Bundan dolayı Irak-Türk görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmeler sonucunda, Türk silahlı müfrezeleri Kürtlere karşı savaşa katıldılar. *"Türk ve Irak askerlerinin ortak kuvvetleri ayaklanmacılara karşı ilerlediler. Kürtlerin esas güçleri daha Aralık 1935'te yok edildi. Yine o zaman ayaklanmanın 12 yöneticisi yakalandı ve asıldı. Ama Kürtlerin bu ayaklanması, sekiz ay boyunca sürdürdükleri yiğitçe mücadeleden sonra, ancak 1936 yılının ilkbaharında bütünüyle bastırılabilirdi. Halil Hoşevi tutsak alındı ve Mart 1936'da asıldı."*. (126, s. 93).

Barzan ayaklanmacıyla birlikte Sincar bölgesinde yaşayan Yezidi Kürtler de ulusal mücadele bayrağını açtılar. Bu ayaklanmanın başına Davit ed-Davut geçti. Ayaklanmacılar, sayıca az ve silahları bakımından gayet kötü durumda bulunmalarına rağmen, Irak hükümetinin

ceza askerlerinin saldırılarına direşkenlikle dayandılar. Ama kuvvetler arasındaki eşitsizlik çok büyüktü. Ayaklanmacılar, Aralık 1935'te meydana gelen çözücü çarpışmada, savaş alanında 100 kişi ölü vererek, hezimete uğratıldılar. Irak hükümeti, her zaman olduğu gibi, bu kez de Kürt ulusal kurtuluş mücahitlerine karşı acımasızca davrandı. Ayaklanmanın beş yöneticisi asıldı, 378 faal savaşçı kürek cezasına çarptırıldı ya da zindanlara atıldı. (126, s. 92). Davut ed-Davut ise Suriye'ye kaçtı. Bağdat'ta da ayaklanmaya katılanlara karşı idam cezaları verildi. "Yalnız Yezidiler değil, Asurlar da idam edildi. Bütün idam cezaları derhal infaz edildi ". (223, 14. 03. 1936).

Dağınıklık, Kürt kurtuluş hareketinin başarısızlığının temel nedenlerinden biriydi. Bu durum, hükümet kuvvetlerine, Kürt kurtuluş hareketleriyle oldukça kolay başa çıkma olanağı veriyordu.

Irak Kürdistan'ında, 1936 yılından sonra, 1943 yılında patlak veren Barzan Ayaklanması'na kadar büyük boyutlu herhangi bir kurtuluş hareketi gözlemlenmedi. Ama bu dönemde yönetim temsilcileri ve askerlerle yerel çatışmalar sürekli bir nitelik kazandı. Irak Kürdistan'ındaki durum hiç bir zaman, istikrarlı sayılamazdı. Güney Kürdistan'ın ulusal demokratik güçleri, Türkiye Kürdistan'mdaki kurtuluş hareketlerine elden gelen yardım ve desteği gösterdiler.

Dersim Direnişi (1936-1938)

Türk hükümeti, 1930'lu yılların ortalarında yanbağımsız Dersim aşiretlerini bütünüyle emrine alma kararına vardı. Türk hükümeti bu amaçla, polisiye yöntemlerle "*ideolojik altyapının*" temellerini atmaya başladı. Türk "*bilginleri*" ve gazetecileri, eski zamanlardan beri dağların arasına adeta sinmiş ova kesimlerinde yaşayan Dersimli Zaza ve Kurmanc Kürtlerinin, "*kültürel gelişmelerinde Türklerden geri kalmış olmalarına rağmen, 'kendi vatanlarıyla birleşmeyi coşkuyla arzu eder'*" diyerek onları "*Türk*" ilan eder. Bu bağlamda bir Türk ansiklopedisinde yer alan "*Kürtler*" başlıklı yazının bir bölümü kayda değerdir; "*Türkiye Cumhuriyeti Kürtlerinin çoğunluğu Türkçe konuşuyor ve Türkler gibi yaşıyor. Biz Türkler, onları başka bir ulusa ait saymıyoruz*". (387, s. 2966). Kürtlerin ulusal mensubiyeti konusundaki resmi görüş böyle idi.

Atatürk'ün önerisi üzerine Dersim meselesi, Türkiye Büyük Millet

Meclisi (TBMM) gündemine alındı. Bu sorun konusundaki birleşimler kapalı olarak yapıldı. Türk gazeteleri sayfalarına sızan ayrı ayrı ve eksik verilere dayanılarak, Meclisin bu birleşimlerinde Dersim'in "yatıştırılması" planının incelendiği tahmin edilebilir.

Dersim'in adı "Tunceli" olarak değiştirilerek, özel idareye sahip bir vilayete dönüştürüldü. (35, c. 17, s. 165-182). 6 Haziran 1936 günü, Elazığ, Tunceli ve Bingöl vilayetlerini (176, s. 66), yani bütün eski Dersim topraklarını kapsayan "Dördüncü Genel Müfettişlik"* bölgesi oluşturuldu. Bu bölgede, başında Genel Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'ın olduğu özel bir yönetim kuruldu. Elazığ'da ikamet eden Genel Müfettişlik katında askeri müşavirlik, istihbarat grubu, genelkurmay subayları özel grubu, askeri mahkeme (bir başkan ve iki üyeden kurulu), kâtiplik, maliye ve hukuk şubeleri olmak üzere özel şubeler oluşturuldu.

General Abdullah Alpdoğan, Tunceli, Elazığ ve Bingöl vilayetlerinde sıkıyönetim uygulanmasına geçilmesi emrini yayınladı ve Kürtlerden, silahını teslim etmeyenlere karşı ağır cezalar verileceği tehdidiyle 20 bin tüfek teslim etmelerini istedi. (167, s. 270).

Dersim Kürtleri'nin reisi Seyit Rıza, General Alpdoğan'a gönderdiği mektupta, hükümetin Dersim'le ilgili yeni yasayı iptal etmesini ve Dersimlilerin haklarını tanımamasını istedi. (167, s. 270).

General Alpdoğan, bu mektuba karşılık olarak Dersimlilere karşı bir piyade tümeni ve bir jandarma alayı gönderdi. Bu askerler, Diyarbakırdan kalkıp Dersim üzerinde her gün uçuşlar yapan hava kuvvetlerine bağlı 10 savaş uçağının bombardımanları ile desteklendiler. Türk askeri komutanlığı, 1936 yılının kış mevsiminin başlamasıyla, öngörülmemiş yağmurlar ve havanın kesinlikle soğuması, bunun ardından da yoğun kar yağışları sonucunda harekâtı durdurmak zorunda kaldı.

Seyit Razi, 1937 yılı başlarında oğlu Bra İbrahim'i, askeri harekâtın adil koşullarda durdurulması amacıyla görüşmelerde bulunmak üzere

* "İkinci Genel Müfettişlik" 19 Şubat 1934 günü; Türkiye'nin Avrupa kesiminde, üçüncüsü ise, merkezi Erzurum olmak üzere 6 Eylül 1935 günü oluşturuldu. "Üçüncü Genel Müfettişlik" bölgesi Erzurum, Kars, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Ağrı vilayetlerini kapsıyordu. Burası yasak bölge ilan edildi. Daha açık bir anlatımla, askeri yöneticilerin izni olmadan burayı kimse ziyaret edemezdi.

Dördüncü Genel Müfettişlik'in başına atanan Abdullah Alpdoğan, 1919-1922 Kocgiri(Kürtleri), 1922 İzmir yangını (Ermeni, Rum) ve katliamlarının başındaki Sakallı Nurettin Paşa'nın damadıdır. Katliamcı Sakallı Nurettin Paşa; "Zo (Ermeni)'ları bitirdik, sıra Lo(Kürtler)'larda diyerek; Talat, Enver gibi İttihatçıların mirasına sahip çıkan bir gestapodur.. Sakallı Nurettin Paşa'nın yargılanması TBMM'inde tartışılmış, ancak Mustafa Kemal'in mudahalesi ile korunmuş ve bu yargılanmadan vazgeçilmiştir.

General Alpdoğan'a gönderdi. (167, s. 272). Ama Bra İbrahim, Türk komutanlığının talimatı üzerine Şevket adında bir Türk subayı tarafından hileyle Deşt Köyüne götürüldü ve orada canice öldürüldü. O zaman Seyit Rıza, Kürt aşiretleri reislerine, Türk askerlerine karşı ortak bir hareket için kuvvetlerini birleştirmeleri çağrısında bulundu. Seyit Rıza'nın bu çağrısına Hasanan, Yusufan ve bazı başka aşiretlerin reisleri karşılık verdiler. Ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen saha hızla genişlemeye başladı. Savaşçıların sayısı 30 bini bulan direnişçi güç, Türk askeri birliklerine cevap vermek zorunda kaldılar. Devletin, Kürtlere saldırmak için kullandıkları köprü, yol ve telgraf hatlarını yıkmak durumunda kaldılar. Türk komutanlığı Kürtlere karşı bir kolordu çıkardı. Başbakan İsmet İnönü ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, askeri harekât bölgesini ziyarete geldiler.

Türk komutanlığı, ayaklanmacıları sığınmış bulundukları dağlardan çıkmak zorunda bırakmak için Dersim çevresindeki ormanların ateşe verilmesini emretti. Bunun üzerine Dersim ormanlarını terk etmek mecburiyetinde kalan ayaklanmacılar, Sarp kayalıklarına doğru yöneldiler. Seyit Rıza müfrezesinin Uzun Meşe bölgesinde bulunduğu yeri keşfeden Türk istihbaratı, buraya asker, top ve uçaklar gönderdi; Kozluca bölgesinde Türk askerleri ve Kürtler arasında çarpışma başladı. Bu çarpışmada Seyit Rıza yaralandı. Kürt müfrezeleri büyük kayıplara uğratıldılar.

Bir süre sonra 1937 yılının sonbaharı geldi. Dağlarda, Türk askerlerinin ilerlemesini zorlaştıran yoğun kar yağışları başladı. General Alpdoğan, Seyit Rıza'ya gönderdiği mektupta, komutanlığı adına görüşmeler yürütmeye razı olduğunu bildirdi ve ateşkese gidilmesini önerdi. General Alpdoğan'ın ve Erzincan valisinin sözlerine inanan Seyit Rıza, görüşmelerde bulunmak üzere Erzincan'a gitti, ama orada (5 Eylül 1937 günü) hemen tutuklandı ve Elazığ'daki mahkemeye gönderildi. Seyit Rıza mahkemede, Kürtlerin (Kırmancıyê'nin) bağımsızlığı uğrunda mücadele verdiğini, ulusun özgürlüğü, yüksek çıkarlarının sağlanması dışında bir başka amacının olmadığını belirtti.*

Elazığ askeri Mahkemesi, 10 Kasım 1937 günü, Kürt direnişçilere karşı kararlarını açıkladı. Ayaklanmanın önderi ve 11 yakın eylem arkadaşı idam cezasına çarptırıldılar. Seyit Rıza, küçük oğlu Refik Hüseyin, Yusufan aşireti reisi Kamber Ağa, Krueşan aşireti reisi Seyit Hüseyin Ağa ve diğerleri, 15 Kasım 1937 gecesi Elazığ'da asıldılar. Seyit Rıza idam sehpasında, Zazaca olarak, yüksek sesle şöyle haykırdı: "*Ben*

75 yaşındayım. Şimdi idam edileceğim ve Kürdistan uğrunda mücadelede düşen şehitlerin saflarına katılacağım. Dersim yenildi, Ama Kürtler ve Kürdistan yaşayacak! Kürt gençliği öcümüzü alacak! Kahrolsun tiranlar. Tiranlara lanet!". (167, s. 283, 289, 290).

Böylece, Kürtler atılganlıkla direnmelerine rağmen Ayaklanma bastırıldı ve yöneticiler, Dersim halkına karşı kanlı bir kıyıma giriştiler.

Albay Elfinstone, "Kürt sorunu" başlıklı yazısında şunları belirtti: "Türkler önemli miktarda kuvvet yığınağı yaptıktan sonra Mayıs 1937'de isyancılara karşı harekâta başladılar... , İçişleri Bakanı Celal Bey hükümete, bundan sonra Kürt sorunu diye bir sorunun mevcut olmadığını bildirdi. 'Eşküyaya, kuvvetle uygarlık aşısı yapıldı... Bu günün resmi politikası böyledir' dedi Bakan-. Ve Türkiye'de Kürtlere resmen 'Dağ Türkleri' deniyor!". (256, s. 96-97; s. 63).

Sınır dışına çıkmış bulunan Kürt yurtseverleri, Türk yöneticilerin Kürtlere karşı uyguladıkları soykırım politikası konusunda Milletler Cemiyeti'ne ve büyük devletler temsilcilerine mektuplar gönderdiler, nitekim sınır dışına çıkan Kürt ayaklanmacıların, büyük devletlerin Ortadoğu temsilcilerine ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne gönderdikleri 20 Kasım 1937 tarihli mektupta; "Türk idarecilerin Kürdistan'daki zorbalık ve mezalimi" ayrıntılarıyla anlatıldı. (167, s. 296-299). Mektupta, "Kürtlerin menşei, dili, tarihi ve kültürü bakımından Türklerden ayrıldığı" belirtildi. "Bu topraklara yüzyıllarca daha önce yerleşmiş olan Kürtlerin kendi özgün kültürü vardır. Türkiye hükümeti, bu bölgelerin geliştirilmesi bahanesiyle, bütün dünyanın gözleri önünde küstahça bir politika uyguluyor". Belgede," Kürt halkının acımasız bir zorbalık ve fiziksel imha hedefi durumuna getirildiği" kaydedildi. "Kürt köyleri havadan bombalanıyor ve topçu ateşine tutuluyor. Bütün Kürt okulları kapatılmış, Kürtçe konuşmak ve yazmak, kitap, dergi ve gazete yayınlamak yasaklanmış bulunuyor. Türk hükümeti, nüfusu 500 bin olan Dersim bölgesini cehenneme dönüştürdü". Mektubu kaleme alanlar, Türk yöneticilerince işlenen cinayetleri araştırarak bir komisyonun kurulmasını rica ettiler. Ama Kürtlerinin Milletler Cemiyeti ve büyük devletlere gönderdiği bu mektup yanıtsız bırakıldı.

* Seyit Rıza ve arkadaşlarını Elazığ'da idamlarının gerçekleştirmek üzere Atatürk tarafından görevlendirilen dönemin Malatya Emniyet Müdürü İhsan Sabri Çağlayangil anılarında; Seyit Rıza'nın "Namaz kılmayı reddettiğini, meydana ve idam sehпасına kendisi yürüyerek ve celadı iterek 'Ewladê kerbelayî, bêhatayî, zûlûmo, cinayeto!..' diye haykırarak infazını gerçekleştirdiğini anlatır.

Kürt meselesi, Kürtlerin yaşadığı ülkelerde yönetici çevreleri giderek daha fazla rahatsız etmeye başladı. Türkiye, Irak ve İran hükümetleri, "Kürt tehlikesine karşı ortak önlemler alma yoluna koyuldular. Nitekim Temmuz 1937'de, Yakınoğu'da İngiliz politikasının maşası olan Yakınoğu Antantı (Antlaşması- çn.) yaratılmasını biçimlendiren Sadabat Paktı imzalandı. Bu Antant'ta yönetici rol oynayan Türkiye böylece, Yakınoğu'da İngiliz etkisinin iletkeni durumuna geldi". (123, s. 184).

Sadabat Pakti'nda, anlaşma imzalayan devletlerin "*ayrılıkçı hareket*"lere karşı, dolayısıyla Kürt hareketine karşı ortak mücadele yürütmeleri öngörülyordu. Sadabat Pakti'nın 7. Maddes'inde şöyle deniliyordu:

"Yüksek akit taraflardan her biri, diğer akit tarafların müesseselerini devirmek, sınır ve diğer yerlerinin düzen ve güvenliğini bozmak ya da hükümet rejimini ihlal etmek amacıyla kendi sınırları içinde silahlı çete, dernek ya da teşekkülün kurulmasına ya da eyleme geçmelerine, engel olmayı yükümlenirler". (35, c. 19, s. 300-302).

Türk yönetici çevreleri, İran ve Irak yöneticilerinin desteğini sağladıktan sonra, Dersim Kürtlerine karşı daha önce başlatılan harekâtı "*tamamlamaya*" giriştiler.

TC'nin kurucularından İsmet İnönü, 1937 yılının sonbaharında Seyit Rıza'nın idam edilmesinden sonra yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: "*Dersim meselesi ortadan kaldırılmıştır; Dersimle ilgili güçlüklerden kurtulduk ve onu askeri birliklerle temizledik*". (167, s. 307). Ama aradan çok geçmeden, ünlü Türk gazetecisi Yunus Nadi, Haziran 1938'de, Türk hükümetinin bu yıl içinde Dersim sorunuyla yeniden uğraşacağını ve burada askeri bir harekât gerçekleştirileceğini yazdı. (243, 30...06. 1938). Böylece Dersim'in henüz dize getirilmiş olmadığı ve dağlık bölgelerin zor ulaşılır yerlerine sığınan Kültlerin direnişi sürdürdüğü ortaya çıktı. Türkiye Başbakanı Celal Bayar'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 30 Temmuz 1938 günü düzenlenen oturumunda yaptığı konuşma da bunu doğruluyordu. Başbakan Celal Bayar, bu konuşmasının bir yerinde şöyle dedi: "*Bu yıl, meselelerde bir konu dikkatinize sunulmaya değerdir. Bu, Dersim sorunudur... Bu yıl, programımıza göre, askeri harekâtın sürdürülmesi gereklidir. Geçen yıla kıyasla şimdi Dersim'e daha da fazla kuvvet yığılmış bulunuyoruz. Bu programın uygulanması, Dersim meselesini kesinlikle ortadan kaldırma gerekliliğinden kaynaklanıyor...*". (243, 31. 07. 1938).

Türkiye hükümeti, Ağustos 1938'de, Kürt ulusal kurtuluş hareketinin

üç ülkenin sınır bölgelerine yayılmasına imkân vermemek için, Kürtlere karşı ortak eylemler sorunu konusunda, Sadabat Paketi uyarınca, İran ve Irak hükümetleriyle danışma görüşmelerinde bulundu.

İran ve Irak yönetici çevrelerinin desteğini kazanan Türk makamları, Dersimlilere karşı acımasız bir mezalime giriştiler. Mevcudu ve teknik araçları bakımından üstün durumda bulunan Türk askeri, hiç kimseye acımadı. Cezacıların gaddarlıkları öylesine dehşet vericiydi ki, Erzurum kordusu komutanı Tevfik Paşa görevinden istifa etti ve Ankara'ya geri çağırıldı.

Eylül-Ekim 1938 dönemine, Dersimlilerin direnişi kırıldı. Kanlı çarpışmalar sonucunda binlerce Kürt öldürüldü.

Kürt halkı, onyıllar boyunca ulusal haklarının tanınması, kültürel, politik ve ekonomik yaşam alanlarında kendisine hak eşitliği sağlanması uğrunda, Türk esaretçilere karşı silahlı mücadele yürüttü. Ama Kürtler oluşan koşullar içine, açık, ancak eşit olmayan bu mücadelede sürekli başarısızlıklar yaşadılar. Çok sayıdaki ayaklanmanın zalimce bastırılması, Türkiye'nin Kürt vilayetlerinde ekonomiyi harabeye çevirdi, Kürt güçlerini önemli ölçüde güçsüzleştirdi. Acımasız zorbalık ve terör, seçkin Kürt eylemcilerinin ve binlerce masum Kürt'ün ölümüne neden oldu. Ancak Türkiye, Kürt sorununu çözüme bağlayamadı.

Kürt kurtuluş hareketinin nedenlerine ilişkin yapılan çözümlemeler, Kürdistan'da değişik sosyal katmanların kendi durumlarından memnun olmamakla haklı olduklarını gösteriyor. XX. yüzyılın '20'li ve '30'lu yıllarında gözlenen Kürt ayaklanmalarının belirgin yönü, yığınsallıktı. Bu ayaklanmalara, egemen ulusun baskısına karşı ortak nefrette birleşen Kürt toplumunun bütün katmanları katıldı. Söz konusu ayaklanmaların yığınsallığının izahı, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan Kürt köylülerinin, bunlara faal şekilde katılmış olmasındandır. Kürt köylüleri, Kürt kurtuluş hareketinin temel hareket gücüydü. Bu anlaşılır bir durumdu, çünkü Kürtlerin yaşadığı coğrafyada Kürt sorunun temelini, onun iç özünü, köylülük sorunu oluşturuyordu. Köylüler büyük bir orduydı. Onlar dışında, Kürtlerin güçlü ulusal hareketi olanaksızdı.

Ama ayaklanmalarda, genelde şeyhler, aşiret reisleri, doğmakta olan ticaret burjuvazisinin temsilcileri olan hayvan tacirleri olmak üzere Kürtlerin feodal ve tacir-tefecî zümresi egemen durumdaydı. Bununla birlikte ulusal kurtuluş hareketinin ideologları, esin kaynakları, Türk, İran ve Irak ordularından subaylar, doktorlar, hukukçular, üniversiteliler vb. olmak üzere Kürt aydınlarıydı. Bu hususlar, Kürt kurtuluş hareketinin ödevlerinde

de izah getirici niteliktedir. Kürt kurtuluş Hareketinin liderleri '20'li ve '30'lu yıllarda genellikle Kürt ulusal topluluğunun tanınmasını Kürtlere kültürel özerklik (Kürt okulları, Kürtçe dergi ve gazetelerin yayınlanması vb.) ve ilgili devletlerin toprak bütünlüğüne saygı koşulunda normal gelişme hakları sağlanmasını istiyorlardı. (159, s. 11-12). Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, bu dönemde Kürdistan'a bağımsızlık verilmesine ilişkin ulusal belgeler de geniş olarak kullanıldı. (161, s. 212).

Emperyalist devletler, ayaklanmaların genelde şeyhler, ağalar ve aşiret reisleri tarafından yönetilmiş olması gerçeğini kendi amaçları için kullanma denemesinde bulundular. Böylece emperyalist etki, bir kural olarak tam da ayrı ayrı şeyhler, seçkin aşiret reisleri eliyle gerçekleştirildi.

Kürt kurtuluş mücadelesi ne denli geliştirse, Kürt ticaret burjuvazisi ve aydınlarının bu mücadeleye katılımı o ölçüde daha da arttı.

Ne var ki, Kürt toplumunda feodal ve yarı-feodal ilişkiler mevcut olduğu, aynı zamanda merkezi idare tarafından askeri-politik ve vergi baskısı aralıksız uygulandığı için, Kürt emekçi kitleleri, izlenmesi gereken bir kuralmış gibi, kendilerini, tanıtan reis ve şeyhlerin ardında yürümeye devam ettiler. Bu husus, Kürtlerin sosyal ayrışmasını belirli ölçüde frenledi ve zorlaştırdı. Bu da kendi yönünden Kürdis-tan'da kurtuluş hareketine olumsuz etki gösterdi.

Düzenli bir yapıya ve eylem programına sahip politik örgütlerin mevcut olmaması da, Kürt ulusal hareketini olumsuz şekilde etkiledi. Kürdistan Teali Cemiyeti, Azadi, Hoybun gibi örgütler ve diğer Kürt siyasi grupları, saflarında öncü kişileri, Kürt halkının politika ve toplum eylemcilerini birleştirmişlerse de, bunların, örgütsel, politik hazırlıkları zayıftı. Bu örgütler, genelde Kürt feodalizminin ideolojisini, ya da en iyi durumlarda, doğmakta olan Kürt burjuvazisinin ideolojisini ifade ediyorlardı. Birçok Kürt cemiyet ve komitesinin belirli programı yoktu ve bundan dolayı onlar, kendiliğindenlik içinde eylemde bulunuyorlardı. Kendi programlarına sahip olanlar ise, somut tarihsel koşulları, İran, Irak ve Türkiye'de, ayrıca Yakındoğu genelinde politik ve sınıfsal güçler dağılımını her zaman göz önünde bulundurmuyorlardı.

Aralarında, kendilerini Kürtlerin kurtuluşuna adanmış gerçek yurt-severlerin de yer aldığı Kürt eylemcileri, Kürt ulusal sorununu çözüme bağlanmasına götürecek en gerçekçi yolları bulmayı başaramadılar. Ele aldığımız dönemde Kürt örgütleri uygulamada, bir tek olsun anti-emperyalist belgi ortaya sürmediler ve bölgede diğer halkların ilerici,

anti-emperyalist güçleriyle temaslar geliştiremediler.

20'li ve 30'lu yıllarda genellikle feodal üst zümre tarafından yönetilen Kürt hareketi, bu koşullarda nesnel olarak bozguna mahkûmdu. Kurtuluş mücadelesinin bu sosyal temel üzerinde, ayaklanma hareketinin belirtilen çevrelerce yönetimi koşullarında ve o zaman mevcut uluslararası durumda, amaçlarına ulaşması, yani Kürt halkının ulusal bağımsızlığının kazanılması olanaksızdı. Ayaklanmalara katılan halk kitleleri, bu ayaklanmaların amaç ve ödevlerine uygun düşecek somut belgiler yükseltebilecek yetenekte değillerdi. (137, s. 13).

İran, Irak ve Türkiye'de mevcut hükümetlerin, toprak ağalığı-burjuva ve milliyetçi özü, bu hükümetlerin, Kürt sorununu sosyal-ulusal ve etnik sorunlar olarak çözüme bağlamaları olanağını dışlıyordu. Bu ülke hükümetleri bir yandan, genelde zorbalık önlemlerini kullanırken, diğer yandan Kürt toplumunun gerici feodal tabakasında kendilerine destek de arıyorlardı. Bundan başka, Kürt aydınları ve emekçi kitlelerin devrimci etkinliği ne denli artarsa ve anti-feodal hareket ne denli genişlerse, Kürt feodallerin, Kürt halk hareketini bastırmada merkezî idareyle o ölçüde daha fazla işbirliği yapacağı da açıktı. Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadelesi, bölgenin ilerici güçleriyle birlik içinde, feodal klerikal unsurlara, emperyalizme ve egemen ulusun yönetici sınıfının baskısına, ortak sömürücüler olan feodal ve şeyhlere karşı, Kürtlerin yaşadığı ülkelerde toprak ağaları ve burjuvazisinin rejimine karşı ortak mücadeleye dönüşebilseydi başarıyla sonuçlanabilirdi!

VI. Kısım

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE VE SONRASINDA KÜRT SORUNU

Barzan Ayaklanmaları (1943-1945)

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Irak Kürdistan'ında durum gergin kaldı ve Kürtlerin sosyo-ekonomik durumu daha da kötüleşti. Irak hükümetinin Kürdistan'da uyguladığı ayrılıkçı politikanın sonuçları *"Kürt halkının yaşamının politik, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere bütün alanlarında ifade buluyordu"*. (140, s. 94).

Savaş yıllarında Irak'ta özel *"gizli büro"*lar oluşturuldu. Arap ve Kürt toplumları arasında muhalif görüşlere karşı mücadele de bu *"gizli büro"*ların ödevleri arasında yer alıyordu. *"Gizli büro"*lar, ulusal demokratik güçlerin sosyo-ekonomik durumun iyileştirilmesi uğrunda mücadelelerinin *"baltalayıcı eylemler"* olarak değerlendirildiği, bu mücadeleye katılanların ise en acımasız şekilde cezalandırıldığı Kürdistan'da özellikle yoğun çalışmalarda bulunuyorlardı.

Irak yönetici çevreleri, Kürt bölgelerinin sosyal ve kültürel gelişmesine kural üzerine gayet önemsiz yatırımlar yapıyorlardı. Savaş yıllarında yok denecek kadar az olan bu yatırımlar daha da azaltıldı. Bu yıllarda ülke genelinde yaşam çok pahalılaştı. Somut olarak, geniş tüketim mallarının fiyatları savaş öncesine kıyasla % 70 arttı. (257, 06. 06. 1949). Irak Kürdistan'ında halkın durumu çok daha fazla ağırdı. Nitekim Kerkük'te ekmeğin fiyatı, Bağdat'a göre dört kez pahalıydı. Besin sorunu, özellikle Kürdistan'ın dağlık bölgelerinde, somut olarak da tarımsal üretimin gayet sınırlı bulunduğu ve hatta yüksek fiyatla olsun herhangi bir mal satın almanın olanaksız olduğu Barzan'da aşırı ölçüde şiddetli bir biçim aldı. Basının belirttiği gibi buralarda *"yoksulluk, hastalıklar, acımasız terör kol geziyordu"*. (295, 14. 03. 1960). *"Bağdat ve Basra'dan Irak Kürdistan'ına gönderilen Arap memurlar arasında rüşvetçilik alıp yürümüştü."* (140, s. 94). Uzun yıllar boyunca yürütülen kanlı mücadeleye rağmen, Kürtlerin en sıradan ulusal taleplerine dahi, ilgi gösterilmiyordu. Irak Kürdistan'ında, 1945 yılında toplam 30 kadar

ilkokul ve iki ortaokul (eyalet merkezinde olanlar hariç) vardı(140, s. 95). Bu okullarda eğitim genelde Arapça yürütülüyordu.

Kürdistan'da ekonomik güçlüklerin bütün ağırlığını köylüler taşıyordu. Halk kitlelerinin memnuniyetsizliğinin ekonomik nedenlerine, politik olanlar da eklendi. Kürtlerin ulusal haklarının küçümsenmesi, Arap memurların rüşvetçiliği ve keyfi tutumları, ulusal adetlere karşı saygısızca davranmaları vb. durumlar sabır taşıyordu. Kürt kitleler arasında geniş boyutlar kazanan memnuniyetsizlik, halk aleyhtarı açık karşı harekete dönüşme düzeyine ulaşmıştı.

1932 yılı Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra sürgünde bulunan ve ağır maddi ve manevi yoksunluklara katlanmak zorunda bırakılan Mustafa Barzani ve taraftarlarına, yaklaşmakta olan olaylarda öncülük rolü üstlenme görevi düştü. Onlar, Irak yöneticilerinin yoğun gözetiminde bulunuyorlardı. Sürgün edildikleri yerler (önce Musul, Nasiriye, Ağcalar, Kifri ve nihayet Süleymaniye) sık sık değiştiriliyordu. Sürgünler için ayrılan parasal ödenekler aralıksız azaltılıyordu ve nihayet 1943 yılına doğru, kişi başına günde 30 file düşürüldü. Bu yekûn, yarı-aç bir yaşam için bile yeterli değildi. (162, s. 45).

O sıralarda, Mustafa Barzani ve sürgündeki bazı arkadaşlarıyla 1939 yılında ilerici Kürt subayları tarafından kurulan milliyetçi "Hiwa" örgütü üyeleriyle temas kurdu ve onların yardımıyla Barzan bölgesine kaçış planı hazırladı. 1932 ile 1935-1936 ayaklanmalarından sonra, silahlar Irak yöneticilerince müsadere edilmiş olduğu için, Mustafa Barzani silah yetersizliğini kapatmak amacıyla bazı komşu Kürt liderleriyle ilişki kurma denemesinde bulundu. Ama bunların çoğu, mutlakiyet rejimine bağlanmış olduklarından, hükümete karşı ayaklanma planına olumsuz karşılık verdiler.

Barzani ve arkadaşları, 1943 yılının ilkbaharında silah temini için bir plan hazırladılar. Bu plana göre, silah yetersizliği yakın bölgelerdeki polis karakollarına yapılacak baskınlar yoluyla sağlanacaktı. 1943 yılının yaz mevsimine doğru "*Şirvani Mazen ve Merga Sor bölgelerinde ele geçirilen polis karakollarının sayısı 21'i buldu*". (134, s. 173).

Halkın, hükümetin politikasından büyük bir memnuniyetsizlik duyduğu koşullarda, ayaklanma çağrıları geniş yankı buldu. Ama Kürt yöneticileri gereksiz kan dökümünden kaçınılması için, sorunun barışçı çözümü yoluna koyulma denemesinde bulundular. Mustafa

Barzani, Bağdat'a gönderdiği özel bir mektupta, hükümetten, halkın yaşama düzeyinin yükseltilmesine, Kürt bölgeleride öğretim ve sağlığı koruma çalışmalarının iyileştirilmesine dikkat göstermesini istedi.. (97, s. 413). Hükümet bu taleplere karşılık vermedi. Irak idarecileri de, ayaklanmayı önlemek amacıyla bazı önlemler aldılar. Bu önlemler çerçevesinde Şeyh Ahmet Barzani ve öteki Barzan yöneticileri Irak'ın güneyine (Hila kentine) götürüldüler. Nuri Sait hükümeti, Şeyh Ahmet aracılığıyla gönderdiği mektupta, Mustafa Barzani'den derhal teslim olmasını istedi. Hükümet, bu olmazsa hareketin silah gücüyle bastırılacağı tehdidinde bulundu. (186, s. 325).

Demokratik ve diğer Kürt milliyetçi örgütlerin desteğini sağlayan Mustafa Barzani ve çevresindekiler, askeri harekâta giriştiler. Savaş yıllarında Kürdistan'da Hiwa örgütünden başka Rızgari (Kurtuluş), Şoreş (Devrim), Yeketiye Xebat (Mücadele Birliği) vb. gibi ulusal ilerciler örgütler de eylem yürütüyorlardı. Mustafa Barzani, Kürdistan'daki bütün demokratik güçleri, hareketi desteklemeye çağırdı. *"Hiwa"* örgütü, hükümete ve büyük devletlerin Bağdat büyükelçiliklerine çok sayıda mektup ve bildiri göndererek, Mustafa Barzani'yle tam dayanışma içinde bulunduğunu belirtti. Belirgin bir olgu da vardı ki: *"Ayaklanmacılara her gün 40-50 kişi katılıyordu. (97, s. 413). Irak yöneticileri ayaklanma bölgesine büyük polis kuvvetleri gönderdiler. Ama bu kuvvetler ayaklanmacılar tarafından tam bozguna uğratıldı".* (174 b, s. 37). Ayaklanmacılar bundan sonra Mergasor bölgesinde bir asker karakolunu da bozguna uğrattılar.

Irak hükümeti, İngilizlerin onayını aldıktan sonra, Mustafa Barzani'ye bir mesaj göndererek Irak topraklarını terk etmesini istedi. Irak hükümetinin bu isteği, Bağdat'taki İngiltere Büyükelçisi'nin, ülkenin kuzeyinde *"düzen"* sağlamada Irak ordusuna yardım gösterme vaadiyle desteklendi. (140, s. 96). Ama bu tehditler amaçlarına ulaşamadı. Kürtlerin ulusal hakları uğrındaki hareketi ciddi bir nitelik kazanmaya başladı.

Kürdistan'daki olayların gelişmesinden endişe duyan İngiliz sömürge makamları, *"daha fazla zarara meydan verilmesini önlemek için"* önlemler aldılar. İngiliz sömürge makamları Diyan bölgesine Hint sömürge askerlerinden kurulu birlikleri gönderdiler. (186, s. 325). Askeri önlemlerle birlikte diplomatik oyunlar politikasını da ihmal etmediler. Irak'taki İngiltere Büyükelçisi, somut olarak, İngiltere'nin

anti-Hitler koalisyonuyla bağlaşıklık ilişkilerini belirtti ve Almanya'yla savaşın tamamlanmasından sonra Kürtlere özerklik verilmesi sorunun çözüme bağlanmasına yardımcı olma vaadinde bulundu. Ama olayların daha sonraki gelişmesi göz önünde bulundurulursa, ayaklanmacıların, Musul vilayetinin Irak'a bağlanmasından sonra Kürtleri birçok defa aldatmış olan İngiliz yöneticilerin vaatlerine büyük önem vermedikleri görülecektir. Kürt ayaklanmacılar 1943 yılının sonlarında önemli başarılarla ulaştılar.

Nuri Sait hükümeti, ayaklanma hareketine karşı mücadelede, Kürtlerin, üst zümresinin bir bölümünü kendi tarafına kazanmak amacıyla, ulusal mücadele zararına Bağdat makamlarıyla uzlaşma yoluna koyulan kimi Kürtlerin temsilcisi olarak Macit Mustafa'ya sandalyesiz bir bakanlık görevi verdi. Hükümet, Macit Mustafa'yı kendisi ile ayaklanmacılar arasında "*arabulucu*" sıfatıyla kullanmak niyetindeydi.

İlk askeri çatışmalar, ayaklanmacıların zaferiyle sonuçlandı. Ele geçirdikleri askeri ganimet, onlara askeri eksikliklerini tamamlama olanağı verdi. (136, s. 64). Kürt ayaklanmasını tez elden ortadan kaldırma planlarının geleceksiz olduğuna kanaat getiren Nuri Sait hükümeti, zaman kazanmak amacıyla "*ödün verme*" yoluna koyuldu. İlk aşamada Emin Rewandızı, İzzet Abdullah Aziz ve Aziz Şanzini'yi ("*Hiwa*" örgütünün etkin üyeleri) "*temas subayları*" sıfatıyla Kürt bölgelerine atadı. Bunlara, görüşmelerin temelini hazırlama ödevi verildi. (97, s. 419).

Ekonomik güçlükler, silah yetersizliği ve Kürt sorununa barışçı yolla çözüm bulma arzusu, Mustafa Barzani ve Kürt ayaklanmasının öteki yöneticilerini, hükümet temsilcileriyle görüşmelere başlamak zorunda bıraktı. "*Temas subayları*", 1943 yılının Aralık ayı sonunda Mergasor'da Mustafa Barzani'yle görüştüler. Mustafa Barzani, ayaklanmanın yöneticileri adına, ayaklanmanın durdurulması için şu koşulları öne sürdü:

- 1) Kerkük, Erbil, Süleymaniye, Hanikin ve Duhok Kürt kentlerini kapsayan özel bir yönetim bölgesinin oluşturulması,
- 2) Bakanlar Kurulu'na, Kürt bölgelerinin yönetiminden sorumlu Kürt bakanın atanması,
- 3) Her Bakan'a Kürt yardımcı atanması,
- 4) Kürtçe'nin resmi dil olarak tanınması,

5) Kürdistan'da ekonomik reformların yapılarak hayata geçirilmesi. (134, s. 180).

Bundan sonra gelişen olayların da gösterdiği gibi, Kürtlere ulusal haklarının tanınması, ne İngiliz makamlarının, ne de Irak yönetici çevrelerinin planlarında yer alıyordu. Bundan dolayı, söz konusu görüşmeler, Kürt özerklik hareketinin ortadan kaldırılması için gerekli zamanı kazanmak için atılan taktik bir adımdı. Ayaklanma yöneticileriyle yürütülen görüşmelerin uzayıp sürmesi bunun kanıtı idi.

Macit Mustafa, 7 Ocak 1944 günü ayaklanma bölgesini ziyaret etti. Bir hafta devam eden görüşmelerden sonra varılan anlaşmalara göre, Şeyh Ahmet ve öteki Barzani yöneticilerine Barzan'a dönme izni verildi. Bizzat Mustafa Barzani de, iyi niyetinin bir işareti olarak Bağdat'a gitmek zorundaydı. Hükümet Barzan'da okullar açma, bölgenin ekonomik durumunu iyileştirme vaadinde bulundu. (134, s. 46-47).

Bu anlaşmalar olumlu önemine rağmen, henüz sınırlı nitelik taşıyorlardı. Üstelik bunlar, yalnız Barzan bölgesiyle ilgili anlaşmalardı. Ne var ki, Kürdistan'da birçok ulusal demokratik örgütün faaliyetleri, ayaklanma hareketinin başarıları ve hükümetin, uzun bir aradan sonra Kürtlerle görüşme masasına oturma zorunda kalmış olması, Kürdistan'da siyasi yaşamın etkinleşmesine güçlü bir ivme kazandırdı.

Ayaklanma yöneticileri ile hükümet arasında varılan nihai anlaşmada şu hususlara yer verildi:

1) Ayaklanmacılar tarafından ele geçirilen topraklar onların denetiminde kalacaktı.

2) Ülkenin kuzeyindeki olaylarla ilgili olarak tutuklananların tümü serbest bırakılacaktı.

3) Ayaklanmacılar, çarpışmalarda ele geçirmiş oldukları da dâhil, silahlarını koruyacaklardı.

4) Kürdistan'a, hakça ilkeler temelinde sanayi ve besin malları sağlanması zorunlu olacaktı.

5) Kürt bölgelerinin yönetimi Kürtlerin eline devredilecekti.

6) Kültür ve eğitim alanında Irak Kürdistan'ına okul ve hastane yapımına gerekli araçları ayıracaktı. (24, f. 4459, öp. 2, hr. 1192, l. 4).

Bu arada "*Temas subayları*"nın sayısı Süleymaniye bölgesinde

General Bahaeddin, Rewandız'da Yarbay Emin Rewandızı, Barzan'da Binbaşı İzzet Aziz Amedi, Kala Dize'de Yüzbaşı Fuat Arif, Amadiye'de Yüzbaşı Macit Ali, Bile'de Yüzbaşı Mustafa Hoşnav ve Mergasor'da Yüzbaşı Şamzini Sait Aziz olmak üzere yediye çıkarıldı.

Hükümet Kürtlerin isteklerini karşılama yolunda bazı adımlar atmış olsa da (tütün üretimine getirilmiş sınırlandırmaların kaldırılması, Kürt bölgelerinde gerekli malların sevkiyatı vb.), genelde anlaşmada yer alan maddeler gerçekleştirilmeden kaldı. Longrigg, ayaklanmacılar tarafından verilen kimi ödümler konusunda ise açıkça şöyle yazdı: *"Molla Mustafa Barzani tarafından verilen ödümler, gecikmeler ve başarısızlıklar sonucunda ortadan kalkmaya mahkûm ödümlerdi"*. (186, s.326). Mustafa Barzani Bağdat'ta bir süre kaldıktan sonra, Şubat 1944'de, tutuklanma veya kendisine karşı terör tehlikesi karşısında, kaçarak başkenti terk etti.

Durum süratle şiddetlenmeye başladığı için, *"Nuri Sait, Macit Mustafa eşliğinde Mart 1944'de, Kürdistan'ı ziyarette bulundu. Nuri Sait, Kerkük ve Erbil'de düzenlenen toplantılarda yaptığı konuşmalarda Kürt halkının yurtseverlik ve yiğitliğini övdü, kendi Kürt menşeyini ve Kürtlerin haklı istemlerini karşılamayı 'içtenlikle arzu ettiğini..' belirtti.* (140, s. 98).

Nuri Sait, 1944 yılının Haziran ayı başında istifa etti ve yeni hükümet, Hamdi Ali Paçacı başkanlığında kuruldu. Ama Başbakan'ın görevinden çekilmesinden sonra da, ülkenin yönetimi Nuri Sait'in elinde kalmaya devam etti. Bundan sora gerçekleştirilen Kürt aleyhtarı bütün girişimler onun bilgisi ve katılımıyla yapıldı. O sıralarda hükümet henüz, askeri nitelikli önlemler uygulamaya başlamamış olsa da, Kürtler, sorunun barışçı çözümünü ve olanaksızlığını giderek daha kesin şekilde kavıyorlardı. Yürütülecek eyleme eşgüdüm sağlanması amacıyla Şubat 1945'de, Mustafa Barzani ve ayaklanma bölgelerine kaçan yedi subay öncülüğünde Özgürlük Komitesi oluşturuldu. Özgürlük Komitesi, ayaklanma bölgelerinin tümünde taban örgütlerini kurdu. Özgürlük Komitesi, bütün ilerici Kürt örgütleri ve kuvvetlerinin birleştirilmesini, Kürtlerin durumunun dünya kamuoyuna tanıtılmasını, Kürt halkının haklarının savunulması için düzenli bir ordu oluşturulmasını öngören bir eylem programı hazırladı. (150, s. 124). Özgürlük Komitesi, Kürt hareketine destek temin edilme yönünde önemli çalışmalarda bulundu. Bundan az önce kurulan *Şoresş Partisi*, ayaklanmaya tam destek sunacağını ifade etti. *"Hiwa"* örgütü,

10 Şubat 1945 günü Bağdat'ta yapılan konferansında, ayaklanma bölgeleriyle, ilişkilerini güçlendirme, bu bölgelere, faal üyelerinden biri olan Muhammet Kutsi'yi gönderme kararı aldı. (97, s. 426).

Bütün bunlar resmi çevrelerde huzursuzluk yaratıyordu. Ve bu huzursuzluk, o sıralarda İran Kürdistan'ında da demokratik hareket güçlendiği için, daha da artıyordu.

Hamdi Ali Paçacı hükümeti, ikiyüzlü bir politika izliyordu. Bu hükümet bir yandan, sorunun barışçı çözümü için Mustafa Barzani'ye arabulucular gönderirken, diğer yandan Kürt hareketinin zorla bastırılması amacıyla askeri önlemler alıyordu. Mustafa Barzani ve savaş arkadaşları, bunlara uygun savunma önlemleri uyguluyorlardı. Bu doğrultuda somut olarak, ayaklanma bölgesi doğu, batı ve güney olmak üzere üç cepheye ayrıldı. Bunlardan birincisi Mustafa Hoşnav ve Muhammet Kutsi, ikincisini İzzet Aziz ve Abdülhamit Bekir, üçüncüsünü de Süleyman Barzani yönetiyordu.

Mustafa Barzani başkanlığındaki Özgürlük Komitesi, halk kuvvetlerinin seferber edilmesi için enerjik faaliyete girişti. Ama Özgürlük Komitesi ve yöneticilerinin, bütün Kürt bölgelerinden ortak eylemlere geçilmesini sağlamaya yönelik çabalarının pek büyük başarısı olmadı. Korunmakta olan feodal-ataerki ilişkisi kalıntıları, ulusal demokratik harekete karşı çıkan Kürt feodallerin üst zümresinin kuvvetli etkisi, Kürt köylülüğünün oldukça düşük düzeyde bulunan sınıf bilinci, bu çabaları engelliyordu.

Kürt hareketi yöneticilerinin, Kürt sorununa çözüm getirilmesini, bütün Irak halkının demokratik haklarının kazanılması, sorunuyla giderek daha ciddi şekilde bağlaması, bu dönemde, Kürt özerklik hareketinin en önemli yönlerinden biriydi. Somut olarak, Kürt yöneticilerin, Arap halkının desteğini sağlamak amacıyla ona defalarca çağrıda bulunmuş olması, bu eğilimin ifadelerinden biriydi.

Nitekim Kürt hareketi askeri harekâtın başlangıcından önce, Arap toplumuna hitaben bir çağrı yayınladılar. Bu çağrıda şöyle deniyordu: *"Hükümet, gerçeği gizliyor ve aslı olmayan veriler yayıyo. Kürtler daha fazla okul, hastane ve eczane, yeni yollar, fikir özgürlüğü istiyor. Kürdistan'da yoksulluğun ortadan kaldırılmasını istiyor. Hükümet ise, halkın bu isteklerine karşılık olarak, iradesini süngüyle dayatmak için bölgeye ordu gönderiyor!"*. (97, s. 425).

Mustafa Barzani ve savaş arkadaşları, Arap toplumunun ilerici güçlerinin desteğine büyük umutlar bağlıyorlardı. Bundan dolayı söz konusu çağrıda şunlar belirtiliyordu: *"Biz, Arap kardeşlerimizden gurur duyuyor ve öncelikle, gerçeği kavrayan sağduyulu kişilere hitap ediyoruz. Arap kardeşlerimizin, Araplarla Kürtlere, bütün Irak halkına zarar getiren hükümet politikasının zigzaglarını doğru kavramalarını istiyoruz. Arap dostlarımız, aramızda düşmanlık olmadığını bilmek mecburiyetindedir!"*. (97, s. 425). Bu belgenin son kısmında yer alan sözler, Kürt hareketi yöneticilerinin politik olgunluğunu doğruluyordu: *"Aynı ortak sorunlarla karşı karşıya bulunduğumuzu anlamak zorundasınız. Irak, bizim ortak vatanımızdır. Sizler, kederi ve kıvancı bizimle paylaşmak zorundasınız"*.

Kürt liderler bundan başka, Bağdat'taki diplomatik temsilciliklere bir bildiri de gönderdiler. Bildiride Kürt halkının durumu anlatılırken, bir yandan da İngiliz emperyalizminin Kürt sorunu konusundaki ikiyüzlü politikası açığa çıkarıldı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği dönemde, İngiliz-Irak tarafı ile Kürtler arasındaki çelişkiler kesinlikle şiddetlendi. Taraflar, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını değişik bakış açılarından değerlendiriyorlardı. Nitekim Kürtler, İngilizlerin, kendilerine özerklik hakları verme vaatlerine belirli umutlar bağlarken, Irak yönetici çevreleri, İngiltere'nin onayı ve desteğiyle "kuzey sorunu"na silah gücüyle son verme kararına vardı.

Hükümetin bu sorunu zor kullanarak çözüme bağlama niyeti meydana geldi. Temmuz 1945'de Zaho, Amadiye, Akrê ve Rewandız bölgelerine toplam 25 bin kişi olmak üzere, düzenli ordu ve polis mevcudunun yarısından fazlası yığıldı. (140, s. 98).

Hükümet 1945 yılının Ağustos ayı başında Kürtlere karşı askeri harekâta başlama kararı aldı. Bununla birlikte *"hükümetin bölgede ihtiyacı duyulan okulları, hastaneleri ve diğer daireleri kurabilmesi için, Barzan bölgesi işgalinin gerekli olduğu"*. (134, s. 195) şeklinde demagojik bir açıklama da yapıldı.

Mustafa Barzani ve hareketin öteki yöneticileri, hükümet askerlerine karşı direnişin örgütlenmesi çalışmalarıyla birlikte dünya kamuoyunun dikkatlerini Kürdistan'daki olaylara çekmek için bazı adımlarda bulundu. Nitekim Mustafa Barzani, büyük devletlerin

Bağdat büyükelçilerine gönderdiği bildiride şöyle diyordu: *"Sizlere, bu mektubu yazdığım sırada, bu bölge köylerinde kadın ve çocuklar, Irak hükümetinin bombalarından ölüyor. Bundan dolayı sizlerden, burada olagelen ve her halkı kaderini tayin hakkına sahip bulunduğunu buyuran Atlantik Sözleşmesi'ne ters düşen olayları, hükümetlerinize bildir-menizi rica ediyorum. Hükümetleriniz, Irak'taki dikta rejiminin keyfi eylemlerini sürdürmesine müsaade etmemelidir!"* (134, s. 200).

25 bin kişilik ordunun Kürtlere karşı taarruz harekâtını İngiliz General Renton yönetiyordu. Harekâtı birkaç uçak filosu destekliyordu. Hükümet bundan başka, bazı gerici Kürt feodal ile paralı askerlerini (takriben 5 bin kişi) de, Barzani kuvvetlerine karşı kullandı.

Irak ordusu, 7 Ağustos 1945 günü, Güney Kürdistan'ı ikiye bölme ve ayaklanmayı ortadan kaldırma ödevini kolaylaştırma amacıyla Rewandız bölgesine büyük bir taarruz harekâtı başlattı.

Kürt partizan müfrezeleri, hükümet ordusunun teknik araç ve asker sayısı bakımından büyük üstünlüğüne rağmen, Irak birliklerine zaman zaman ciddi darbeler indirdiler. Eylül ayı başlarında kanlı çarpışmalar oldu. Akra ve Revandiz yönünden ilerleyen hükümet askerleri önemli kayıplara uğratıldı, dağlık bölgelerden püskürttül-düler. Mevzilerini pekiştiren Barzani, Erbil'e doğru saldırıya geçme hazırlığına başladı. Irak askeri birlikleri kritik bir duruma düştüler.

Ayaklanmacıların ilk başarıları, ayaklanma taraftarları sayısının artmasına neden oldu. Bu dönemde, ayaklanmacıların, Kürt hareketinin amaçlarını açıklama çabalarının da büyük önemi vardı. Kürt hareketi temsilcileri, bütün Irak halkını Kral rejimi ve onun himayecisi İngiliz emperyalistlerine karşı ortak mücadeleye çağırın bildiri ve beyannameler yayınlamaya devam ettiler. Bu bildirilerden birinde şöyle deniyordu: *"Biz Arapların haklarını, onların emperyalizmin boyunduruğundan kurtulma, gerçek bağımsızlığa ulaşma mücadelesi-ni biliyor ve ona saygı gösteriyoruz. Biz Kürtler, gericiliğin, dikta rejiminin ve emperyalizmin yıkılması uğrunda, Arap halkıyla birlik içinde omuz omuza savaşmak mecburiyetindeyiz!"* (80, s. 33'ten alıntı). Ayaklanmacılar, İngiliz makamlarına ülkenin iç işlerine ve Kürtlerin hükümete çatışmasına karışmamaları çağrısında bulundu. Ama bu, İngiliz askerlerinin harekete geçmesini durduramadı.

Ayaklanmanın tehlikeli nitelik kazandığına kanaat getiren ve

ayaklanmacıların Kerkük'e yaklaştığını anlayan İngiliz makamları, kesin eylemlere geçtiler. Irak yöneticileri, çok sayıda insanın ölümü pahasına, 28 Eylül 1945 günü, ayaklanmacılar tarafından kuşatılmış bulunan askeri birlikleri kurtarmayı başardı. İngiliz hava kuvvetleri, '20'li ve '30'lu yıllarda olduğu gibi, Kürt ayaklanmacılara ve savunmasız Kürt kent ve köylerine karşı barbarca eylemlere giriştiler. Irak Savunma Bakanı'nın bir açıklamasına göre, İngiliz hükümeti, Irak'a 31 askeri uçak "hediye" etmişti. Longrigg, İngiliz-İrak silahlı kuvvetlerinin Kürtlere karşı harekâtı konusunda şunları yazdı:

"Ordu, ayaklanma bölgesine doğru üç koldan ilerledi. Hava kuvvetleri ise ayaklanmacıları, taraftarlarını ve mülklerini bombaladı". (186, s. 327). 50'nin üstünde Kürt yerleşim yeri yıkıldı ve yerle bir edildi. (24, f. 4459, öp. I, hr. 4118, I. 65). İngiliz askeri pilotları, uçaklarından masum yaşlı, kadın ve çocukları makineli tüfek ateşine tuttular. (140, s. 99). Ayaklanmacıların bir temsilcisinin Beyrut'ta Barzani adına yayınladığı bildiride şöyle diyordu: *"Irak ordusu Kürt köylerinin, masum kadın, çocuk ve yaşlıların imhasında ağır topları ve hava kuvvetlerini kullanıyor".* (24, f. 4459, öp. I, hr. 4178, I. 66).

Irak Komünist Partisi bu dönem içinde, Kürt hareketinin savunulması için enerjik faaliyetlerde bulundu. Irak Komünist Partisi, hükümet makamlarının zorbalık ve tahakkümü koşullarında, iç gericilik ve emperyalizme karşı mücadelede Arap ve Kürt halklarının çıkarlarının ortak olduğu görüşünü savunuyor ve yayıyordu. Irak Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Kürdistan'daki olaylar dolayısıyla yayınladığı bildiride şöyle deniyordu: *"Son dönemde Barzani'ye karşı seferlerde ifade bulan, emperyalizmin oyunları gayet geniştir. Bu oyunlar, Irak ve İran'ın Kürt bölgelerini kapsıyor. İngiliz sömürgeciler, İran hükümetini İran Kürtlerine karşı, Irak hükümetini ise Irak Kürtlerine karşı kendi emperyalist egemenliğini pekiştirmek için kışkırtıyor".* (269, 20. 02. 1959). Irak Komünist Partisi, Kürdistan'daki askeri harekâtın derhal durdurulması ve bütün Irak halkına demokratik haklar sağlanması çağrısında bulundu.

Irak'ta halk aleyhtarı Kral rejimi, *"Kürt tehlikesi odağının"* ortadan kaldırılmasında çıkarı olan kimi komşu ülkeleri, Kürt ulusal demokratik hareketine karşı savaşa sürüklemek için çaba harcadı. Böylece, Kral Naibinin, Eylül ayı ortalarında yaptığı Türkiye ziyareti sonucunda,

Ankara hükümeti, güney sınırını kapattı, bununla birlikte Irak ve İran sınırlarına önemli miktarda asker yığdı. (24, f. 4459, öp. 3, hr. 1476, 1. 17).

Irak askerlerince girişilen eylemlerin önemli sonuçlar getirmediği dağlık bölgelerde, gerici Kürt feodallerin paralı asker müfrezeleri ayaklanmacılara karşı başlıca güç durumuna geldiler/getirildiler.

25 Eylül 1945 günü, Barzan kentinin 24 kilometre ötesinde çözücü ve kanlı bir çarpışma oldu. Ayaklanmacılar, bu çarpışma sonucunda kuşatmayı yararak, geri çekildiler. *"Hükümet kuvvetleri, 1945 yılının Ekim ayı başlarında Bile, Geliyê Balan'da, Arkuş ve Zibar yakınında birçok başka bölgeyi ele geçirmeyi başardı. 6. Ekim günü Bağdat'ta, Barzan'ın ele geçirildiği resmen açıklandı".* (97, s. 446).

A. Fedçenko bununla ilgili olarak şöyle yazıyor: *"Askeri harekâta İngiliz hava kuvvetlerinin faal şekilde katılması, Türkiye hükümetinin, Türk-Irak sınırını kapatması, Irak askerlerinin sayısı ve silahları bakımından büyük üstünlüğü ve nihayet Irak İçişleri Bakanı Mustafa Ali-Umari'nin, birçok Kürt aşiret reisini satın alarak ayaklanmacılara karşı kullanması, bütün bunlar, mücadelenin sonucunu önceden belirlemiş oldu."* (140, s. 100).

Neticede öyle bir durum oluştu ki, hükümet askerleri ve paralı müfrezeleriyle bundan öte çatışmaya girmek anlamsız olacak ve büyük kayıplara yol açacaktı. Bundan ötürü Mustafa Barzani, olanaklı olan tek karara, o sıralarda İran Kürtleri ulusal kurtuluş mücadelesinin geniş boyutlar kazanmış bulunduğu İran Kürdistan'ına doğru çekilmek kararına vardı. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılar da dâhil 10 bin dolayında Kürt, ağır koşullar içinde Irak-İran sınırına doğru çekildi. Yolda, birkaç bin insan açlık ve soğuktan öldüğü bu ulusal ayaklanmasının başarısızlığı şu nedenlerden kaynaklandı:

a) Geniş boyutlar almasına rağmen, ayaklanma, genel Kürt ayaklanması niteliği kazanamadı. Ayaklanmaya, Güney Kürdistan'ının bütün bölgeleri katılmadı,

b) Hem Irak Komünist Partisi'nin, hem de ayaklanma yöneticilerinin ortak mücadeleyi kral rejimine ve onun İngiliz himayecileri ne karşı yöneltme çabalarına karşın, Arap halk kitlelerinin mücadelesi ile ayaklanan Kürtler arasındaki bağlantı zayıftı. Bu durum hükümete bütün dikkatini Kürt ayaklanmasını ortadan kaldırmaya yöneltme olanağını yarattı,

c) Hükümet, gerici Kürt feodallerini satın almayı ve bunları, ayaklanmacılara karşı savaşa sürüklemeyi başardı. Bu bağlamda, Kürt köylülerin sınıfsal ve ulusal özbinç düzeyinin henüz düşük

bulunmasının belirli rol oynadığı kuşkusuzdur. Bu durum, feodal aşiret reislerine, köylüleri sık sık kendi kötü amaçları için kullanma olanağı yaratıyordu.

ç) Hareketin bastırılmasında kuşkusuz, İngiliz-İrak silahlı kuvvetlerinin kıyaslanamayacak ölçüde, askeri üstünlükte bulunması da önemli rol oynadı.

Ayaklanma ortadan kaldırıldı, ama Kürdistan'daki durum bundan sonra da gergin kalmaya devam etti. Ayrı ayrı yerlerde hala, Kürtlerle hükümetin silahlı kuvvetleri arasında çarpışmalar oluyordu. 1946 yılının Nisan ayında Barzan bölgesinde böyle bir çarpışma oldu. Hükümet daha sonra, düzeninin korunması için Erbil'e, aynı zamanda Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerine 2 bin kişilik bir müfreze gönderdi. (24, f. 4459, öp. 3, hr. 1630, 1. 31).

İrak hükümeti, Kürdistan'da yeni hareketlerin başgöstermemesi için önlemler aldı. Bizzat Başbakan, "*düzenin geri getirilmesi*" için Kürt bölgelerine teftiş gezisine çıktı. Başbakan, Kürdistan'da okul ve hastane sayısını arttırma vaadinde bulundu. (186, s. 237). Ama bütün bunlar aslında, hükümetin, Kürt ulusal ilerici güçlerini gaddarca ezme niyetlerini gizleyen bir taktikten ibaret idi. Erbil'de kurulan askeri mahkeme, ayaklanmaya katılanlara karşı acımasızca kararlar aldı. Mustafa Barzani, Şeyh Ahmet Barzani, Irak ordusundan yedi subay ve başkaları olmak üzere 35 kişiye gıyabi idam cezaları kesildi, 80 kişi değişik süreli hapis cezasına çarptırıldılar. (186, s. 237).

Kürdistan'da bütün ilerici örgütlerin faaliyeti yasaklandı. Üniversite öğrencilerinde, işçi ve doktorlarda, Kürt hareketine katılanlara sempati besledikleri konusunda en ufak bir kuşku belirmesi halinde, yönetsel ve cezai sorumluluk aranmaya başlandı.

Ayaklanmaya etkince katılmış olan Irak ordusunun birkaç eski subayı, asılarak idam cezasına çarptırıldılar. Öz halkının kurtuluş davasına fedakârca bağlı bulunan Kürt subayları emsalsiz metanet ve yiğitlik örneği verdiler. Ayaklanmaya faal olarak katılan Yüzbaşı Mustafa Hoşnav, asılmak üzere darağacına götürülürken gururla şöyle haykırdı:

"Cellâtlar, efendilerinize söyleyin ki, benim kanımın öcü alınacaktır! Ben, sizin gücünüze inanmıyorum. Adımın yurttaşlarım tarafından unutulmayacağı ve yaşamını, Kürdistan'ın yüceliği ve mutluluğuna adayanlar arasında yer alacağı bilinciyle ölmekten gurur duyuyorum". (306, 19. 06. 1930). Binbaşı İzzet Abdülaziz ise idam sehpasında şöyle dedi: "Özgürlük ağacı, benim ve arkadaşlarımın kanıyla sulandı. Özgürlük ağacının yakında çiçek açacağı ve vatana özgürlük ve mutluluk getireceği umudundayım! Emperyalistlere ve onların aşağılık uşaklarına ölüm!". (306, 19. 06. 1960). Yüzbaşı Hayrullah Abdülkerim ve Teğmen Mahmut Kutsi de, idam sehpasına yiğitçe ve gururla çıktılar.

Kürt yurtseverler, idam kararının infazında birkaç saat önce, kendi halklarına hitaben şu mektubu yazdılar:

"Değerli Kürt kardeşlerimiz!

Bu mektubu, idam kararının bize açıklanmasından bir saat sonra yazıyoruz. Kardeşler! Bu mektubu sizlere yazdıktan sonra, emperyalizmin esareti altında dermansız kılınan hayatımız 14 saat daha sürecektir. Bundan sonra cellâtların ipi boğazımızı sıkacak.

Kardeşler! Biz, mücadele yürüten halkımız önünde kutsal görevimizi fedakârca yerine getirmiş olmanın bilinciyle sınırsız kıvanç ve gurur duyuyoruz.

Sizleri, birlik ve beraberlik içinde olmaya, saflarınızı güçlendirmeye ve ülkemizi esaret altında tutan emperyalizme karşı yiğitçe, özveriyle mücadele yürütmeye çağırıyoruz. Sizler ancak böylece, emperyalizmin kaskacında çile çeken bütün halkları ve milliyetleri kurtarabileceksiniz!

Kardeşler! Cehalet, bizim can düşmanımızdır. Olanca gücünüzle cehalete karşı mücadele verin! Bizim acılı ölümümüz, Kürt ulusunun kurtuluşu uğrunda mücadelenin devam ettiğinin en iyi kanıtıdır.

Sizler, onurunuz ve vatan uğrunda mücadele yürütmeye mecbursunuz. Halkımızın kurtuluşu kaçınılmazdır!

Kardeşler! Darağaçları bile bizim nihai zafere olan inancımızı sarsabilecek durumda değildir.

Özgürlük mücahitleri olan bizler, öz halkımızın kurtuluşu uğrunda güç ve enerjimizi esirgemedik. Burada, darağaçları önünde bulunmamız, bunun en yalın kanıtıdır!

Birliğe doğru, özgürlüğe doğru, ileri!

Yaşasın Kürtler, Yaşasın Kürdistan!". (306, 19. 06. 1960).

Irak hükümeti, Kürtlerin bu ayaklanmasını bastırmış olmayı, kendisi için büyük bir zafer sayıyordu. Naip Abudullah, özel bir kararla orduyu kutladı. Ayaklanmanın bastırılmasına katılan, bazı hain Kürt feodalleri, bir Kürt şairi tarafından haklı olarak "*yüzkarası nişanı*" şeklinde nitelenen "*Rafideyn*" nişanıyla ödüllendirildiler. (97, 8. 447).

Barzan Ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Irak hükümetince uygulanan Kürt aleyhtarı bütün girişimler, daha önceleri olduğu gibi, yine İngiliz makamlarının katılımı ya da onayı ile gerçekleştirildi. Beyrut'ta yayınlanan "*Leş Balkans et le nıoyan Orient*" dergisi, İngiltere ve diğer Batı devletlerinin Kürt aleyhtarı girişimler konusundaki tutumlarına değinirken şöyle yazdı: "*Batılı devletler, Ankara, Bağdat ve Tahran'ın despotik rejimlerinin Kürtlere karşı savaşta uyguladığı bütün girişimleri destekliyorlar*". (240, 1955, No:4-5, s. 10).

Kürt ayaklanmasının bozguna uğratılması, ülkede bütün demokratik harekete indirilen büyük bir darbe oldu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra gericiliğin taşkınlıkları başladı.

Ayaklanmaya katılan veya ona sempati duyan köylüler, kavuşturma hedefi durumuna getirildiler. Köylüler çoğu hallerde, zaten pek büyük olmayan topraklarından ve hatta ineklerinden bile yoksun bırakılıyorlardı. Nitekim "*Hetav*" dergisinin belirttiğine göre, Zebari aşiretinden Ahmet Ağa adında biri, Temmuz 1958 Devrimi'ne kadar, ayaklanmaya katılmış köylüleri zorla çalıştırdı, kimi hallerde onları kuru ot, odun vb. taşımada günler boyunca parasız çalışmaya zorladı. Hükümet, ayaklanma bölgesinde, özellikle Amadiye'de tütün üretimine uzun bir süre müsaade etmedi.

1943-45 yılları döneminde patlak veren ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlanmış olmasına rağmen, bunlar, Kürtlerin öz bilinç düzeyinin yükselmesinde büyük rol oynadı. Ayaklanma yöneticileri tarafından ortaya sürülen emperyalizme ve iç gericiliğe karşı ortak mücadele belgileri, gerek Araplar, gerekse Kürtler arasında giderek daha büyük yaygınlık kazandı.

Kürt ulusal kurtuluş etkinliklerine yol açan nedenler olduğu gibi kalmaya devam etti. Kürdistan'da huzursuz durumun, daha sonraki dönemde de korunmasının izahı bundaydı.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti (Aralık 1945 - Ekim 1946)

Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulması, İran'da Kürt hareketinin daha önceki bütün gelişmesince belirlenmişti. Mahabad Cumhuriyeti, Kürt hareketi evriminin belirli aşamasının son evresi oldu. Genelde Ortadoğu'da ve somutta İran'da, Savaş sonrası durum da buna yardımcı oldu.

SSCB'nin, Mayıs 1945'de faşist Almanya'ya karşı kazandığı zafer, ardıcıl barışsever politikası ve doğunun sömürge ve yarı-sömürge bağımlılığından kurtulmakta olan halklarına tasvipkarca yaklaşması, II. Dünya Savaşı yıllarında politik etkinlikleri gözle görülür şekilde artmış olan bölge halklarının ilerici ve demokratik görüşlü kesimlerinde olumlu yankı buldu. İran'daki demokratik güçler, gerek yerel, gerekse ülkeyi politik ve ekonomik esaret altına alma uğrunda çaba harcayan uluslararası gericiliğe karşı etkin mücadele yürüttüler. Bu yıllarda İran Azerbaycan'ı ve Kürdistan'da demokratik hareket büyüme kaydetti.

Kürt hareketinde, İkinci Dünya Savaşı döneminde aşiretlerde etkilerini korumaya çabalayan ve bu amaçla kendi aşiretleri arasında ulusal eğilimleri ve hükümet aleyhtarı görüşleri destekleyen Kürt feodalleri ve soy-aşiret reislerinin dağınık grupları ön planda yer alıyorlardı. Bunlar, belirtilen eğilim ve görüşleri kendi hesapları için kullanarak, İran hükümet çevrelerinde, saygınlıklarını korumaya gayret gösteriyorlardı. Ama Kürt feodallerin ve onlara bağlı örgütlerin tam da bu kesimi, yabancı istihbarat kuruluşlarınca kolay satın alınabiliyor ve kullanılıyorlardı. İran'da Dr. İsmail Ardelan tarafından yönetilen ve Tahran'da "*Kohestan*" dergisini yayımlayan grup, bu türden örgütler arasında yer alıyordu. (131, s. 162). Benzer grupların belirgin özelliği şuydu ki, bunlar gericiliğe açıkça yardım ediyor ve kendi egemenliklerinde bulunan aşiretlerde her türlü ilerici eğilim belirtisine karşı savaşa faal olarak katılıyorlardı.

Kürt ulusal demokratik hareketinin sol kanadında. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan Kürt demokratik politik örgütleri bulunuyordu.

'40'lı yılların eşiğinde, İran'daki Kürt ulusal hareketi, Şah Rıza yönetiminin Kürtlere karşı acımasız politika koşullarında gelişti. İkinci Dünya Savaşı döneminde ve ülkedeki toplumsal yaşamın göreceli olarak

demokratikleştiği, savaşın bitiminden hemen sonra gelen dönemde, İran Kürdistan'ında Kürtlerin özerklik hareketi atılım kazandı. Bu harekete, burjuva ve küçük burjuva katmanlarından gelen ve Kürtlerin mevcut olan soy-aşiret örgütü biçimlerinin, kendi çıkarlarını ve büyümekte olan Kürt hareketinin yönetimini yeterli ölçüde sağlayamayacağı görüşünde olan, Mahabad'ın bazı toplumsal çevreleri en etkin şekilde katıldılar. Bundan başka, sayıca henüz pek büyük olmayan Mahabad işçileri grubunda Kürt hareketinde önemli rol oynamaya başladı. 1942 yılı sonlarında İran Kürdistan'ında İran Halk Partisi (Tudeh) saflarında Komite yöneticisi olan Mahabadlı zanaatçı Abdurrahim Zabihi'nin girişimi üzerine, "*Jiyanewey Kürdistan*" (Kürdistan'ın Yaşamı) adıyla yeni bir örgütlemenin kuruluş toplantısı yapıldı. Toplantıda, yeni örgütün programı kabul edildi. Bu programa göre, Kürt halkının kendi ulusal hakları uğrındaki mücadelesi, o dönemde mevcut devlet kuruluşu çerçevesinde kalacaktı. "*Jiyanewey Kürdistan*" partisinin programında "*Bileşik Kürdistan*" sorunu ikinci plana bırakıldı. Programda, Kürtlerin bir devlet çatısı altında birleştirilmesine, İran, Irak ve Türkiye'de özerk Kürt bölgeleri kurma istemlerinin gerçekleştirilmesinden ve bunlardan toplumsal yaşamın demokratikleştirilmesinden sonra gidilmesi öngörülmekteydi. (131, s. 40).

Komiteleri, İran Kürdistan'ının bütün bölgelerinde faaliyet yürüten "*Jiyanewey Kürdistan*" örgütü, 1944 yılının yaz mevsimine doğru yığınsal bir örgüte dönüşmeye başladı. Bu parti Mahabad'ta "*Niştiman*" (Vatan) dergisini yayınladı. İngiliz ajanlarıyla işbirliği yapan İran gericiliği, "*Jiyanewey Kürdistan*" partisinin İran Kürdistan'ının orta ve güney kesimlerinde faaliyetlerini etkinleştirmesine, Kürt ulusal hareketine yönelik zorbalıkları yoğunlaştırmakla karşılık verdi. İran gericiliği, bunun sonucunda örgütün yönetim çevreleri arasında nifak tohumları saçmayı başardı ve parti 1945 yılının ikinci yarısında fiilen dağıldı. Ama ilerici görüşlü Kürtler, bir Kürt ulusal politik örgütü kurma umutlarını yitirmediler.

Komşu İran Azerbaycan'ında gelişen ve Kürtlerden bir bölümünün de katıldığı ulusal demokratik hareketin etkisiyle, 1945 yılının sonlarında Mahabad'ta İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi kuruldu. Bu partinin örgütçüsü ve yöneticisi, o zamana kadar Mahabad'ta Belediye Bakanı görevinde bulunan, aynı zamanda Mahabad ve komşu Kürt aşiretlerinin veraset kadısı da olan, Kadı

Muhammed oldu. (150, s. 71).

Kadı Muhammet, ardıcı! demokratizm yoluna birden koyulmadı. Dünya görüşünde, Kürt halkının ulusal kurtuluşu uğrunda mücadele yürütme gerekliliğinin bilincine varmasına bağlı olarak kendisinde birçok defa dönüşüm oldu. Veraset Kadısı komuna sahip bulunması, Mahabad sakinlerinin, onun kişiliğine derin saygı duymalarına neden oluyordu. Üstelik Kadı Muhammed, öğretim görmüş akıllı bir kişiydi. *"Dini çalışmaları ise, ekonomik, politik ve sosyal ilişkilere ilerici açılardan bakmasına bir engel değildi"*(171, s. 31).

Kadı Muhammet'in düşüncelerine göre, İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi, kuzeybatı İran'da Kürtlerin bütün ilerici ve demokratik güçlerini kendi içinde birleştirmeli, İran gericiliğine ve uluslararası gericiliğe karşı mücadele yürütmeli, aynı zamanda uluslararası ilerici demokratik güçleri desteklemeliydi. (171, s. 31.).

Aralık 1945'de Mahabad'ta İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi'nin programı yayınlandı. Program *"yasal hak, adalet, uygarlık"* ilkesi temeline dayandırıldı. İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi'nin programına göre, partinin temel amacı, yüzyıllardan beri Kürt halkının yaşadığı ve çalıştığı bölge ve illerde özerk bir yönetimin kurulup örgütlenmesi yoluyla İran devleti sınırları içinde kendi haklarını kazanmaktı. Programda belirtildiğine göre, *"Kürdistan'ın bölgelere ayrılmaması için, her şey burada yaşayan halkın çıkarlarıyla tam uyum içinde olmalıdır. Halklar, aşiretler ve dini mezhepler, herhangi bir sınırlandırma yapılmadan ve mevcutlarına bakılmaksızın, Halk Meclisine mebus seçme hakkına sahiptir"*. (45, s. 1).

Kürt halkının kendi işlerini kendisi yönetmesi ve İran sınırları içinde özerklik hakkından yararlanması; öğretim sisteminin Kürtçe olarak yapılması, yönetim organlarına katılacak Kürdistan bölgeleri temsilcilerinin ülkenin anayasası temelinde seçilmesi, bu arada Kürtlerin, ülkenin devlet organları ve dairelerinin çalışmalarına katılması; toprak sorununa çözüm getirilmesi; Güney Azerbaycan halkı ve Azerbaycan'da yaşayan diğer ulusal azınlıklarla birlik, dayanışma ve kardeşlik ilişkileri kurulması; tarım, ticaret ve kültürün gelişme koşullarının iyileştirilmesi; Kürdistan ekonomisinin, bu bölgenin doğal kaynaklarından yararlanma temelinde geliştirilmesi; yaşam düzeyinin ve sosyal koşulların iyileştirilmesi; İran'ın bütün haklarına

siyasi faaliyet özgürlüğü sağlama özlemlerinin karşılanması istemleri, vs. programın önemli yönlerini oluştuyordu. (43, s. 10).

Programı hazırlayanlar, Kürt halkının bütün katmanlarını partiye azami ölçüde kazanma amacından hareketle "*sivri söylemleri*" düzeltme denemesinde bulundular. Programın işçi sorununa ilişkin hükmünün, genel göstermelik niteliği vardı. Programda, İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi'nin soy-aşiret yapısına ve Kürt reislerin iktidarına, dünyevi ve dini feodallere, aynı zamanda Kürdistan ekonomik ve toplumsal yaşamına feodalizmin ve feodalizm öncesi kalıntılara yaklaşımının ne olduğu belirtilmedi. Bütün bunlar İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi'nin, yalnız ilerici unsurlar yararına değil, fakat bütünüyle ve genelde etkinleşmekte olan Kürt milliyetçi grubu yararına hızla "*kabarmasına*" yardımcı oldu. İran Kürdistan'ı Demokratik Partisine birçok Kürt aşiret reisi katıldı. Aradan çok geçmeden Mahabad ve Kürdistan'ın diğer kentlerinden Kürt burjuvazisi arasından ve soy-aşiret reislerinin üst zümresinden gelen kişiler, partinin merkez ve yerel organlarında faal eylemciler oldular. Bu kişiler soylular, aşiret reisleri, ünlü tüccarlar partide, bundan sonra ise Mahabad Cumhuriyeti hükümetinde de öncülük rolünü ellerine aldılar.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin birçok üyesinin önerisi üzerine Doğu Kurdistan'da daha sonra "Mahabad Kürt Cumhuriyeti" adını alan bir "*özgür bölge*" kurma kararına varıldı. Burada şunu belirtelim ki, İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi'nin, esasen, İran Kürdistan'ında iktidarı ele geçirmek için mücadele yürütmesi gerekmedi. Çünkü burada yönetim, artık birkaç yıldan beri, fiilen Kürtlere aitti. Kürtlerin yaşadığı bölgelerin, bağlaşıklık askerlerince alınmamış tarafsız kuzeybatı kesimlerinde, Kürtlerin İran memurları, yönetim organları ve jandarmasının faaliyetini felce uğratan, yerel özyönetim organları kendiliğinden ortaya çıktı. İran ordusu ye yönetim aygıtı, ardında silah ve cephanelerini bırakarak kaçtı. İran makamları kendi güçlerine dayanarak silahlı Kürtlerle başa çıkmayı ve bu bölgelerde İran yönetimini yenilemeyi başaramadılar. Neticede kuzeybatı İran'ın Kürt bölgelerinde yönetim, uygulamada halkın eline geçti. (182, s. 50).

Yabancı basın daha Kasım 1945'de şunu bildiriyordu: "*İran'da, yakın zamanda genel bir ayaklanmanın merkezi olabilecek, bağımsız*

bir Kürt bölgesi mevcuttur. Bu bölge, Urmiye Gölü'nün güneyinde, diğer adı Mahabad olan Savucbulak'ta bulunuyor. İngiliz bölgesi, güneyde, Sakkez'de sona eriyor; Sovyet askerleri ise kuzeye yerleşmiştir. Burada, bu 'sahipsiz toprakların' dağlarında, İranlı asiler, geçen ay, İngiliz hava kuvvetlerinin yardımıyla Irak'tan kovulan reis Molla Mustafa öncülüğünde bir araya geldiler. ". (298, 29. 011. 1945).

24 Ocak 1946 günü, Mahabad'ta düzenlenen ve İran Kürdistan'ının bütün bölgelerinden heyetlerin katıldığı yığmsal bir mitingle, Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi. Özerk Kürt Cumhuriyeti sınırları içine, merkezleri Mahabad, Uşnu, Miandoab, Serdeşt, Bane, Sakkez ve Senendeç olan bölgeler girdi.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi lideri Kadı Muhammet, Mahabad Cumhuriyeti hükümetinin başkanı oldu. Yeni hükümet bütünüyle, İran'ın Kürt bölgelerinde kendini tek yönetici parti ilan etmiş olan İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi yöneticilerinden ibaretti. Parlamento henüz seçilmemiş olduğu için, yasalar Cumhurbaşkanı adına çıkarılmaya başlandı. (171, s. 33-35).

Mahabad Cumhuriyeti'nin hükümeti 13 bakandan ibaretti: Hacı Baba Şeyh / *"Kürdistan'ın Halk Başkanı"* (Başbakan ve Bakanlar Kurulu Başkanı), Muhammet Hüseyin Saif (Seyfi) / Kadı Muhamed'in yani Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Eğitim Bakanı, Sayit Muhammet Eyüban / Sağlık Bakanı, Abdülrahman İlhanizade / Dışişleri Bakanı, İsmail İlhanizade / Ulaşım Bakanı, Mirza Ahmedî İlahî / Ekonomi Bakanı, Mahmut Valizade / Tarım Bakanı, Halil Hosravi / Çalışma Bakanı, Mirza Halil Hosravi / Haberleşme Bakanı, Hacı Mustafa Daufi / Ticaret Bakanı, Mirza Gani Hosravi / İçişleri Bakanı ve Molla Hüseyin Mecdi / Adliye Bakanı. (171, ek. 4).

Hükümette esas yer ve yöneticilik rolü, İlhanizade sülalesinden yerli Kürt feodalleri ile soy-aşiret reislerine ve tüccar Hosravi gibi Kürt burjuvazisi temsilcilerine aitti. Mahabad Cumhuriyeti hükümeti bu oluşumuyla çalışmalarına, kültür alanında değişiklikler gerçekleştirmekle başladı. Her şeyden önce İran Kürdistan'ında bütün yaşam Kürtçe temeline oturtuldu. Bu ödevlerin gerçekleştirilmesi için, gerekli girişimler sistemini hazırlayan özel bir komisyon oluşturuldu.

Somut olarak okullarda öğretim dalında bir reform tasarısı hazırlandı. Bu reform tasarısında 6 ila 14 yaşındaki bütün çocuklarını

zorunlu ilköğretim kapsamına alınması, bununla birlikte özel okul reformları yapılması öngörüldü. Bundan başka yaşlı halk arasında okuma-yazma bilmezliğin ortadan kaldırılması için, okullarda Kürtçe özel gece kurslarının düzenlenmesi tasarlandı. Okullarda bütün dersler Kürtçe olarak okutulmaya başlandı. (273, 1964, No: 29, s. 177-178).

Kürt yöneticiler, toplumsal ve politik konularda Kürtçe kitaplar yayınlamaya başladılar. Mahabad Basımevi'nde, Kürt hükümetinin ve İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin basın organı "*Kürdistan*" gazetesi düzenli şekilde basılmaya başlandı. Bu gazetenin sayfalarında Mahabad Cumhuriyeti'nin iç yaşamı olduğu gibi, İran'daki politik durum ve genelde uluslararası durum da geniş bir biçimde yansıtılıyordu.

Bundan başka aylık süreli "*Hawar*" ve "*Agir*" dergileri, kadınlar için "*Helale*" gazetesi de çıkmaya başladı, çocuklar için yeni ders kitapları basıma hazırlandı.

Kürt aydınlarının, özellikle edebiyat ve sanat alanındaki çalışmaları etkinleşti. Kürt yazarların edebiyat yaratıcılığı bunun kanıtıdır. Mahabad, Kürtçe Kurmancı ve Sorani (Sorani, Mukriyani) lehçesinde, edebiyat yapıtları basımının merkezi oldu. 1942-1946 yılları döneminde Kürt yazarların yapıtları ve dünya klasiklerinden yapılan çevriler yayınlandı.

Yaratıcılığının niteliği bakımından Sovyet Orta Asya ve Kafkaslarötesi halk âşıklarına yakın olan, eski Kürt halk ozanları enstitüsünün yenilenmesi, bu doğrultudaki en ilginç girişimlerden biriydi. Ozanlar, halk yaratıcılığı yapıtlarından yararlanarak, halk toplantılarında, şenliklerinde vb. sundukları yapıtlarında güncel konuları işlediler. Şiir derlemesi 1945 yılında yayınlanan halk ozanı Hejar, özellikle ünlü bir ozandı.

Bunlarla birlikte halk operası yaratma denemesi de ilginç bir girişimdi. Bir grup amatör sanatçı Mart 1945'de Mahabad'ta, "*Vatan*" operasının temsilini (bu opera yapısında zincire vurulmuş Vatan, bir evladı tarafından kurtarılır) gerçekleştirdi. Çok büyük bir başarı kayıt eden bu temsil "*biçimi ve etki bakımından emsalsizdi*". (72, s. 220).

Kürt kadınları bu dönemde, İran Kürdistan'ının sosyal ve politik yaşamında ilk kez faal rol oynamaya başladılar. Kürt kadınlarının ileri-ci kesimi, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin kadın kollarının

faaliyetine katıldılar. Gençler, Partilerinin gençlik şubeleri saflarında birleşmeye başladılar. (171, s. 102).

Kültür alanındaki büyük girişimlerle birlikte Mahabad kentinde ve Mahabad Cumhuriyeti'nin öteki kentlerinde Kürt ulusal muhafız ordusunun düzenli birliklerinin oluşturulması yolunda önemli adımlar atıldı. Tek tip askeri yapı, silah ve ekipmanla donatılan bu birlikler, daha sonraları demokratik Kürt ordusu birliklerinin yaratılmasının temeli oldu.

Kürt hükümeti, mali araçların toplanması için de ciddi önlemler aldı. Hükümet somut olarak, 1943 -1945 yılları döneminde alınmayan vergilerin toplanması için enerjik önlemler aldı. Bu yapılırken, vergi mükelleflerine, hazineye gelir vergilerini iki-üç defada ödeme olanağı sağlandı.

Bundan başka tütün, şeker, küçükbaş hayvan, ayrıca başka tarım ürünleri satımından da önemli miktarda gelir elde edildi.

Kürt hükümeti toprak reformu yapmayı başaramadı. Gerçi, bölgeden kaçan toprak ağalarının toprakları Kürt köylüleri ve 1945 yılı ayaklanmasından sonra Güney Kürdistan'dan gelen göçmen Kürtler arasında paylaştırıldı. Ama bu önlemler, geniş boyutlar kazanamadı.

1946 yılının Nisan ayı ortalarında, Kürtler ile Azeriler arasında tartışmalı birçok sınır sorununun düzenlenmesi ve Mahabad Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması yolunda adımlar atıldı. Bu amaçla, Kadı Muhammed başkanlığında bir heyet ile Tebriz'i ziyaret etti.. Yürütülen görüşmeler sonucunda Azerilerle Kürtler arasında 3 Mayıs 1946 günü bir anlaşma imzalandı. Anlaşma şu hususları içeriyordu:

1. İki tarafın topraklarından her birine, tarafların her birinin temsilcileri gönderilecek.
2. Kürtlerin çoğunlukla olduğu Azerbaycan topraklarında, Kürt yönetimi temsilcileri, Azerilerin çoğunlukta olduğu Kürt topraklarında ise Azeriler arasında temsilciler bulunduracak.
3. İki hükümet, ekonomik sorunlarla uğraşacak olan bir "*Birleşik Ekonomi Komitesi*" oluşturacak.
4. Gerekli olduğu zaman karşılıklı askeri yardım yapılacak.
5. İran hükümetiyle her türlü görüşmeler, iki hükümetin onayı alındıktan sonra yürütülecek.

6. Azerbaycan hükümeti, kendi topraklarında yaşayan Kürtler için eğitim alanında girişimler örgütlemek amacıyla gerekli olan önlemleri almayı üstlendi. Kürt hükümeti de kendi tarafından, İran Kürdistan topraklarında yaşayan Azerbaycanlılar için aynı girişimleri gerçekleştirme vaadinde bulundu.

7. İki halk arasında tarih içinde yerleşmiş olan dostluk ve işbirliği ilişkilerini bozma denemesinde bulunan ya da onların ulusal birliğine el uzatan, kim olursa olsun, iki halk tarafından cezalandırılacaktır.

Bununla birlikte iki hükümet, cumhuriyetlerinin içyapı sorunları konusunda değişik açıdan görüşler ifade ettiler.

Nitekim Azerbaycan'da geniş ekonomik ve sosyal reformlar gerçekleştirilmesi öngörülürken, Kürdistan'da, sosyal ilişkilerde köklü değişiklikler yapılmadan ulusal birlik sorunu gündemde bulunuyordu.

İki Cumhuriyet arasında sınırın belirlenmesi sorunu çözüme bağlanamadı. Merkezi İran hükümeti bu koşullarda toprak sınırlarının belirlenmemiş olmasından kaynaklanan tartışmayı şiddetlendirme yoluyla, Kürtler ile Azerbaycanlılar arasında görüş ayrılıkları yaratma uğrunda çaba harcıyordu. (171, s. 41-42).

Ama İran Azerbeycanı ve Kürdistan'ının demokratik hükümetleri arasında, karmaşık etnografik durumundan kaynaklanan sınır anlaşmazlıkları ortaya çıkmasına rağmen, henüz yeterli ölçüde karşılıklı sıkı dostluk ilişkileri vardır.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti yöneticileri, yalnız Azerbaycanlı demokratlarla değil, aynı zamanda İran Halk Partisi (Tudeh) gibi başka genel İran ilerici siyasi örgütleriyle de işbirliğini coşkuyla istiyor, ayrıca İran Kürdistan'ı dışındaki değişik Kürt örgütleriyle ilişkilerini genişletme uğrunda da çalışmalarda bulunuyordu.

İran Kürdistan'ının kuzeyine yerleştirilmiş bulunan Sovyet Ordusu birlikleri, Kürtlere önemli manevi destek gösteriyordu. Sovyet askerleri, İran'dan, "*Tahran Sözleşmesi*" gereğince 1946 yılının ilkbaharında geri alındılar. İran gazeteleri "*asker ve subayların kusursuz tutumunu, halka gerçek dostluk duygularıyla yanaştıklarını*" belirtiyordu. (223, 30. 04. 1946).

"Kürdistan" gazetesi, Sovyetler Birliği'ne olan dostluk duygularını yansıtıyordu. Bu gazete sayfalarında, SSCB ve onun kültür-bilim alanındaki başarıları konusunda yazılara yer veriyordu. İran'daki sağcı basın,

böyle yazıların yayınlanmasından, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'ni ayrılıkçılıkla suçlamak için yararlanıyordu. Mahabad Cumhuriyeti lideri Kadı Muhammed, Tahran gazetelerinden basın mensuplarına verdiği özel bir demecinde, bu suçlamaları yalanlarken, İran Kürtlerinin ulusal hakları ve toplumsal yaşamlarını demokratikleştirme uğrunda mücadele verdiklerini ve bu mücadeleyi, İran sınırları içinde yürütmek niyetinde olduklarını açık ve kuşku götürmez bir şekilde belirtti.

Mahabad Cumhuriyeti'nin varlığı -burada yeni ulusal ve toplumsal düzenin tohumları ekilmişti-, bu bölgede İran yönetimini yeniden kurma umutlarını yitirmeyen Tahran hükümetinin açık memnuniyetsizliğine neden oluyordu. İran merkezi makamları, Kürt bölgelerine İran ordusu garnizonları yerleştirilmesi için çareler aramaya başladılar. İran Kürdistan'ında 1946 yılında emperyalist casusluk şebekeleri ve gericilerin yardımıyla hain feodaller, demokratik Kürt örgütlerinin ortadan kaldırılması ve gerici rejimin yeniden kurulması için, dört kez silahlı karşı devrim darbesi tezgâhladılar. (95, s. 204).

Bu olaylar, İran toplumunun ilerici görüşlü çevreleri tarafından olduğu gibi, dış ülkelerde de kınandı. İngiliz *"The Daily Telegraph"* bununla ilgili olarak şöyle yazdı: *"Kürt milliyetçilerinin, kazanmak uğrunda her şeyden çok çaba harcadıkları özgürlük, çocuklarını kendi anadillerinde ve ulusal gelenekleri temelinde eğitime özgürlüğüdür."*

Kürt milliyetçilerini, adaletsizlikle suçlamamak gerekir. Onlar, yalnız Kürt gibi yaşamalarına, Kürtçe konuşmalarına, bu dilde kitap basma ve okumaya müsaade edilmesini ve Araplar, Acemler ya da Türkler tarafından özümsememelerini istiyorlar". (247, 13. 04. 1946).

İran'da, Kürt ve Azerbaycan halklarının arasını açmak amacıyla geniş boyutlu bir iftira kampanyası başlatıldı. Bu iki halkın yöneticileri ayrılıkçılık ve *"İran'dan ayrılma niyetinde bulunmak"* ile suçlanıyorlardı. Bu arada İran hükümeti, *"Azerbaycan sorunu"* dedikleri soruna çözüm getirme ve coğrafyanın bu kesiminde *"sosyo-ekonomik reformlar gerçekleştirmeye başlama"* niyetini açıkladı. İran hükümeti, önce Azerbaycan'da sonra da Kürdistan'da demokratik hareketi bastırmak amacıyla İran Azerbeycanı'na karşı askeri teakuza geçecek şekilde yerleştirdi. Bu koşullarda Kürt demokratları arasında ayrılımlar başladı. Onlardan bir bölümü, başta Kadı Muhammed olmak üzere Mahabad'ta kaldı, diğer bir kesimi ise Mustafa Barzani öncülüğünde-

ki Irak Kürtlerinin silahlı müfrezeleriyle dağlara çıktı. Mustafa Barzani buradan, İran yönetimiyle Kürt sorunu konusunda görüşmeler başlatma denemesinde bulundu.. (171, s. 113-115). Ne var ki, Mahabad Cumhuriyeti'ni bozguna uğratmaya kesinlikle kararlı olan İran yöneticilerinin inatçı tutumu, Mustafa Barzani'nin bu doğrultudaki denemelerini durdurma zorunda bıraktı. Mustafa Barzani, silahlı müfrezeleriyle İran-İrak sınırı bölgesine gitti ve buradan, İran ordu birliklerine karşı başarılı askeri harekâta bulundu.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi ve onun yönetimindeki ulusal demokratik hareket, uluslararası ve İran ilerici çevreleri tarafından önemli destek görüyordu. Bu çevreler ona, büyük sempati besliyorlardı. Ama İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi'nin faaliyetlerinde yumuşak davranması, Kürt toplumunun gerek ilerici, gerekse gerici katmanlarını bir partide uzlaştırma çabaları, İran Kürdistan'ında yaşayan Kürtler arasındaki konumlarının sağlam olmamasına götürdü.

Parti yönetimi zamanla, İran Kürtlerinin geniş çevreleri arasına yeterli ölçüde sağlam dayanak kazanmayı, onları kendi etrafında birleştirmeyi başaramayacağını; Kürt toplumunun uyanmakta olan geniş çevrelerinin, partiden beyanlar ve güzel ifadeler değil, Mahabad Cumhuriyeti'nde toplumsal yaşamın demokrasi temeline oturtulması için gerçek eylemler istemeye başladıklarının adım adım bilincine vardı. Ne var ki, İran Kürdistan'ı Demokratik Partisi, feodalleri ve soy-aşiret üst zümresini kendisine karşı kışkırtmaktan korktuğu için, bu eylemleri gerçekleştirmeye gitmedi.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin kararsızlığı, bununla birlikte iç siyasi ve uluslararası durumun değişmesi, İngiliz-Amerikan efendileri tarafından aralanan İran gericiliğinin 1946 yılında, İran'da demokratik harekete karşı kesin baskıya girişmesine yol açtı. İran gericiliği bu baskı sonucunda, Aralık 1946'da Azerbaycan ulusal demokratik hareketini ve bununla birlikte Mahabad Cumhuriyeti'ni bozguna uğrattı.

Bundan önce ise, partide öncülük rolü oynayan bütün feodal unsurlar, yığinsal olarak İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nden ayrılmaya başladılar. Bu unsurlar, İran askeri çevrelerinin daha ilk hamlesi karşısında hemen teslim oldular. Genelde, birçok ilerici Kürt toplum eylemcisinin yönettiği, sayıca pek büyük olmayan emekçi Kürt komiteleriyle birlikte Barzanilerin çoğunluğu, Kürt ulusal demokratik

hareketini silah elde savunma konumunda yer aldılar. Kürt partizanlar ve düzenli kuvvetler, Uşnu ve Mahabad'ın Batısında, İran askerleri için ulaşılabilir olan dağlık bölgelere çekildiler. Direniş görmeden ilerleyen İran askeri birlikleri Mahabad'a girdi ve eski Mahabad Cumhuriyetinin bütün ova kesimini işgal etti. Buralarda yeniden İran yönetimi kuruldu.

İran Kürdistan'ı Demokratik Parti önderi Kadı Muhammed, İran askeri çevrelerince kundaklanabilecek olası kanlı olayları önleme arzusuyla, gönüllü olarak İran askerlerinin karşısına çıktı ve Kürt demokratlarının, İran'ın bütünlüğü ve bağımsızlığını desteklediklerini ve Kavam us-Saltana hükümetine sadık bulunduklarını belirtti. Kadı Muhammet'in bu adımı, kanlı olayları gerçekten önledi, ama bu, onun hayatı pahasına oldu.

Hükümet askerleri, uygulamada herhangi bir direnişle karşılaşmadan, Mahabad Cumhuriyeti taraftarlarını silahsızlandırmaya giriştiler. Merkezi hükümet, Kürtlere karşı terör başlattı. 15 dolayında yurtsever kurşuna dizildi. Kadı Muhammet (Cumhuriyetin Başkanı), kardeşi Sadır ve amcazadesi Kadı Seyf (Mahabad Cumhuriyeti Savunma Bakanı) askeri sahra mahkemesinin emriyle 30 Mart 1947 günü asılarak idam edildiler.

Ama ilerici Kürt kuvvetlerinin İran gericiliğine karşı mücadelesi durmadı. Silahlı güçlerini koruyan ilerici kuvvetler, dağlara çıktılar ve burada İran askeri çevrelerine karşı mücadeleyi sürdürdüler. İran'da Kürt ulusal demokratik hareketinin ateşi sönmedi. İran Kürtleri, mücadelelerini sürdürdükten başka, Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında yol açtıkları hatalar, bu Cumhuriyetin bozguna uğratılmasına götüren nedenleri anlama uğrunda çaba harcadılar. Nitekim İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin Eylül 1973'de yapılan Üçüncü Kongresi, Mahabad Cumhuriyeti'nin ibret derslerini inceledi. Kongre, Mahabad Cumhuriyeti'nin, İran Kürdistan'ının bir bölümünü gerici yöneticilerinden arıtmayı, kültür özerkliği gerçekleştirmeyi başardığını belirtti. Kongre, bundan başka, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin, demokrasi ve ilerleme mücadelesinde İran'daki bütün ilerici partileri bir "*ulusal cephe*"de örgütlenme yönündeki faaliyetlerinin büyük önemini de vurguladı. Kongre'de, bunlarla birlikte Cumhuriyetin yıkılmasının nedenleri yeniden incelendi. "*Partinin zayıflığı, ortak yönetimin ve ulusal hükümet yönetiminin izlediği doğrultu*", İran Kürtlerinin 1945-1947 yılları dönemindeki hareketinin bozguna uğratılmasının başlıca nedeni idi. Kongre "*bu zayıflığın, parti tarafından*

yürütülen çalışmaların bütün yönlerini, politik ve ideolojik çalışmaları kapsadığını". (43, s. 10), politik bakımdan bilgili ve yetenekli kadroların mevcut olmamasının, çalışmaların en zayıf halkası olarak ortaya çıktığını kaydetti. Cumhuriyet hükümeti, Kürtlerin yaşadığı bütün bölgeleri kendi yönetimine almayı başaramadı. Nitekim İran Kürdistan'ının yalnız dörtte biri Mahabad Cumhuriyeti toprakları kapsamında bulunurken, Kermanshah ve Senendeç gibi bölgeler merkezi hükümetin elinde kalmıştı.

Kongre haklı olarak, Kürt demokratların, en ileri ve bilinçli mücadele erlerini parti ve Cumhuriyetin yönetim organlarına kazanmayı başaramadığını da belirtti. *"Birçok oportünist ve mevki düşkünü, Cumhuriyet hükümetinin önemli görevlerine sızmayı başardı. Bu durumun yıkıcı sonuçları oldu...."*

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Üçüncü Kongresi, pratik çalışmalarda İran demokratik güçleri arasında birlik ve dayanışmanın, bununla birlikte Kürt ve Azerbaycanlı demokratlar arasında karşılıklı anlaşmanın mevcut olmamasını, Mahabad Cumhuriyeti'nin bozguna götüren önemli etkenlerden biri olarak belirtti. Bu durum İran gericiliğine, batı ve kuzeybatı İran'daki ilerici ve demokratik güçleri birbirinden ayırma çabalarını güçlendirme ve onları ayrı ayrı bozguna uğratma olanağı verdi.

Kongre, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin, doğru adım atmayı ve kendi mücadelesini daha sonra sürdürmek üzere, o koşullarda geri adım atmayı başaramadığını kabul etti. Buna karşılık, Mustafa Barzani'nin daha iyi örgütlü ve disiplinli olan müfrezeleri geri çekilme ve İran gericiliğine karşı yeterli ölçüde başarılı mücadele sürdürme yoluna koyuldu.

Bununla birlikte, Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulması, İran Kürdistan ulusal demokratik hareketinde, Kürt ulusal özbilincinin güçlenmesine, politik ve ideolojik hazırlık düzeyinin yükselmesine yardımcı olan önemli bir aşamaydı.

Doğu Kurdistan'ında 1945-1946 yılları arasındaki dönemde, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi tarafından yönetilen Kürt ulusal demokrat hareketinin, bu anlamda ilerici bir niteliği vardı. Bu parti tarafından kurulan Mahabad Cumhuriyeti hükümeti, genel İran demokrat hareketinin, İran gericiliğine ve uluslararası emperyalizme karşı mücadelesinde dayanak noktalarından biri oldu.

“Kürt Sorunu” ve Türkiye'deki Kürtlerin Durumu

Türkiye'deki Kürt ulusal hareketi, İkinci Dünya Savaşı döneminde ve bu savaştan gelen ilk yıllarda, yoğun askeri polis ve yönetim terörü uygulandığı için, geniş boyutlar kazanamadı. Üstelik Türk yönetici çevreleri, ele alınan dönemde, Kürt vilayetlerinde silahlı güçlerinin önemli bir bölümünü bulundurdular. Bu kuvvetler, gerektiği hallerde, Kürtlerden gelecek her hoşnutsuzluğun bir etkinliğe dönüşmesini önlemekte kullanılabildi.

Bütün bunlara rağmen Ankara'daki yöneticiler, Türkiye Kürtlerini, Kürdistan'ın diğer kesimlerinde meydana gelen olaylardan bütünüyle tecrit edemediler. Nitekim Kuzey-batı Kürdistan'ından bazı yurtseverler "*Jiyanawey Kürdistan*" (Doğu Kürdistan'ında) (62, s. 45) ve "*Hiwa*" (Güney Kürdistan'ında). (170, s. 36) siyasi örgütleriyle temaslarda bulundular. Ağustos 1944'de *Dainpara Dağı*'nda (Irak, İran ve Türkiye sınırlarının kavşak yerinde), Kürdistan'ın üç parçasından gelen delegelerin görüşmesi yapıldı. Bu görüşmede Kuzey Kürdistan'ın ulusal güçlerini Gazi Muhammet Vahap temsil etti. Görüşme sırasında delegeler "*Yüce Kürdistan'ın refahı adına... karşılıklı işbirliği (Peymana ser sê sinori- yn)*" sorununu incelediler. (97, s. 396)

Türkiye Kürtleri İkinci Dünya Savaşı'nın başından sonuna kadar, genel olarak "*yaşamsal önem taşıyan bir bölgede güçlükler yaratmamak için*" (159, s. 12), bağlaşıklık devletler yararına huzuru korudular. Onlar, ulusal özlemlerinin, savaştan sonra karşılanacağı umudundaydılar. Bu dönem içinde Kürt yöneticileri, büyük devletlere ve CAT (Cemiyeti Akvam Teşkilatı)na gönderdikleri muhtıra ve mesajlarda, Kürt sorununu çözüme bağlanmasına yardım gösterilmesini istediler. (241, No: 6, s. 1).

Kürt ulusal hareketinin seçkin eylemcileri bu muhtıra ve mesajları gönderirken, Kürt sorununa barışçı yollarla çözüm bulunacağını, Türkiye, İran ve Irak sınırları içinde Kürtlere kültürel ve yönetsel özerklik verileceğini umut ediyorlardı. Bu bağlamda Kürt "*Rızgari*" (kurtuluş) partisinin* BMT Başkanı'na gönderdiği muhtırayı belirtmek

* 1944 yılında kurulan Rızgari Partisi, sol çizgide yer alan bir örgüttü. İki yıl boyunca faaliyette bulundu, bundan sonra parçalandı. Bu parti üyelerinin bir bölümü Irak Komünist Partisi'ne, diğer bir bölümü ise Kürdistan Demokrat Partisi'ne katıldılar. Başka kaynaklarda yer alan verilere göre ise, Rızgari Partisi 1945 yılında Irak Kürdistan'ında kuruldu. Son amacı, Büyük Kürdistan'ı yaratmaktı. (62, s. 95).

ilginç olacaktır. Bu muhtırada bir yandan Kürt halkının politik ve ekonomik durumu, kurtuluş ve ulusal haklar uğrunda verilen mücadele nitelenirken, diğer yandan, biraz yukarıda belirtilen üç devletin Kürt halkına karşı gerici politikasının özü açıklandı. Belgenin bir bölümünde somut olarak şöyle deniyordu:

"Partimiz, Kürt halkı adına, emperyalistlerin ülkemizden kovulmasını, halkımızı kendi aralarında bölmüş ve egemenliklerine almış ülke hükümetlerinin bizlere karşı yürüttükleri kovuşturmaların durdurulmasını ve haksızca muameleye son verilmesini istiyor

Kürt halkı, haklarının iade edilmesinde ısrar ediyor ve bunu, kaderini tayin ve egemenlik hakkını kazanma yolunda ise adım olarak görüyor. Unutulmamalıdır ki, Kürt halkı barışın güvencelenmesinde önemli rol oynuyor; Yakın ve Ortadoğu'da barış, önemli ölçüde özgürlüğünün ve ulusal egemenliğin gerçekleşmesine bağlıdır. Biz, Adaletsizlik çağının geçip gittiği ve bağlaşıkların altı ağır yıl boyunca uğrunda savaşım verdikleri özgürlükten, bütün ulusların eşit şekilde yararlanacağı yeni bir zamanın geldiği inancındayız".

Ama ilerici "Rızgari" partisinin bu haklı istemlerine, Kürt halkının çoğunluğunun görüşünü yansıtan, Kürt sorununa barışçı çözüm bulunması taleplerine, aynı zamanda mesajlarda dile getirilen benzer taleplere ilgi gösterilmedi. CAT Sekreteryası, söz konusu muhtırayı ele alıp incelemeyişi gibi alıp almadığı konusunda bilgi bile vermedi.

Ulusal azınlıkların bastırılması, özümşenmesi en sıradan haklarının çiğnenmesi politikasını izleyen Türk hükümeti, savaştan sonra da, Kürt sorununu yok saymaya devam etti. Türk hükümeti, meseleyi, Türkiye'de Kürtlerin mevcut olmadığı ve dolayısıyla Kürt sorunu diye bir sorununda bulunmadığı şeklinde tanıtmaya çabalıyordu. O dönemde Türkiye'de görevli bulunan Batı ülkelerinden gazeteciler de, bu hususu belirtiyorlardı. Nitekim "The New York Post" gazetesinin Türkiye muhabiri Maurer, Nisan 1946 tarihli bir yazısında şunları belirtti: "Türkiye'de Kürtler öylesine büyük boyutlarda kılıçtan geçirildi ve sürgün edildi ki, Türk hükümeti şimdi şunu iddia ediyor: Türkiye'de Kürt sorunu mevcut değildir". (270, 17. 04. 1946).

İngiliz "The Economist" dergisi muhabiri ise, Mayıs 1946 tarihli yazısında şunları kaydetti: "Kürtler, Türk devletinin en zayıf tarafıdır. Onların akıbeti hakkında Türkiye'de, belirli bir şeyler bilinmiyor:

Türkiye Kürdistan'ı demir perde ardında yaşıyor. Bilmen tek şey varsa, o da şudur ki, Türk ordusu 1930 yılında Kürtlere karşı büyük askeri bir harekât gerçekleştirdi. Bu harekât 1937-1938 yıllarında tekrarlandı. Bunun ardından, son hareketini tamamlanmasından sonra, Türkiye İçişleri Bakanı, Türkiye'de artık Kürt sorununun olmadığını belirtti. Bundan sonra, Türkiye Kürtlerinin resmi mevcudiyetine son verildi. Onlardan, kimi zaman, rastlantı üzerine ya 'dağ eşkıyası', ya da dağ Türkleri olarak söz ediliyor!''. (249, 10. 05. 1946).

Ne var ki, yönetici çevrelerin Kürt sorununun mevcudiyetini sürekli şekilde yadsımaları, bu sorunun olmadığı anlamına gelmiyordu; Kürt sorunu, ülkenin önemli iç sorunu olarak kalmaya devam ediyordu. Sıkı sansüre rağmen, Türk ve yabancı basına, Türk yöneticilerin ulusal azınlıklar, somut olarak da Kürtler karşısındaki şovenist ve sömürgeci politikalarının sonuçlarını niteleyen bilgiler sızıyordu.

Bu bağlamda, 1956 yılında Türkiye'nin Doğu vilayetlerini ziyaret eden İngiliz parlamento üyelerinden Philip Price'ın kaleme aldığı yazıdan yapılan şu alıntı kayda değerdir: *"Van Gölü'nün adasında eski bir Ermeni manastırının enkazları var. Türk memurlar, son döneme gelene kadar, yabancıların burada Ermeni ya da Kürt gibi halkların yaşadığını kabul etmek istemiyor ve bura sakinlerinin her zaman Türk olduğunu iddia ediyorlardı. Ama şimdiki dönemde, sağduyulu bir bakış açısına uymaya başladılar. Bundan bir süre önce birkaç yabancı grup, bu adayı ziyaret etti. Her şeye rağmen, Kürtlere eskisi gibi davranılıyor Kırk yıl önce Türkiye'yi ziyaret etmiş olan her kişi, yüksek dağlık bölgelerde yaşayan, kendi dilini konuşan, Türklerle hiçbir ortak tarafı olmayan ve kadim bir ırk olan Kürtlerin, ülke nüfusunun önemli bir kesimini oluşturduğunu biliyor. Hatta şimdi bu bölgelerin her yanında Kürt başlıkları, renkli eşarplar ve etekliler taşıyan kadınlar görülebilir. Bunlar, Türkler tarafından aralıksız özümşenen Kürtlerdir. Erkekler, Türkler tarafından özümşenen Kürtlerdir. Erkekler, artık Türkler gibi giyiniyor. Tümü Türkçe konuşuyor, ama Van kentinde ve köylerin sokaklarında Kürtçe konuşmalar duymak da olasıdır".* (264, 29. 12. 1956); 174 b, s. 28).

Türk yönetici çevreleri, Savaş sırasında olduğu gibi, Savaş sonrasında ilk yıllarında da "ihtiyat tedbirleri" alıyor, Kürtlerin etkinliklerine meydan vermemeye gayret gösteriyorlardı. Türk makamlar, İran'da Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulmasından özellikle büyük telaş duydu-

lar. Çünkü bu, Türkiye Kürdistan'mda kurtuluş coşkularım güçlendirebilirdi. Bundan dolayı Türk yöneticiler 1945 yılının sonlarında ve 1946 yılının başlarında, ülkenin Irak ve İran'la hemhudut bölgelerinde yaşayan Kürtleri ülkenin iç kısımlarına göçerttirmeye başladılar.

Ama Türk yöneticileri aradan çok geçmeden iç politik durumun gerginleşmesi sonucunda, Kürtlere karşı yığınsal terör politikasından vazgeçmek zorunda kaldılar. Üstelik egemen sınıfın politikasında, eskiden görülmemiş bazı nüanslar belirdi. Bunlar, ulusal soruna ve somut olarak da Kürt sorununa yeni bir yaklaşımı benimsenmekte olduğu anlamına geliyordu. Durum şundan ibaretti ki, Türkiye'de 1945 yılında çok partili sisteme geçilmesinden, halk kitlelerinin, ülkenin politik yaşamındaki rolü gözle görülür şekilde arttı. Seçmenlerin, oylarını hangi partiye vereceğinin göz önünde bulundurulmaması olanaksızdı. Seçimlerde burjuva partilerinden hangisinin, seçmenlerin, bu arada Kürtlerin de oylarının mutlak çoğunluğunu kazanacağı hususu, çok önemli bir etken durumuna geldi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Kürt kurtuluş hareketinin bastırılmasına katılan İngiliz görevli J. C. Edmonds 50'li yılların ortalarında şöyle yazdı: *"Çok iyi haber alan bir kaynaktan öğrendiğime göre, Türkiye'de demokratikleşme sonucunda, Kürtlerin oyları, hiç beklenmediği halde, büyük önem kazandı. Bir de şunu hesaba katmak gerekir ki, bu ülkede Kürtlerin sayısı değerlendirilirken, kimi zaman gerçek rakamlar; 3-4 milyon olarak belirtiliyor."* (173, s. 4).

Burjuva demokrasisine doğru atılan adıma -çok partili sisteme geçilmesi-, ne kadar paradoksal görünse de, Kürt feodal üst zümresinin -ağa ve şeyhlerin- işine yaradı. Bu durum onları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, tarım alanında her türlü değişikliğe karşı çıkarken, nesnel olarak, Kürt feodal üst zümresinin çıkarlarını da ifade eden Türk ağalarına yakınlaştırdı.

Çok partili sisteme geçilmesinden sonra şeyhlerin, ağaların ve Kürtlerin öteki varsıl katmanlarının temsilcilerinin etkisi güçlendi.

Birinci: Yeni seçim sistemi, seçmenlerin, bu arada, şeyhlere, ağalara ve aşiret reislerine, ekonomik ve dini bakımdan sıkı şekilde bağımlı bulunan Kürt seçmenlerin önemini artırdı. Üstelik Kürt sosyal üst zümresi, Türk egemen sınıfları ve siyasi partileri için bir nevi oy tedarikçisi durumuna geldi ve bununla birlikte, kendisi de iktidar kav-

gasında önemli siyasi etkene dönüştü. Sıradan Kürt seçmeni oyunu, bir kural üzerine, bu zümre temsilcisinin ona gösterdiği adaya veriyordu.

İkinci: Burjuva eylemcilerinin, Kürt feodal ve yan-feodal üst zümresi temsilcilerine lütufkârca davranışları, bunların, yerli halk arasındaki yerini daha da yükseltti. Bütün bunlar, şeyhler, ağalar ve aşiret reisleri kurumunun güçlenmesine yardımcı oldu, bu kurumun Kürt kitleler üzerindeki etkisini güçlendirdi.

Böylece, çok partili sisteme geçilmesi, varsıl Kürt katmanlarının egemen Türk sınıflarla yakınlaşmasına götürdü. Merkezi Türk idaresine yaklaşımlarının ne olduğuna bakılmaksızın, Kürt feodalleri "*demokrasi oyunu*" sonucunda, zamanla, egemen Türk sınıfları, burjuvazisi ve toprak ağaları temsilcileriyle işbirliği yoluna koyuldular. Kürt feodaller kentlere yerleşmeye, ticarete ve mali işlere katılmaya başladılar. Bununla birlikte, sahip oldukları toprakları da ellerinden yitirmeden, ekonominin çeşitli dallarını kendi denetimleri altına almayı başardılar. Kürtlerin üst zümresinin temsilcileri aynı zamanda, politikayı da kendi uğraş alanına kattılar ve esas yönetici partilerin izniyle belediyelerin ve genel vilayet meclislerinin çalışmalarına katılmayı başardılar.

Özcesi, burjuva siyasi partilerinin, seçmenleri kendi tarafına kazanma ve iktidar olma uğrındaki mücadelesi, Kürt şeyhleri ve ağalarının siyasi önemini belirli ölçüde arttırdı. Birçok durumlarda ayrı ayrı Türkiye Büyük Millet Meclisi mebus adaylarının kaderi, onların tutumuna bağlı duruma geldi. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin, Kürtleri kendi tarafına kazanma amacıyla aldığı önlemler de, bununla izah edilebilir. Başbakan 1947 yılında yaptığı bir konuşmada, Kürtlerin bundan öte, Türklerle eşit haklı olarak orduya alınması gereğini belirtti. (182, s. 31). O zamana kadar Kürtler, genellikle ve yalnız yardımcı birliklere asker alınırdı, 1934 yılında kabul edilen 2510 nolu İskân Yasası'nın bazı maddelerine tamamlamalar getiren 5098 nolu yasayı onayladı. (25, c. 28, s. 1322-1327)

Bu yasanın geçici birinci maddesine göre, bu yasanın kabul edilmesinden önce Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerine uygun bölgelere zorla göç ettirilen kişilerin haklarına getirilen sınırlandırmalar kaldırıldı. Ağrı, Sasun, Dersim ve Zilan bölgelerine göç edip yerleşmeyeceği de belirtildi. Daha önce yurtlarından sürgün edilmiş kişilerin, bu yasanın yayınlanmasından sonra, hükümetten alınacak izinle

bir yıl içinde* Ama bu durumlarda, kişinin bütün gayrimenkullerine devlet el koyacaktı.

Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin Kürt sorunu konusundaki bu ikili politikası (bu politika uyarınca bir yandan Kürt feodal üst zümresiyle kur yapılırken, diğer yandan özümseme çizgisinin sürdürülmesi), nüfusun büyük kesimini Kürtlerin oluşturduğu vilayetlerde iktidar partisi konumlarının zayıflaması ve ana muhalefet partisi olan Demokrat Partisi'nin etkisinin artmasına götürdü. Bunun sonucunda 1950 yılında yapılan genel seçimlerde Kürtler oylarını genellikle Celal Bayar ve Adnan Menderes'in o sıralarda yeni kurulmuş bulundukları Demokrat Partisi'ne verdiler. Demokrat Partisi'nin doğu vilayetlerinden gösterilen adayları, seçim kampanyası sırasında yaptıkları konuşmalarda, Kürtlere gerçekten Türklerle eşit haklar sağlama, bununla birlikte Kürtlerin yaşadığı bölgeler ekonomisinin geliştirilmesi için önlemler alma vaatlerinde bulundular. Fakat daha sonra gelişen olaylar, bütün bu vaatlerin seçim önu yalanlardan başka bir şey olmadığını gösterdi. İ. Ş. Vanlı bununla ilgili olarak şöyle yazdı: *"Kürtler için, Cumhuriyet Halk Partililer olduğu gibi, Demokrat Partililer de, her zaman, ırkçı Türk burjuvazisinin egemenliği; her zaman ulusal baskı; her zaman Türk yönetiminin rüşvetçiliği, polis ve ordunun terörü demektir. Bu, Kürtler için yoksulluk, en sıradan hakların bile yokluğu... , faşizm, çok şeyler vaat eden resmi teminatlara rağmen ırkçı düşmanlık ve demokrasinin her türlüşünün yokluğu demektir..."* (207, s. 16).

Şevket S. Aydemir, Demokrat Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra, siyasi partilerin Kürt sorunu konusundaki tutumlarını ele alırken, ülkenin doğu kesimlerinde seçmenler üzerinde etkinin ve mahalli şeyhlerin saygısını kullanma olasılığının, *"iktidar partisi ve muhalefet arasında... 'mücadele ve'... Açık artırım..."* (156, s. 327) konusu olduğunu belirtti.

Demokrat Partisi'nin iktidar olmasından sonra durum biraz değişti ve Doğu vilayetlerinde tesis edilmiş rejim bir ölçüde zayıfladı. Demokrat Partisi hükümeti 3 Ağustos 1951 günü 5098 nolu yasanın

* 28 Haziran 1948 tarihli, 5277 nolu yasayla, Kürtlerin kendi vilayetlerine dönme süresi bir yıl daha uzatıldı. Kendi vilayetine veya komşu vilayetlere geri dönebileceği açıklandı (geçici ikinci madde).

12. maddesinin değiştirilmesine ilişkin 5826 nolu yasayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirdi. (184, s. 114).

5826 nolu yasa; Tarım, Nakliyat ve Haberleşme, Sağlık ve Sosyal Sigorta Bakanlıklarından birer temsilciden oluşan kurulu bir komisyonun oluşturulmasını öngörüyordu. Bu komisyon, yasak bölge statüleri iptal edilmiş (örneğin Dersim, Sasun, Zilan vb) yerlerde, gerektiği zaman yeni yerleşim yerlerini belirleyerek kurulabilecekti. Bu yasaya göre, söz konusu yerleşim birimlerinde, 1 Ocak 1938 tarihinden, yani Dersim olaylarından sonra zorunlu olarak Batı vilayetlerinde iskân edilecekti.

Demokrat Partisi'nin seçim vaatlerinin gerçekleştirilmesi çalışmaları, esasen, belirtilen bu önlemlerin alınmasıyla son buldu. Diğer vaatlere gelince, bunlar hiçbir zaman gerçekleştirilmedi. Üstelik Demokrat Partisi, Kürt halkının etkinliklerinin bastırılması için, Doğu komşularıyla (Irak ve İran'la) işbirliğini güçlendirmeye yönelik önlemler de aldı. Bu politika, bölgede Yakın ve Ortadoğu devletlerini kapsayacak NATO türünden bir askeri pakt oluşturma çabasında olan ABD, İngiltere ve bazı Batılı devletlerin çıkarlarına uygundu.

Türkiye, ABD ve İngiltere'ye sıkıca bağlanmış bir ülke olarak, Batılı devletlerin, kurulacak bu askeri bloğun örgütsel açıdan biçimlendirilmesi planının dolaysız icracısı oldu. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes 1955 yılının Ocak ayı başında Bağdat'ı ziyaret etti ve orada Irak Başbakanı Nuri Sait'le görüşmelerde bulundu. 12 Ocak 1955 günü Bağdat'ta yayınlanan bildiride, iki tarafın, karşılıklı güvenlik antlaşması imzalama kararı aldıkları belirtildi.

24 Şubat 1955 günü Bağdat'ta, Irak ile Türkiye arasında İşbirliği Paketi imzalandı. (190, s. 64-65). Bu belge, sonraları Bağdat Paketi adıyla anılacaktı. Paktın birinci maddesi gereğince artmakta olan demokratik hareketlere karşı, bu arada Kürtlerin kendi ulusal hakları uğrunda verdikleri mücadeleye karşı savaşta işbirliği için özel sözleşmelerin ve protokollerin imzalanması olanakları öngörülüyordu.

Lübnan'da çıkan "*Telegraph*" gazetesinin Mart 1955 sayılarından birinde bildirildiğine göre, Bağdat Pakti'na bir Türk-Irak gizli protokolü de eklendi. Bu belgede, havaalanlarının karşılıklı olarak kullanılması ve bir ülke askerlerinin ötekisinin topraklarına girmesi hakkından yararlanılması öngörülüyordu. Türkiye, bu protokol

temelinde, Irak ordusunun eğitimi ve Türkiye'ye ABD tarafından temin edilmiş modern silahlarla donatılmasında Irak'a yardımda bulunma yükümlülüğünü üstlendi. Bu protokolün maddelerinden birinde, *"Türkiye ve Irak'ın politikalarına karşı çıkan baltalayıcı unsurlara"* (132, s. 16) karşı savaşta iki ülkenin çabalarına eşgüdüm sağlanması öngörülüyordu.

1955 yılı içinde Pakt'a İran, Pakistan ve İngiltere de katıldı. Bağdat Paketi'nin Kasım 1955'de Bağdat'ta yapılan kurucu toplantısından sonra, Pakt'ın, Bakanlar Daimi Kurulu, Sekreteryaya ve değişik sorunlarla görevli dört komiteyi kapsayan örgütsel yapısı kabul edildi. Bizler için, burada, Baltalayıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi (*"Güvenlik Komitesi"*, *"Polis Komitesi"*) ilgi teşkil ediyor. Bu komitede, Pakt'a üye devletlerin polis daireleri başkanları, bununla birlikte istihbarat daireleri görevlilerinden ibaretti. Komite yılda bir kez toplanıyordu. Bu komite, Pakt üyesi ülkeler içinde olduğu gibi, onlara komşu ve tarafsızlık politikası izleyen devletlerde de demokratik ve ulusal kurtuluş hareketlerine karşı mücadele konusunda, Bakanlar Daimi Kurulu'na sunulmak üzere tavsiyeler hazırlıyor ve bu doğrultuda girişimler geliştiriyordu. Bu komite, biçimsel açıdan, *"baltalayıcı faaliyetlere"* karşı mücadeleyle görevli iki alt komiteden ibaretti. Bütün bunlardan sonra biz, Bağdat Paketi'nin oluşturulmasında Türkiye, İran ve Irak yöneticilerini, ayrıca onların himayecileri ve sömürgecileri olan ABD ve İngiltere'yi sürekli gerilim içinde bulunduran Kürt sorununun mevcudiyetinin göz önünde bulundurulduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Kürt hareketinin seçkin eylemcileri, BMT'na ve başka uluslararası örgütlere gönderdikleri mektuplarda, aynı zamanda kaleme aldıkları yapıtlarda, Bağdat Paketi'nin Kürt aleyhtarlığını defalarca belirttiler.

Nitekim İ. Ş. Vanlı şunları yazdı: *"Size, kesinlikle şunu söyleyebilirim ki, Kürt sorununun mevcudiyeti, Türkiye, İran ve Nuri Sait'in kralcı Irak'ı arasında Bağdat Paketi'nin imzalanmasının temel nedeni oldu. Bu ülkeler, Kürt hareketini birlikle bastırmak üzere birleşti. Ortadoğu'da ne politik, ne de sosyal herhangi bir değişiklik olmasını istemeyen İngiltere de Kürt hareketine karşı savaş veriyor. İngiltere, burada! petrol kuyularını başarıyla sömürebilmek için, mevcut statükonun korunması uğrunda gayret gösteriyor. Oysa Yakındoğu'da*

mevcut statükonun başlıca 'kurbanı' Kürt halkıdır. Bu su götürmez bir gerçektir!'. (207, s. 25).

Irak'ta Temmuz 1958'de kraliyet rejiminin yıkılması ve Irak'ın Bağdat Pakti'ndan ayrılması (Mart 1959), Türkiye, İran ve Irak'ta geri ci çevrelerin şovenist politikasına hissedilir bir darbe indirdi. Irak'ta yapılan hükümet darbesi sonucunda, Irak Kürtlerinin kendi ulusal çıkarları uğrunda ki mücadelesi için daha elverişli koşullar oluştu. Ama Türkiye'deki Kürtlerin durumu eskisi gibi kalıyordu. Demokrat Parti hükümeti, Irak'ta meydana gelen olaylardan ibret dersleri çıkarmadı. Bu hükümet, demokratik hareketi bastırma ve Türkiye'de yaşayan Kürtler arasında her türlü memnuniyetsizlik belirtisini önleme politikasını sürdürüyordu.

Bu koşullarda, dış ülkelerde göçmen bulunan en basiretli Kürt eylemcileri, Kürtleri, emperyalizmin Yakınoğu'daki entrikalarına karşı, Kürt halkının yabancı ve yerli esaretçilerden kurtarılması uğrunda ki mücadelede birleşmeye çağır dı. Bu bağlamda, Avrupa Kürt Komitesinin Mayıs 1956'da yayınladı ğı "*Kürtlere Ça ğrı*" belgesi kayda değ erdir. Belgede şöyle deniyordu: "*Bir yandan Kürdistan'ın stratejik önemi ve doğ al kaynakları, di ğ er yandan Yakınoğu bölgesinde kurtuluş hareketlerinin güç lenmesi ve Kürdistan'ın, bu hareketlerle tarihsel bağlantıları, onu ola ğ anüstü önemli bir böl ge durumuna getiriyor*

Emperyalizm, ülkenin doğ al zenginliklerine el koydu ve onun stratejik konumunu kendi alçakça amaçları için kullanıyor Emperyalizm, Kürtleri komşularına karşı kışkırtıyor ve onların ağır durumunun gerçek nedenini maskeleyi başarıyor Kürtlerin ağır durumunun suç lusu bizzat odur, halkların düş manı emperyalizmdir.

Kürtler, kendi yazgılarının, komşularının yazgısına ba ğ lı bulundu ğ unu biliyor. Bundan ötürü onlar, Arap, Acem ve Türk halklarının bütün demokrat güçleriyle dostluk ve karş ılıklı iş birli ğ inin pekiştirilmesi uğ runda sürekli çaba harcıyorlar. Tarih genelde ilerici insanlığ a ve somutta, Yakınoğu halklarına, Kürt kurtuluş hareketine yardımda bulunma ödevi verdi. Ama Kürdistan'ın yazgısı, herşeyden önce Kürtlerin kendilerine ba ğ lıdır...

Avrupa'da bulunan biz bir grup Kürt, halkımızın yarattı ğ ı kendi olanaklarına ve tüm komşu ülkelerden gelecek yardıma güvenirken,

Kürt ulusal Kongresinin çağırılmasını öneriyoruz. Bu Kongre'de, bütün ulusal görüşler, Kürt milliyetçi örgütlerinin ayrı ayrı kollarının, kültür cemiyetlerinin ve seçkin Kürt yurtseverlerinin görüş açıları belirtilebilir.

Biz, genel Kürt politikasını hazırlayabilecek bir Kürt Ulusal Kongresi'ni toplamak üzere çağırılmasının, Kürdistan'ın kurtarılması ve birleştirilmesi davasına büyük katkıda bulunacağına ve emperyalizmin tam kalbine darbe indireceğine içtenlikle inanıyoruz". (174 b, s. 55-56).

Çağrıda daha sonra, bütün dürüst Kürt yurtseverleri, Kürt Ulusal Kongresi'nin düzenleneceği yer ve zaman sorununu inceleyecek Hazırlık Komitesi oluşturulması yönünde çalışmalara başlamaya davet edildi.

Dış ülkelerde faaliyet yürüten ilerici örgütler, Türkiye'de yaşayan Kürtlerle savunanlar arasında yer aldılar. Nitekim Eylül 1958'de düzenlenen "*Üniversitelilerin Beşinci Uluslararası Kongresi*" Kürt sorunu konusunda bir karar aldı. Bu kararda, Türk hükümetinin beş milyon Kürt yurttaşına karşı izlediği politika kınandı ve Kürtlerin ulusal haklarının tanınmasında ifade bulan yasal taleplerini destekledi (207, s. 16).

Ne var ki, bu çağrılara en ufak ilgi göstermeyen Demokrat Parti hükümeti, kendi anti-ulusal iç politikasını izlemeye devam etti. Bu da, ülke içinde politik gerginliğin artmasının nedenlerinden biri oldu.

Türkiye'deki siyasi durum, 1960 yılının ilkbaharında son haddine değin gerginleşti. 27 Mayıs 1960 günü ülkede hükümet darbesi yapıldı. Bu darbe sonucunda Milli Birlik Komitesi'nde birleşen ordunun üst düzey temsilcileri iktidara geldiler. Milli Birlik Komitesi üyelerinin verdiği demeçlere bakılacak olursa, mevcudiyeti, devletin bütünlüğünü tehlikeye iten Kürt sorunu, hükümet darbesinin yapılmasına yol açan nedenlerden biriydi. (183, s. 269-170). Bu sorun, Demokrat Partisi rejiminin yıkılmasından sonra da, en güncel sorunlardan biri olarak kaldı.

Ama Milli Birlik Komitesi, yönetiminin daha ilk gününden itibaren, Türkiye'de Kürt halkının memnuniyetsizliğinin her türlü belirtisinin, önlenmesi için tedbirler aldı.

VII. Kısım

1960'LI YILLARDA VE 1970'Lİ YILLARIN İLK YARISINDA KÜRT ULUSAL KURTULUŞ MÜCADELESİ

Irak Kürdistan'mda Ulusal Özerklik Mücadelesi

Irak'ta Haşimilerin kraliyet rejimi, 1950'li yılların sonlarında şiddetli bir buhrana girdi. Halk kitlelerinin siyasi hakların her türlüşünden yoksun bulunması, yaşama düzeyinin düşüklüğü, ülkedeki demokratik güçlere karşı acımasız baskının uygulanması, bunun yanı sıra, somut olarak mahut Bağdat Paktı aracılığıyla emperyalist devletlerin Yakınoğu'daki saldırgan amaçlarına hizmet edilmesi, Nuri Sait-Faysal rejiminin akıbetini önceden belirledi.

Kürt ulusal sorunu, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, bölge ülkeri önünde duran keskin sorunlardan biriydi. Kürt sorununun çözüme bağlanmamış olması, 40 yıl boyunca Irak'ta egemen olan İngiliz emperyalizminin çıkarlarına uygun bir durumdu. Irak'ta öyle bir durum oluştu ki, tüm gerici tutucu güçleri ve kompradorları en fazla kanatları altına alan İngiliz emperyalizminin egemenliğinden, geniş halk kitleleri -Araplar, Kürtler, ulusal azınlıklar- çile çekiyordu. Bu durum, Kürtlerin ulusal kurtuluşları uğrunda verdikleri mücadelelerin çıkarlarının, Arap ilerici güçlerinin emperyalizme ve iç gericiliğe karşı yürüttükleri mücadelenin çıkarlarıyla nesnel olarak çakıştığı anlamına geliyordu. Gerek Arap, gerekse Kürt halkının kurtuluş hareketindeki kuvvetlerinin bölünmüş bulunduğu için bunlarda karmaşıklık, iç gericilik ve emperyalizm uygulamada, tek cepheden hareket ediyordu.

Irak Komünist Partisi'nin genişimi ve enerjik faaliyeti sonucunda, nihayet Şubat 1957'de, Ulusal Birlik Cephesi kurulabildi. Ulusal Birlik Cephesi'nin program belgelerinde, Kürt sorunundan söze-dilmemiş olsa da, o dönemde gizli faaliyet yürüten Kürdistan Demokrat Partisi, Ulusal Birlik Cephesi'nin programı ve tüzüğünü destekledi. Kürdistan

ulusal güçlerinin Ulusal Birlik Cephesi'ne yaklaşımında belirgin olan şeydu ki, yalnız sol güçler değil, Kürdistan'ın birçok liberal görüşlü toprak ağası da, gerekli olduğunu zaman silahlı müfrezelerini Cephe'nin emrine vermeye hazır bulunduklarını belirttiler.

Kürdistan ulusal yurtsever güçleri, memnuniyetsizliğin ordudaki Kürtler arasında da yaygınlaşmış olduğunu göz önünde bulundurarak, bunlarla temas kurma uğrunda çaba harcadı. Ulusal Birlik Cephesi'nin yüksek Ulusal Komitesi 14 Temmuz 1958 devrimi arifesinde, 1954 yılında kurulan ve Sıcadî'nin verdiği bilgiye göre, üyeleri arasında bazı yüksek rütbeli Kürt subayları da (General Fuat Arif vb.) (134, s. 8) bulunan, "*Özgür Subaylar*" adlı gizli ordu örgütüyle temas kurdu.

14 Temmuz Devrimi arifesinde geniş boyutlar kazanan olaylar, Irak'ta "*kara rejim*"in yıkılışını hızlandırdı. Irak'taki kraliyet rejiminin 1957 yılında Suriye Cumhuriyeti'ne karşı, Lübnan ve Ürdün halklarının kurtuluşçu mücadelesine karşı saldırgan eylemlere katılması, halkın sabrını taşırdı.

Devrimci ordu birlikleri, 14 Temmuz 1958 günü, gece saat 03.00'de Bağdat'a girdiler. "*Kara rejim*" birkaç saat içinde düştü. Bunun sonucunda ilk Cumhuriyet hükümeti kuruldu. Bu hükümetin terkiibine Mahmut Salih Mahmut - Sağlık Bakanı ve Mustafa Ali-Adalet Bakanı olmak üzere iki Kürt de alındı. (166, s. 35). Yüksek Devlet Şurası terkiibinde görev alan üç üyeden biri de -Halid Nakşibendî- Kürt idi. Hükümet, Halid Nakşibendî'yi Yüksek Devlet Şurası terkiibine almakla, Irak Cumhuriyeti'nde Kürtlerin ulusal haklarını tanımaya hazır bulunduğunu gösterdi.

Kürt halkının geniş katmanları, Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin çağrıları üzerine, yeni rejim için zorlu olan bir zamanda, kuruluş döneminde, onun önemli dayanağı oldular. Kürt demokratik güçleri, Bağdat'ta çözücü çatışmaların yapıldığı sırada, mahalli yönetimden kişilerin ve bazı kralcı subayların, yeni rejime karşı direniş örgütlenme çabalarını ortadan kaldırdılar. Nitekim Süleymaniye'de emekçiler, kralcıları iktidardan uzaklaştırdılar ve Cumhuriyet rejimi temsilcileri buraya gelene kadar, durumu kendi denetimine aldılar..

14 Temmuz 1958 Devrimi'nin anti-feodal ve anti-emperyalist niteliği ve Kürtlerin ulusal haklarının tanınması olanağının büyümesi,

Kürdistan'da demokratik mücadelenin hızlandırılmasına önemli bir ivme kazandırdı. Bunun da kendi tarafından, ülkede devrimsel değişiklikler yapılması için büyük önemi oldu. Kürdistan Demokrat Partisi temsilcileri "*kara rejim*"ın yıkılmasından sonra, Kerkük'ten devrim kurmayına giderek, Kürdistan halk kitlelerinin, Cumhuriyet yönetimiyle kesin bir dayanışma içinde olduklarını belirttiler. Kürdistan Demokrat Partisi'nin yeni Cumhuriyet rejimine yaklaşımı, 16 Temmuz 1958 günü yayınlanan özel bir bildiriyle açıklandı. (41, s. 1). Bu belge, Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin Kerkük'te yapılan olağanüstü genel toplantısında kabul edildi. Genel toplantı devrimin ve onun derinleştirilmesi çabalarının en faal şekilde desteklenmesini oybirliğiyle istedi ve Cumhuriyet düzeninin korunması ve pekiştirilmesi için etkili önlemler belirlendi. Kürdistan Demokrat Partisi bu çizgiyi benimserken, Irak'ta Arap ve Kürt halklarının yazgısının sarsılmaz şekilde birbirine bağlı bulunduğu ve "*Arap halkının kurtuluş hareketinin güçlenmesi ve zafer kazanmasının, Irak'ın, çağını yaşamış menfur kraliyet rejiminden kurtarılmasının ve özgür Cumhuriyet düzeni yaratılmasının, Kürt halkına haklarının tanınmasının güvencesi olduğu*". (41, s. 1), görüşünden hareket ediyordu.

Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri İbrahim Ahmet başkanlığındaki bir Kürt heyeti, 17 Temmuz 1958 günü, Cumhuriyet hükümeti başbakanı Kasem ile görüştü ve partisinin, yeni rejimin pekiştirilmesine elden gelen yardımı göstermeye hazır bulunduğunu belirtti.

Cumhuriyet hükümeti, demokratik faal desteği ve baskısıyla, devrimin daha ilk günlerinde, devrimsel değişiklikleri gerçekleştirme yoluna koyuldu. 26 Temmuz 1958 günü Irak Cumhuriyeti'nin geçici anayasası ilan edildi. Bu belgede, Irak devleti mevcudiyeti tarihinde ilk defa olarak, Kürt halkının Arap halkıyla eşit haklara sahip bulunduğu saptandı. Geçici anayasanın 3. maddesinde şöyle deniyordu: "*Araplar ve Kürtler partner olarak ele alınır ve ulusal hakları, Irak'ın bütünlüğü içinde Anayasa tarafından garantilenir!*". (65, s. 20).

Kürtlere ulusal özerklik haklarını tanıma gerekliliği daha sonra, Ulusal birlik Cephesi'nin değiştiren programında da belirtildi. 25 Kasım 1958 günü Bağdat'ta düzenlenen yığınsal bir miting sırasında açıklanan bu belgede şöyle deniyordu: "*Ulusal Birlik Cehresi, Irak'ın*

mevcudiyetinin, bütün yurttaşların işbirliğine, onların haklarına saygı gösterilmesine, Özgürlüklerinin korunmasına dayandığı görüşündedir. Ulusal Birlik Cephesi, Arap ve Kürtleri, tek vatanda eşit haklı partnerler olarak ele alır ve Irak'ın birliği çerçevesinde onların ulusal haklarını tanır. Ulusal Birlik Cephesi, bu hakların gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır." (257, 27. 11. 1958).

Kürt gazete ve dergileri legal olarak yayınlanmaya başlandı. Kürdistan Demokrat Partisi, bütün ülkede özgür faaliyet hakkında fiilen yararlanıyordu. Eğitim Bakanlığı katında "Kürdistan'da öğretim-eğitim çalışmalarının örgütlenmesi göreviyle bir şube" oluşturuldu. (291, 20. 03. 1959). Kürdistan okullarında öğretimin Kürtçe yapılması öngörülmüyordu.

Kasem hükümetinin, Bağdat Paktı dönem toplantıları ve komisyonlarının çalışmalarına katılmayı reddetmesi, daha sonra ise bu askeri politik örgütten ayrılması (Mart 1959'da) ve olumlu tarafsızlık politikası izleyeceğini ilan etmesi, Kürt kitleler tarafından ateşli bir şekilde desteklendi. İngiliz tarihçi Derk Kinnane, Irak'ın, 'Bağdat Paktı'ndan ayrılmasının önemine değinirken şöyle yazdı: "Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çıkması, Kürtlere esin kaynağı oldu ve onların, yeni rejime inancını pekiştirdi!" (182, s. 76).

Hükümetin, Kürt eylemcilerin de dahil eski rejim döneminde kovuşturulan eylemcilerin affedilmesine ilişkin buyurtuları, ayrıca 1943-1945 yılları arasında Mustafa Barzani öncülüğündeki kurtuluş hareketine katılanların affedilmesini öngören kararname de, Kürt kitlelerin yeni rejimin Kürt ulusal sorununu çözüme bağlama yeteneğinde olduğu inancını pekiştirme amacına hizmet ediyordu. Bağdat'ta yayınlanan ve resmi çevrelere yakınlığıyla bilinen "El Cumhuriyet" gazetesi bu konuda şöyle yazdı: "Irak'ın özgürlüğü ve bağımsızlığı uğrunda mücadelede Araplarla omuz omuza katılan Kürtler, durumlarının daiama, halkın Arap kesiminin durumuna uygun olacağına güvenebilir..." (293, 19. 07. 1958).

Kasem hükümetinin ilerici iç ve dış politika çizgisi, sosyalist ülkeler ve dünyanın diğer demokratik güçleri tarafından geniş destek gördü. Sovyet hükümeti başkanı 16 Temmuz 1958 günü, Irak Cumhuriyeti hükümetine çektiği telgrafta, Sovyet hükümetinin, Irak Cumhuriyeti'ni resmen tanıdığını belirtti. (21, s. 516).

Temmuz Devrimi'nin zaferi, ABD ve İngiltere'nin Yakın ve Ortadoğu politikasına indirilen güçlü bir darbe oldu. Devrimin görevlerinden biri de, özü daima, çözüme bağlanmamış Kürt sorununu gerektığı zaman kendi çıkarları için kullanmaktan ibaret olan İngiltere'nin o mahut "*Kürt politikası*"na son vermektir. Devrim, Bağdat Paktı türünden halk aleyhtarı saldırgan askeri politik blokların oluşturulması politikasının dirimsellikten yoksun bulunduğunu kanıtladıktan başka, Kürt ulusal sorununun düzenlenmesi olanağını da yarattı. Bağdat Paktı üyesi olan Türkiye ile İran'ın, Irak Cumhuriyeti'ne yaklaşımı, belirli ölçüde, Kürtlerin, Araplarla eşit haklara sahip olduğunun ilan edilmesi etkeni tarafından belirlendi. Bu ülkelerin görüşüne göre, söz konusu durum, Türkiye ve İran'da Kürt halkı için "*kötü*" bir örnek görevi görebilirdi. Bu iki ülkede Kürt halkı, acımasız ulusal baskının hedefi olmaya devam ediyordu.

Böylece Irak Cumhuriyeti, bir düşman kuşatması çemberi içine düşmüş oldu. Bu kuşatmanın ardında ABD ve İngiltere'nin emperyalist çevreleri yer alıyordu. Türk yönetici çevrelerinin Irak aleyhtarı faaliyetleri özellikle belirgindi. Türkiye'de, Irak'a karşı askeri harekâtta kullanılmak üzere, gönüllüler toplanmasından bile, ciddi şekilde söz edilmeye başlandı. "*Türkiye'nin Kerkük'te kendi çıkarlarını savunmak için en faal bir politika uygulamaya hazır bulunduğu*" resmen açıklandı.. (118, s. 71)

Yakındoğu'da, Irak Cumhuriyeti için olağanüstü ciddi sonuçlar barındıran bu karmaşık durumda, Sovyetler Birliği, Irak Cumhuriyeti'ni destekleyen konumda yer aldı. Sovyet hükümetinin 16 Temmuz 1958 tarihli bildirisinde, emperyalist devletlerin ve onların Yakındoğu'daki bağlaşıklarının saldırgan eylemleri açığa vuruldu. Bildiride, Irak hükümetinin, Irak halkının-Araplar ve Kürtlerin-, aynı zamanda diğer Arap halklarının çıkarlarına uygun ve niteliği bakımından demokratik olan programsal açıklamalarının, sömürgeci devletlerin düşmanca tepkisine neden olduğu belirtildi. (21, s. 518).

Sovyet hükümeti, Irak Cumhuriyeti'nin desteklenmesi için, BMT ve başka uluslararası örgütler yoluyla da enerjik adımlar attı.

Kürt demokratik kitleleri bu kritik günlerde Irak Cumhuriyeti'ni faal bir şekilde desteklediler. Kürdistan Demokrat Partisi, devrimin kazanımlarının savunulmasını örgütlemek üzere etkin çalışmalarda bulundu.

Kürdistan Demokrat Partisi MK, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na gönderdiği özel telgrafta, *"Kürt halkının. Temmuz Devrimi'ni desteklediğini"* vurguladı. Kürdistan Demokrat Partisi yönetimi bu adımı, emperyalist çevrelerin *"bir zamanlar Milletler Cemiyetinde, Kürt halkının ulusal haklarına saygı gösterilmesi konusunda üstlendikleri yükümlülükleri"* (41, s. 8), kendi saldırı amaçları için kullanılmasını engellemek amacıyla attı. Kürdistan Demokrat Partisi merkez basın organı *"Xabat"* (Mücadele) gazetesi, ülke önünde duran ortak demokratik ödevlerin gerçekleştirilmesi için ortak mücadele yürütülmesi sorununa değinirken şöyle yazdı: *"Biz, demokrat düzeninin pekiştirilmesini, Kürt bölgelerini hâkimiyetinde bulunduran devletin, sınırları içinde Kürt halkına ulusal haklarının tanınması için doğru politik bir çizgi olduğuna inanıyoruz!"* (306, 1960, No: 268).

Kasem hükümeti, Araplarla Kürtlerin demokratik kuvvetlerinin geniş desteğine dayanarak, faaliyetlerinin başlangıcında birçok önemli devrimci demokratik adımlar attı. Nitekim Başbakan Kasem, Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve başka ilerici parti ve örgütlerin isteğiyle, halk direniş müfrezelerinin oluşturulmasına ilişkin bir buyrultu yayınlandı. Bu halk direniş müfrezelerinin mevcudu 1958 yılının Ekim ayı başlarında takriben 30 bin'i buldu. (293, 05. 10. 1958). Halk direniş müfrezeleri, Araplarla Kürtlerin içişlerine olabilecek emperyalist bir müdahale tehlikesinin püskürtülmesinde ve iç gerici liğin Cumhuriyet aleyhtarı komplolarının ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadı. Devrimi izleyen ilk aylarda Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi, Ulusal Demokrat Parti ve fiilen legal eylem yürüten diğer partilerden başka, Irak'ta ve onun Kürt bölgelerinde; *"Barış yanlıları, Köylü birlikleri, Cumhuriyeti koruma komiteleri, Genel Üniversiteliler Birliği, Kadın Haklarını koruma Cemiyeti, Demokratik Gençler Birliği gibi birçok yığınsal, toplumsal, mesleksel ve kültürel örgüt, aynı zamanda Kürt Öğretmenler Birliği, Kürt Gençler Birliği vb. gibi Kürt toplumsal politik örgütleri oluşturuldu, ya da gizlilikten çıkıp örgütlülüklerini tamamladı!"*. (138, s. 1).

Ülkede toplumsal politik yaşamın demokratikleştirilmesi süreci ve buna bağlı olarak Kürtlerin özerklik hakkının gerçekleştirilmesi olasılığı, yalnız Irak'ta değil, onun sınırları dışında da Kürt kitleler tarafından coşkuyla destekleniyordu. Bu somut olarak, Avrupa'da Kürt

Üniversiteliler Kurumu'nun Üçüncü Konferansı'nın kararlarında (262, Kasım 1958, s. 8), Türkiye, İran ve Suriye'de Kürt demokratik toplum temsilcilerinin demeçlerinde (210, s. 23) ifadesini buldu.

Kasem 7 Ekim 1958 günü, sürgünden dönen Kürt hareketi lideri Mustafa Barzani ve ona eşlik eden başka Kürt liderlerini kabul etti. Aynı gün Mustafa Barzani ve Irak Yüksek Devlet şurası üyeleri arasında bir görüşme de yapıldı. Bütün bunlar, Kürt demokratik toplumunun yenilenmesi ve Kürtlere özerklik haklarının tanınması mücadelesinde, ulusal yurtsever rejim etrafında birleşmesine olumlu bir etki gösterdi. Türkiye ve İran'daki yönetici çevreler, bununla ilgili olarak, endişelerini açık şekilde belirttiler. Nitekim İran dış politika uzmanları, o sıralarda *"Irak'ın, Kürt özerklik hareketini yenileyeceğine inanmak istemediklerini"* yazdılar. (309, 06. 10. 1958).

Kasem hükümeti, Devrim'den sonra gelen ilk dönemde, emekçilerin durumunun iyileştirilmesi için de, birçok önlem alıp uyguladı. Hükümetin, aşiret üyeleri arasında feodal ve şeyhlerin egemenliğinin korunmasına yardımcı olan *"Aşiretler Yasası"*nın lağvedilmesine ilişkin kararnamesinin özel bir önemi vardı.

Toprak sorunu, devrim önünde duran temel sorunlardan biriydi. Köylüler ülke nüfusunun %70'ini oluşturdukları için, tarım alanında izlenecek politikanın, gerek Arap, gerekse Kürt köylülerinin çıkarları açısından önemi vardı. Irak'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Kürdistan'da da, toprak sorunu keskin nitelik taşıyan bir sorundu. Büyük toprak ağalarının, yoksullara kıyasla yaklaşık 3, 5 kez toprağa sahip bulunmaları, Kürdistan'da toprak sorununun yakıcı niteliğini ortaya koyan bir gerçektir. (92, s. 5). Üstelik yoksulların önemli bir bölümü topraksızlaşan köylülerdi.

Kürdistan'da toprak sorunlarının özelliklerinin küçümsenmesi, bu sorunun Kürt bölgelerinde çözüme bağlanması şanslarını sınırlandırıyordu. 3 Eylül 1958 günü yürürlüğe konan Toprak Reformu Yasası uygulamada, Kürdistan'daki toprak mülkiyet ölçüleri ülkenin orta ve güney bölgelerindeki duruma kıyasla daha küçük olduğu için, Kürt feodalleri ve toprak ağalarının çıkarlarına çok az ölçüde dokundu. Neticede öyle bir durum ortaya çıktı ki, *"yasanın bütünüyle gerçekleştirilmesi halinde bile Musul livasında köylülerin %50'si, Kerkük'le % 60'ı, Erbilde % 65'i ve Süleymaniye'de %85'-i, yine eskisi*

gibi topraksız kalacaktı!". (121, s. 98).

Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi, reformların yarım yamaklığını eleştirdiler ve bu sorun konusunda daha köktenci önerilerini ortaya sürdüler, ama bununla birlikte hükümetin tarım alanındaki değişikliklere ilişkin programını da reddetmediler. Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi, tarım alanındaki değişikliklere köktenci nitelik kazandırmak için, köylü birlikleri oluşturulması yönünde çalışmalara başladılar. Kürdistan'da bu gibi onlarca birlik kuruldu. Bu, Kürt köylüleri feodalizm aleyhtarı mücadeleye ilk defa olarak faal şekilde katıldıklarından dolayı, önemli olan bir gerçektir. Ama ülkede devrimci demokratik kuvvetlerin faaliyeti ne ölçüde etkinleştiyse ve sosyo-politik değişikliklerin derinleştirilmesi eğilimleri ne ölçüde güçlendiyse, iki ayrı yön de o ölçüde belirginlik kazanmaya başladı. 1962 yılının ortalarına değin ulusal burjuvazinin çıkarlarını temsil eden Kasem hükümeti, emperyalizmin ve iç gerici- liğin baskısına, demokratik kuvvetlerin çok yönlü desteği sayesinde dayandı. Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi'nin sol kanadı ve başka ilerici örgütler, o dönemde, hükümetin politikasına faal bir etki gösteriyorlardı. Bu etki, Irak'ın gerçek demokrasi, sosyal ilerleme yolunda gelişmesine, Kürtlere ulusal özerklik verilmesi sorunlarının çözüme bağlanmasında önemli bir etken oldu.

Ne var ki, böyle bir politika Irak sağcı milliyetçi güçlerinin siyasi amaç ve niyetlerine aykırı düşüyordu. Temmuz Devrimi'nden sonra Kasem hükümetinde iki grup oluştu: bunlardan biri Kasem başkanlığın- daki ılımlı liberal grup, diğeri ise Abdulselam Arif öcülüğündeki sağcı milliyetçi ve tutucu gruptu. Arap toplumunun bazı katmanlarında mil- liyetçi duygulan şiddetlendirme yoluna koyulan Arif ve öcülüğünü yaptığı grup, daha o zamanlar, Kürtlerin Araplarla hak eşitliği ilkesinin gerçekleştirilmesi yolunda somut adımlar atılmasının, kendilerinin plan- lan dahilinde olmadığını gösterdi. Abdulselam Arif daha 16 Ağustos 1958 günü Musul'da yaptığı konuşmada şöyle dedi: *"Bu andan itibaren ülkemizde artık gericiler yoktur, sınıflar yoktur, ayrıcalıklar yoktur. Yalnız bir tek halk, bir tek parti, gerçek kardeşlik ve Cumhuriyete hizmet edecek herkes için eşitlik vardır!"*. (257, 18. 08. 1958). Abdulselam Arif, 19 Ağustos 1958 günü, İbrahim Ahmet ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin öteki liderlerinin, Newroz'un, Kürtlerin ulusal bayramı olarak resmen

tanınması ricasını kabul etmedi. (166, s. 137).

Komünistler, Kürdistan Demokrat Partisi ve Ulusal Demokrat Parti tarafından desteklenen Kasem hükümeti ile Baasçılar, Birlikler ve *"İstiklal"* Partisi'nce aralanan Arif Grubu arasındaki mücadele derhal şiddetli bir biçim aldı. Hükümet, Kürdistan Demokrat Partisi de dahil, ülkedeki sol güçlerin desteği sayesinde, Abdulselam Arif, Raşit Ali Galyani, Baasçılar ve Birlikçilere, Kasım-Aralık 1958 aylarında tezgâhlanan tehlikeli komploları etkisiz hale getirmeyi başardı. Arif tarafından tertiplenen 10 Kasım 1958 komplosunun ortadan kaldırılmasından sonra, Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi temsilcileri, *"komploculara karşı ve Kürt halkına, Irak devleti sınırları içinde ulusal özerklik hakkı tanınması uğrunda ortak mücadele yürütülmesi, 14 Temmuz Devrimi kazanımlarının korunması konusunda"* (286, 05. 10. 1960) iki partinin çabalarına eşgüdüm sağlanmasını öngören bir *"İşbirliği Paketi"* imzaladılar. Irak Komünist Partisi yine bu dönemde, yeni demokratik güçlerin, somut olarak da, Cephe'den fiilen ayrılmış bulunan Baas ve *"İstiklal"* partilerinin temsilcileri yerine, Kürdistan Demokrat Partisi'nin Ulusal Birlik Cephesi'ne kazanılması yoluyla cepheyi pekiştirme denemelerinde bulundu.

Kasem, Abdulselam Arif grubu ve onu destekleyen kuvvetlerin ilk komplolarını etkisiz hale getirerek, onlara darbe indirmiş olsa da, komplocular niyetlerinden vazgeçmediler ve amaçlarına ulaşmak için, her türlü araçlardan yararlanma uğrunda çaba harcamaya devam ettiler. Bu arada, Kürdistan'da da hükümet aleyhtarı eylemler örgütleme denemeleri yapıldı. Sağcı güçler, Kasem ve Barzani arasında güvensizlik ortamı yaratma uğrunda gayret gösterdiler. Türk ve İran casusluk şebekeleri de kendi taraflarından, Irak Kürdistan'ında faaliyete geçtiler. Türk makamları gericici Pantürkist *"Turan"* örgütünden ajanları aracılığıyla, Kerkük bölgesinde özellikle geniş boyutlu bölgesinin küçük kasabalarından Köprü'de Türkmenler ve Kürtler arasında bir çatışma tertiplendi. Kerkük livasının başka yerlerinde de benzer denemelere girişildi. Kürdistan Demokrat Partisi, gericiliğin bu saldırılarının önlenmesinde ve düzenin yenilenmesinde Cumhuriyet makamlarına enerji bir ardında bulundu. *"Turancılar"*ın sağcı milliyetçi çıkışlarına tepki gösterildi.

Kasem, 11 Şubat 1959 günü Mustafa Barzani ve Ahmet Barza-

ni'yle görüşti. Kürt liderler bu görüşme sırasında, Kürdistan Demokrat Partisi'nin ve Kürdistan'ın bütün yurtsever güçlerinin, Temmuz Devrimi amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik politika çizgisini eskisi gibi, kesinlikle desteklediğini belirttiler. (24, f. 4459. öp. 2, hr. 1920. 1. 18). Hükümet, 3 Mart 1959 günü, Irak idarecileri tarafından 1947 yılında idama mahkûm edilen, 1943-1945 yılları dönemindeki Kürt Ayaklanması'nın dört kahramanının -İzzet Abdülaziz, Mustafa Hoşnav, Hayrullah Kerim ve Muhammet Kutsi; ölümlerinden sor'a affedilmesine ilişkin önemli bir karar aldı.

Kasem hükümetinin demokratik girişimleri ve Kürt sorunu konusunda bazı olumlu adımları, şiddetli iç politik ortamda gerçekleştirildi. Terkibinde Birlikçiler, Baasçılar ve "*İstiklal*" Partisi'nin yer aldığı muhalefet, komplocu eylemlerini sürdürüyordu.

1959 yılının Mart ayında Musul'da Cumhuriyet hükümetine, ayrıca Arap-Kürt devrimci demokratik güçlerine, somut olarak da Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi'ne karşı düzenlenen büyük bir komplo, iç gerici tarafından olduğu gibi, Arap ülkelerinin ve saldırgan Bağdat Paketi'ne üye ülkelerin bazı sağcı milliyetçi çevreleri tarafından da destek gördü. Komplocular ağır cinayetler işlediler. Onlar, demokrat birçok Arap ve Kürt'e karşı fiziksel kıyım bulundular. Komplocular "*komünist sızmacılık*" ve "*Kürt ayrılıkçılığı*" uydurmacıları temelinde sağcı milliyetçi tutkuları körüklediler. Komplocular, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin resmi çevreleri gibi, Kasem'e "*Irak'ı parçalayan kişi*" diyor ve Kasem hükümetinin Irak'ı, Arap ve Kürt kısımları olmak üzere ikiye böldüğünü belirtiyorlardı. (24, f. 4459, 'öp. 1 hr. 1993, 1. 67). Komplocuların planları, Batı'nın emperyalist çevrelerinde olumlu yankı buldu.

Bu isyan, ABD ve İran yönetim çevrelerinin "*Irak ve İran Kürdistan'ının Şahın tahtı etrafında birleştirilmesine*" ilişkin o kışkırtıcı görüşü geniş şekilde yaydıkları bir sırada meydana geldi. (269, 18. 03. 1959). Irak Kürdistan'ının bazı sınır bölgelerinde dağıtılan "*Kürtler ve İran Ulus'u*" başlıklı broşürde "*mağrur Kürt halkına.. Samilerin esaretinden derhal kurtulması*" (261, 05. 04. 1961, s. 6) konusunda açık bir çağrıya yer verildi..

Albay Abdülvahap Şavvaf yönetiminde başlatılan Musul isyanı, tehlikeli bir nitelik kazandı. Irak Komünist Partisi ve Kürdistan

Demokrat Partisi, halk gönüllüleri saflara takviye edilmesi yönünde büyük çalışmalarda bulundular. Gönüllü halk müfrezelerinin komutanı, demokrat Kürt eylemcisi General Mustafa Barzani ve bu hareketin diğer liderleri, kendi eylemleriyle hükümetin girişimleri ile öteki sol güçlerin etkinlikleri arasında eşgüdüm sağladılar. İsyan böylece bastırıldı. Bir Fransız gözlemcisi, Musul'da hükümet aleyhtarı gerici isyanın bastırılmasında ilerici Kürt güçlerinin rolüne değinirken şöyle yazdı: "*Bütün Kürt halkı, Irak Cumhuriyet hükümetinin savunulması için faal eyleme geçti!*". (248, 1960, No: 11, s. 20). Bu olaylardan sonra sol güçlerin rolü ve etkisi daha da arttı. Kasem hükümeti, 24 Mart 1959 günü yaptığı açıklamada, "*Irak'ın, Bağdat Paktı'ndan ayrılma kararının, bugünden itibaren yürürlüğe girdiğini*". (24, f. 4459, oh...24, hr. 2117, l. 108) vurguladı.

Bağdat Paktı'nı haklı olarak, ulusal kurtuluş mücadelesine dönük bir silah sayan Kürt yurtsever güçlerinin, Kürt halkının özerklik hakkını gerçekleştirme umutları güçlendi.

Hükümetin ulusal kurtuluş mücadelesine katılmış Kürt siyasi göçmenlerinin vatana dönmelerine izin verilmesi konusunda aldığı kararın fiilen gerçekleştirilmesi, bu dönemde, Irak'taki politik yaşamın önemli bir olayı oldu. Arap ve Kürt toplumu temsilcileri 17 Nisan 1959 günü Basra'da, yurtlarına dönen Kürt yurtseverlerini coşkuyla karşıladılar. Irak Komünist Partisi ve diğer sol güçler, Türkiye, İran ve kimi Arap ülkelerinde, yurtlarına dönen Kürt demokratlarına karşı açılan iftira kampanyasına tepki gösterdiler. İç ve dış gericiiliğin amansız saldırılarına rağmen, o dönemde, Irak'ın politik yaşamında, demokratik güçlerin etkisi hızla büyüdü. Ama Komünist Partisi'nin saygınlığının her yerde artması ve Kürdistan'da ulusal demokratik hareketin gelişmesi, Kasem ve ulusal burjuvaziye korkuttu. İç gerici kuvvetler de, böyle bir durumda açık düşmanlıklarını belirtmeye başladılar. Irak'a komşu bazı ülkelerde "*Irak'ı hedef almış komünizm tehlikesi*" ve "*Kürt ayrılıkçılığı*" uydurmacası konusunda yaygaracı bir kampanyaya girişildi. Mısır basınında çıkan haberlere göre, ABD'nin gizli örgütü CIA yöneticisi Alain Duellès Irak'taki durumu "*Günümüz dünyasında en tehlikeli*" gelişme (251, 30. 04. 1959) olarak niteledi. Bütün bunlar Kasem hükümetinin politikasına önemli ölçüde etki gösterdi. Kasem, demokratik sol güçlerle ilişkilerini kesmeden, zamanla,

sağcılara ödün ve onlarla işbirliği taktiğine yanaşmaya başladı. Onların dümen suyundan giden Kasem, komünistlerin, hükümet birleşimine dahil edilmesi taleplerine olumsuz karşılık verdi. Oysa Kürdistan Demokrat Partisi de böyle bir istekte bulunmuştu. 1959 yılının ikinci yarısına doğru, Kasem'in, sol ve sağ güçler arasında denge kurma taktiğine başvurduğu, giderek daha belirgin bir hal aldı. Hükümetin kararsızlığından yararlanan sağ güçler eylemlerini etkinleştirdiler. 1959 yılının Mayıs ayı ortalarında, Türk-İran sınırı bölgelerinden, iyi silahlandırılmış bir müfreze, dışarıdan da yardım görerek Irak Kürdistan'ına aktarıldı. Şeyh Raşit Lolan emrindeki bu müfreze gerici bir isyan başlattı. Yalnız, Mustafa Berzani yönetimindeki Kürt yurtsever müfrezelerinin duruma müdahalesi neticesinde, isyan ortadan kaldırıldı, isyanın "ele basısı Raşit Lolan ise İran'a kaçtı. (296, 18. 05. 1959). Burada şu gerçek kayda değerdir: Bu isyana katılan bütün gerici unsurlar, Türkiye'de ve İran'da sığınak buldular. Kürdistan Demokrat Partisi o sıralarda "*Kürdistan'ı, Irak Cumhuriyeti düşmanlarının mezarlığına çevirelim.*" belgisini ortaya sürdü. (306. 028. 12. 1959),

Gericilerin, Arap ve en fazla da Kürt demokratik güçlerine yeni büyük saldırısı, Temmuz 1959'da Kerkük'te düzenlendi. "*Iraq Petroleum Company*" tekelinden maddi yardım alan sağcı milliyetçiler ve pantürkist "*Turan*" örgütü, "*Temmuz Devrimi*"nin birinci yıldönümü dolayısıyla düzenlenen törenler sırasında büyük kargaşalıklar tertipleddiler. Kasem hükümeti Temmuz 1959'da Kerkük'te meydana gelen olaylardan sonra, ilerici değişiklikler, bu arada Kürtlere iç özyönetim hakkı verilmesi programının gerçekleştirilmesinden giderek daha fazla çekilmeye başladı. Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve ülkenin öteki sol güçlerinin büyük etkisini göz önünde bulundurmamak zorunda kalan Kasem, bir yandan, henüz onlarla işbirliği içinde bulunduğu havası yaratırken, diğer yandan, sağcılarla da "*ortak dil*" bulma uğrunda çaba harcıyordu. Bu koşullarda, Kürtlerin özerklik hakkına kavuşması olasılığı artık güven yaratmıyordu. Zira bu, bütün ülkede demokratik hareketin ortak yazgısıyla örgütsel bağlantı içinde bulunan bir olasılıktı. Irak Komünist Partisi'nin Kürt sorunu konusundaki program belgesinde şöyle deniyordu: "*Kürt ulusu sorunu, Irak halkının demokrasi sorunuyla bağlantı içindedir Irak gibi bir devlette, iki sorunun bu*

içice bağılılığı; birinin ötekinden yalıtılarak çözölemeyecek ölçöde, sıkı bir bağılılıktır. Kürt halkının ızdırabı, bütün Irak halkının ızdırabının bir parçasıdır." (44, s. 22).

Yeni koşullarda, dış saldırı tehlikesinin atlatıldığı, sosyal çelişki-lerin şiddetlendiğı ve sınıf mücadelesinin alıp yürüdüğü sırada, Kürdistan'da demokratik hareketin gelişmesinde büyük bir atılımın gözlendiğı bir dönemde, Kasem hükümeti, Irak'ın ulusal birliğı fikrini, Arap ve Kürt emekçi kitlelerinin her türlü etkin sınıfsal ulusal istem-lerde bulunmasını dışlayan, geniş sınıfsal işbirliğini fikri olarak ortaya sürdü. Kasem ve hükümeti, Kürt sorunu konusunda, *"Irak'ın ulusal bir-liği"* fikrinin, Kürtlerin ulusal haklarını küçümseyecek şekilde mutlak-laştırılması ilkesine giderek daha sıkı bağlanmaya koyuldu. Başbakan ve hükümet üyeleri konuşmalarında, Irak Cumhuriyeti'ni, Arap ve Kürtlerin Cumhuriyeti değil de, Arap Cumhuriyeti olarak adlandır-maya, Kürtleri ise *"Kuzey Arapları"* saymaya başladılar. (44, s. 22).

Kasem hükümeti ve mahalli idarecilerin Kürt aleyhtarı poli-tikaları, 1960 yılının sonlarında açık bir nitelik kazandı. Kürdistan Demokrat Partisi üyeleri ve yöneticileri, başkent Bağdat'ta olduğu gibi, ülkenin diğer kentlerinde de kovuşturma ve terör hedefi durum-u-na getirildiler. Hükümet ve demokratik Kürt güçleri arasında çatış-manın önlenmesi amacıyla yapılan ve üç saat süren Barzani ve Kasem arasındaki coşkulu görüşme sonuç vermedi. Bağdat'ta bundan sonra kalmalarının olağanüstü tehlikeli olduğunu göz önünde bulunduru-larak, Barzani ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin diğer yöneticileri, Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Bürosu'nun isteğı üzerine Aralık 1960'da Bağdat'ı terk ettiler ve Kürdistan'a gittiler.

Resmi basın da Kürtler ve Kürt ulusal sorunu karşısındaki tavrını değiştirdi. Nitekim *"As Saura"* gazetesi o günlerde şöyle yazdı: *"Kürt, zenci veya Ermeni ırkından olan, ama Arap ülkelerinden birinde yaşayan her kişi, gerçekliğın icabı, Araptır."* (304, 17. 02. 1961). Sağcı basın ile devrimci demokratik kuvvetlerin basın organları arasındaki polemik açık ve şiddetli bir nitelik kazandı. *"Xebat"* gazetesi, Kürt aleyhtarı saldırılara yanıt verirken şunları belirtti: *"Kürt halkı, Kürtleri ve Kürdistan'ı ortadan kaldırmaya yönelik, kaynaşma ve özümse-nmeye ilişkin yüz kızartıcı çağrılarını kınıyor. Kürtler, kendilerine köle-likten başka, ulusal haklarından yoksun edilmekten ve uluslarının yad-*

sınmasından başka, ateş ve hapishane prangalarından başka bir şey getirmeyecek olan bir birleşmeyi isteyemez!". (306, 22. 02. 1961).

Irak makamları Mart 1961'de, Kürdistan Demokrat Partisi'nin merkez basın organı "*Xabat*" gazetesinin yayınlanmasını yasakladılar. Bunun ardından öteki Kürt basın organları da kapatıldı.

Haziran 1961'de, Kürt demokrat örgütleri temsilcilerinden kurulu bir heyet oluşturuldu. Bu heyet, hükümete, Kürdistan'ın bazı siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlarını incelemek üzere Bağdat'a gitti. Ama bütün çabalara rağmen, hükümet başkanı Kasem, bu heyeti bir türlü kabul etmedi. (182, s. 61).

Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Bürosu, Temmuz ve Ağustos 1961'de Kasem hükümetine iki kez muhtıra gönderdi. Bu belgelerde Kürtlerin iç özerkliğinin gerçekleştirilmesine ilişkin net bir program ve Kürdistan'daki gergin durumun yumuşatılması önlemleri açıklandı. Kasem, bu başvuruları, Kürdistan'a yeni askeri birlikler göndermekle yanıt verdi. Irak askeri hava kuvvetleri 7 Eylül 1961 günü, Barzan bölgesini bombaladılar. Aynı yılın 11 Eylül günü ise, yalnız Barzan değil, Kürdistan'ın birçok başka bölgesi de yoğun şekilde bombalanmaya başlandı. 11 Eylül aslında, Irak hükümetinin Kürt halkına karşı, halk aleyhtarı savaşının başlangıç günü oldu. Buna yanıt olarak, Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde silahlı köylü özsavunma müfrezleri oluşturulmaya başlandı. Bunlar, hükümet askerlerinin cezalandırma operasyonlarına karşı direniş gösterdiler.

Irak Komünist Partisi MK'nin 17 Eylül 1961 günlü bildirisinde de belirtildiği gibi, Kasem ve hükümeti, Kürdistan'da halk aleyhtarı savaşa hazırlanırken "*demokrasi belirtisi kalıntıların*" silah gücüyle kaldırma "*ve ülkedeki bütün ulusal demokratik harekete yıkıcı bir darbe indirme*" (140, s. 249) hesapları yapıyordu. Irak resmi makamları, kamuoyunu yanıltmak amacıyla, Kürtlerin özerklik uğrunda silahlı mücadelesini "*emperyalizm ve gericilik ajanlarının hareketi*" olarak nitelediler.

Kürdistan, amansız ekonomik ablukanın kısılcığında bulunuyordu. Irak idarecileri, Kürt yurtseverlerine karşı savaşta başarısızlıklarının öcünü masum halktan alıyorlardı. Kürt aleyhtarı histeri o denli tırmandırıldı ki, resmi makamların buyruğu üzerine Ekim 1961'de, memurlara Kürt ulusal giysileri taşıma yasaklandı. (182, s. 65).

Geniş halk kitleleriyle sıkı ilişkiler, başta Komünist Partisi olmak üzere, Irak ilerici güçlerinin Kürt ayaklanmacılara gösterdiği büyük manevi-politik ve başka yardımlar, savaşçı sayısı bakımından oldukça küçük olan Kürt öz savunma müfrezelerinin, iyi silahlandırılmış hükümet askerlerinden gelen saldırıları başarıyla püskürtmelerini sağladı. Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve ülkede faaliyet yürüten diğer ilerici örgütlerin çabalarıyla, Irak'ın birçok gerek Kürt, gerekse Arap kentlerinde ayaklanmacılara yardım komiteleri oluşturuldu.

Kürdistan'daki hareket giderek, Irak Cumhuriyeti'nin iç politik yaşamının ciddi bir etkenine dönüşüyordu. Bu durum, yalnız iç gericiğin değil, Kürt hareketi konusunda uydurma suçlamalar yaymaya ve bu harekete karşı çabaların birleştirilmesi çağrılarında bulunmaya başlayan emperyalist devletler ve onların Yakındoğu'daki bağlaşıklarının da endişesine neden oldu.

1963 yılı başlarında Irak'ta, Kasem rejimine karşı muhalefet, aynı çizgide bulunan güçlerden oluşmuş değilse de, Kasem rejiminden yığınsal bir memnuniyetsizlik mevcuttu. O dönemde öyle koşullar oluştu ki, ülkede sol güçlerin önemli etkisine rağmen iktidara sağ unsurlar geldi. Kasem rejimi, kendi kendini halktan tecrit ettikten sonra 8 Şubat 1963 günü yıkıldı. Devlet darbesinin örgütlenmesinde BAAS Partisi'nin aşırı sağcı liderleri, onlara sıkıca bağlanan Abdülselem Arifin askeri grubu, Milliyetçi Araplar Hareketi ve Sosyalist Birlikçiler Hareketi öncülük rolünü üstlendiler. Böylece ülkede aşırı sağcıların askeri dikta rejimi kuruldu. Irak'ın yeni yöneticilerinin, Temmuz Devrimi'nin amaçlarını gerçekleştirmek niyetinde olduklarını açıklamaları, demagojiden başka bir şey değildi. Onlar, iktidarı ele geçirdikten sonra, ülkede demokratik güçlere ve özellikle Irak Komünist Partisi'ne karşı gaddarca bir mezalime giriştiler. Aşırı sağcılar rejimi, ülkeyi baştanbaşa bir askeri kampa dönüştürdü. Komünist Partisi'nin birçok lideri, demokrasi mücadelesinin, Arap ve Kürt, birçok başka seçkin eylemcisi idam edildi.

Bununla birlikte yeni rejimin temsilcileri, "*Kürt sorunun hakça ve barışçı yoldan çözüme bağlamaya*" kesinlikle kararlı bulunduklarını resmen açıkladılar.

Ülkede ilerici güçlere karşı yığınsal terör koşullarında, ne Barzani, nede Kürt hareketinin öteki liderleri, bu aşırı kuvvetler rejiminin vaat-

lerine herhangi bir önem vermemiş olsa da, Kürt sorununu barışçı çözümü için hükümet temsilcileriyle görüşmeler yürütmeye rıza gösterdiler. Irak Komünist Partisi MK'nin bununla ilgili kararında şöyle deniyordu: "*Kürt yurtseverleri, Şubat darbesinden sonra, Kürt sorununun barışçı yoldan çözüme bağlanmasını sağlama uğrunda çaba harcadılar. Taktik bakış açısından onların bu konumu, doğru bir konumdu...*". (289, 28. 11. 1964).

1963 yılının Şubat ayı ortalarında, Kürt hareketi temsilcileri ile hükümet arasında, ulusal özerklik konusunda iki kez görüşme yapıldı. Kürt liderler hükümete, aşağıdaki ilkeler temeli üzerinde ulusal özerklik istemlerini içeren bir muhtıra sundular:

1..*"Irak Cumhuriyeti, eşit haklardan yararlanan ve gönüllülük ilkesi temelinde birlikte yaşamak arzusunda olduğunu belirten, iki esas ulustan -Araplar ve Kürtlerden- oluşan, birleşik bir devlettir*

2..*Irak Anayasası'nda, yüksek yasama ve yürütme organlarının, ülkede Arap ve Kürtlerin sayısına orantılı olarak, Kürt halkı temsilcilerinin katılımıyla kurulmasını öngörmesi zorunludur...."*

Muhtırada daha sonra, Kürt halkının, Kürdistan'da yaşayanlar tarafından serbest, dolaysız ve gizli seçimlerde seçilecek özerk yasama ve yürütme kurulları yardımıyla kendi ulusal özerklik haklarından yararlanmasının zorunlu olduğu belirtildi. Kürt hareketi liderlerinin bu muhtırası, Irak Kürdistan'ının özerklik statüsüne ilişkin bütün esas yönleri içeriyordu.

Görüşmelerin birinci turu, sonuçsuz tamamlandı. Bundan sonra yüksek düzeyde görüşmeler yürütülmesi kararma varıldı. Bu görüşmeler (yüksek düzeyde hükümet ile Kürt heyetleri arasında) 4 Mart 1963 günü başlatıldı. Görüşmelerde hükümet heyetine, Irak silahlı kuvvetleri Genelkurmay Başkanı General Tahir Yahya, Kürt heyetine de General Mustafa Barzani başkanlık etti. Ne var ki, bu görüşmeler de olumlu sonuçlar getirmedi.

Irak Ulusal Devrimci Komutanlık Kurulu, 1963 yılının Mart ayı ortasında, Kürt sorununu düzenleme önlemleri sıfatıyla, Kürdistan'da dahil ülkenin ayrı ayrı eyaletlerinin "*merkezi yönetime bağlılığının kaldırılmasına*", ilişkin bir plan yayınladı. (149, s. 208-211). Bu, Kürtler konusunda eski ayrımcılığı olduğu gibi koruyan, yarım yamalak bir

yönetimsel reformdu. Irak valiliklerine, yalnız mahalli önem taşıyan sorunların çözüme bağlanmasında olmak üzere sınırlı bir bağımsızlık verildi. Üstelik Devrimci Komutanlık Kurulu, Irak Kürdistan'ı topraklarını, yeni oluşturulan Süleymaniye vilayeti çerçevesinde sınırlandırdı. Desantralizasyon planı, Kürt ulusal demokratik güçlerinin en küçük istemlerini bile karşılamadı, bundan ötürü söz konusu plan, doğal olarak bu güçler tarafından kabul edilmedi.

Irak hükümeti, Nisan 1963 ayı sonunda, Kürt hareketi liderleriyle kur yapmayı kesti. Aşırı güçler rejimi, Bağdat Paketi'ndeki eski bağlaşıklarının dolaysız ya da dolaylı desteğine güvenerek, açık şekilde, Kürdistan'da savaş yenileme yoluna koyuldu. Kürdistan'da askeri harekâtın yenilenmesi öncesinde, Başbakan Yardımcısı Ali Saadi yönetiminde bir Irak heyeti, Kürtlere karşı ortak eylem sorununu incelemek üzere Şam'ı ziyaret etti. (208, s. 27).

Ulusal Devrimci Komutanlık Kurulu, 10 Haziran 1963 günü, ülkenin kuzey bölgelerini (Musul, Süleymaniye, Erbil ve Kerkük) askeri bölge ve askeri harekât sahası ilan etti. Bu arada Kürt yurtseverlerine bir muhtıra yöneltildi. Muhtırada şöyle deniyordu. *"Bütün hain gruplara, halk ve adalet düşmanlarına, teslim olmaları için 24 saatlik bir süre verilmiştir....Barzaniler, derhal teslim olmaya yanaşmazsa, bu tutumlarının yol açacağı bütün sonuçların bedelini ödeyeceklerdir..."*. (172, s. 515).

Bu, aşırı güçler rejimin Kürt halkına karşı savaşının başlangıcı oldu. Hükümet, savaş ilan edilmesinin ertesi günü, Kürt hareketi lideri General Mustafa Barzani'yi sağ ya da ölü olarak hükümete teslim edenlere 100 bin dinarlık (250 bin dolarlık) ödül verileceği açıklandı. Ali Salah Saadi bununla ilgili olarak şunları söyledi: *"Hükümet, bu yekûnun ödenmesinin amaca değer olduğu görüşündedir. Onun yakalanmasıyla her şeye son verileceğini zannediyor!"*. (172, s. 515).

Yöneticiler, vermiş bulundukları vaatlere rağmen, Kürdistan'da savaş harekâtının başlatılmasıyla, Bağdat'ta görüşmelerde bulunan Kürt heyeti (Salih Yusuf başkanlığında) üyelerini tutukladılar. Kürdistan yeniden ekonomik abluka kısılcasına alındı.

Kürdistan'ın acımasızca kuşatmaya alınması, ayaklanmacıların etki sahası dışında bulunan bölgelere karşı da ayrımcı politika uygulanması, Kürt bölgelerinde sivil kent ve köylerin yoğun şekilde bombalanması,

hükümetin, "yalnız Barzani'nin isyancı grubuna karşı savaş" yürütüldüğü propagandasına safça inanan birçok Kürt'ün gözlerini açtı. Kürt halkına karşı uygulanan soykırım politikası, halkın yeni yeni katmanlarını harekete geçirdi, savaşı, halk savaşına, bütün Kürt halkının kendi hakları uğrunda verdiği bir savaşa dönüştürdü. Ayaklanmacıları "yıldırım hızıyla bozguna uğratma" planları suya düştü.

Kürdistan'ı bölüşmüş ülke hükümetleri, Güney Kürdistan'ındaki olayların özerklik hareketini ortadan kaldırmak için ortak önlemler almaya başladılar. Suriye'den bir piyade taburu ve bir grup pilot, Kürtlere karşı savaşa katılmak üzere Irak'a gönderildi. (208, s. 29). Irak, Türkiye ve İran temsilcileri Kürt direnişçilerine karşı ortak eylem amacıyla eşgüdüm sağlama çalışmalarında bulundular. Bulgar tarihçisi Radoy Kristev, bununla ilgili olarak şunları yazdı: "1963 yılında Kürdistan'da gerçekleştirilen askeri harekâttan önce, Irak yöneticileri Ankara ve Tahran'da gizli görüşmelerde bulundular. Irak Savunma Bakanı'nun, İran ve Türk uçaklarına Sarsnak, Akra ve Rewandız bölgelerinde Kürt kuvvetlerinin yığıldığı yerleri keşfetmek için, Irak sınırını geçme izni verildiği uyarısıyla birinci, ikinci ve üçüncü tümen komutanlarına gönderdiği 3478/52 nolu telgraf da bunu doğrular niteliktedir!". (109, s. 78). Türk uçakları, yalnız keşif uçuşları yapmakla yetinmediler, Kürtlere karşı askeri harekâta doğrudan katıldılar.

Kürt hareketine karşı girişilen eylemler, Karaçi ve İzmir dönem toplantılarında Kürt aleyhtarı söz konusu girişimleri onaylayan CENTO saldırgan askeri bloğu tarafından da onaylandı ve desteklendi.

Batılı devletlerin hükümetleri, somut olarak da ABD, İngiltere ve Federal Almanya Cumhuriyeti, Irak makamlarının Kürdistan'da giriştikleri soykırım politikası karşısında tasvipkâr bir tavır takındılar. Üstelik ABD ve İngiltere hükümetleri, Irak'ın aşırı sağcı hükümetine, Kürtlere karşı savaşta kullanılan askeri donatım da sağladılar. Federal Almanya Cumhuriyeti, Irak'a mali yardım gösterdi. Bu arada, İngiliz Parlamentosu'nun İşçi Partisi üyeleri, İngiliz hükümetinin, Kürtlere karşı savaşta Irak'a yardım sağlama kararını, "İngiltere için yüzkarası" bir adım olarak niteleyerek, aleni bir şekilde protesto ettiler! (29, f. 4459, öp 24, hr. 2915, l. 302).

Kürt halkının kahramanca direnişi, Irak idarecilerinin "Kürt direniş hareketini yıldırım hızıyla gerçekleştirilecek bir harekâtla" ortadan kaldırma planlarını suya düşürdü, ama ekonomik abluka, Irak

ordusunun askeri sayısı ve sahip olduğu teknik araçlar bakımından üstünlüğü ve Irak makamlarını destekleyici dış müdahale, Kürt savaşılarını gayet ağır koşullara itti.

Bu kritik anda, Kürtlere karşı savaşı kararlılıkla kınayan ve onların özerklik hakları uğrındaki haklı mücadelesine tam destek ifade eden Sovyetler Birliği'nin benimsediği konumun, bütün Kürt halkının ve onun kendi ulusal hakları uğrındaki mücadelesinin yazgısı açısından çok büyük önemi oldu. Sovyet hükümetinin Haziran 1963 tarihli bildirisinde şöyle denildi; *"Kürt halkının bu haklı istemlerinin karşılanması, Irak Devletinin bağımsızlığını yalnız pekiştireceği, ülkede iç politik durumun istikrarlaştırılmasına yardımcı olacağı, herkes için açıktır"*. (230, 16. 06. 1963). Sovyetler Birliği, Kürtlere karşı savaşa dış müdahaleyi de kesinlikle kınadı. Sovyet hükümetinin 9 Temmuz 1963 günü yayınlanan özel bildirisinde, İran, Türkiye ve Suriye'de, Kuzey Irak'taki olaylara müdahaleyi durdurmaları kesinlikle istendi ve bu ülkeler, böyle bir müdahalenin yol açabileceği ciddi sonuçlar konusunda uyarıldı. (230, 08. 07. 1963). Sovyet hükümeti, Kürt halkına karşı bu canice savaşın durdurulması için, uluslararası örgütler yoluyla da birçok başka adımlar attı. Kürt halkının haklı mücadelesi, sosyalist ülkeler hükümetleri ve halkları, aynı zamanda dünyanın başka ülkelerinde ileri-ci çevreler tarafından sıcak bir destek gördü. Aşın güçlerin askeri rejimi tarafından izlenen politika, ülke içinde geniş halk katmanları tarafından olduğu gibi, dış ülkeler toplumlarınca da kınandı. Bu politikanın başarısızlıkları, birbirini izledi. Aşırı güçler rejiminin kaçınılmaz baskısı karşısında, yönetici zirvenin çeşitli grupları arasında sürtüşmeler başladı. Cumhurbaşkanı Abdülcelam Muhammet Arif, kardeşi General Abdülrahman Arif ve kendisine sadık başka subayların yardımıyla, BAAS Partisi yönetimindeki karmaşık durumdan yararlanarak 18 Kasım 1963 günü, bir devlet darbesi yaptı ve ülkenin mutlak Cumhurbaşkanı oldu. Başbakanlık görevine Tahir Yahya atandı. Kasım darbesi, doruktakiler niteliğinde bir darbeydi. Hükümet kimi olumlu adımlar atmış olsa da, rejimin, genelde askeri bürokratik bir niteliği vardı. Bir zaman sonra, bu rejimin, ülkenin güncel sorunlarını, bu arada Kürt sorununu da çözüme bağlayabilecek durumda olmadığı ortaya çıktı. Kürtlere karşı savaşta kayda değer başarılarla ulaşamayan ve mücadeleyi sürdüren Kürtler arasında, af ilan edileceği konusunda

yalancı açıklamalar ve vaatler yoluyla nifak sokma denemelerinde başarısız olan Arif Yahya rejimi, uyuşmazlığın düzenlenmesi için, Kürtler tarafından kabul edilebilir herhangi bir plan yerleştirmeden, görüşme masasına oturmak zorunda kaldı. Irak hükümeti ile Kürt hareketi temsilcileri 10 Şubat 1964 günü, "*Kürdistan'da Savaşın Durdurulması ve Sorunların Barışçı Çözümü*" sözleşmesini imzaladılar. (180, s. 85). "*Kürtlerin ulusal haklarını güvence altına alan*" sözleşmede, Kürt sorunlarının barışçı yollardan çözüme bağlanması doğrultusunda birçok olumlu girişimler öngörüldü.

Belgede somut olarak, Kürdistan'daki olaylarla ilişkileri dolayısıyla cezaya çarptırılan kişilerin serbest bırakılması, siyasi nedenlerle işten atılan memur ve görevlilerin eski yerlerinde işe alınmaları, Kürdistan'a besin maddeleri sevkiyatına konulan sınırlamaların iptal edilmesi, askeri harekattan zarar görenlere tazminat ödenmesi vb. öngörüldü.

Kürdistan'da ateşkese gidilmesi, ülke içi ve dışındaki bütün ilerici kuvvetler tarafından kutlandı. Bu güçler, Kürt sorununa, yalnız Kürt halkı değil, bütün Irak halkı yararına, Irak halkının emperyalizme ve gericiliğe karşı mücadelesi yararına sağduyulu bir çözüm bulunacağı umunduydu.

Ne var ki, Kürt hareketi liderlerinin, askeri harekâtın durdurulması sözleşmesinden sonra, Kürtlerin özerklik haklarını kazanma uğrunda harcadığı bütün çabalar, herhangi bir sonuç vermedi. Arif-Yahya rejimi, Kürt ulusal demokratik güçlerinin haklı istemlerini küçümseyici çizgiye bağlı kalmaya devam etti.

Başbakan Tahir Yahya 4 Mayıs 1964 günü, Irak Cumhuriyeti'nin yeni geçici anayasasını ilan etti. Bu anayasa, ne Irak genel demokratik hareketinin asgari istemlerini, ne de Kürt hareketinin iç özerklik istemlerini karşılamadı.

Kürdistan Demokrat Partisi o dönemde, parti içi bunalımı yaşıyordu. Kürdistan Demokrat Partisi yönetimi, iki gruba bölünmüştü. Kürdistan Demokrat Partisi MK Genel Sekreteri İbrahim Ahmet ve Parti MK Politik büro üyesi Celal Talabani yönetimindeki grup, Kürtlerin özeklik mücadelesinin o zamanki çağdaş durumuna ilişkin platformu, Partinin, Arif-Yahya rejimi karşısında benimseyeceği taktik ve birçok başka parti içi sorunları konusunda kendi görüşleriyle ortaya çıktı. Parti

lideri Mustafa Barzani ve taraftarlarına karşı tavır alan muhalefetin ortaya sürdüğü kimi hususlar, nesnel temele dayanmış olsa da, olayların daha sonraki seyri, savaş tehlikesinin her geçen gün biraz daha arttığı bir sırada, Parti saflarında hizipçilik yolunun ve muhalefetçe yürütülen eylemlerin, Kürt hareketinin çıkarlarına olmadığını gösterdi.

Temmuz 1964 başlarında Kürdistan Demokrat Partisi'nin altıncı kongresi yapıldı. Kongre, muhalif çizgide yer alanların eylemlerini kınadıktan başka, Parti'nin, yeni koşullarını göz önünde bulunduran programını da hazırladı. Somut olarak, kurtarılmış bölgelerde düzenli bir askeri-politik ve ekonomik yönetim sistemi oluşturulması kararlaştırıldı. Kürdistan Demokrat Partisi Altıncı Kongresi tarafından ortaya sürülen ve onaylanan sorunlar daha sonra, 9-17 Ağustos günleri arasında Ranya'da düzenlenen Halk Konferansı'nda da incelendi. Kurtarılmış bölgelerde yönetimin bütün birimlerindeki faaliyete normal düzen sağlayan yüksek ve yerel organlar meydana getirildi.

Kürdistan'da özyönetim organları oluşturma, Kürt aleyhtarı yeni bir kampanyanın başlatılmasına bahane oldu. Irak ordusu genelkurmay başkanı Kasım, 1964 ortalarında yayınladığı bir bildiride, Kürt sorununun *"askeri yolla"* çözüme bağlanması ve *"böylece ülkenin kuzeyinde huzurun sağlanması.."* çağrısında bulundu. (24, f. 4459, öp. 3, hr. 1192, l. 182)

Bunun sonucunda, on dört ay boyunca yürürlükte kalan ateşkes anlaşmasının sonuna yaklaşıldı. Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Bürosu'nun 6 Mart günü yayınlanan bildirisinde şöyle denildi: *"İlkin biz ateş açmayacağız, ama saldırıya maruz kalırsak, kendimizi kararlılıkla ve duraksama göstermeden savunacağız. Kendi kendini savunma, bütün dünyada her halkın hakkıdır"*.

Hükümet asker sayısı ve savaş araçları bakımından büyük üstünlüğe sahip bulunmasına rağmen, olayların seyrini kendi yararına çevirmeyi başaramadı. Irak askerlerinin sonbahar kampanyasının bozguna uğraması, hükümetin saygınlığına güçlü bir darbe indirdi ve ülkede, olağan, yeni bir bunalıma götürdü.

Irak'ta, 1958 Devrimi'nden sonra ilk kez olarak, 21 Eylül 1965 günü, hükümet başkanı görevine sivil bir kişi -Abdülrahman el Bazzaz- atandı. Bazzaz, Kürt hareketinin ortadan kaldırılması ödevini kolaylaştırmak amacıyla, komşu ülkelerde -Türkiye ve İran'la- ilişki-

lerin iyileştirilmesi yolunda birçok adım attı. Hükümet, Barzani kuvvetlerine karşı çözücü çarpışmaların Nisan-Mayıs 1966 aylarında yapılmasını planlıyordu. Ama 13 Nisan 1966 günü, Cumhurbaşkanı Arif, esrarengiz koşullarda meydana gelen bir uçak kazasında öldü. Bunun sonucunda, Cumhurbaşkanı görevine Arifin küçük kardeşi Abdülrahman Arif atandı. Kürt sorunu konusundaki politika eskisi gibi kaldı.

1966 yılının Mayıs ayı başlarında Rewandız bölgesinde hükümet kuvvetleri ile özerklik hareketine katılan Kürtler arasında büyük bir çarpışma oldu. Kürtler bu çarpışmada, kendi konumlarını savundukları gibi, Irak askerlerine yıkıcı bir darbe de indirdiler.

Rewandız çarpışmasından sonra, Başbakan Bazzaz hükümetinin kimi üyeleri, savaşın, Kürt sorununun çözümü için araç olmadığına açık şekilde kanaat getirdiler. Böylece, "*Kürt sorununu, barışçı-askeri çözümü*" dedikleri çözüm biçimini isteyen bir grup belirdi. Bu grup, Kürtlere bazı yönetsel bağımsızlıklar sağlanmasını isterken, bu yönde alınacak önlemleri durumun normalleştirilmesi, ülkenin ekonomik ve politik yaşamının düzenlenmesi gerekliliğine dayandırdı.

Irak hükümet heyetinin Kürdistan'a yaptığı iki ziyaret ve Kürt heyetinin Bağdat'ı ziyaretinden sonra 29 Haziran 1966 günü içeriğini aşağıda verdiğimiz sözleşmeye varıldı.

Hükümet, askeri harekât bölgelerinde olağanüstü durum uygulamasına son vermeye, "*Kürt ulusunu*" ve "*Kürtlerin ulusal haklarını*" tanımaya ve bu hakları Anayasa'da belirtmeye hazır bulunduğunu açıkladı. Kürtçe, Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelerde Arapçayla birlikte resmi dil olarak tanındı. Bundan başka Parlamento'da, Kürtlerin mevcuduna uygun olarak Kürt temsilcilerine gerekli sandalyeleri temin edecek seçimlerin yapılması öngörüldü. Sözleşmede bununla birlikte Kürt ulusal kadrolarının ülkenin yönetimine, diplomatik ve askeri görevlere atanması, ülkede ve ülke dışında Kürt öğrencileri sayısının artırılması da tasarlandı. Sözleşmede genel af ilan edilmesi, bulundukları yerlerden zorla kovulmuş Kürtlerin bir bölümünün eski yerlerine dönmeleri de planlandı. 29 Haziran 1966 Sözleşmesi, Kürtlerin özerklik mücadelesi tarihinde önemli bir kazanımdı.

Ama 29 Haziran Sözleşmesinin içeriğinin dikkatlice incelenmesi halinde, bu belgenin, Kürt hareketinin bütün istemlerini hiç de kap-

samadığı anlaşılabacaktır. Buna rağmen, Kürt hareketi liderleri, ateşkes koşullarını kabul ettiler. Mustafa Barzani, bu adımın atılması nedenlerine değinirken şöyle dedi: *"Şimdilik başka seçeneğimiz yok. İnsanların istirahatına gereksinimi var. Ben şimdi, napalmı yakılan mahsulün ve yangından kurtulmuş ürünün toplanmasını düşünüyorum. Kış, dağlara erken gelir. Kürtlerin, kışa hazırlanmaları gerekir. Bu fasıla gereklidir. Nihai barışa yakında ulaşamayacak!"*. (242, 29. 09. 1966).

Kürt ulusal yurtsever güçleri ve ilerici Arap toplumu, *"Kuzey Sorunu"* nun barışçı yoldan atılan ilk yapıcı adımlarını kutlarken, Irak ve dışındaki sağcı güçler, Kürt hareketi temsilcileriyle barışçı görüşmelere ve varılan sözleşmeye düşmanca yanaştıklarını gizlemiyorlardı. 30 Haziran 1966 günü yapılan hükümet darbesi denemesi ve hem Irak'ta hem de dışındaki gerici güçlerin 29 Haziran Sözleşmesi'ne karşı propagandası. Kürtleri kuşkuya düşürdü. Cumhurbaşkanı Abdülrahman Arif, askeri muhalefet karşısında, General Naci Talip'i, Bazzaz yerine, başbakanlık görevine atadı. Ama ne General Naci Talip, ne de daha sonra onun yerini alan Tahir Yahya, Kürt sorununun geniş bir temel üzerinde çözüme bağlanması yolunda herhangi bir adım atmadı. Bir zaman sonra, hükümetin, 29 Haziran Sözleşmesi'ni gerçekleştirme yolunda en ufak bir gayreti bile göstermek niyetinde olmadığı ortaya çıktı.

1967 yılında İsrail ve Filistin de gelişen olaylar, Irak'ta olduğu gibi, diğer Arap ülkelerinde de iç sorunları, bu arada Kürt sorununu da ikinci plana itti.

Irak'ta ve onula birlikte diğer Arap ülkelerinde, Batılı emperyalist devletlerce desteklenen İsrail'in saldırgan harekâta bulunma tehlikesi karşısında, ulusal kuvvetlerin dayanışma eğilimleri belirginleşti.

Ama askeri bürokratik rejim, ulusal yurtsever güçlerin gerçek dayanışmasını sağlama ödevini gerçekleştirebilecek durumda değildi. Gerçi hükümet, politik safların birleştirilmesi yolunda bazı etkinliklere girişti, ancak bu sağcı güçlerin birleşmesi idi. Üstelik binlerce Kürt'ün ve Arap demokratinin öldürülmesinden suçlu aşırı sağcıların ve Kürt sorununun barışçı çözümünün karşıtları 30 Haziran Harekâtı'na katılanların salıverilmesiyle, Irak gericileri yeni bir destek kazandılar. Bu durum, Kürt sorununu çözüme bağlamanın geleceğini daha da belirsizleştirdi.

İsrail'in Arap ülkelerine karşı giriştiği saldırgan savaşın sonuçları, Irak'taki siyasi yaşama da önemli bir etki gösterdi. Irak'taki milliyetçi

çevreler, askeri harekât öncesinde, sahip bulundukları ordunun "*Filistin'in kurtarılması*" için olmasa da, son çözümde olası bir İsrail saldırısının başarıyla püskürtülmesi uğrunda kullanılabileceği umudunu henüz yaşatabilirdi. Ama temelde, kültlerin ulusal demokratik hareketini bastırmakta uzmanlaşan Irak ordusu uygulamada, ülke sınırları dışında savaş yürütebilecek durumda değildi. Bu koşullarda Abdülrahman Arif rejiminin durumu ağırlaştı. Bundan dolayı rejim, iktidarı aşırı sağcıların liderlerinden biri olan Tahir Yahya'nın, 29 Haziran 1966 Sözleşmesi hükümlerinin gerçekleştirilmesi uğrunda çaba harcama niyetinde olduğunu açıklamasına karşın, "*hükümet, Kuzey'deki sorunlarının barışçı çözümü yolunda herhangi bir adım atmaya girişmedi*". (261, 1967, No: 12, s. 3). Tahir Yahya ile Abdülrahman Arifin Kürt hareketi liderleriyle yaptığı görüşmelerde taktik amaçlar güdüyordu. Bundan ötürü, Haziran Sözleşmesi hükümlerinin gerçekleştirilmesi sorunu yerinde saymaya devam etti.

Irak Komünist Partisi'nin 1967 yılının Aralık ayı ortalarında yapılan Üçüncü Konferansı, bütünüyle; "*halkı, aleyhtarı dikta rejiminin, güçlerini çoktan tüketmiş bulunduğunu..*" saptadı (305, Ocak 1968).

"*Arap Devrim Hareketi*"'nden subaylar, BAAS Partisi'nden askeri kişilerle birlikte 17 Temmuz 1968 günü, şafak sökmeden önce bir devlet darbesi gerçekleştirdiler. Darbeden sonra oluşturulan Devrim komuta Kurulu, General Ahmet Hasan el Bekir'i cumhurbaşkanı görevine atadı. Darbeden 14 gün sonra Baasçılar, 30 Temmuz 1968 günü, 'baasçı olmayan' dünkü bağlaşıklarını iktidardan uzaklaştırdılar. Böylece, Ahmet Hasan el Bekir'in hükümeti, bütünüyle BAAS Partisi üyelerinden kuruldu.

General Ahmet Hasan el Bekir ve hükümeti, siyasi özgürlükleri yenileme, 'demokratik sisteme ve parlamenter yaşama dönülmesine gerekli ortamı' yaratma vaadinde bulundu. Yeni rejim ülkedeki durumun normalleştirilmesi yönünde bir dizi olumlu adım da attı. Ama bu dönemde, Irak'taki ilerici güçlerin, hükümetin politikasından genelde memnun olmaması için yeterli nedenleri vardı. Hükümet, Kürt Sorunu'nun çözümü yolunda, Kürt hareketi liderlerinin güvensizlik ve karamsarlığını dağıtabilecek herhangi bir umut verici adım atmadı. Bu bağlamda, Irak Cumhuriyeti'nin Eylül 1968'de kabul edilen yeni geçici anayasası örnek olarak gösterebilir. (211, s. 8-12). Bu anayasayla,

bütün yönetimi kendi eline almış olan BAAS Partisi dışında bütün öteki siyasi partilerin faaliyeti yasaklandı.

Hükümet, Kürtlerin ulusal haklarını tanıma niyetinde bulunduğunu biçimsel olarak açıklamış olsa da, yeni geçici anayasada Kürtlerin özerklik hakları konusunda somut hükümlere yer verilmedi. Kürt sorunu, ülkede iç politik yaşamın merkezinde yer almaya devam etti. Bu sorunun çözüme bağlanmaması, ülkede durumun normalleşmesini engelleyen başlıca nedenlerden biri idi. Gayet belirgin olan bir husus da şudur ki, sağcı-tutucu güçler, bu durumdan yararlanarak 1968 yılının Eylül ayı sonlarında ve 1970 yılının Ocak ayı içinde, iki kez başarısız hükümet darbesi girişiminde bulundular.

Irak Komünist Partisi yönetimi Kasım 1968 ayı başlarında, Ulusal Birlik Cephesi Antlaşması adıyla, gayet önemli bir belgenin taslağını yayınladı. (289, 17. 11. 1968). Bu belge taslağında Irak'taki devrimci demokratik güçlerin temel ödevleri şöyle sıralandı:

Emperyalizm, Siyonizm ve onların casusluk şebekelerine karşı ardıcıl mücadele;

Feodalizmin ortadan kaldırılması ve toprak sorununun köktenci çözümü uğrunda mücadele;

İlerici sosyo-ekonomik değişikliklerin yapılması ve nihayet, Kürtlerin ulusal özerklik sorununa barışçı ve hakça bir çözüm getirilmesi. (289, 17. 11. 1968).

Antlaşma taslağını hazırlayanlar, Ahmet Hasan el Bekir hükümetinin, halk arasında etki ve saygıya sahip, ancak geniş faaliyet olanağından yoksun bulunan, ülkede mevcut öteki devrimci demokratik partilerin katılımı ve faal desteği olmadan, geniş demokratik dönüşümler programını kendi başına gerçekleştiremeyeceği görüşündeydi. Onlar, bu görüşlerinde bütünüyle haklıydılar. Irak komünist Partisi, Irak Komünist Partisinin ve Kürdistan Demokrat Partisinin ve diğer sol partilerin katılımıyla temsili ulusal bir hükümetin kurulmasını önerdi. Irak Komünist Partisi, bu hükümetin, katılan bütün partilerin çıkarlarını yansıtacak bir hükümet olması gerektiğini belirtti. Bu hükümetin üyeleri "*bir partinin iradesine uymaya mecbur olmamalıdır*". (289, 17 11. 1968). Koalisyon hükümeti tarafından gerçekleştirilmesi zorunlu, ertelenmez ödevlerin belirlenmesinde,

"Kürt sorunu çözüme bağlanmadan ülkedeki durumun normalleştirilmesini düşünmek olanaksız olduğu" için, Kürt sorununun çözüme bağlanmasına önemli yer ayrıldı. (289, 17. 11. 1968)

Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir, 1969 yılının ortalarında sol partilerde, özel olarak da Kürdistan Demokrat Partisi'yle yakınlaşma yolunda kararsız da olsa, bir deneme daha yaptı. Bu, ülkede oluşmakta bulunan durumdan kaynaklanan bir gelişmeydi. İç gericilik ve emperyalizme karşı mücadele seyrinde, B A A S Partisi'nin taktiği ve tutumu karmaşık bir evrim yaşadı. Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir ve BAAS Partisi'ndeki fikirdaşlarının, ülkede sol güçler muhalefetinin mevcudiyetini göz önünde bulundurmamaları olanaksızdı.

Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir, 1969 yılının sonunda, hükümette yeni düzenlemeler yaparak, ilerici görüşleriyle bilinen kişileri hükümet terkiğine aldı. 1970 yılının başlarında Kürtlerle hükümet arasındaki ilişkilerde var olan gerginlik önemli ölçüde zayıfladı. Hükümet, Kürt sorununun demokratik çözümüne gitmeye hazır bulunduğunu açıkladı. Devrim Komuta Kurulu Başkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin bir konuşmasında *"Ülke, şimdiki dönemde ve tam şimdi, öyle bir sınıra geldi dayandı ki, Irak'ta bütün devrimin kaderi, uygu'ama-da Kürt sorununa çözüm getirilmesine bağlıdır."* (230, 29. 01. 1970), dedi. Irak BAAS Partisi'nin 1979 yılındaki VII. Kongresi kararlarında, Kürtlerle olası anlaşmasının temel hareket noktaları açıklandı.

11 Mart 1970 günü Irak'ta, Kürt sorununun barışçı ve demokratik çözümüne ilişkin anlaşma yayınlandı. Kürt halkına ulusal özerklik haklarının tanınmasına -Kürt halkı, bu hakları uğrunda uzun yıllar boyunca kanlı mücadele yürüttüğüne ilişkin anlaşma şu ilkelerden ibaretti:

Kürtçe, Kürtlerin, nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu vilayetlerde Arapçayla birlikte resmi dil ilan edilecek.

Kürt ulusal kadrolarına ülkenin yönetiminde, Araplarla hak eşitliği koşullarında sorumlu görevler alma hakkı tanınacak.

Kürt bölgelerinin geri kalmışlığının ortadan kaldırılması için olanaklar ayrılacak.

Kürtlerin çoğunlukta bulundukları yönetim merkezlerinde öğrenci Kürtlerin sayısının artırılması için olanaklar yaratılacak

Kürdistan'da yönetim daireleri görevlilerinin Kürt olması ya da

Kürtçeyi iyi bilen kişiler olması zorunlu olacak.

Anlaşmanın beşinci maddesinde Kürt ulusal üniversiteliler, gençlik, kadın, öğretmen vb. örgütleri oluşturulması öngörüldü.

Kürdistan'daki olaylara katılanların tümü için genel af ilan edildi.

Kürt bölgelerinin ekonomik gelişmesi için gerekli araçların ayrılması, ölen Kürtlerin ailelerine para yardımı verilmesi vb. öngörüldü.

Anlaşmanın sekizinci maddesinde, Kürtlerle Arapların, önceden yaşadıkları yerlere geri dönmelerine ilişkin önemli bir sorun ele alındı. Daha sonra, Kürdistan'da Toprak Reformu Yasası'nın, ülkenin özgül koşulları göz önünde bulundurularak hayata geçirilmesi gerekliliği de teslim edildi.

Onuncu madde, Irak'ın geçici anayasasına ekleme yapılması konusunda mutabakata varıldığı belirtildi. Yapılacak olan eklemeler, Irak'ta Kürt halkının iç özyönetim hakkını yansıtmalıydı.

Anlaşmanın bundan sonraki maddelerinde, radyo yayın araçları ve askeri teknolojinin hükümete devredilmesi, aynı zamanda Kürtlerin bir temsilcisinin Cumhurbaşkanı Yardımcısı görevine atanması ve nihayet, Kürtlerin, ülke nüfusunun orantısız terkibine uygun olarak Irak devletinin yasama organlarına katılması sorunları ele alındı. (42, s. 33).

Bütün bunlarla birlikte, Kürt devrimci demokratik hareketinin bundan sonraki yazgısıyla sıkı bağlantı içinde bulunan önemli sorunlardan biri konusunda da anlaşmaya varıldı. Buna göre, Kürt tarafı, mevcudu 13 bin kişi olan "peşmerge" müfrezelerinin dağıtılmaması hakkını kazandı. "Peşmerge" müfrezelerine, varılan karşılıklı anlaşma temelinde, bazı Kürt bölgelerinde iç güvenliği sağlama görevleri, bununla birlikte, sınır askerleri işlevlerini üstlenme ödevi verildi. (42, s.33). Irak'ta istikrarsız durum koşullarında, Kürt sorunun barışçı çözümüne ve 11 Mart anlaşmasına karşı olanların, önemli bir gücü oluşturduğu ortamda, "peşmerge" müfrezelerinin korunması, olayların seyrini geri çevrime amacıyla girişilecek muhtemel denemeler karşısında, gerekli bir güvenceydi.

11 Mart 1970 Anlaşması, Irak ve dünyadaki ilerici güçler tarafından destek gördü. Irak Komünist Partisi MK Birince Sekreteri Aziz Muhammet, 11 Mart 1970 Anlaşmasının önemine değinirken şöyle dedi: "*Kürt sorununun barışçı ve demokratik çözümüne ilişkin karar,*

Irak'ta bütün ilerici güçlerin zaferidir. Bu aynı zamanda, uluslar arası demokratik ve ilerici hareketin de büyük bir başarısıdır.”.(230, 05.04.1970)

Sürekli ve dolaylı olarak, Kürt halkının yasal ulusal haklarını destekleyici konumda yer alan, Irak'ın ulusal bağımsızlığının pekiştirilmesine, ülkenin ilerici gelişmesine ilgi duyan Sovyet Hükümeti, Kürt sorununun barışçı yoldan bağlanması varılan anlaşmayı kutladı. Sovyet devleti yöneticilerinin Irak Cumhurbaşkanı'na gönderdikleri telgrafta, ödevi, Irak'ta kardeş kavgasına son vermekten ibaret olan bu olayın önemini belirtildi. Telgrafta ayrıca şöyle denildi: “*Biz, bu önemli anlaşmanın yerine getirilmesinin, Irak Cumhuriyeti'nin iki kardeş halkı –Araplar, Kürtler- arasındaki dostluğun ve ulusal birliğin pekiştirilmesine yardımcı olacağı inancındayız...*”. (230, 19.03.1970). Irak'ta savaşın durdurulması ve Kürt sorununun barışçı yoldan çözüme bağlanması anlaşmasına varılması, Kürt halkının, birincil olarak da çabaları Kürdistan Demokratik Partisi tarafından birleştirilen ve yönlendirilen köylülerin, işçilerin ve devrimci aydınların gerçek kahramanlıklarla dolu mücadelesi sonunda mümkün oldu. Kürdistan Demokratik Partisi'nin devrimci demokratik programı ve pratik faaliyeti, Parti'ye, Kürt halkının ulusal hakları uğrunda mücadelelerinde öncülük rolünü sağladı. Bu zafere, Arap devrimci demokratik ve ilerici güçlerinin Kürt savaşım erlerine gösterdiği destek olmaksızın ulaşılması olanaksız olacaktı. Irak Komünist Partisi, bu desteğin sağlanmasında öncülük rolünü üstlendi. Sosyalist ülkelerin ve her şeyden önce Sovyetler Birliği'nin, manevi politik desteği, Kürtlerin özerklik mücadelesinin başarısı açısından büyük önem taşıyan bir etkendi. Kürt hareketine katılanların haklı istemleri, dünyanın bütün komünist ve işçi partileri, bu arada Arap ülkelerinin komünist partileri tarafından da desteklendi.

Kürtlere özerklik verilmesine ilişkin antlaşmanın bütünüyle gerçekleştirilmesi yolunda bazı adımlar attı. Daha 11 Mart 1970 Anlaşması'nın açıklamasından önce, 1966 tarihli Temmuz anlaşması gereğince Süleymaniye kentinden Kürt Üniversitesi açıldı. Kasım 1970'te, Mart anlaşması temelinde Kürt Bilimler Akademisi kuruldu. Kürt gazete ve dergilerinin basılmasına ve bütün Irak'ta yayılmasına resmen müsaade edildi. Kürdistan Demokrat Partisi'ne yalnız Kürdistan'da değil, bütün Irak'ta legal faaliyet yürütme hakkı tanındı.

Ne var ki, gerek Kürtlerin özerklik haklarının gerçekleştirilmesi, gerekse, ülkenin ilerici güçleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, şiddetli bir iç siyasi ortamda gelişti. Gerici güçler, Mart Anlaşması'nın suya düşürülmesi için, bu kez de etkinliklerde bulundular.

1971 yılında Irak'ta, komünistlere karşı terör eylemleri tırmandırıldı. O dönemde hükümet çevrelerinde, Kürdistan Demokratik Partisi'yle temasların yalnız Kürdistan Demokratik Partisi ve Irak Komünist Partisi arasına nifak sokmak amacıyla düzenlenmesi gereğinden söz edilmeye başlandı. Eylül 1971'de, Kürt hareketi lideri Mustafa Barzani'ye karşı başarısız bir suikast denemesi gerçekleştirildi. Bu teşebbüs, Kürdistan Demokratik Partisi ve hükümet arasındaki ilişkilerin de açık bir şekilde bir soğukluk belirmesine götürdü.

Ülkedeki iç siyasi durumun istikrarlaştırılmasına gidilmesinin, devrimci demokratik güçlerin çabalarının birleştirilmesini sağlamadan olanaksız olduğu kanaatine varan iktidardaki BAAS Partisi, ulusal yurt-sever partilerin, ilerici anti-emperyalist bir temel üzerinde birleştirilmesi için pratik önlemler almaya yatkın görünüyordu. Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan El-Bekir, Kasım 1971 ayı ortalarında, ülkenin "Ulusal Anlaşma" taslağını açıldı.(48). Bu belgede, Irak'taki ilerici güçler arasında işbirliğinin, emperyalizm ve siyonizme karşı mücadelenin güçlendirilmesi ilkeleri temeline dayanması zorunluluğu belirtildi.

BAAS Partisi ve hükümet, Ulusal Anlaşma taslağının yayınlanmasından sonra, ülkenin ilerici güçleriyle, özel olarak da Irak Komünist Partisi'yle yakınlaşma yoluna gitti. Irak Komünist Partisi MK, Mayıs 1972 tarihinde yayınladığı bildiride, Irak hükümetindeki iki bakanlık görevine kendi üyelerini atamaya razı olduğunu açıkladı.

1973 yılının ortalarında, ulusal İlerici Cephe'nin oluşturulması yönünde önemli bir adım atıldı. Irak BAAS Partisi Bölgesel (ülkesel) Yönetim Kurulu Genel Sekreteri Ahmet Hasan el Bekir ve Irak Komünist Partisi MK Birinci Sekreteri Aziz Muhammet, aynı yılın 17 Temmuz günü, Ulusal İlerici Cephe çerçevesinde işbirliği ilkelerine ilişkin ortak bir bildiriyi imzaladılar. BAAS Partisi ve Irak Komünist Partisi yönetimleri, Kürdistan Demokrat Partisi'ni Ulusal İlerici Cephe terkinde yer almaya çağırdılar. Ama Kürdistan Demokrat Partisi yönetimi, Bağdat'ın Mart Anlaşması'nın bütün hükümlerini yerine getirmediği gerekçesiyle, bu öneriyi geri çevirdi. Mart Anlaşması konusunda, taraflar arasında görüş

ayrılıkları vardı. (230, 14. 05. 1974). Irak'ta yaşayan Kürt halkına özerklik hakkı tanınması yasasının hazırlanmasında, bu sorunlar konusundaki görüş ayrılıkları daha da şiddetlendi.

Irak Cumhuriyeti hükümeti, 11 Mart 1974 günü, Kürt halkının özerklik hakkının gerçekleştirilmesine ilişkin 33 nolu yasa'yı yayınladı. Özerklik şu prensipler üzerinde gerçekleştirildi. (230, 12. 03. 1974).

"Birinci Madde. Kürdistan adlı bölge, bu yasa gereğince özerkliğini kazanmaktadır. 11 Mart Antlaşması metnine göre, yapılacak olan genel sayım, Kürtlerin sayıca fazla olduğu bölgenin sınırlarını belirlemelidir". Kürdistan, Irak Cumhuriyeti'nin ekonomik, politik ve hukuksal birliği çerçevesinde özyönetim haklarından yararlanan ayrı yönetsel bir birim ilan edildi. Erbil kenti, özerk bölgenin yönetim merkezi olarak belirlendi.

Irak Kürdistan'ının özerkliğine ilişkin 33 nolu yasanın ikinci maddesi, Kürtçenin, özerk bölgede Arap diliyle birlikte resmi dil ilan edilmesine ilişkin idi. Özerklik Yasası'na göre, bu bölgede yaşayan Araplar ve diğer ulusal azınlıkların hakları ve özgürlükleri Anayasa tarafından garantilenecekti.

Yasanın 4. ve 5. Maddeleri'nde, özerk bölgede adalet organlarının yapısı ve faaliyeti belirlendi, ayrıca bölgenin mali hakları düzenlendi.

Özerk bölgenin dolaysız yönetimi, yasama-yürütme kurulları yoluyla gerçekleştirilecekti. (Madde 10, 11, 13). Yasada ayrıca özerk bölgenin bakanlıkları rolünü üstlenecek çeşitli dairelerin oluşturulması da öngörüldü.

Kürdistan'a özerkliğin verilmesiyle ilgili yasanın üçüncü bölümünde merkezi iktidar ve özerk bölge arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümlere yer verildi.

Kürtlerin ulusal özerklik hakkının gerçekleştirilmesine ilişkin bu yasa, Irak'ta, gerek Arap, gerekse Kürt çevreler tarafından desteklendi. Kürdistan Demokrat Partisi MK Politik Büro üyesi Aziz Akra ve bazı başka Kürt eylemcileri, özerk Kürdistan yasasının gerçekleştirilmesinde merkezi iktidarla işbirliği yapmaya hazır bulunduklarını belirttiler. Ama Kürdistan Demokrat Partisi yöneticilerinin çoğunluğu, öncelikle BAAS'çılarm Ulusal İlerici Cephe'nin yüksek yönetim organında kendileri için, uygun buldukları zamanda Cephe'ye katılan öteki partilere kendi istencini dayatabilecek kadar yer korudukları

gerekçesiyle, söz konusu Yasa konusunda olumsuz konumda yer aldı.* Kürdistan Demokrat Partisi yönetiminin bu tutumuyla ilgili olarak belirtilen ikinci bir husus da şuydu: Kürdistan Demokrat Partisi yönetimine göre, Kerkük, Hanikin ve Sincar (Şengal) bölgeleri, *"Ezeli Kürt toprakları olarak, özerk bölgenin terkbine dahil edilmeliydi"*.

İlk aşamada, hükümet ve Kürdistan Demokrat Partisi arasında özerklik yasasının ayrı ayrı maddeleriyle ilgili görüş ayrılıklarının, görüşmeler yoluyla düzenleneceği açıklanmıştı. Ama bu temaslar, görüş ayrılıklarının ortadan kaldırılması için belirlenen süre içinde, arzu edilen sonuçları getirmede.

Çok büyük çabalar pahasına ulaşılan dört yıllık barış süresinden sonra, sorun yeniden askeri çatışmaya dönüştü. Kürdistan Demokrat Partisi saflarında yer alan ve yalnız BAAS Partisi'yle de ortak eylemleri reddeden sağcı unsurların tutumu, Kürt hareketinin çıkarlarına darbe indirdi. Kürdistan Demokrat Partisi yönetimindeki sağcı unsurların faaliyeti pratikte, tartışmalı sorunların çözüme bağlanmasına değil, bu sorunların daha da karmaşık bir duruma itilmesine götürdü ve Kürt sorununun barışçı çözümüne karşı olanların eylemlerini etkinleştirilmesine fırsat yarattı.

1974-1975 yıllarında gelişen askeri çatışmalardan sonra, Komünist Partisi'nin birçok defa uyarıda bulunduğu olaylar başladı. Sağcı güçlerle birlikte, özerklik mücadelesinde büyük hizmetleri olan Kürt yurtseverlerinin önemli bir kesimi de kovuşturmaya uğradı. Bazı resmi çevreler artık, ilan edilen Kürt özerklik çerçevesini daraltma uğrunda çaba harcamaya, ülkedeki yönetimin daha ötetekelleştirilmesi, totaliter yönetim sistemi temellerinin güçlendirilmesi eğilimlerini ortaya koymaya başladı.

Bütün bunlar rastlantı değildi. Üstelik bu gelişmeler, Irak'ta genel demokrasi mücadelesinin bir bölümü olan Kürt hareketinin konularının belirli ölçüde zayıflamasına götürdü. Bu da kendi tarafından, iktidar partilerinin 1974-1975 yılları olaylarına kadar, bir tek taktik nedenlerinden dolayı başvurmadığı olumsuz eylemlerde bulunmasına rol açtı. Kürdistan Demokrat Partisi sağcı yönetiminin basiretsiz poli-

* Burada bir hatırlatma da yapalım: ulusal İlerici Cephe'nin yüksek yönetim organı 16 üyeden ibaretti. Bunların 8'i BAAS'çı, 3'ü Irak Komünist Partisi, 3'ü Kürdistan Demokrat Partisi üyesi ve 2'si de bağımsız milliyetçi idi.

tıkası, aynı zamanda birçok başka iç ve dış etkenin etkisi sonucunda, 50'li yılların sonlarından 70'li yılların ortalarına kadar süregelen, gerçek özerklik uğrındaki Kürt hareketi, bozguna uğradı. Ama Irak yönetici çevrelerinin Irak Kürdistan'ına gerçek özerklik vermeye arzulu olmaması, Kürtlerin, ulusal hakları uğrunda yeniden mücadeleye başlamasının temel nedeni olarak kaldı.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin Bozguna Uğramasından Sonra; Doğu Kürdistan'ında Kürt Hareketi

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi eylemcilerinin çoğunluğu, Mahabad Cumhuriyeti'nin düşmesinden sonra kovuşturmaya uğradı ya da ülke dışına çıkmak zorunda kaldı. Parti, yöneticilerini yitirdi. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin faaliyeti felce uğradı. Partinin tutuklanmayan üyeleri, gizli çalışma biçimlerine geçtiler ve gizli olarak "*Rega*" (Yol) dergisini yayınlamaya başladılar. Zamanla İran'ın Kürt bölgelerinde İran Kürdistan Demokrat Partisi grupları yenilenmeye başladı. Ama Şah Muhammet Rıza Pehlevi'nin yaşamına yönelik başarısız suikast denemesinden sonra (4 Şubat 1949), Şah rejimi ülkedeki terörü yoğunlaştırdı.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin birçok üyesi tutuklandı ve uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldı.

Musaddık başkanlığındaki burjuva liberal hükümetin yönetime gelmesi, ülkedeki yaşamın belirli ölçüde demokratikleştirilmesi sürecini başlattı. Bu dönemde İran Kürdistan'ında, İran Kürdistan Demokrat Partisi yönetimindeki köylü hareketi etkinleşti. Şah düzeninden memnun olmayan geniş emekçi kitleleri bu hareketi desteklediler. Mahabad ve Bikan kentlerinde baş gösteren dalgalanmalar en güçlü olanıydı. Fakat İran ordusu ve Mahabad'taki askeri garnizon, ayrı ayrı mahalli feodallerin yardımıyla, bu köylü başkaldırılarını acımasızca bastırdılar, olaylara katılanları cezalandırdılar. Buna rağmen, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin faaliyeti durdurulamadı. İran Kürdistan'ının çeşitli kent ve köylerinde yeni yeni parti grupları belirmeye başladı.

İran Halk Partisi (TUDEH) tarafından destek gören, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, saflarını yeniden düzenleme, Kürt kitlelerle ilişkilerini pekiştirme çalışmalarında bulundu.

1953 yılında yapılan karşı-devrimci darbeden sonra, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin faaliyeti yeniden donduruldu. Partinin yüzlerce üyesi cezaevlerine kapatıldı. Partinin özgür kalan üyeleri, derin gizlilik koşullarında çalışmaya başladılar. Bu ağır koşullara rağmen Parti, kendi merkez basın organı "*Kürdistan*" gazetesini yayınlamaya devam etti. Parti yönetimi saflarını birleştirme ve bütün taban örgütlerinin faaliyetine, özellikle Senendec ve Kermanshah bölgesinde, eşgüdüm sağlama uğrunda çaba harcadı. Birliği sağlama mücadelesinde, Partinin merkez yönetimine "*Kürdistan Komitesi*" denilmeye başlandı. Ama bu Komitenin terkinde, TUDEH Partisi'yle karşılıklı ilişkiler konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Tartışmalar sürecinde İran Halk Partisi'yle ilişkilerin kesilmesi görüşünü savunan İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi üyeleri grubu üstünlük kazandı. Böyle bir kararın alınmasına, Irak'ta 1964 yılında Kürt Sorunu'nun şiddetlenmesi ciddi bir etki gösterdi. Kürt sorununun "*çözüme bağlanması*"na Irak ordusu ve hava kuvvetleri, İran sınırlarını ihlal etti ve bu da Irak ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açtı.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, Şah rejimi, İran ve Irak'taki Kürtlere aynı açılardan yanaşmıyordu. İran yönetici çevreleri, benimsemiş bulundukları "*pehlevicilik*" ya da diğer adıyla "*paniranizm*" ideolojisi -bu, büyük devletçilik şovenizmi ve burjuva milliyetçiliğini kökleştiren bir ideolojidi- adına, ülkedeki demokrat Kürt hareketini boğmak için elden geleni esirgemiyorlardı. Bununla birlikte, Irak Kürtlere her türlü yardım ve desteği göstererek, onlar arasında hükümet aleyhtarı görüşleri güçlendirme uğrunda çaba harcıyorlardı. İran Radyosu'nun yayınlarında, Irak'taki Kürt halkı, Irak Cumhuriyeti'ne karşı isyana ve itaatsizliğe çağırılıyordu.

Şah rejimi, Irak Kürtlere yardımda bulunurken, genelde şu amaçlara ulaşmak istiyordu: Irak Kürdistan'ındaki ayaklanmanın başlamasından sonra etkinleşme belirtilerini ortaya koyan İran'daki Kürt ulusal hareketini bastırmak; Basra Körfezi'nde kendi iddialarını gerçekleştirmek davasında, Kürt sorununu bir "*koz*" gibi kullanmak; Kürtlerin

mücadelesinden, Şah'la ve Amerikan emperyalizmiyle anlaşmaya yanaşmayan Irak yöneticilerine baskı yapma aracı olarak yararlanmak; Kürt ulusal hareketindeki ilerici akımlara karşı mücadele yürütmek; Şah rejiminin, Irak'taki Kürt reisleri arasında satın aldığı kişiler yardımıyla, İran'daki Kürt hareketini etkisiz duruma getirmek vb...

Şah rejimi bir yandan, Kürtlerin, Irak hükümetine karşı faaliyetini özendirirken, diğer yandan İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'ne karşı takibatı hızlandırdı. Bu, yekvücutluğunu yitirmeye başlayan Parti'ye olumsuz bir etki gösteriyordu. Partinin yönetici birimleri arasında birçok sorun konusunda ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu durum, parti liderlerinin bir bölümünün ilerici politik doğrultudan ayrılmalari-na götürdü. Sonuçta, sağcı kanat, PDK- İran'da üstünlük sağladı.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin, Abdullah İshaçi öncülüğündeki yönetimi, 1964 yılında Parti'nin İkinci Kongresi'ni çağırdı. Bu Kongre, daha 1946 yılında kabul edilen önceki programda, partide zararlı ve tehlikeli milliyetçilik eğilimlerinin üstünlük kazandığını kanıtlayan değişiklikler yaptı. (43, s. 18). İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin bu Kongre'de onaylanan yeni programı, zamanın doğrultusu ve ödevlerine, aynı zamanda İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin ilerici geçmişine uygun değildi. Kongrenin bazı kararları, partinin temel siyasi çizgisine aykırı düştü. Bu arada, *"Irak'taki Kürt devrimine"* yönelik eylemler olarak görüldükleri için, Şah hükümetine karşı bütün eylemlerin derhal durdurulması çağrısı yayınlandı.

Şubat 1965'de, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nde, yeni siyasi programı eleştiren ve partiyi devrimci demokratik ilkelerine sadık kalmaya çağıran bir koalisyon grubu oluştu. Bu grup, Şahın Kürtler konusundaki politikasına karşı mücadelenin sürdürülmesi çağrısında bulundu.

"Bölgede huzurun ve güvenliğin korunması" gerekliliği ardına gizlenen Şehinşah'ın gerici hükümeti, Kürdistan'ı dev bir askeri kışlaya dönüştürme ve masum halk üzerinde gaddarca bir tahakküm uygulama uğrunda gayret gösteriyordu Şah rejimi jandarmaları, Kürdistan bölgelerinde sınırsız bir eylem özgürlüğünden yararlanıyor, masum insanları öldürüyor ve yağmalıyordu.

'Bu ortamda, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin birçok üyesi, İran'ı terk etmek ve Irak Kürdistan'ında sığınak aramak zorunda kaldılar. İran kitle haberleşme araçları, İran Kürdistan'ında keyfi eylemlerde

bulunan ordu, jandarma ve SAVAK gizli polis örgütünün çapulcu eylemlerinden asla söz etmiyordu. Ama ülkenin Kürt bölgelerinde meydana gelen olaylar "Peyke İran" Radyosu'nca ve TUDEH Partisi'nin "Kürdistan'da Neler Oluyor?" başlığıyla yayınlanan enformasyon organınca duyurulan haberler sayesinde öğrenildi. İran bilginlerinden B. Cazani, İran'daki Kürtlerin durumuna değinirken, haklı olarak şu doğrulamayı yaptı: *"Acemlere kıyasla onlar ikili sömürünün -bir yandan sömürülen sınıf olarak, diğer yandan kültürel ve dini açıdan mazlum ulus olarak-, acılarını çekiyordu. Onların sömürüye karşı mücadelesi, Acemlere değil, yönetici rejime karşıdır!"*. (214, s. 215).

Kürtlerle Şah idarecileri arasındaki çelişkiler gayet şiddetlendi ve son çözümde ayaklanmaya götürdü. Uygulamada, Kürtlerin örgütsüz silahlı mücadelesi başladı. Bu mücadelenin başında 1967 yılında dış ülkelerden ülkeye dönen İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Yönetim Kurulu üyeleri yer aldılar. Kendiliğinden başlayan bu eylemlerden kısa bir süre sonra, Mahabad, Bane ile Serdeşt arasındaki bölgede silahlı eylemlerin örgütlenmesi ve eşgüdümü için karargâhlar, aynı zamanda silahlı ayaklanmanın yönetimi için bir Devrim Komitesi oluşturuldu. Kürtler uygulamada, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi yönetiminde, 18 ay boyunca, Şah rejimine karşı bir partizan savaşı yürüttüler.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi grubu 1968 yılında, yayınladığı bir bildiride, *"Küba Devrimi"* örneği temel bilinerek bir *"partizan savaşı"* yürütülmesi çağrısında bulundu. Ama bu belgede ayaklanmacıların düzenli ve açık politik, sosyal ve ekonomik istemleri belirlenmedi.

İran idarecileri, ayaklanmanın bastırılması için acımasız önlemler aldılar. Kürtlere karşı mezalimi güçlendirdiler. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin birçok eylemcisi tutuklandı ve idam edildi. Kürt halkını sindirmek amacıyla, ayaklanma yöneticilerinden biri olan Süleyman Muini'nin* cesedi, birkaç kentte günlerce cemselerde ve

* İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi MK üyesi. Süleyman Muini, Mele Eware ve oniki arkadaşı Barzani tarafından öldürülerek cesetleri, ABD, İran ve Mola Mustafa Barzani'nin "Sola karşı 1970 antlaşmasının gereği" olarak Şah rejimine verilmiş. Daha sonraki "Saitler Olayı" da bu minvalde değerlendirilirse yeridir. Sonrasında Mesut Barzani; kötü koşullar biz Kürtleri birbirimize çok kötülükler yapmanıza zemin hazırladı Bundan böyle Kürt, Kürt'ün kanını dökerse caiz olmaz. O günleri geride bıraktık." demesi bir özleştirici idi.

Ama başarısızlıkla sonuçlanmış bulunmasına rağmen 1967-1968 yılları Doğu Kürdistan hareketi, İran'da Kürt siyasi örgütlerinin faaliyetini etkinleştirmesine yardımcı oldu.

darağacında tutuldu, gezdirildi ve teşhir edildi.

İran Halk Partisi, Şah rejimi canilerinin bu canice eylemlerini açığa vurdu. TUDEH Partisi MK'nin Ekim 1968'de yayınlanan bildirisinde İran Kürdistan'ındaki durum yansıtıldı. Belgede, Şah rejiminin terör politikası, genelde İran halkına ve özelde Kürt halkına karşı bu politikası protesto edildi. TUDEH Partisi MK, dünyanın bütün demokratik örgütlerine ve iyi niyetli insanlarına gönderdiği mektupta, Kürt halkının İran Kürdistan'ında yürüttüğü mücadeleyle dayanışma gösterilmesi, Şah tarafından yürütülen politikanın protesto edilmesi çağrılarına yer verdi.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin Eylül 1973'de yapılan Üçüncü Kongresi'nde 1967-1968 yıllarında gelişen Kürt Ayaklanması'na bir nesnel değerlendirme getirildi. Kongre, sağlam parti yönetiminin yokluğunu, bununla birlikte oluşturulan Devrim Komitesi'nin sağlıklı devrimci temellere sahip bulunmamasını, ayaklanmanın başarısızlığının nedenleri olarak belirtti. Kitleler arasında siyasi çalışmalarda bulunacak ve onları örgütleyecek kadrolar yeterli değildi. Ayaklanma yöneticilerinin yeterli politik ve askeri deneyimi yoktu. Bu da, birçok taktik hatanın yapılmasına ve hatalı kararlar alınmasına, dolayısıyla ayaklanmanın bozguna uğramasına götürdü

Irak hükümeti ile Irak Kürt hareketi yöneticileri arasında 11 Mart 1970 günü imzalanan Anlaşma, bütün Kürt halkı için bir zaferdi. Irak Cumhuriyeti sınırları içinde Kürt halkına özerklik hakkını tanıyan bu anlaşma, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin İran'da faaliyetini etkinleştirmesi için elverişli bir ortam yarattı. Bunun sonucunda İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi yönetiminde etkili olan sağcı kanat başarısızlığa uğradı. Abdullah İshaçi ve ona bağlı grup, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi saflarından ayrıldı. Bu da, Parti saflarındaki ilerici güçlerin faaliyetini etkinleştirmesi olanağı sağladı. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, karmaşık duruma rağmen Parti Üçüncü Konferansı'nın hazırlıklarına başladı. Üçüncü Konferans, Haziran 1971'de düzenlendi. Konferansta, Parti'nin yeni program ve tüzük taslakları ayrıca "*Kürdistan*" gazetesinin yayınlanması sorunu incelendi.

Yeni program taslağı, Parti'nin strateji ve taktik sorunlarını içeriyordu. Belgede, İran Kürdistan'ındaki sosyo-ekonomik ve politik durumun çözümlemesi yapıldı, ayrıca Ortadoğu'daki uluslararası durum

değerlendirildi.

Konferans, İran Kürdistan Demokrat Partisi önüne şu ödevleri getirdi:

- 1) Parti içinde, yeni program temelinde siyasi ve ideolojik birliğin güvencelenmesi;
- 2) Parti'de, tüzük gereğince örgütsel yeniden düzenlemeler yapılması;
- 3) SAVAK gizli polis örgütü kuvvetlerine direniş gösterilmesin de Parti taban örgütlerinin güçlendirilmesi, *"İran'a Demokrasi, Kürdistan'ına Özerklik"* belgisinin gerçekleştirilmesi uğrunda mücadele yürütülmesi;
- 4) İran'da, bununla birlikte bütün dünyada ilerici partiler ve ilerici yurtsever güçlerle dostluk ilişkileri kurulması ve onlara, İran Kürdistan'ındaki bu durum konusunda bilgi verilmesi.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi MK, belirlenen ödevlerin fiilen gerçekleştirilmesi uğrunda çaba harcama yoluna koyuldu. Parti MK, belirli ölçüde politik ve ideolojik bir birlik sağlamayı, *"Kürdistan"* gazetesinin düzenli olarak yayınlanması işlerine düzen getirmeyi, siyasi yapıtlar ve sanat eserlerinin yayınlanması için *"Tekoşar"* ve *"Militan"* Basımevlerini örgütlemeyi, yalnız yöneticiler için değil, Parti'nin normal üyeleri için de siyasi kadro okulu oluşturmayı başardı.

İki yıl boyunca yayınlanan *"Kürdistan"* gazetesinin bu doğrultudaki çalışmalarda önemli rolü oldu. Bu gazetenin 28 ayrı sayısı yayınlandı. Bununla birlikte İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi MK'nin bir kararı üzerine, İran Kürdistan'ındaki siyasi durum konusunda İran halkına bilgi sunmak amacıyla, gazetenin 11. sayısından başlanarak, Acemce olarak bir *"Ek"* de yayınlanmaya başlandı. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin Üçüncü Kongresi'nde, bu basın organının *"aynı zamanda Kürtçe'nin geliştirilmesine de yardımcı olduğu ve bundan dolayı, en iyi Kürt gazetelerinden biri olarak değerlendirildiği.."* (43, s. 24) belirtildi.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, ilerici yurtsever güçlerle belirli temaslar kurmayı başardı. Parti, programını birçok yabancı dile çevirerek dış ülkelerde de yayınlandı, İran'da ve başka ülkelerde çok sayıda örgüt ve ilerici siyasi partiyle dolaysız ilişkiler kurdu.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, Şah rejimine karşı mücadele için tek cephe oluşturulması girişimini ortaya sürdü. "*Kürdistan*" gazetesi sayfalarında, tek cephenin kurulmasına ilişkin öneriler yayınlandı. Parti bu yöndeki faaliyetinde, yabancı ve öncelikle Amerikan emperyalizminin desteğine dayanan Şah rejimine karşı mücadele ancak bu yolla başarılı olacağı için, muhalefetin yurtsever güçlerinin birleştirilmesi ve tek eylem programının kabul edilmesi doğrultusunda çaba harcadı. (43, s. 25).

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, faaliyetlerini, Şah rejiminin aralıksız sürdürdüğü baskılar ortamında gerçekleştiriyordu. Kürtlerin İran Kürdistan'ında giriştiği her eylem, Şah rejimi askerleri tarafından korkunç bir acımasızlıkla bastırılıyordu. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin yüzlerce üyesi Şah Rejiminin zindanlarında çile çekti, Parti'nin iki yöneticisi ise 1978-1979 yıllarında gelişen İran Devrimi'ne kadar yirmi yıl boyunca cezaevinde tutuldu.

19 Aralık 1972 günü Senendec kentinde beş Kürt yurtseveri öldürüldü. Aynı yılın 22 Mart günü Bane'de, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin grup toplantısından dönerken, Parti MK üyesi Kadir Verdi, 15 Nisan günü Senendec kentinde İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi üyesi iki kişi öldürüldü, Mayıs ayı içinde ise, politik güvensizlikle mimlenmiş 17 yaşında bir genç ezildi. (196, s. 125). İran Kürdistan'ı, İran'ın öteki kesimlerine kıyasla daha fazla askerleştirildi; polis, ordu ve özellikle SAVAK gizil polis teşkilatı, burada acımasız bir rejim kurdu. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, bu ağır çalışma koşullarına rağmen, Kürt hareketini canlandırma ödevini gündeme getirdi.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin Eylül 1973'de yapılan Üçüncü Kongresi, yeni Merkez Komitesi'ni seçti, partinin yeni program ve tüzüğünü kabul etti.

Kongre, İran Kürdistan'ında ulusal demokratik hareketin temel yönünü de belirledi. Kongre özel olarak, Kürtlerin siyasi bağımsızlığı ve özgürlüğünün emperyalizm ortadan kaldırılmadan ve Kürt bölgelerinde üsler bulundukça, gerçekleştiremeyeceği için, Kürt hareketinin öncelikle anti-emperyalist nitelik taşıdığını, Kürt hareketinin, feodal-komprador seçkinlerin ve emperyalizmin çıkarlarını savunan Şahın sağcı rejimine karşı olduğunu belirtti. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, ülkenin bütün halklarını, Şah rejimine karşı mücadeleye katıl-

maya çağırırdı. İran Kürtleri bu mücadeleyi, ulusal haklarını kazanma ve ulusal baskıdan kurtulma amaçlarına bağlıyorlardı. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, toprak sorununa, kültürel değişikliklere ve işçi sorununa özel dikkat ayırıyordu. Bu sorunların çözüme bağlanması Kürt toplumunu kendi tarafına kazanmasına olanak yaratacaktı: *"Kürt köylülerine, Partimizin, toprakların köylülere parasızca dağıtılmasını ödevi bildiğini izah etmek gerekir İşçi Kürdistan, Partinin, işçilerin yaşama koşullarının iyileştirilmesi için elinden geleni yapmakta olduğunu ve işçileri kapitalist sömürüden kurtarma uğrunda çaba harcadığını anlamalıdır. Kürt aydınlan, Partimizin, Kürdistan'da okuma-yazma bilmezliği ortadan kaldırma uğrunda çalıştığını ve halkın kültür düzeyini yükseltmek, onurunu korumak istediğini anlamalıdır"*. (43, s. 36).

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Üçüncü Kongresi, *"İran'a Demokrasi, Kürdistan'a Özerlik"* ilkesini, Parti stratejisinin temeli olarak belirledi. Bu, 70'li yıllarda Kürt ulusal hareketi ödevlerine siyasi yaklaşımın hareket noktası olarak saptandı. (177, s. 223).

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, silahlı mücadeleyi, *"İran yurtsever güçlerinin Şahın otoriter dikta rejimine karşı mücadelesine bağlı bulunduğu için, faaliyetinin temel biçimi sayıyordu. Ama Parti, bu faaliyet biçimini mutlak eylem şekli saymadan, başka mücadele biçimlerini de kabul ediyordu: Biz, verili dönemin özgül koşullarına en fazla uygun olan mücadele biçimini kabul ediyoruz. Biz, bütün mücadele biçimlerini kullanmaya mecburuz."* (43, s. 38).

Silahlı mücadeleyi, temel mücadele biçimi kabul eden İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, partizan savaşı yürütülmesini tercih ediyordu. Üstelik Parti, örgütsüz silahlı mücadeleye meydan verilmemesine de özel dikkat ayırıyordu. Parti, silahlı mücadelenin yalnız belirli koşullarda, Şah rejiminin yıkılması için devrim durumunun olgunlaştığı zaman, Kürdistan'da, halkı kendi ardından sürüklemeye yeteneğine sahip gerçek devrimci parti kurulduğu ve İran'ın öteki devrimci güçleriyle sağlıklı işbirliği ve eşgüdüm sağlandığı zaman kullanılması gerektiğini vurguluyordu.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi programında, özerk Kürdistan sınırlarının, bölge nüfusunun çoğunluğunun arzularına uygun olarak, tarihsel, coğrafi ve ekonomik etkenler temelinde tam şekilde belirlenmesi önerildi; özerk Kürdistan'da öğretimin bütün düzeylerde Kürtçe

olarak yürütüleceği, Acemcenin, Kürtçeyle eşit koşullarda okutulacağı; özerk Kürdistan topraklarında yaşayan ulusal azınlıklara, Kürtlerle eşit haklar güvenceleneceği; anne ve çocukların korunacağı belirtildi.

Programda sağlığın korunması ve öğretim alanlarında girişimlerin gerçekleştirilmesi, 15 yaşına kadar bütün çocukların okul kapsamına alınmasının örgütlenmesi, bununla birlikte özerk Kürdistan'da yaşayan her kişinin en az ilkokul düzeyinde okuma-yazma eğitimi görebilmesi için, okuma-yazma bilmezliğe karşı mücadele yürütülmesi öngörülüyordu.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi dış politika çizgisini tanımlarken, Parti'nin, dış politika çizgisini *"tarafsızlık, bağımsızlık, karşılıklı saygı ve iç işlerine karışmama"* ilkeleri temelinde kuracağını (46), emperyalizme karşı mücadele yürüteceğini ve özerk Kürdistan'da sosyalist gelişme yolunu tercih edeceğini belirtti.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Üçüncü Kongresi'nde, ortak amaç ve eylem programı temelinde bütün muhalefet güçlerinin tek-cephede birleşmesi girişimini ileri sürdü. Parti, muhalefetin bölünmüşlüğü'nün Şah rejiminin yararına olduğunu belirtti. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, tek cephe üyelerinin ortak ideolojik, politik ve stratejik ödevleri bulunmasının veya kendi güçlerini birleştirmesinin zorunlu olmadığını vurguladı. *"Her parti, her örgüt, kendi ideolojik çizgisine sahip bulunabilir, örgütsel bağımsızlığını olduğu gibi koruyabilir ve propagandasını yürütebilir"*. Parti, şu hususları birleştirici ilkeler sayıyordu: Şah'ın emperyalizm yanlısı dikta rejiminin yıkılması ve demokratik, yurtsever güçler hükümetinin kurulması. Bu hükümet şu programı gerçekleştirebilecek durumda olmalıydı:

- İran'da halk kitlelerine demokratik özgürlüklerin garantilenmesi,
- Mazlum halklara, İran devleti sınırları içinde özerklik hakkının tanınması,
- Halkın çıkarına olacak bir ekonomik politika izlenmesi ve emekçilerin yaşama düzeyinin yükseltilmesi uğrunda mücadele verilmesi,
- İran'da toprak sorununun, yoksul ve orta halli köylüler yararına çözüme bağlanması,
- Sekiz saatlik iş günü uygulaması, bütün işçi ve emekçilere sosyal ve sigortasal hakların sağlanması,

- Okuma-yazma bilmezliğe karşı mücadele yürütülmesi, bilimin ve İran'da yaşayan bütün halkların kültürlerinin geliştirilmesi,
- Bütün askeri üslerin ortadan kaldırılması ve bağımsız uluslararası bir politika izlenmesi,
- Bütün ulusal kurtuluş hareketlerinin ve bütün halkların kaderini tayin hakkının desteklenmesi,
- Bütün uluslarla, karşılıklı saygı, ulusal egemenliğin tanınması ve ülkelerin iç işlerine karışmama ilkeleri temelinde dostluk ilişkileri kurulması;

Bütün anti-emperyalist ve sosyalist devletlerle sıkı dostluk ilişkileri kurulması. (43, s. 38).

Bu öneriler, İran'da bütün ilerici yurtsever güçler tarafından incelenmek üzere ortaya sürüldü.

Kürt toplumunda sınıfsal ayrışmanın güçlenmesi, çeşitli ideolojilerin yaygınlaşması, aynı zamanda halk kitlelerinin uyanması, İran Kürdistan'ında yeni siyasi örgütlerin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. 60'lı yıllarda kurulan KOMALA (Kürdistan Emekçileri Devrimci Partisi) bu partilerden biri idi. KOMALA partisi saflarında, kimliğini sol belgilerle ortaya çıkmış militan kişiler birleşti. Kürt hareketinin önderliğinde bulunma hakkı uğruna mücadele veren bu parti, başka örgütlerle çatışmalara girdi.

Ele aldığımız bu dönemde Kürt halkının ulusal ve sosyal kurtuluş mücadelesi, daha sonra Şah rejimine karşı muhalefeti oluşturan bazı İran örgütleri tarafından da desteklendi. İran Halkının Fedai-Partizanlar Örgütü (Fedain-i Halk) ve İran Halkının Kutsal Davası Uğrunda Mücadele Verenler Örgütü (Mücahiddin-i Halk) da bunlar arasında yer aldı.

Halk kitlelerinin Şah rejiminden memnuniyetsizliği giderek artmasına rağmen, Kürt siyasi partileri, İran Kürdistan'ında kurulan ve Şah rejimine karşı muhalefeti oluşturan İran örgütlerinin kolları, pratikte tümü gizlilik koşullarında eylem yürüttükleri için, henüz faal bir politik mücadele veremiyorlardı. Bununla birlikte "*Ak Devrim*" çerçevesinde gerçekleştirilen reformlar, sosyal etkinliklerin azalmasına yol açıyordu. Ama 70'li yılların ortalarında bu reformların, köylü, işçi ve aydınlar dahil geniş halk katmanlarının durumunun kayda değer ölçüde iyileşmesine götürmediği anlaşıldı. Bu, Kürtlerin de

katıldığı grev hareketleri için bir teşvik rolü gördü. Yöneticiler, bu olayları acımasız zorbalıklarla bastırma denemesinde bulundular. Kürt siyasi partilerinin faaliyeti hemen hemen bütünüyle felce uğratıldı, bu parti üyelerine karşı takibat güçlendirildi. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin kimi yöneticileri ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar, bir başkaları ise Şah rejiminin zindanlarına atıldı.

Kürt ulusal demokratik hareketinin 1974-1978 yılları arasındaki dönemde etkinliğinin azalmasına yalnız, Şah rejiminin "*Ak Devrim*" çerçevesinde gerçekleştirdiği reformlar ve askeri-polis aygıtının Kürtler üzerinde yoğunlaştırdığı baskı neden olmadı. Bazı dış siyasi etkenler de frenleyici unsur rolünü gördü. Somut olarak İran-İrak ilişkileri, bu bağlamda önemli rol oynadı. Şah rejiminin Kürtlere karşı politikası şiddetlendi. Bu, İran'da Kürt hareketinin hızla gelişmesinden duyulan endişelerden ve ülkenin kenar bölgelerinde merkezkaç eğilimlerin güçlenmesinden kaynaklanan bir durumdu. Bu tedirginlik, Irak Kürtleri ile Bağdat hükümeti arasındaki ilişkiler, Bağdat hükümetinin, Kürtlerin yaşadığı Kerkük, Hanikin (Xaneqin) ve Sincar'ı özerk bölge topraklarına katmayı reddetmesi sonucunda gerginleştiği için, daha da arttı.

Şah rejiminin, İran olduğu gibi, Irak Kürtleri üzerindeki baskıyı yeniden arttırması, 1975 yılında Cezayir Anlaşması'nın imzalanmasıyla bağlantı içindeydi. Şah rejimi, önceleri kendi ülkelerinde takibattan kaçarak İran'a sığınmalarına müsaade edilen Irak Kürtlerine desteği durdurdu. Kürt göçmenler, İran'dan kendi yurtlarına geri çevrildiler. Ayrıca İran Kürdistan'ında kültürel gelişme alanında yeni sınırlandırmalar uygulandı. Kürtçe yazılmış edebiyat yasaklandı; öğretmenlere, öğrencileriyle Kürtçe konuşmaları, devlet dairelerinde ulusal giysilerin giyilmesi yasaklandı; halk arasında bu türlü giysilerin kullanılmasına karşı propaganda çalışmaları yapıldı.

Bütün bunların sonucunda İran Kürdistan'ı 70'li yılların ortalarında, şah yönetimindeki İran'ın esaret altında tutulan bir kenar bölgesi durumuna geldi.

Türkiye'de 1960 Hükümet Darbesinden Sonra Kürt Hareketinde Yeni Gelişmeler

Hükümet darbesinden sonra birçok mahpusun salıverilmesine rağmen, *"milli çıkarlara aykırı faaliyette bulunmak"* suçlamasıyla tutuklanan Kürt aydınlarının temsilcileri zindanlarda tutulmaya devam etti. Üstelik Türk basını 30 Mayıs 1960 tarihli sayılarında sansasyonel bir haber de yayınlandı. Bu habere göre, Milli Birlik Komitesi (MBK) eline güya, iktidardan yıkılmış olan Demokratik Parti'nin bazı üyelerinin Kürdistan devleti kurma çabalarını kanıtlayan belgeler geçmişti. Haberde ayrıca birlikte yıkılmış bulunan Demokrat Parti hükümetinin, yeni kurulan hükümet *"devlet aleyhtarı faaliyetlere"* son verdiği ve *"ülkeyi parçalama gayreti içinde olan"* Kürtleri bütünüyle tecrit etmek için elinden geleni yapmadığı belirtildi. Haberin sonunda şu sözler yer alıyordu: *"Bütün Türkiye'nin, Türklere ait bulunduğu, başka türlü amaçlar peşinde bazı kimselere telkin edilecektir!"*. (243, 31. 05. 1960).

Ülkenin yeni yöneticileri Kürtler arasında yığinsal tutuklamalara başladılar. Böylece *"devletin güvenliğine karşı komplo hazırlama"* suçlamasıyla 244 Kürt eylemci tutuklandı ve bunlar Sivas'a bir toplama kampına kapatıldılar. (202, s. 109). Türkiye yöneticileri, işte bu gibi zorbalık yöntemleriyle Kürt sorununu ortadan kaldırma çabası güdüyorlardı.

Hükümet darbesini izleyen ilk günlerde ilerici Türk yazarlarından Yaşar Kemal, Türkiye'nin yeni yöneticileriyle sohbetlerde bulundu. Bu sohbetler, yeni yöneticilerin de, Kürt sorunu konusunda ırkçı görüşlere bağlı kaldığını gösterdi. (202, s. 109).

Milli Birlik Komitesi, 17 Ekim 1960 günü, 2510 nolu yasaya (İskân Yasası) ek olarak, 105 nolu bir yasa kabul etti. Bu yasaya göre, rejim tarafından uygun görülmeyen Kürt aileleri, kendi bölgelerinden, Türkiye'nin başka bölgelerine zorla göç ettirileceklerdi. (40, s. 101-103).

105 nolu yasa temelinde Aralık 1961 'de, Kürt vilayetlerinden 55 Kürt, Batı vilayetlerine (Antalya, İzmir, Burdur, Muğla, Afyon, Isparta, Manisa, Çorum ve Denizli'ye) sürgün edildi. Sürgün edilenlerin çoğu aşiret veya şeyh değildi. Bunlar genellikle Türkiye Kürdistan'ı ve Batı Ermenistan'ın Kürt halkı arasında etkili olan seçkin Kürt eylemcileriydi.

Sürgün edilenlerden '54'ü Demokrat Parti, biri ise Cumhuriyetçi

Köylü Millet Partisi üyesi idi. (285, 1962, No: 4, s. 10). Bu kanıt şu hususları ortaya koydu;

Birincisi: Kürt feodal seçkinleri, Demokrat Parti yönetimi döneminde önemli rol oynamışlar çeşitli partilerle sıkı ilişkilerde bulunmuşlardı;

İkincisi: Seçkin Kürt eylemcilerinin kendi bölgelerinden sürülmesiyle yalnız sosyo-ekonomik değil, daha fazla politik amaçlar güdüliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin etkili olduğu Milli Birlik Komitesi bu girişimleriyle yalnız Kürt hareketini yöneticisiz kılmak değil, Demokrat Parti'nin Kürt bölgelerindeki etkisini ortadan kaldırmak amacı peşinde de koşuyordu.

MBK, 27 Ekim 1960 günü, 114 nolu bir başka yasa da kabul etti. Bu yasa gereğince, ülkenin değişik üniversitelerinden 147 profesör ve öğretim üyesi işten atıldı. Bunların bir bölümü, bağımsız Kürdistan kurma uğrunda faaliyet yürütmekle suçlandı. (262, 1961. No: 7-8, s. 40).

Bilindiği gibi, 1924 yılında yürürlüğe konan Türkiye Anayasası, Türk olmayan halkları fiilen yasadışı kılan ırkçılık unsurlarından arınmış değildi. 1961 Anayasa tasarısının incelenmesi sırasında Kurucu Meclis'e, şovenist çevrelerin, önceki Anayasa'nın milliyetçi doğrultusunu korumak istekleri maddeler konusunda şiddetli tartışmalar oldu. Türk devletinin başkanı Cemal Gürsel, bu hususu özellikle büyük bir özenle savunuyordu.

Cemal Gürsel, o konudaki konuşmalarından birinde şöyle diyordu: *"Bizler, şu ya da bu görüşlerden dolayı, kendi Türkçülüğümüzü ve milliyetçiliğimizi yitirme tehlikesini göze almamalıyız. Gelin Anayasaya 'milliyetçilik' kavramını dahil edelim... Ülkede Türkçülük ideolojisi sağlam mevziler kazandığı zaman, bu kavram kaldırılabilir... Sizler, Kürtçülüğe karşı verdiğimiz mücadeleden haberdarsınız. Milliyetçilikten vazgeçersek, onlar bize katılacak mı? Hayır, biz ona dayanmaya devam edeceğiz. Ülkede normal bir yönetim kurulursa, o zaman hiç bir tehlike kalmayacak. Her şeyden önce, ulusumuzu, Türk ulusuna dönüştüreceğiz. Türkiye, Türklere ait olmalıdır! Bugün biz bundan vazgeçersek, 50 yıl sonra, Türkiye'de bir tek Türk kalmayacak!"*. (194, s. 1080).

Türkiye'nin yeni Anayasası'na milliyetçi nitelik kazandırılması, anlaşılacağı üzere, yönetici çevrelerin, Kürtler de dahil ulusal azınlık-

ları özümseme amaçlarından kaynaklanmıştı.

Bunun sonucunda, 1961 yılında kabul edilen Anayasa, bazı ilerici yönlerine rağmen, Kürt sorununa demokratik ilkeler temelinde çözüm getirilmesini engelledi. Bundan dolayı Kürtler, 1960 hükümet darbesinden az sonra, yeniden ulusal hakları uğrunda mücadeleye başladılar. Resmi Türk propagandasının eskiden olduğu gibi *"eşkıyalık"* olarak nitelediği partizan eylemleri yaygın mücadele biçimlerinden biri idi. Partizan hareketi ülkenin doğusunda büyük boyutlar kazandı. Kürt vilayetlerini özel olarak ziyaret eden ikinci koalisyon hükümetinin içişleri Bakanı Kurtoğlu bunları teslim etmek zorunda kaldı. *"Eşkya' sayısının artmasının, çok derin ekonomik ve sosyal kökenleri var... Doğu'da partizan savaşı yürütülüyor!"*

Ulusal özbilincin pekiştirilmesi ve halkının manevi gelişmesi için önemli çalışmalarda bulunan Kürt aydınları, Kürt ulusal hareketinde büyük yer tutmaya başladılar. Kürt aydınları büyük güçlükler tutmaya başladılar. Kürt aydınları büyük güçlükler pahasına, kendi gazete ve dergilerini yayınlama olanağı buluyorlardı. Gerçi bu gazete ve dergilerin yayın süresi pek uzun sürmüyordu. Bunlar çoğu hallerde yalnız birkaç ay, ya da daha az bir süre yayınlanabiliyordu. Ama onların Kürtlerin yaşamındaki etkisi büyüktü. Bir grup Kürt Nisan 1963'te İstanbul'da, Kürtçe ve Türkçe olarak aylık *"Deng"* ("Ses") dergisini ve *"Roje Newe"* (yeni gün) gazetesini yayınlamaya başladılar. Bu basın organlarının daha ilk sayıları Türk yöneticileri tarafından büyük bir hınçla karşılandı ve aradan çok geçmeden kapatıldı. 1963 yılının Nisan ayı sonunda ve Mayıs ayı başında, *"Deng"* dergisi editörü Yaşar Kaya ve yardımcısı Medet Serhad, *"Kürtçülük propagandası yapmak"* suçlamasıyla tutuklandılar.

Aynı yılın Haziran ayı sonlarında, İçişleri Bakanı Bekata, Ankara'da yaptığı konuşmada, güvenlik kuvvetlerinin gizli bir örgütü meydana çıkardıklarını ve *"Kürtler yararına faaliyette"* bulundukları için 12 kişiyi tutukladıklarını açıkladı. (243, 29. 06. 1963). Aralık 1963'te Genel Kurmay Askeri Mahkemesinde, çoğunluğu 1963 yılının yaz aylarında tutuklanan 23 kişiye karşı dava başlatıldı. Bu kişilerin tümü, bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik faaliyette bulunmakla suçlandılar. Savcının iddianamesinde, *"bazı devletlerin, Batı ve Doğu blokları arasında önemli bir konumda bulunan Doğu Türkiye'de,*

değişik gerekçelerle kargaşalıklar çıkarmak uğrunda çaba harcadıkları" ve Türkiye'deki Kürt sorununun "bütünüyle ve kesinlikle, uluslararası komünizmin kışkırtmalarının bir sonucu..." olduğu belirtildi. Savcı, sanıkların idam cezasına çarptırılmasını istedi. (243, 18. 12. 1963). Kürt aydınlarının tutuklanması ve bunlara karşı davalar, uygulamada bütün 60'lı yıllar döneminde sürdürüldü.

Bu koşullarda gerek Kürt, gerekse Türk halkının ilerici temsilcileri, Yukarı Mezopotamya'nın bütün ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında köklü değişiklikler yapılmasını, köylülere toprak sağlayabilecek toprak reformunun bir an önce uygulanmasını, toplumsal ve ekonomik yaşamın bütün alanlarında Kürtlerle, Türklerin eşit haklar sağlanmasını savunmaya başladılar.

Kürt hareketi '60'lı yılların ortalarında yeni ivmeler kazandı. Kürt aydınları gizli faaliyette (somut olarak gizli örgütler kurulması) birlikte, Kürt halkının geniş katmanlarının çıkarları uğrunda mücadele için yeni legal biçimler aramaya başladılar. Kürt bölgelerinde genellikle demokratik burjuva nitelikli belgiler altında düzenlenen mitingler, bu legal mücadele biçimlerinden biri oldu.

'60'lı yıllarda Kürt vilayetlerinde düzenlenen mitinglerde şu sloganlar yükseltiliyordu. *"Doğulu, Yasal Haklarının Tanınmasını İste!", "Amacımız Kardeşlik, Eşitlik ve Mutluluktur!", "Biz Faşizme ve Emperyalizme Karşı Mücadele Veren Bütün Halklardan Yanayız. ", "Bize, Jandarma Değil, Öğretmen Gerekli!", "Karakol Değil, Okul İstiyoruz!", "Doğulu, İnsan ve Yurttaş Haklarını Mutlaka Kazan!", "Beş Yıllık Plan Yalan-Doğulu Uyan!", "Özgür bir yaşam, özgür kişilik ve öğretim istiyoruz!". (252, 1968, No: 331, s. 115).*

Bu belgilerin içeriği, söz konusu mitingleri örgütleyenlerin, Kürtlerin gereğince haklarının garantilenmesini, ülkenin Doğu ve Batı vilayetlerinde ekonomik gelişme düzeyi arasındaki farkların ortadan kaldırılmasını, Kürtlerin ekonomik ve toplumsal yaşamın bütün yönlerinin geliştirilmesini istediklerini gösteriyordu.

Mitinglerde, ülkenin Batı bölgelerine sürgün edilen 55 Kürt liderinden sık sık söz edildi. Konuşmalarda, bu sürgünden uydurma bir bahaneyle *"Köylülerin, Kürt feodallerin baskısından sözüm ona kurtarılması ve toprak reformunun yine sözüm ona yapılması"* gerekçeyle gerçekleştirildiği belirtildi. (252, 1968, No: 310, s. 10).

Birçok konuşmacı, Türkiye'de egemen sınıfın, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu vilayetler konusundaki gerici politikasını sert bir şekilde eleştirdi. Nitekim yerli Hazro Kürt ailesinden olan ve bütün mitinglere katılan, üniversite öğrencisi, Doğu ve Güneydoğulu Öğrenciler Derneği Başkanı Turgay Budak, yaptığı konuşmalarda, Doğu vilayetlerinin geri kalmışlığını belirtiyor, Türk yönetici çevrelerinin, ülkenin bu bölgelerinde yaşayanlara yönelik milliyetçi politikasını eleştiriyordu. (243, 19. 11. 1967).

Türkiye'deki yönetici çevreler, ülkenin Doğusundaki olayların gelişmesinden ciddi bir endişe duyuyorlardı. 1966 yılının Haziran ayı sonlarında Ankara'da, Türkiye'nin 21 bakanlığından müsteşarların gizli bir toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Kürt sorunu incelendi. Türk basının belirttiğine göre, toplantıda, Kürt kitlelerin, kurtuluş hareketinden güya, Türkiye'de Kürtlerin çoğunlukta bulundukları 16 vilayette kültürel ve ekonomik kalkınma amacıyla bazı girişimlerin gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. Somut olarak "Doğu'ya" yapılan yatırımların artırılması, burada yeni Türk okullarının açılması ve başka önlemlerin uygulanması tasarlanıyordu. Bununla birlikte, bu bölgelerde "*çok acımasız bir güvenlik sisteminin*" oluşturulması da planlanıyordu. Türk basının belirttiğine göre, bu önlemler, Irak'ta meydana gelenler türünden olaylardan kaçınmak için, Türkiye'de durumun karmaşık bir hal almasının önlenmesi gerekliliğinden kaynaklanıyordu. (284, 02. 07. 1966).

1967 yılının Ekim ayı ortalarında Ankara'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başkanlığında Milli Güvenlik Kurulu toplantısı yapıldı. Türk basınında çıkan haberlere göre, bu toplantıda, başka sorunlarla birlikte Kürt sorunu da incelendi. "*Milliyet*" gazetesi bu konudaki haberinde şunu belirtti: "*İki yetkili temsilci konuşmalarında, Doğu Anadolu'da meydana gelen olayları kışkırtma olarak nitelediler!*". (264, 17. 10. 1967).

Türk hükümeti Şubat 1967'de, Kürt hareketinin bastırılmasına yönelik hukuksal dayanaklarını takviye etmek üzere 6/7635 nolu kararnameyi yayınladı. Bu kararnameyle "*her ne biçimde olursa olsun -yazı, plak, teyp bandı vb. -, ülke dışında Kürtçe olarak hazırlanmış her türlü malzemenin Türkiye'ye sokulması ve ülke içinde yayılması*" (282, 14. 02. 1967) yasadışı ilan edilerek yasaklandı.

Bu önlemler, yerli Kürtlerin memnuniyetsizliğine neden olduktan başka, sınır dışındaki seçkin Kürt eylemcileri ve ayrıca çeşitli toplumsal örgütler tarafından kınandı.

Uluslararası Hukukçular Birliği, Eylül 1967'de Cenevre'de, Kürtlere sıradan haklarının sağlanmasını istedi. Uluslararası Hukukçular Birliği, Türkiye'de Kürt sorununa ilişkin bir rapor yayınladı. Raporda Türk hükümetinin, Kürtlerin haklarını küçümsediği, ülkedeki Kürt azınlığı bütünüyle özümsemek uğrunda çaba harcadığı belirtildi. Raporda ayrıca, Türk hükümetinin, Lozan Anlaşması'na (38-39. Maddeler) uygun olarak, ulusal azınlıkların haklarına saygılı davranma yükümlülüğünü üstlenmesine rağmen, verdiği vaatleri yerine getirmediği kaydedildi. Nitekim Türk hükümeti, Kürtlere, ulusal okullarını açmayı ve bunlara çocuklarını göndermeyi, edebiyatına sahip bulunmayı, aynı zamanda sınır dışından ülkeye Kürtçe kitap ve plaklar sokmayı yasakladı. Raporda bununla birlikte, Türk hükümetinin, Kürtleri kendi yurtlarından yığınsal biçimde başka bölgelere sürgün ettiği, bu politikaya karşı çıkanların ise yok edildiği kaydedildi. (252, 1967, No: 324, s. 12).

Kürtlere, kendi okullarına ve basın organlarına sahip bulunmayı yasaklayan Türk yönetici çevreleri, ülkede yaşayan Kürtleri özümseme çabalarını sürdürdüler. Bu amaçla '60'lı yıllarda, 220 nolu yasa. (282, 12. 01. 1961) gereğince, Kürt çocukları için özel yatılı okullar oluşturulmaya başlandı. Belirtilen yasada bu okulların "*Türk dili ve kültürünün yaygınlaştırılmasına yardımcı olması*" gereği açık şekilde ifade olundu. Bu yatılı okulların temel görevi, yeni yetişen Kürt neslinin Türkleştirilmesi olarak belirlendi.

'60'lı yılların sonlarında Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars ve Doğu Anadolu'nun başka kentlerinde kurulan radyo yayın merkezleri de bu amaçlar için kullanıldı. Bu radyoların yayınları, Batı vilayetlerinin yaygın programlarından asla farklı değildi. Yayın programları TRT'nin genel yayın planları gereğince hazırlanıyordu. Bu yayın planlarının ise, 359 nolu yasa gereğince ödevi, "*Türk milliyetçiliğinin temellerini pekiştirmekten ibaretti.*" Üstelik radyo yayınlarında, Kürtlerin dili, kültürü ve ulusal onuru küçümsendikten başka, çoğunluk oldukları vilayetlerin Türkleştirilmesi politikası açık şekilde uygulanıyordu.

Başka bir anlatımla çok-partili sistem koşullarında Kürt sorunu-

la ilgili olarak izlenen hükümet politikası, tek partili sistem koşullarındaki politikadan çok az farklıydı. Yalnız, Kürtleri özümseme biçim ve yöntemlerinde değişiklik olmuştu. Geçmişte yönetsel ve askeri nitelikli zorbalıklara, memnuniyetsizliklerin acımasızca bastırılmasına, Kürtlerin kendi yurtlarından yığınsal olarak başka bölgelere sürülmesine vb. başlıca dikkat ayrılırken, şimdi bütün bunlara bir de propaganda ve özel eğitim yöntemleri de eklendi.

Aşırı milliyetçi, pantürkist ve aşırı sağcı faşizan Türk güçleri, ülkede politik gerginliği arttırmak amacıyla her gün, Kürt hareketine karşı zorbalıkların arttırılması çağrılarında bulunuyorlardı; Kürt hareketinin liderleri ise, büyük bir siyasi "suç" işlemekle, yani "*komünizm ve ayrılıkçılık propagandası*" yapmakla suçlanıyordu. Aşırı milliyetçiler ve gericiiler, Alpaslan Türkeş'in başkanlığındaki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) basın organları olan "*Milli Yol*" ve "*Ötüken*" dergilerinde şovenist yazılar yayınladılar.

"*Ötüken*" ve "*Milli Yol*" dergilerinin ırkçı sayıklamaları, Türk toplumunun değişik çevrelerinde sert protestolara yol açtı ve ülkede siyasi durumun gerginleşmesine götüren nedenlerden biri oldu.

Bu dergilerde çıkan yazılar, Anayasa'nın ilgili maddelerine aykırı düşmüş olsa da, yöneticiler, bunların yazarlarında sorumluluk aramadılar.

Türkiye Ulusal Üniversiteliler Federasyonu, gerici çevreleri eleştirdi ve bunlara yönelik protestoları destekledi. Federasyon "*Doğulu ve Güneydoğulu Kardeşlerimiz*" başlığıyla yayınladığı bir yazıda, şunları belirtti: "*Emperyalistler ve onların hempaları, geri kalmış sömürge ülkelerinde yaptıkları gibi, seni sömürüyor, hayvanlarla bir arada yaşamaya zorluyor. Türkiye'nin sömürülen yurttaşlarının refahı için mücadeleyi başlatanların yanında yer alacağımıza söz veriyoruz!*" (243, 24, 09. 1967) diyordu.

Demokratik toplumun etkinlikleri, bu dönemde, ülkenin batısı ve doğusundan ilerici örgütler arasında, Türklerle Kürtlerin ilerici hareketleri arasında dayanışma ve işbirliği ilişkileri kurulmakta olduğunu gösteriyordu.

Türkiye'de Kürt ulusal hareketinin yöneticileri, kendi halklarının dil ve kültürüne özel ilgi gösteriyorlardı. Türkiye gibi, her türlü Kürtçe

yayının yasayla yasaklanmış bulunduğu bir ülkede, bir Kürt yayının yasayla yasaklanmış bulunduğu bir ülkede, bir Kürt alfabesi yaratmanın bile çok büyük siyasi önemi vardı. Bundan dolayı Kürt yazarlar, yürürlükteki yasakları aşmak amacıyla, yapıtlarını iki dilde- Türkçe ve Kürtçe olarak-ya da yalnız Türkçe, ama Kürt alfabesiyle yayınlıyorlardı.

M. Emin Bozarslan 1968 yılında, Kürtlerin ünlü Ortaçağı yazarlarından Ahmedê Xanî'nin (1591-1652) "*Mem û Zîn*" destanını Türkçeye çevirdi. Bu yapıtın Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanması öngörülüyordu. Ama yapıt, okurlara ulaşmadan, basımevinde henüz dizgi halindeyken toplatıldı. Bozarslan aynı yıl, Türk ilkokullarında çocuklara okutulan Türk Dili Kitabı temelinde, Kürtçe olarak hazırladığı ders kitabını (Alfabe) yayınladı. Ama bu kitap da hemen toplatıldı ve M. E. Bozarslan'a karşı dava açıldı. (161, s. 424-425).

Türkiye'de Kürt edebiyatına ilginin artmasıyla birlikte, "*Doğu Sorunları*"nın ekonomik ve sosyal kökenlerinin biçimsel açıdan araştırılmasına yönelik geniş bir hareket de oluştu. Bunun sonucunda, Türk sosyologları da dahil, yayınlanan birçok yapıtın yazarı, aynı neticelere vardılar: Doğu ve Güneydoğu Anadolu, ülkenin diğer kesimlerine kıyasla, sosyal ve ekonomik bakımdan önemli ölçüde geri kalmıştır; burada sanayi çok yavaş geliyor; yaşama düzeyi çok düşüktür; okuma-yazma bilmezlik oranı, Batı vilayetlerindeki duruma kıyasla daha büyüktür; ama dilsel özümseme politikası, burada tam bozguna uğramış bulunmaktadır.

Türkiye Kürdistan'ı yalnız, ülkenin öteki kesimlerine kıyasla önemli ölçüde daha fazla polis ve jandarma karakollarının bulunmasıyla övünebilir.

60'lı yılların sonlarında Kürt halkının yalnız ulusal değil, politik özbilinci de belirginleşti. Ülkenin doğusunda 1969 yılında düzenlenen gösteri ve mitinglere katılımlar bunu doğruluyordu. Yükseltelen belgiler, bu gösteri ve mitinglerin niteliğini ortaya koyucu nitelikteydi. Nitekim 16 Şubat 1969 yılında Gaziantep'te "*emperyalizme karşı mücadele mitingi*", 22 Şubat'ta ise Malatya'da "*işsizliğe, açlığa ve emperyalizme karşı mücadele mitingi*" düzenlendi. (235, 1969, No: 115, 118, 122).

Aynı yılın 13 Nisan günü Diyarbakır'da da bir miting yapıldı. Bu mitingde Adalet Partisi'nin politikasını kınayan belgiler yükseltildi. Adalet Partisi bundan önce, ülkede burjuva özgürlüklerini sınırlandır-

mak, Kürtlerin ulusal hareketine darbe indirmek amacıyla Meclis'e, *"Anayasal Düzeni Koruma Yasası Taslağı"*’nı sunmuştu. Bu mitingde ortaya sürülen belgiler de ilgi çekiyordu: *"Doğulu Mebuslar, Doğuyu Ezdiğiniz Yeter!"*, *"Bu, Anayasayı Koruma Değil, Rafa Kaldırma Yasasıdır!"*, *"Boğazda Ziyafet, Doğuda Sefalet!"*, *"Aç insanları, Faşist Yasalarla Susturamazsın!"*, *"Bu Tiranlık, Sizi Yokedecektir!"*, *"Doğulu, Her Dikta Karşısına Set!"*, *"Kahrolsun, Emperyalist İdeoloji!"*, *"Halk, Anayasayı Koruma Gerekliliğini Kavradı!"*, *"inançlar, Yaşalarla Gizlenemez!"*. Mitingde yükseltilen belgiler arasında, Kürtçe yazılmış olanlar da vardı. Bunlardan biri şöyle idi: *"Bayar'ın Halefi-Morrison Defol!"*. (243; 264, 14. 04. 1969).

Yukarıda belirtilen belgilerden de anlaşılacağı üzere, ülkenin Doğusundaki halk çıkışları çoğu durumlarda anti-emperyalist nitelikteydi. Bu da, Türkiye’de Kürt hareketinin nitelikçe yeni bir aşamaya çıktığının kanıtıydı. Kürt bölgelerinin emekçi kitleleri bununla birlikte, ilerici güçlerin (gerek Türk, gerekse Kürt) emperyalist baskıya, egemen sınıfların politikasına karşı, sosyo-ekonomik sorunların çözümü ve Türkiye Anayasası’nda (1961) öngörülen burjuva demokratik özgürlüklerin korunması uğrunda mücadelelerini etkin olarak destekliyorlardı.

Türk yasaları, Türkiye’deki ulusal azınlıklara kendi siyasi partilerine sahip bulunmaya müsaade etmiyordu. Nitekim 1965 yılının Temmuz ayında kabul edilen Siyasi Partiler Yasası’nın. (No%: 648) 89. ve 90. maddeleri, ülkenin çok uluslu niteliğini doğrulayacak, azınlıkların çıkarlarını savunacak, bununla birlikte ülkenin herhangi bir kesimine özerklik hakkı tanınması uğrunda mücadele verecek her türlü siyasi partinin kurulmasını yasaklıyordu. Buna rağmen, söz konusu yasanın kabul edildiği sıralarda Türkiye Kürdistan’ında, Türkiye’de Kürtlerin ulusal haklarının tanınması uğrunda mücadele veren, sırf Kürt (legal ve gizli) siyasi ve toplumsal örgütleri eylem yürütüyorlardı.

Kürt yurtseverleri, 60’lı yılların ortalarında, acımasız terör koşullarında gizli eylemde bulunan Türkiye Kürdistan Demokrat’ı Partisi’ni kurdular. Partinin kendi basın organı yoktu. Nasıl bir programa sahip bulunduğunu, yalnız, Türkçe ve başta Kürtçe olmak üzere-başka dillerde, bir defalık olmak üzere yayınladığı ayrı ayrı bültenlerden kavramak olanaklıdır. Türkiye Kürdistan’ı Demokrat Partisi, Kürt

halkının Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yönetsel ve kültürel özerkliği, Kürt halkının haklarının tanınması, ulusal kültürün ve Kürtçenin güçlendirilmesi, Kürtlerin ulusal özgürlüğünün kazanılması uğrunda mücadele yürütmeyi, amaç olarak belirlemiştir. Parti, bu dönemde, Türkiye Kürdistan'ındaki duruma önemli ölçüde etki göstermeye başladı. (62, s. 194).

Türkiye Kürdistan'ı Demokrat Partisi, Kasım 1966'da, Gıllala'da (Güney Kürdistan'ı) düzenlenen İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin Kongresi'nde diğer kardeş partiler arasından da temsilci bulundurdu. (197, s. 240). Türkiye Kürdistan'ı Demokrat Partisi tam bu dönemde faaliyetini geçici zaman için daralttı ve ülke içindeki etkinliğini kesinlikle azalttı. Parti bununla birlikte, Kürdistan Demokrat Partisi'nin, Irak'ta Kürtlerin ulusal hakları uğrunda verdiği özverili mücadeleye yardım gösterme kararı aldı.

Türkiye'de 60'lı yılların ikinci yarısında Türkiye Kürtlerinin Kurtuluş Partisi, Özgürlük Cemiyeti, Kürdistan Mücahitleri Örgütü de faaliyet yürütüyordu. (265, 1971, No: 40). Bütün bu Kürt örgütleri faaliyetlerini, derin gizlilik koşullarında gerçekleştiriyorlardı.

Kürt hareketinin çıkarları, gizli Kürt örgütlerinin eylemleri arasında eşgüdüm sağlanmasını gerektiriyordu. Bundan dolayı 1970 yılında Türkiye Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin Kurucu Kongresi yapıldı. Kongre, daha 50'li yılların sonlarında ortaya çıkmaya başlayan bütün grupları bir örgütte birleştirdi. Kongre, ulusun kaderini tayin hakkının, Kürt halkına, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türkiye Kürdistan'ında kaderini kendi başına belirlemesi hakkının durumunu içeren bir programı kabul etti. (307, 1975, No: 284, s. 16-18).

60'lı yılların sonlarında gizli Kürt siyasi partileriyle birlikte, legal gençlik ve başka toplumsal örgüt ve dernekler de kurulmaya başladı. Somut olarak, Türkiye İşçi Partisi'nin Kürt fraksiyonunun girişimi üzerine 1949 yılının Ağustos ayında Doğu Devrimci Kültür Ocakları oluşturuldu. Bunlar, Türkiye Kürdistan'ının bütün başlıca kentlerini ve büyük yerleşim birimlerini kendi faaliyet kapsamı içine aldılar. Ankara ve İstanbul'la birlikte Diyarbakır ve Kuzey Kürdistan coğrafyası dahil başka kentlerinde de kurulan Doğu Devrimci Kültür Ocakları(DDKO) üye sayısı 20 bin dolayında olan Kürt üniversite öğrencileri ve aydınlarının, hukuksal olarak biçimlenmemiş, ancak biçimsel bakımdan

bağımsız bulunan federasyonuna katıldı. (209, s. 46).

Doğu Devrimci Kültür Ocakları'nın görevi, Kürt dili, folkloru, tarihi ve edebiyatının geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına yardımcı olmaktan ibaretti. Bunların temsilcileri, sözlü demeçlerinde belirli ölçüde dikkatli davranmak zorunda bulunmalarına rağmen, olağanüstü cesaretli (Türkiye'de siyasi koşullar açısından) yazılar yayınlamaya başladılar. Doğu Devrimci Kültür Ocakları eylemcileri tarafından yayınlanan bültenlerde "*Türkiye Halkları*"ndan, komando birlikleri ve jandarma tarafından Türkiye Kürdistan'ında gerçekleştirilen ceza operasyonlarından söz ediliyordu. (265, 1971, No: 40). Yalnız Ankara ve İstanbul'daki Doğu Devrimci Kültür Ocakları 1969-1971 yılları arasında dokuz bülten, birer kopyaları Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'na gönderilen birkaç çağrı da dahil 24 başka belge yayınladılar.. (167, s. 24-25).

Doğu Devrimci Kültür Ocakları, Türkiye Kürdistan'ında örgütleri bulunan Türkiye İşçi Partisi'yle sıkı ilişkiler içinde faaliyet yürüttü.

Türkiye İşçi Partisi ilk aşamada, Kürt sorunu konusunda açık bir konumda yer almıyordu. Ama Parti yönetimi zamanla, ülkenin Doğu kesimindeki sosyo-ekonomik sorunların çözüme bağlanmasının, büyük ölçüde Kürt ulusal sorununa çözüm getirilmesine bağlı bulunduğunu kavradı. Bu açıdan, Türkiye İşçi Partisi'nin 28-31 Ekim 1970 günlerinde Ankara'da yapılan IV. Kongresi'nde çözücü adım atıldı. Kongre Kürt sorunu konusunda özel bir karar kabul etti. Bu, içeriği bakımından açık ve cesaretli bir belgeydi. Kürt-Türk ilişkilerinde yeni bir aşamanın başlangıcını koyduğu için, gerçekten tarihi önemi olan bir karardı. Aşağıda bu kararın tam metnini veriyoruz:

"Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongresi:

Türkiye'nin Doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu;

Kürt halkı üzerinde baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarlarının zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıklarını;

Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının

yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının, güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu;

Bu nedenle 'Doğu sorununu' bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını;

Kürt halkının Anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şoven milliyetçi akımların amansız düşmanı olan Partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu;

Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve geliştirme mücadelesi ile işçi sınıfının ve onun öncü örgütü Partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmaları gerektiğini;

Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi, şoven-burjuva ideolojisinin, partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu;

Partinin Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder.". (204, s. 205-206).

Türkiye İşçi Partisi IV. Büyük Kongresi'nin Kürt sorunu konusundaki bu kararı, ülke içinde olduğu gibi, ülke dışında da ilerici kamuoyu arasında geniş yankı buldu. Bu karar, Türk-Kürt ilişkilerinin gelişme tarihinde yeni bir aşamanın başlangıcı oldu. Bu ilişkilerin temelinde artık, iki tarafın egemen sınıfları arasında varılan bir pazarlık değil, Türk ve Kürt halklarının her türlü ulusal ve sosyal baskının ortadan kaldırılmasını öngören ilerici ve devrimci güçlerinin birliği yer alıyordu.

Kuzey Kürdistan'ında Ceza Önlemlerinin Arttırılması

Kürt hareketi tarafından yönetilen siyasi ve toplumsal örgütlerin belgileri ve somut etkinlikleri, Türkiye'deki Kürtlerin mücadelesinin 60'lı yılların sonlarına doğru, anti-emperyalist temel üzerinde genişleyip güçlenmeye başladığını gösterdi. Bu dönemde Kürt ulusal hareketi ve Türk sol güçlerinin, Türkiye halklarının demokratik özgürlüklerinin genişletilmesi, aralarında mevcut ekonomik ve sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması, Amerikan emperyalizminin ülkeden kovulması uğrunda, Adalet Partisi rejiminin halk aleyhtarı politikasına karşı mücadelesi arasında yakınlaşma başladı.

Olayların bu yönde gelişmesi kuşkusuz, ülke içindeki gerici çevrelerin ve uluslararası gericiliğin işine uygun düşmüyordu. Kürt ve Türk solu güçlerinin tek anti-emperyalist cephesinin oluşmasından korkan bu çevreler, bundan dolayı, Kürt ulusal hareketine yeni bir darbe indirme kararı aldılar.

Komando birlikleri ve Türk jandarması 70'li yılların başlarında Hakkâri, Mardin, Silvan. Batman, Bismil, Diyarbakır, Malazgirt, Tutak, Tekman, Karayazı ve Kiğı'ya baskınlar düzenlediler. Bu baskınlar sırasında Kürtler yığınsal olarak tutuklandı, Türkiye Kürdistan'ının masum halkına karşı zorbalıklar yapıldı. Nitekim Tepeden tırnağa silahlı 2 bin komando 1970 yılının Nisan ayı başında silah arama ve toplama bahanesiyle Silvan'ı kuşattı. Silvan halkı, hükümetin Kürt aleyhtarı politikasını protesto amacıyla, yerli yönetimin buyruklarına uymama kampanyası düzenlemişti. Türk komando ve jandarmaları 17 saat boyunca evlerde aramalar yaptılar, erkekleri işkenceden geçirdiler, kadınların ırzına saldırdılar. Bu baskın sırasında 3 binden fazla Kürt (209, s. 47-48) tutuklandı; bunların %80'i erkekti. (255, 09. 04. 1970). Kürt temsilcileri, jandarma subaylarına hitap ederek, bu eylemlerinin anayasaya aykırı olduğunu söyledikleri zaman, subaylar onlara şu karşılığı veriyordu: "*Anayasa bizi durduramaz. Biz, yüksek bir merhaleden em~~er~~ almış bulunuyoruz.*". (161, s. 413). Bundan başka, özel eğitim görmüş komandolar, Kürtleri öldürürken şöyle hay kırıyorlardı: "*Kuyruklu Kürtler*", "*Barzani itleri*". (243, 25, 28. 07. 1970).

Silvan olayları dolayısıyla Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu İstanbul Yürütme Komitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci

Birliği, Mardin, Diyarbakır, Karakoçan, Adıyaman, Bingöl,. Siverek, Derik, Midyat ve Ağrı yardımlaşma, kültür ve yüksek öğretim dernekleri, Türkiye halklarına hitaben çağrılar yayınladılar.

Türk ve Kürt öğrencilerince yayınlanan bu çağrıların içeriği ve bunlarda Türkiye halklarına hitap edilmiş bulunması gerçeği, Türkiye'de Kürt hareketinin oldukça yüksek bir olgunluk düzeyine ulaşmış olduğunu kanıtlıyordu. Amerikan baskısına ve Adalet Partisi'nin halk aleyhtarı rejimine karşı, bütün emekçilerin ulusal ve sosyal haklarının savunulması için verilen mücadelede birleşmeleri için Türkiye halklarına, yapılan çağrıları, Kürt örgütlerinin, kendi ulusal özlemlerinin karşılanmasını haklı olarak, Türkiye'de genel ilerci demokratik hareketin gelişmesine bağladığı anlamına geliyordu.

Jean-Pierre Vienot, Kürt hareketinde bu yeni döneme değinirken şöyle yazdı: *"Ankara yöneticilerinin, Kürtlerin en küçük isteklerini (Kürtçe gazete yayınlama hakkı vs.) bile haksız olarak daima, Cumhuriyetin toprak bütünlüğü ve birliğine karşı suçlarla özdeşleştirdiği ne ölçüde doğruysa, Türk sol güçleri ve Kürt ulusal hareketinin bundan az bir zaman önce gerçekleşen sansasyonel yakınlaşmasının, yalnız Ankara'daki siyasi rejimi değil, çağdaş Türkiye'nin bir devlet olarak temellerini de, aynı zamanda çağdaş Türk devletinin resmi ideolojisi olarak kalan ve 1919-1923 yılları arasında gelişen*

Türk "ulusal devrim"inden kaynaklanan ideolojiyi de-Kemalizm-i kuşku altına alacağı, o ölçüde doğrudur". (265, 1971, No: 40).

Türk yöneticilerinin Kürt vilayetlerindeki olaylara tepkisi onların yalnız, Kürt sorununa insani ilkeler temelinde çözüm getirmeye arzuolu olmadığını değil, aynı zamanda yerli Kürtlere karşı zorbalık eylemlerini sürdürme çabalarında olduklarını da yeniden ortaya koydu. Türkiye Cumhurbaşkanı 1970 yılının Haziran ayı başlarında siyasi parti liderleriyle yaptığı bir görüşmede, Türkiye Kürdistan'ındaki olaylara değinirken şöyle dedi: Burada., *"Devletin bütünlüğünü tehlikeye iten eylemlerin de rolü vardır."* Somut olarak, Kürdistan'da komünist Kürtler, bağımsız devlet kurma adına, kitleleri harekete geçirecek olanaklar aradılar. Onlar, bazı örgütlerden yararlanarak, etkinleşmek ve arzu ettikleri amaçlara ulaşmada onlara yardımcı olacak eylemlere geçmek istiyorlar. Görüldüğü gibi, *"Türk Kürtleri"* adına eylemde bulunan aşırı sol güçler, ulusu, Kürtlerden Çerkezlere

kadar çok küçük parçalara bölme uğrunda çaba harcıyorlar. (225, 08. 06. 1970).

Cumhurbaşkanı başka konuşmalarında da bu görüşlerini defalarca belirtti. (243, 14. 06. 1970).

Türkiye yönetiminin bu söven politikası, ülkenin bütün burjuva ve burjuva - toprak ağası partileri tarafından destekleniyordu. Yalnız Türkiye İşçi Partisi, yöneticilerin Kürtler konusundaki politikasını sert bir dille kınadı ve ülkenin ilerici toplumunu, komanda birlikleri ile jandarmanın, Kürt halkını, hükümet aleyhtarı eylemlere kışkırtmak için gerçekleştirdiği terör eylemlerine karşı çıkmaya çağırdı.

Türkiye İşçi Partisi, 6 Temmuz 1970, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, çağdaş Türkiye'nin çözüm bekleyen çeşitli güncel sorunlarına ilişkin bir muhtıra gönderdi. Türkiye İşçi Partisi, bu belgenin, komandoların Kürdistan'daki eylemlerine ilişkin bölümünde, Türk jandarmalarının Kürt bölgelerinde "*silah arama*" bahanesiyle uyguladığı zulmü ve keyfi eylemleri kınadı. Muhtırada şöyle deniliyordu: Yetkililer, gerçekten silah arıyorsa, neden tam da Güneydoğu vilayetlerinde arıyor? Bunu, bu vilayetlerinde Kürtçe ve kısmen Arapça konuşan halklar yaşadığı için yapmıyor mu? Eğer böyle ise, bütün bu eylemler, dil, ırk, din ve mezhebine bakılmaksızın Türkiye yurttaşlarının yasalar karşısında eşit olduğunu buyuran anayasanın 12. maddesine aykırıdır. Belgenin sonunda, bu türlü bir iç politikanın, devletin bütünlüğünü korumaya yardımcı olmadıktan başka, parçalanması yollarını açtığına işaret edildi. (243, 09. 07. 1970; 250, 1970, No: 7).

Kürdistan'da devlet eliyle gerçekleştirilen terörün devam etmesi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinden Mehmet Ali Aybar, 1970 yılının Temmuz ayı sonunda, Başbakan'dan, sorunun Meclis'te incelenmesini istedi. Mehmet Ali Aybar bu incelemeler sırasında yaptığı konuşmada, masum halkın öldürülmesine ilişkin kanıtlar gösterdi, komandoların eylemlerini anayasaya aykırı eylemler olarak niteledi. Mehmet Ali Aybar bu konuşmasının bir yerinde ayrıca şöyle dedi: "*Doğulu yurttaşlar, kendi anadillerini konuştukları için, kıyıma maruz kalıyor... Siz devekuşu gibi başınızı kuma gömerseniz, hiçbir sorunu çözüme bağlayamazsınız. Doğu'da terör ve zulüm politikası, sizleri bambaşka sonuçlara götürecektir. Terör, iki yüzlü bir silahtır!*". (243, 28. 07. 1970).

Adalet Partisi hükümetinin o dönemdeki İçişleri Bakanı, yanıt konuşmasında, Kürtlere karşı zorbalıkları, onların, devlete karşı düşmanca faaliyette bulunduğunu, sol güçlerle ilişkiler kurduğu suçlamalarıyla haklı göstermeye çabaladı. İçişleri Bakanına göre, söz konusu baskınlar *"kaçak, silah ve eşkiyayı ele geçirmek amacıyla yapılmıştı."* diye açıkladı. (243, 28. 07. 1970).

Beklenildiği üzere, genellikle egemen Türk ulusunun temsilcilerinden oluşan Millet Meclisi, yöneticilerin, ülkenin Doğusunda girdiği Kürt aleyhtarı eylemlerine ilişkin gensoruyu ele almaya yanaşmadı. Gerçi, sınır dışındaki Kürt basınının verilerine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kürt kökenli 80-90 milletvekili de vardı. (276, 1972, No: 2, s. 4). Ama Kürt milletvekillerinin büyük çoğunluğu, Türk ve başka Kürt olmayan egemen katmanlarla işbirliği yaparak, çok-uluslu Türkiye'nin emekçi kitlelerini sömüren Kürt büyük ticaret burjuvazisi, ağalar, şeyhler ve toprak ağalarının çıkarlarını koruyorlardı. Bunlar bir kural olarak, kentlerde yaşıyor ve Kürt bölgelerine, yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri öncesinde örgütlenen kampanyalara katılmak üzere gidiyorlardı. Bundan dolayı köylülerin çıkarları onları çok az ilgilendiriyordu. *"Hevra"*nın basın organı *"Ronahi"* dergisi bununla ilgili olarak şöyle yazdı: *"Mevcut rejimden yararlanan bizim feodaller, kendileri için rahat bir yaşam sürdürüyorlar. Onlar, para için her an ötmeye hazır bir düdüğe dönüşmüştür. Onlar birleşerek, ileri doğru gelişme yolumuzda, demokratik ve halk mücadelemizde esaslı engel haline gelmişlerdir!"*. (276, 1972, No: 2, s. 4).

Bütün bunlar, ülkedeki Kürt sorununun çözüme bağlanmasının, genel demokratik özgürlüklerin, gençlerin ve aydınların ilerici hareketlerinin gelişmesiyle, genelde, Türkiye proletaryasının devrimsel mücadelesinin seyri ile sıkı bağlantı içinde bulunduğunu bir kere daha kanıtladı.

Kürt ulusal haklarının sağlanması, ülkenin Doğu vilayetlerinde terör ve zorbalıkların durdurulması hareketi, Türk emekçilerinin kendi sosyo-ekonomik ve siyasal hakları, demokratik özgürlüklerin genişletilmesi uğrunda, emperyalist politikaya ve onun Türkiye'deki ajanlarına karşı mücadelesinin güçlenmesi koşullarında gelişti. Bu mücadeleye genellikle işçiler, gençler, aynı zamanda ilerici aydınlar katılıyordu.

Türk ordusunun komuta kademesindeki üyeleri bu ortamda, ülkede demokratik harekete darbe indirme kararı aldılar. Onlar 12 Mart 1971 günü, Türk silahlı Kuvvetleri adına Cumhurbaşkanı'na, Senato ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlarına gönderdikleri muhtırada, ülkedeki kargaşalıkları ortadan kaldıracak ve Atatürkçülük ilkeleri uyarınca anayasada öngörülen reformları gerçekleştirecek partiler üstü bir hükümetin kurulmasını istediler.

Aynı gün, 1965 yılından beri iktidarda bulunan Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi hükümeti istifa etti.

Bundan sonra gelişen olaylar, muhtırada "*reformlar*"dan söz olmasına rağmen, ordu generallerinin yönetime müdahale amacının, işçi hareketini, Türk gençliği ve aydınlarının ilerici kesiminin mücadelesini, aynı zamanda ulusal haklarının tanınmasını isteyen Kürt halkının etkinliklerini acımasız yöntemlerle bastırmak olduğunu gösterdi.

26 Mart 1971 günü Nihat Erim başkanlığında ilk partiler üstü hükümet kuruldu. Bu hükümet 26 Nisan'da, Türk işçi sınıfının, üniversiteli gençliğin ve ilerici aydınların esas bölümünün yığılmış bulunduğu ülkenin başlıca yönetim ve sanayi merkezlerinde, ayrıca Kürt hareketinin, Türk gerici çevrelerinde özellikle büyük endişe yarattığı Kürdistan vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etti.

Olağanüstü yetkilerle donanan Türk yöneticileri, ülkede demokratik ve ilerici hareketin tüm biçimlerini bastırmaya, sol siyasi örgütleri, dernekleri ve basın organlarını yasaklamaya yönelik önlemler almaya başladılar.

Kürt siyasal hareketinin gelişmesi oranında Türk Sol harekelide Kürt ulusu konusundaki politik bakışı netleşmeye başladı. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam sehпасı önünde "*Yaşasın Türk ve Kürt halklarının kardeşliği*" diye bağırımları, ser verip sır vermeyen direnişçi İbrahim Kaypakkaya'nın Partisinin Programına Kürt ulus olgusu ve direnişinin haklılığını vurgulaması önemli bir halka idi.

Sıkıyönetim mahkemeleri -askeri mahkemeler- yargılananlara karşı gayet acımasız davrandılar. Nitekim 1971 Mayıs ayı ilk yarısında Diyarbakır sıkıyönetim mahkemesinde, "*Kürt devleti kurmak niyetinde bulunmakla*" suçlanan bir gruba (22 kişi) karşı dava başlatıldı. Bu kişilerin tümü Devrimci Doğu Kültür Ocakları üyesi idi. (246, 11. 05. 1971).

Bu dönem içinde Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım, Musa Anter, Kemal Burkay, Naci Kutlay, Mehdi Zana, M. Emin Bozarslan, Yusuf Ekinci gibi Kürt aydınları ve yüzlerce başka ilerici Kürt eylemcisi tutuklandı. (276, 1971, No: 2). Yurtdışındaki Kürt basının verilerine göre, sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra yalnız Diyarbakır ve Silvan'da 4 bin Kürt tutuklandı. Kürdistan'da tutuklamalar ve terör 1972 yılı boyunca da sürdürüldü.

Diyarbakır ve Siirt vilayetleri sıkıyönetim komutanlığının Nisan 1972'de yayınlanan 63 nolu bildirisinde, askeri yöneticilerin ceza eylemlerinin sonuçları açıklandı. Bildiride, 10. 230 ihbar sonucunda 10 bin kişinin tutuklandığı belirtildi. (264, 28. 06. 1972).

Sıkıyönetim mahkemesi, 1972 yılının Mayıs ayında Türkiye Kürdistan'ı Demokrat Partisi yöneticileri ve üyelerinin davasına baktı. Mahkemeye yaklaşık 40 kişi çıkarıldı. (264, 23. 05. 1972). Yargılananların tümü değişik süreli hapis cezalarına çarptırıldılar.

Ağustos 1972'de Diyarbakır askeri mahkemesi, seçkin Türk sosyologu İsmail Beşikçi'yi, "*komünizm ve Kürtçülük*" propagandası yapmak suçlamasıyla 13 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Suçlamada, İsmail Beşikçi'nin 1967-1971 yılları döneminde Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde, Türkiye İşçi Partisi, Dev-Genç ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nda verdiği konferanslarda "*komünizm ve Kürtçülük propagandası yaptığı..*" belirtildi. (264, 15. 08. 1972).

Askeri yöneticiler, ilerici eylemcileri tutukladıkları gibi muhtemel Kürt direniş ocaklarını ortadan kaldırmak amacıyla askeri operasyonlar da gerçekleştirdiler.

Kürdistan'da ilerici eylemcilere karşı kovuşturmalar, 1973 parlamento seçimlerine kadar devam etti. Bu seçimler sonucunda, Bülent Ecevit'in, Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi üyelerinden kurulan koalisyon hükümeti kuruldu.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin çabaları neticesinde, 1974 yılının ilkbaharında af yasası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirildi. Bu yasanın uygulamasıyla, sol doğrultuda birçok Kürt eylemcisi de dahil hapis cezasına çarptırılmış kişilerin salıverilmesine başlandı. Bu da ülkede siyasi yaşamın ve Kürtlerin eylemlerinin etkinleşmesine yaradı. 1974 yılında Türkiye Kürdistan'ı Sosyalist Partisi -Özgürlük

Yolu Örgütü- kuruldu. Bu parti, daha sonra "*Özgürlük Yolu*" ve "*Roja Welat*" (Yurdun Güneşi) dergileri etrafında gruplaşan Kürt aydınları tarafından örgütlendi. Parti genelde Kürt ilerici aydınları, üniversite öğrencileri, işçiler ve Kürt toplumunun başka emekçi katmanlarının çıkarlarını ifade etmeye çalışıyordu.

Ama bu dönemde, gizli Kürt grupları ve hücrelerini örgütsel olarak çatısı altında birleştirmiş bulunan Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi en etkili siyasi örgüttü.

1974 yılında Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi Merkez Komitesi'nin VIII. Genel Toplantısı yapıldı. Bu toplantıda kabul edilen Parti Programı'nın (281, 1974) esas yönleri şundan ibaretti:

Türk sosyalist hareketi, 1961 Anayasası'yla ilan edilen kısmi özgürlük ortamında gelişti ve güçlendi; bu hareket, Kürt aydınlarına ve geniş halk kitlelerine önemli bir etki gösterdi, sosyalist fikirlerin Kürt aydınları ve emekçileri arasında yayılmasına yardımcı oldu.

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi'nin temel amacı, Kürt halkına "*Kendi kaderini tayin hakkının*" tanınmasını sağlamaktır. Parti bu amaca ulusal demokratik devrim yoluyla, halk mücadelesi yoluyla ulaşabileceği görüşündeydi; bundan dolayı Parti silahlı direniş kuvvetleri yaratma kararına vardı. (Madde 2).

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi programına göre, Halk Ordusu'nu yarattıktan sonra, uzun sürecek mücadele için Kürt bölgelerini Türk silahlı kuvvetlerinden temizlemeli ve Türkiye Kürdistan'mda halk demokrasisi iktidarını kurmalıdır. Parti, Kürt halkının kendi yazgısını kendisinin belirleyebilmesi için anti-empyralist, anti-faşist ve anti-sömürgeci cephe oluşturacaktır. Bu cepheye, Kürt halkının bütün katmanları, bütün yurtsever demokratik güçler katılacaktır.

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi, köylülüğü, Kürt halkının esas gücü sayıyor. Bundan dolayı Parti esas amaca ulaşmaya yönelik eylemlerinde, Kürdistan köylülerine dayanacak, ama bu eylemlerinde işçi sınıfının ideolojisini kılavuz bilecektir. Kürdistan işçilerinin ve köylülerinin birliği, Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi Programını kabul eden aydınlar, üniversite öğrencileri, memurlar, zanaatçılar ve diğer orta katmanlar tarafından desteklenmelidir. (Madde 4).

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi, Türkiye hükümetiyle, militarist büyük Türk burjuvazisinin çıkarlarını ifade eden çeşitli siyasi ve askeri anlaşmalar imzalamış bulunan ve daima Türkiye halklarının haklı mücadelesini bastırmaya çabalayan emperyalizmi, ulusal kurtuluşları uğrunda mücadele yürüten bütün halkların esas düşmanı sayıyor (Madde 6).

Türkiye Kürdistan'ının, sınırları etnik, coğrafi, ekonomik ve tarihsel faktörler göz önünde bulundurularak belirlenmelidir (Madde 7).

Türkiye Kürdistan'ında resmi dil Kürtçe olacaktır (Madde 2). Ama Türkiye Kürdistan'ında Kürt olmayan etnik gruplara kendi anadillerini ve kültürlerini geliştirme olanakları da güvencelenecektir (Madde 22).

Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi bütün bunlarla birlikte Kürt halkının mücadelesini destekleyen tüm özgürlüksever ve ilerici ülkeler ve halklarla dostluk ve işbirliği ilişkileri kuracağını da açıkladı (Madde 28).

Derin gizlilik koşullarında faaliyet yürüten Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi ne kitleler arasında yeterli etkiye, ne de Kürtlerin kaderini tayin hakkını kazanma ödevlerini kendi başına yerine getirebilecek kadar gerçekten güçlü maddi ve askeri kuvvete sahipti. Kürt gençliğinin temsilcileri 1975 yılında İstanbul ve Ankara'da legal Devrimci Demokratik Kültür Derneklerini kurdular. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın birçok eski üyesi mücadeleye buradan devam etti. Bu dernekler İstanbul, Ankara, İzmir dahil ülkenin doğusundaki bütün merkezlerde faaliyet yürüttüler. Dernekler Diyarbakır, Kızıltepe, Derik, Mazıdağı, Cizre, Hakkâri, Van vb. yerlerde büyük etkinlikler gösterdiler.

Türkiye Kürdistan'ında Devrimci Demokrat Kültür Derneği ve Devrimci Demokrat Öğretmenler grubu da legal faaliyette bulundu. Bunlar, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin yenilenmesi taraftarlarını, yani Şivancıları destekliyorlardı. Ülkenin doğusunda bu örgütlerden başka, Kawa, PKK vb. çok değişik siyasi doğrultulu onlarca küçük Kürt dernek ve grupları da faal faaliyetler yürüttüler. Bütün bu Kürt örgütleri ve grupları, 70'li yılların ikinci yarısında en büyük etkinliği gösterdiler.

VIII. Kısım

'70'Lİ YILLARIN İKİNCİ VE '80'Lİ YILLARIN BİRİNCİ YARISINDA KÜRT ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ

İran'da Şah Aleyhtarı Devrim ve Kürt Sorunu

Halkın, Şahın despotluğuna karşı duyduğu öfke, bütün ülkede şah aleyhtarı güçlü gösterilere dönüştü. Bu gösteriler İran Kürdistan'ını da kapsadı. Menfur Şah rejimin yıkılmasını, toplumsal yaşamın demokratikleşmesini, siyasi mahkûmların salıverilmesini isteyen gençler, bu gösterilerin öncüleriydi. Ağustos 1978'de İran Kürdistan'ın da hükümet aleyhtarı kalabalık gösteriler yapıldı. Senendec, Rizaiye (Urmıye), Borcunur ve başka Kürt kentlerinde bu gibi görkemli gösteriler düzenlendi. (297, 30.08.1978).

Kürtlerin yaşadığı bölgelerde olaylar 1978 yılının yaz aylarına gelene kadar genelde, sosyal baskıya yönelikti. Bunlar daha sonra, giderek belirgin politik nitelikler kazanmaya başladılar. Bu açıdan, hayatının 25 yılını hapisshanede geçiren Kürt hareketinin ünlü eylemcisi Aziz Yusefi'nin cenaze merasimi ardından Haziran 1978'de Meşhed'de yapılan gösteriler başlangıç oldu. Aziz Yusefi'nin cenaze merasimi Şah rejimine, teröre ve zorbalıklara karşı güçlü bir protestoya dönüştü. Cenaze merasimine 10 bin insan katıldı. Mitingde söz alan Kürt politika ve toplum adamları yaptıkları konuşmalarda, Aziz Yusefi'nin ölümünü, İran yöneticilerinin askeri-polis aygıtının olağan bir cinayeti olarak değerlendirdiler. SAVAK gizli polisi, bu gösterilerden sonra birçok Kürt militanını tutukladı. Bunlardan 16'sı Rizaiye'de cezaevine kapatıldılar. Bu da yeni olayları başlattı.

Halkın öfkesi karşısında tutuklananlar, Ekim 1978'de serbest bırakıldılar. Zorbalıklar, Şah rejimi ve hempalarına artık yardımcı olmuyordu. Şah aleyhtarı hareket ve gösteriler her geçen gün biraz daha fazlaşıyordu. Hükümet bu koşullarda bazı ödünler vermek zorunda kaldı. İran Başbakanı Şerif İmami, Ağustos 1978'de siyasi partilerin legalleşebileceğini açıkladı. Bu açıklamanın yapılmasından hemen sonra 14 kadar parti ve örgüt faaliyetlerini yenilediklerini bildirdiler.

Kürt ulusal hareketinin en saygın partisi olan İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi de yeniden örgütlenme çalışmalarına başladı 1978 yılının sonlarında, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi üyeleri ve yurtdışında öğrenim gören üniversiteliler yurda dönmeye başladı. Onlar gizli faaliyet yürüten partilerin üyeleriyle ilişkilerini düzenlemeye giriştiler. Bu arada başka Kürt parti ve toplumsal örgütlerinin faaliyeti de etkinleşti, yenileri kurulmaya başlandı. Bunların tümü, İran halkının Şah rejimine karşı genel demokratik hareketine katıldılar.

Şah rejimi, İran Kürdistan'ında ulusal hareketin gelişmesini önlemek için çeşitli yöntemler kullandı. Yetkililere göre, Kürt halkının çoğunluğunun dikkatlerini, ulusal haklar uğrunda mücadelede başka yöne kaydırmayı gerekli kılan toprak reformu da bu amaçlara hizmet ediyordu. Şah rejiminin SAVAK gizli polisi, sürekli baskı ve gizli takip uyguluyor, tutuklamalar gerçekleştiriyordu. Muhammet Rıza Pehlevi, babasından yalnız Kürtleri zorla özümseme ve halkı başka bölgelere sürme yöntemlerini devralmakla kalmadı, ekonomi, politika ve kültür alanlarında baskı için kullanılan çareleri daha da etkinleştirdi. Şah rejiminin gizli polisi Kürt liderlerini arıyor, tutukluyor, cezaevlerine atıyor ve onlara sık sık acımasız işkenceler yapıyordu. Ama bütün gaddarca önlemlerine rağmen Kürt ulusal hareketi, Kürt eylemcilerin politik bilincinin artmasına yardımcı oluyor, onlarda, ülkede demokrasinin kurulması için Şah rejimine karşı mücadele gerekliliği inancını pekiştirerek geliştiriyordu.

Bir zaman sonra, Kürtlerin ve İran'daki diğer halkların etkinliklerinin, siyasi görüşlerinden dolayı ülkeden kovulmuş olan, ülkenin büyük dini liderlerinden Ayetullah Humeyni tarafından da desteklendiği anlaşıldı. Ülkede siyasi durumun şiddetlendiği dönemde, 1978 yılında Fransa'da bulunan Ayetullah Humeyni, Kürt halkına hitaben yaptığı konuşma ve verdiği demeçlerinde, devrimin başarısının güvencelenmesi davasında ulusal azınlıkların rolünü tanıdı (304, 23. 09. 1979). Ama daha sonra, devrimin zafer kazanmasından ve Şahın ülkeden kovulmasından sonra, devletin yönetimini eline alan Şii din adamları, ulusal azınlıkların rolünü giderek azaltmaya ve Şaha karşı mücadelede kendi siyasal etkinliklerini abartmaya başladılar.

Şii din adamları, yeni devletin temellerini atma ve pekiştirme döneminde (1979), kendi konumlarını güçlendirme uğrunda çaba har-

carken, ülkenin kenar bölgelerine merkezkaç eğilimlerin hızlanmasından korktukları için, Kürtlerle ilişkilerinde kesin bir ayrılığa gitmediler. Ne var ki, İran'ın yeni yönetici çevrelerinin, Kürt sorununu demokratik ilkeler temelinde çözüme bağlamaya yanaşmamaları, İran Kürdistan'ında siyasi durumun kesinlikle şiddetlenmesine götürdü.

İslam devletinin resmi görüşü, dini cemaate, ulusal etkinlik farkları karşısında öncelik tanıyordu. Dolayısıyla bu görüş, ulusal özerkliği dışlıyordu. Şii yönetimi, ülkenin kenar bölgelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerine büyük bir kuşkuyla bakıyor, onları, devleti yıkma tehlikesi yaratan ayrılıkçı hareketler olarak ele alıyordu. Ulusal azınlıkların ulusal bilincinin artmasını engellemek isteyen rejim, siyasi, askeri ve başka araçlara başvurmaya başladı. Kürtlerin ulusal özerklik istemleri küçümsendi, bu istekler "*karşı-devrimci istekler*" olarak ilan edildi.

Oysa Kürdistan'da yerli halkı ve ülkedeki diğer ulusal azınlıklar, ulusal haklarına, ekonomik ve sosyal ilerlemeye, yeni cumhuriyetçi anayasaya kavuşma umutlarını devrime bağlamışlardı. Ama 1979 yılında kabul edilen anayasada, ulusal azınlıkların hakları değil, dini haklar belirlendi. İran'da Kürtler, Azeriler, Türkmenler, Araplar Beluciler, Peştuiler ve Acem olmayan başka halklar İran nüfusunun hemen hemen yarısını oluşturuyorlardı. Üstelik Kürtler, artık on yıllar boyunca, ulusal hakları uğrunda silahlı mücadele veriyorlardı. Bu durumda Şah rejiminin yıkılması ve yeni güçlerin iktidara gelmesi, Kürtlere ne ulusal, ne de sosyal kurtuluş getirmede.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi tarafından yönetilen silahlı Kürt ayaklanma müfrezeleri, Şah aleyhtarı devrim döneminde merkezi iktidarın zayıflamasından yararlanarak, 1979 yılının ilkbaharında, büyük kentleri de kapsamına alarak Doğu Kürdistan'ının önemli bir kesimini kendi denetimine aldılar. Buralar Devrim Şuraları tarafından yönetiliyordu. Bu arada, İran devleti sınırları içinde ulusal özerklik mücadelesi çağrıları yapan Kürtçe radyo yayınlarına da başlandı. "*İran'a Demokrasi, Kürdistan'a Özerklik*" belgisi, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin başlıca belgisi olarak kalıyordu. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, toplumunun demokratikleştirilmesi yönünde çalışmalarında bulundu, Kürtlere özerklik hakkını tanıyacak belge tasarısının hazırlıklarına katıldı. Bu tasarının üç ayrı varyantı (6, 8, ve 26 bölümlük olmak üzere) hazırlandı. Kürtlerin özerkliğine ilişkin planın özü,

altı temel hususu yansıtıyordu:

1) Kürt halkının özerkliğini yansıtan ulusal hakları, anayasada yer almalıdır,

2) Tarihi ve coğrafi etkenler ve Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde yaşayanların çoğunluğunun arzuları göz önünde bulundurularak, Kürdistan'ın coğrafi sınırları belirlenmelidir,

3) Özerk Kürdistan halkı, özerk bölgenin iç yönetimi için, genel seçimler temelinde bir genel şurayı seçmelidir,

4) Genel şura, ekonomik, kültürel ve yönetsel işleri yönetmek üzere bir yürütme komisyonu seçmelidir

5) Kürtçe, Farsçayla birlikte Kürdistan'ın resmi dili olarak tanınmalıdır

6) Güvenlik işleri de dahil, bütün iç meseleler, yerel özerk yönetim organlarının yetkisinde bulunmalıdır. (297, 04. 03. 1979).

Kürtlerin özerkliğine ilişkin 26 paragraftık tasarıda, 6 maddelik planda öngörülenler ayrıntılarıyla açıklandı. Somut olarak, merkezi hükümetin İran'ın Kürt bölgelerindeki işlevleri belirlendi. Nitekim bu tasarının 4. Paragrafında, İran İslam Cumhuriyeti merkezi hükümetinin, ülkenin politik birliğini güvencelemek amacıyla, İran Kürdistan'ının özerk topraklarında ülkenin savunması, dış politikası ve dış ticareti, uzun süreli ekonomik planlama, ekonomiye yapılan yatırımlar ve devletin mali döviz sisteminin düzenlenmesine bağlı sorunlara çözüm, belirtilenler dışındaki bütün öteki sorunlar ve özerk İran Kürdistan'ının yönetimine ilişkin bütün işler, yerel organların yetkisinde bulunmalı. Bu husus, biraz yukarıda belirtilen belgenin 5. paragrafında belirtildi. (309, 29, 12. 1979).

Kürt özerkçilerinin bu istekleri, İran Kürdistan'ı halkının çoğunluğu tarafından destekleniyordu. Ama bu istekler, İslamiyet ilkeleri temelinde kurulan yeni devletin program yapısıyla uyum içinde değildi. İran Kürdistan'ında giderek genişleyen hareketi bastırmak için daha Mart 1979'da buraya hükümet askerleri yerleştirildi. Hükümet askerleri, kurulmuş bulunan yerel yönetim organlarını yıkmaya ve Kürt mücadele müfrezelerini silahsızlandırmaya başladılar. (297, 09. 12. 1980).

İran Kürdistan Demokrat Partisi ve "Komala"nın (Kürdistan

Emekçileri Devrimci Partisi) silahlı birimleri, Fedailer, Mücahitler ve "peşmerge"lerin desteğiyle, Tahran yönetiminin belirtilen önlemlerine ısrarlı bir direniş göstererek karşı çıktılar. Mart ayının ikinci yarısında İran'ın kuzeybatı özerkçilerinin mücadelesi müfrezeleri ile hükümet askeri birlikleri ve İslam Devrimi Muhafız Ordusu bölükleri arasında silahlı çatışmalar başladı.

Özerkçi Kürtler ile hükümet askerleri arasındaki silahlı çatışmalar, 1979 yılının yaz mevsiminde kuzeybatı İran'ın Mahabad, Senendec, Boka, Bane, Serdeşt, Urmîye ve Kamaran gibi birçok büyük kentini kapsadı. Kürtler bazı kentlerde (Marivan'da) merkezi hükümet tarafından atanan yerel İslam Devrim Şurası'nı kovdular. Kürtler, İslam Devrim Şurası'nın ulus-devletçi bir şovenizm politikası izlediğini ve toprak sorunu konusunda bütün toprak sahiplerini desteklediğini açıkladı. (309, 19. 07. 1979).

Marivan kentinde durumun normale çevrilmesi amacıyla, İslam Devrimi Muhafız Ordusu yöneticisi Ayetullah Lahuti başkanlığındaki bir hükümet heyeti, Temmuz ayı içinde bu kente gitti. Kürtlerin bütün isteklerini geri çevirip, 25 Temmuz günü Tahran'a dönen heyet başkanı Ayetullah Lahuti, basın mensuplarına yaptığı açıklamada, Marivan'da Kürtlerle yürütülen görüşmelerin olumlu sonuçlar getirmediğini ve taraftarların herhangi bir ödüllü karara varamadığını belirtti. Görüşmelerin suya düşmesinden sonra Marivan'daki durum daha da gerginleşti. Kente İslam Devrimi Muhafız Ordusu'na bağlı birlikleri yerleştiren İran yöneticileri, Kürtler arasında tutuklamalar başlattılar. (309, 25. 07. 1979).

Temmuz ayının sonunda Senendec kentinde, merkezi yönetimin eylemlerine karşı ve askeri birliklerin Kürt bölgelerinden geri çekilmesi isteğiyle, binlerce kişinin katıldığı bir protesto yürüyüşü düzenlendi. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, "Komala" Örgütü, Senendec kenti Kadınlar Şurası ve başka Kürt örgütlerinin çağırışı üzerine yapılan bu protesto yürüyüşü, bir kararın kabul edilmesiyle son buldu. Kararda, yürüyüşçüler, İslam Devrimi Muhafız Ordusu'nun Marivan'a saldırısını kınadılar ve "Pasdaran"ların (İran devrim muhafızları-çn) eylemlerini protesto işareti olarak kenti terk eden Marivan sakinleriyle dayanışma içinde olduklarını belirttiler. Kararda şöyle deniyordu: "Biz, radyo ve televizyondan Kürt halkına karşı yürütülen propagandayı, özellikle Marivan olaylarıyla ilgili düşmanca propagandayı kınıyoruz". (279, 26. 07. 1979).

Protesto yürüyüşüne katılanlar, merkezi hükümetten, Marivan sakinlerini destekledikleri için tutuklananların tümünün serbest bırakılmasını, Kürt halkının iradesine aykırı olarak bölgeye gönderilen İslam Devrimi Muhafız Ordusu birliklerinin tamamıyla bu vilayetten geri alınmasını istediler.

Hükümet askerleri ile Kürt ayaklanmacılar arasındaki kanlı çarpışmalar Ağustos 1979'da, Pave, Bane, Sakkez, Miandoab vb. gibi büyük kentler dahil Kürtlerin yaşadıkları bütün bölgeleri kapsadı. Üstelik düzenli ordu birlikleri Kürtlere karşı harekâta, askeri hava kuvvetlerini, tankları, füze araçlarını vb. büyük ölçüde kullandı.

İran kitle haber araçları Kürt sorununa dikkat ayırırken, Tahran'daki merkezi idarenin, Şah rejiminin yıkılmasına katılmış olan Kürtlere ulusal ve kültürel özerklik verilmesi sorununu çözüme bağlamaya yanaşmamasının, silahlı çatışmanın temel nedenlerinden biri olduğunu belirttiler.

Hükümet askerleri, jandarma, polis ve İslam Devrimi Muhafız Ordusu "*Phantom*" bombardıman uçakları, takviye aracı olarak istifade edilen "*Cobra*" helikopterleri, tanklar, zırhlı arabalar, değişik ölçülerden toplar, havan topları ve bomba atarları geniş ölçüde kullanarak, ayaklanan Kürt bölgelerine karşı kesin bir harekâta giriştiler. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Genel Sekreteri, A. Kasemlu, siyaset ve din adamı İ. Hüseyini de dahil özerklik hareketinin yöneticileri, büyük zararlara uğrayarak dağılan ayaklanma müfrezeleriyle birlikte kuzeybatı İran'ın zor ulaşılır dağlık bölgelerine sığındılar. Birçok Kürt kentinin sakinleri, Kürdistan'da eylem yürüten İslam sahra mahkemelerinin hincına uğramaktan korkarak, evlerini ter-kettiler. A. Kasemlu, Kürt halkı için ağır olan bu dönemde "*Le Liberatino*" gazetesi muhabirine verdiği demeçte şöyle dedi: "*Uzun bir savaşa, bütün İran Kürdistan'ında partizan savaşına hazırlık yapıyoruz. Bu savaş, zafer elde edilinceye kadar, Kürdistan'a demokratik İran koşullarında özerklik verilene kadar sürdüreceğiz*". (263, 10. 09. 1979).

Siyaset ve din adamı İ. Hüseyini 10 Ekim 1979 günü, merkezi hükümetin İran Kürdistan'ındaki askerlerine karşı cihat ilan etti. (279, 10. 10. 1979).

1979 yılı sonunda İran'da, yönetimdeki ulema liderlere ve merkezi

hükümete, Kürt sorununa barışçı bir yolla çözüm getirme çağrıları giderek daha ısrarlı bir hal almaya başladı. M. Bezirgân hükümeti 17 Ekim günü, Kürt ayaklanmacılarla görüşmelerde bulunmak üzere, ulusal menşei bakımından Kürt olan Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı D. Foruhar başkanlığındaki bir heyeti İran Kürdistan'ına gönderdi. D. Foruhar, İran Kürdistan'ında bulunduğu süre içinde Şeyh İ. Hüseyini ve Kürt özerklik hareketinin öteki yöneticileriyle iki kez gizli görüşmelerde bulundu. İran basınında çıkan haberlere göre bu görüşmelere Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri Celal Talabani de katıldı. (29. 17. 10. 1979). 21 Ekim günü Kum kentinde Ayetullah Humeyni, Başbakan Bezirgân ve hükümetinin beş üyesiyle görüştü. Bu görüşme sırasında İran Başbakan Bezirgân, Ayetullah Humeyni'ye, daha önce D. Foruhar'ın görüşmelerde bulunduğu Kürt ayaklanma yöneticileri ve dini eylemcilerinin barış önerilerini sundu. Kum kentinde yapılan bu görüşme sırasında Bezirgân hükümetinin, Kürt sorununun çözüme bağlanması konusundaki önerileri tasdiklendi. Bu öneriler, İran Kürdistan'ında sosyo-ekonomik girişimler gerçekleştirmeyi ve siyasi görüşmeler yürütmeyi içeriyordu. Bununla birlikte Kürt sorununa silahlı çözüm getirme olasılığı da dışlanmıyordu.

Görüşmeler sırasında varılan ateşkes anlaşmasına, görüşmelere katılan taraflar uymuyorlardı. Bu da, Mahabad'ta yeniden başlatılan görüşmelerde güven havası yaratılmasını engelliyordu. Yeni rejimin siyaset ve din adamları, yaptıkları konuşmalarda, Kürt ayaklanmacılara yönelik kabaca saldırılara yer veriyorlardı. Bu da kendi tarafından Tahran'ın Kürt sorununun çözüme bağlanması çabalarında samimi olmadığını kanıtlıyordu. Öte yandan Kürt hareketinin bazı sol ve milliyetçi fraksiyon ve grupları (Komala, Rızgari vb.), gerçekleştirdikleri eylemlerle, askeri harekâtı şiddetlendirme ve merkezi hükümetle yürütülen görüşmeleri suya düşürme uğruna gayret gösteriyor. Ve bunu "*Kürt Hareketinin oyalanması taktiği*" olduğuna inanıyorlardı.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Mart 1980'de, Cumhurbaşkanı Benisadır'a gönderdiği açık mektupta, Cumhurbaşkanı'nı görüşmeler masasına yeniden oturmaya ve Kürt sorununa barışçı bir çözüm getirmeye çağırdı. Cumhurbaşkanı Benisadır, yanıtında, mektupta yer alan birçok kabul edilir hususa işaretle, ayrıca şunları belirtti.

"Eğer onlar, İran sınırları içinde özerklik istiyorlarsa, bu, İslam

Cumhuriyeti'nin ideolojik çerçevesinde bir özerklik olmalıdır. Onlar Müslüman olmalıdır. Şeriata uymayı mecburiyet saymayanlara, biz İslam toplumu çerçevesinde nasıl özerklik verebiliriz?" (279, 19. 04. 1980). Cumhurbaşkanı Benisadır, kendisinden önce Başbakan Bezirgân gibi, İran'ın Kürt bölgelerinde özerk kurumlar oluşturma önerisini geri çevirdi. (309, 29. 05. 1980). İran yöneticilerine göre, bu kurumlar, ayrılıkçılık yolunu açacaktı. Beni sadır bununla birlikte, bazı ödünler vermeye ve merkezîyetçiliği daha geniş ölçüde kaldırmaya gitmeye hazır bulunduğunu belirtti.

Hükümetin, Kürtler tarafından önerilen özerklik koşullarını kabul etmemesi, İran'da iç siyasi durumun istikrarsız kalması, İran yönetiminin üst düzeyinde din adamları ile liberal burjuvazi arasındaki, ulemanın kendi içinde değişik akımlar arasındaki mücadelenin aralıksız sürmesi, ayrıca İran-Amerikan bunalımı dolayısıyla dış politik durumun karmaşıklığa girmesi hususları, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Merkez Komitesi üyeleri arasında çeşitli değerlendirmelere yol açtı. Bu konudaki görüşler şiddetli tartışmalara dönüştü. Bu, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin iki gruba ayrılmasına götürdü.

A. Kasemlu taraftarları, Parti'nin, çabalarını ulusal özerklik mücadelesine yöneltmeye mecbur olduğu görüşünü savunuyorlardı. Bu çizgide yer alanlar ilk aşamada, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin, bu amaca ulaşılmasında Ayetullah Humeyni ile işbirliği yapabileceği görüşündeydi. Ne var ki, İran yönetiminin politikasına İslamiyet eğilimlerinin güçlenmesi, Kasemlu'nun, Kürt sorununa İslamiyet rejimiyle işbirliği yapılarak çözüm bulunabileceğine ilişkin inancını baltaladı. Bundan dolayı o, İslam Devrimi'ni desteklemekten vazgeçerek, amaca silahlı yolla ulaşabileceği görüşüne giderek daha fazla yaklaştı.

A. Kasemlu'nun bu görüş açısına, Genel Sekreter Yardımcısı G. Bluriyan başta olmak üzere, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin birçok etkili üyesi karşı çıktı. G. Bluriyan, Kürtlerin isteklerinin, İslamiyet rejiminin ideolojik hükümleri gereğince belirlenmesi görüşünü savunuyordu. Bu ve diğer görüşler uzlaşmaya yönelik bir karara varmayı başaramadılar. Bunun sonucunda G. Bluriyan ve İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin birçok başka etkili üyesi, Partiden ayrıldılar ve İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi -IV. Kongre'nin Devamcıları- adıyla kendi siyasi örgütlerini kurdular. (279, 19. 04. 1980).

İran Kürdistan Demokrat Partisi saflarındaki bu bölünme, Kürtlerin özerklik uğrundaki mücadelesini zayıflattı. Bu durum Tahran'da, Kürt bölgelerinde eylemlerini önemli ölçüde etkinleştirme olanağı sağladı. 1980 yılının Temmuz ayından itibaren askeri birlikler, jandarma, polis ve çeşitli yarı-askeri örgütlerin, İran Kürdistan'ında kentlerin ve başka yerleşim yerlerinin "*temizlenmesi*" amacıyla giriştikleri cezalandırma hareketi kesinlikle hızlandırıldı. İran Kürdistan'ının bütün kentleri ve yerleşim yerleri uygulamada hükümet askerlerinin denetimi altına düştü. Bu, İran ile Türkiye arasındaki demir yolu ulaşımının yenilenmesini mümkün kıldı. (279, 03. 07. 1980).

Kürt bölgelerinin "*temizlenmesi*"ne yönelik geniş boyutlu ceza operasyonları, Kürt özerkçilerinin yığınsal kurşuna dizilmesi ve tutuklanması eşliğinde yapılıyordu. Bu arada sivil halktan birçok kişi öldürülüyordu. Ele geçiren bölgelerde askeri mahkemeler gaddarca davranarak, onlarca ayaklanmacıyı idam cezasına çarptırıyorlardı.

1980 yılının ikinci yarısında güçlenen ve Eylül ayı içinde savaşa dönüşen İran-İrak çatışması, İran Kürdistan'ında askeri harekâtın genişletilmesi için bir teşvik oldu. Irak'la savaşın daha öte gelişmesi halinde, kendisine sağlam bir cephe ardı temin etmek çabasında olan hükümet, Kürtlere, İran'ın yanında yer almayı önerme kararına vardı. Bunun sonucunda, Şeyh Hüseyin'in girişimi üzerine Ağustos ayında merkezi hükümet ile Kürtler arasında, Kürtlere ulusal özerklik verilmesi sorunu konusunda olağan görüşmeler başlatıldı. (290, 03. 11, 1980). Aralık ayına kadar görüşmelerin üç ayrı turu yapıldı. Aralık ayının başında İran hükümet heyeti üyeleri ve Kürt özerklik hareketi liderlerinin Kürt sorununun çözüme bağlanmasına farklı yaklaşımları sonucunda, iki taraf arasındaki ateşkes anlaşması bozuldu. Kürtler, İran hükümetinin, İran İslam Cumhuriyeti sınırları içinde kendilerine ulusal özerklik verilmesi isteklerine olumlu yanıt vermemesi üzerine, İran-İrak cephesindeki silahlı eylemlere katılmayı reddettiler. İran Kürdistan'ında yeniden kanlı çatışmalar başladı.

A. Kasemlu, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin İran ile Irak arasındaki savaşla ilgili konumunu açıklarken şunları söyledi. "*İran-İrak çatışmasında bizim, Müslüman ulehasının rejimi olan halk aleyhtarı rejimi savunmakta ve böylece Acem ulus-devletinin şovenizmine yardımcı olmakta hiç bir çıkarımız yoktur. Biz kesinlikle anti-*

emperyalist konuma bağı kalıyoruz. Ama bu konuda, asla mollaların yaptığı şekilde yer almıyoruz. Ardıcıl anti-emperyalist politika uygulamak, her şeyden önce Kürt halkını rehine tutmak değil, onun haklarını tanımak demektir... İran halklarının en sıradan haklarını çiğneyen rejim, devrimci bir rejim değildir". (279, 19. 04. 1980).

Tahran basını 23 Aralık 1980 tarihli sayılarında, İslam Devrim Şurası ve İran hükümeti temsilcileriyle görüşmelerde bulunan Kürt heyetinin açıklamasını yayınladı. Bu açıklamada, Kürtlere önerilen *"özyönetim planı'nın Kürtlerin özerklik anlayışına uygun olmadığı belirtildi. Kürtler için özerklik yalnız Kürt halkının özgür ve egemen İran sınırları içinde, kendi kaderini kendisinin belirlemesi uğrunda verdiği uzun yıllara dayanan mücadelesini yansıtacak."* (309, 31. 12. 1980) bir özerkliktir.

Tahran yöneticileri 1981 yılının Ocak ayı ortalarında İran Kürdistan'ına, Kürt ulusal hareketini bastırmak ve bütünüyle ortadan kaldırmak üzere büyük askeri birlikler gönderdiler. Ama bu kuvvetler kendilerine verilen ödevi yerine getiremediler. O zaman İran yönetici çevreleri, Kürtleri kazanmak için bir deneme daha yaparak, onlara, Irak'a karşı kendileriyle tek cephede yer almayı önerdiler. Kürt muhalefeti, hükümet, Kürtlerin ulusal özerklik taleplerini karşılarsa bu öneriyi kabul edebileceğini açıkladı. Ama İran yönetici çevreleri, bu koşulları kabul etmeye yanaşmadılar ve İran Kürdistan'ında ceza harekâtını hızlandırdılar.

Bunun sonucunda İslam rejimi yöneticileri, siyasi manevralar çizgisinden nihai olarak ayrılıp, Kürt ulusal hareketini yoğun biçimde bastırmaya yöneldiler.

Hükümet askerlerinin İran Kürdistan'ındaki askeri baskısı, ülkede anti-Sovyetik ve anti-komünist propagandanın etkinleşmesine bağlı olarak daha da güçlendi. Merkezi yönetim 1981 yılında, İran ordusu, İslam Devrimi Muhafız Ordusu ve jandarma kuvvetlerinin birleşik askeri harekâtı yoluyla, İran'daki Kürt hareketinin boyutlarını sınırlandırmayı başardı. Onlar bununla birlikte, gerek kitle haber araçları, gerekse İran Kürdistan'ma; İslamiyet propagandasından gönderme yoluyla İslamiyet propagandası da yaptılar. Devlet ve din adamları, Kürtleri mücadelede vazgeçirmeye ve yöneticilerin buyruklarına uymaya çağırıyorlardı. Kürt hareketinin sınırlandırılması amacıyla

İran silahlı kuvvetleri terki binden birçok kadrolu görevliyi Doğu Kürdistan'ına gönderdi. Ama partizan savaşı yöntemlerini iyi benimsemiş olan Kürtler, 1982-1983 yılları boyunca Kürt silahlı müfrezelerinin eylemlerini sınırlandırmış olsa da, onları bozguna uğratmak durumunda bulunmayan İran'ın düzenli ordusuna karşı uzun süreli harekâta hazırladı.

İran askerleri 1983 yılının Haziran ayında, Marivan ve Serdeşt arasında, İran-İrak sınırında 200 kilometrelik bir çizgi boyunca stratejik yerleri ele geçirmeyi başardılar. İran askerleri aynı zamanda, Irak sınırı boyunca Piranşehir ve Mahabad arasındaki karayolunun 80 kilometrelik kesimini ve bu dağlık bölgenin iki en büyük kenti olan Mahabad ve Serdeşt arasındaki karayolunu da denetimlerine altılar.

İran idarecileri, aralıksız sürdürülen askeri harekâtla birlikte, Kürt bölgelerinde, bu bölgelerin ayaklanmacılardan "*temizlenmesi*" ve bunların Müslümanlaştırılması politikası da uyguladılar. Bu planlı, sistematik ve etkin nitelik taşıyan bir politika idi. "*Kutsal Savaş*" örgütünün özel şubeleri İran Kürdistan'ında İslamiyet'e ilişkin kitaplar yayıyorlardı. Bununla birlikte özel hazırlık görmüş İslam eylemcileri de çalışmalarda bulunuyorlardı. Yönetici çevreler 1982-1983 yılları arasında bu çalışmalara özel dikkat ayırdılar.

İran Kürdistan'ında aralıksız sürdürülen askeri harekât, besin ve sağlık hizmeti yetersizliği ortamında yaşayan, sıradan yaşama koşullarından yoksun bulunan Kürt halkını büyük ölçüde hırpaladı. Merkezi yöneticiler, Kürtlerin savaşı durdurmaları için psikolojik açıdan koşullandırmakla bütün bunları göz önünde bulunduruyorlardı. Onlar propaganda çalışmalarında bölgenin ekonomik ve kültürel gelişmesinin önemine daha fazla dikkat ayırmaya, Kürtleri, silahlı mücadeleyi bırakma ve barışçı yaşama geçmeye ikna etme uğrunda çaba harcamaya başladılar. Böylece Kürtleri yönetici rejim karşısında boyun eğme zorunda bırakmak ve Şii ulemasına, İran Kürdistan'ında hiç kimse tarafından rahatsız edilmeyen bir egemen olma imkânını yaratmak istiyorlardı..

Merkezi İran basınında sık sık devlet görevlilerinin Doğu Kürdistan'ının sosyo-ekonomik gelişmesi sorunu konusunda ayrıntılı görüşlerini içeren demeçlerine yer veriliyordu. Bu görüşler genelde Kürt bölgelerinde politik durumun ve İran Kürdistan'ı içinde ayrı ayrı uluslar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi sorununa, Şiilik ve Sünnilik sorun-

larına, ekonomik, kültür ve sosyal sigortanın geliştirilmesi sorunlarına ilişkin resmi yaklaşımların tanıtılmasından ibaretti. (309, 03. 04. 1983).

Basın, İran'ın 1983 yılında "*İran-Irak cephesinde belirli başarılar*" kazandıktan, İslamiyet ilkelerine sağlam bir temel sağladıktan ve Devrim'in iç düşmanlarıyla "*başa çıktıktan*" sonra, artık Doğu Kürdistan'ındaki durumu düzenlemeye başlayabileceğini belirtiyordu. Basın, Bezirgân'ın geçici liberal hükümetince yürütülen faaliyetin, Kürt bölgelerindeki durumun istikrarına ciddi zarar getirdiğini vurguluyordu. Bilindiği gibi, birçok heyet bu hükümet adına Kürt sorunu konusunda görüşmelerde bulunmuştu. Basına göre, bu görüşmeler sonucunda güya, Kürt bölgelerinde, İran yönetiminin iktidarı zayıflamıştı. Belirtildiğine göre bu, İran Kürdistan'ında Şii ulemanın konumlarını pekiştirmeye zorlayan yanlış bir politika idi.. (309, 03. 04. 1983).

İran basını bununla ilgili olarak 1983 yılında, Kürt bölgesi konusunda çeşitli tasarılar yayınlamaya devam etti. Bu yayınlara 1982 yılında başlanmıştı. Söz konusu tasarılar, gerekli programın hazırlanmasına, devlet görevlilerinin de teslim ettiği gibi, Şah rejimi döneminde acımasız baskı altında tutulan ve şimdi bütün yoksunluklara katlanan Kürt halkının gereksinimlerinin, özlem ve kaygılarının hareket noktası bilinerek başlanması gereği belirtiliyordu. İslamiyet rejimi yönetimi, İran Kürdistan'ının ekonomik ve kültürel gelişmesi planlarına ilgi gösterdikleri havasını yaratırken, diğer yandan İran Kürdistan'ında istikrarsız durumun korunması suçunu, Kürt ayaklanmacılara yükleme uğrunda propaganda yapıyor gayret gösteriyorlardı.

Kürt örgütleri ve somut olarak da İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, resmi kitle haber araçları tarafından amansız saldırı hedefi durumuna getirildiler. Tahran basını İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi tarafından başlatılan girişimlerin, büyük kentlere yerleşme ve önemli ulaştırma odaklarını ele geçirme çabalarının başarısızlığını, ayrıca Partinin kitleler üzerindeki ideolojik etkisinin zayıflığını belirtiyordu. Partinin itibardan düşürülmesi için, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'ne kaçakçılıktan yararlanma, parti kasasına para yığmak için, halktan çok ağır vergiler toplama vb. gibi suçlamalar yöneltiliyordu.

İran yönetimi 1984 yılına, Doğu Kürdistan'ında İslamiyet ilkelerini yerleştirme çizgisini sürdürdü. İran basını, halk kitlelerinin bilincinde müslümanlararası dayanışmanın gücüne ilişkin fikirleri yer-

leştirme çizgisini sürdürdü. Sözelimi "Ettelaat" gazetesi, dilin, deri renginin, yerleşme ilkesinin, geleneklerin veya kültürün, manevi ve psikolojik özelliklerin hiçbir zaman İran halkının birlik ve beraberliğinin etkeni olmadığını vurguluyordu. Bu gazete; *"İslam adaletinin, yasaların ve yönetimin İslamlaştırılması gereksiniminin daima, İran halklarını birbiriyle birleştiren ideolojisinin iletkeni olan bu gazete, ulusal azınlıkları milliyetçilikle suçlama çabasında bulunurken, milliyetçiliğin, halkları parçalamak ve ulusal duyguları körüklemek üzere sömürgecilik tarafından yaratıldı"*ğını yazıyordu.

Kendi taraftarlarını Panislamizm fikirleriyle donatan İran yönetimi, Kürt hareketini bastırmak üzere, İran Kürdistan'ına çok sayıda asker göndermeye devam etti. İran yönetimi 1984 yılının elverişli iklim koşulları döneminde birkaç saldırı kampanyasına girişti. Kürtlere karşı silahlı saldırılar, İran resmi kişilerinin, rejimin, ayaklanmanın bastırılmasında önemli başarılarla ulaştığı şeklindeki demagojik demeçleri eşliğinde yapıyordu. Nitekim o dönemin İçişleri Bakanı Ali Ekber Nateg-Nuri, 1984 yılının ilkbaharında yapılan harekâtın *"İslam askerlerin Batı'da en muzaffer ve başarılı harekâtından biri olduğunu"* söylüyordu.

İran yöneticileri, Kürt harekâtına karşı propaganda faaliyetinde, Kürt ayaklanmacıların Irak'la ilişkilerini vurguluyorlardı. Onlar, İran Kürtlerinin Irak gibi, İran'ın düşmanları olduğunu kanıtlamak ve böylece de rejimin, İran Kürdistan'ında giriştiği eylemleri haklı göstermek istiyorlardı. Hükümet askerlerinin yaz mevsimi döneminde Kürtlere karşı giriştiği harekât sırasındaki niyeti, kuzey sınırı somut olarak da Piranşehir'den başlayarak, Revandiz dağ boğazından geçip Irak'a uzanan ana karayolunu ele geçirmektir. Bu, hükümet askerlerinin, İran Kürtlerinin Irak'ın dağlık bölgelerinde bulunan sevkiyat üslerinin ortadan kaldırılması amacıyla önceki yıllarda giriştikleri harekâtın bir devamı idi.

1984 yılının Ağustos ayında, "Fetih" adıyla, Kürt bölgelerinin "taranması" operasyonu başlatıldı. İran Başbakanı Mir Hüseyin Müsavi-Hameneye, aynı yılın Ekim ayında yaptığı radyo ve televizyon konuşmasında, Kürtlere gözdağı verici ifadeler kullandı. Başbakan, İran Kürdistan'ındaki durumun yönetici rejimin çıkarı doğrultusunda iyileşmekte olduğunu belirttikten sonra, hükümetin, askeri harekâtla serbest bölgelerde özel sektör işletmelerinin geliştirilmesi için uygulanan girişimlere yardımda bulunduğunu söyledi. Bununla birlikte O,

Kürtleri, Doğu Kürdistan'ının geliştirilmesi planlarının karşıtları, aynı zamanda hükümet güçleriyle dini temelde çatışmalara neden olan Şii dini cemaate karşı çıkan komplocular olarak tanıtmaya çabaladı. (309, 16. 10. 1984).

Yönetici çevreler, Meclis'te ikinci seçim devresi kampanyasını da propaganda amaçları için kullandılar. Ayetullah Humeyni'nin 3 Ocak 1984 günü İslam kuralları ve kent belediyeleri temsilcileri önünde yaptığı konuşmada, seçimlere katılmak istemeyenlere karşı açık tehditlere yer verildi. Ayetullah Humeyni, seçimlere katılmanın "*İslamiyeti savunmak*" anlamına geldiği için, bunlara katılmayı reddedenlerin İslamiyet ilkelerini çiğnediğini ve bundan dolayı, bu kişilerde sorumluluk aranması gerektiğini söyledi. (309, 04. 01. 1984). Bunun sonucunda İran yöneticileri ayrı ayrı Kürt bölgelerinde Meclis seçimleri yapmayı başardılar. İran basını bunu, İran Kürdistan'ında İslami rejimin güçlenmesinin ve İran Kürtlerinin en saygın partisi olan İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin etkisinin azalmasının kanıtı olarak gösterdiler.

İran Kürdistan'ındaki karmaşık siyasi durumda, 1985 yılının ilkbaharında iyileşmeye doğru bir değişiklik olmadı; kış aylarının olağan sakin döneminden sonra hükümet askerleri ile Kürt ayaklanmacılar arasındaki çarpışmalar tekrarlandı. İran ordusunun esaslı gücü Kürtlere karşı savaşa sürüldü.

Tahran rejiminin İran-Irak cephesinde askere ihtiyacı olmasına rağmen, 200 bin dolayında İran askeri Kürt bölgelerinde kent ve köylerin korunmasıyla görevlendirildi. İran yöneticileri bu koşullarda yeniden, sorunların İslamiyet rejimi yararına siyasi çözüm yollarını aramaya başladılar. Onlar 1985 yılının başlarında temsilcilerini yeniden İran Kürdistan'ına gönderdiler. Rejimin temsilcileri, Kürt sorununu çözüme bağlama kararlılıklarını yeniden belirttiler. Ama bu görüşmeler de, İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi tek yanlı olarak silahsızlanma önerisini geri çevirdiğinden ve Kürt bölgelerine İran sınırları içinde özerklik hakkı tanıma taleplerini yeniden ortaya sürdüğünden, suya düştü.

İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, Doğu Kürdistan'ında en büyük örgütlü güç olarak kalıyordu. Parti, Kürt hareketinin bütün ilerici unsurlarını birleştirme, İslami rejime karşı tek direniş cephesi oluşturma uğrunda çaba harcıyordu. Bu doğrultudaki çabalarında "*Komala*" örgütü ve Sünni Kürtler örgütünün dini eylemcisi Şeyh Hüseyini'yle temaslar

kurmayı başardı. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi, İran Kürdistan'ında birkaç bin üyesi bulunan "İran Halkının Mücahitleri" örgütüyle sıkı temaslar kurdu. Bu örgütün lideri Mesut Racavi, partiler arası Ulusal Direniş Kurulu Teşkilatı'nın İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi ve "*Komala*" 1982 yılında bu teşkilata katılmıştı- başında bulunuyordu.

Kürt bölgelerinde, Kürt siyasi örgütleri temsilcilerinden yönetim kurulları oluşturuldu. Bu kurullar, söz konusu bölgeler İran ordusu kuvvetleri ve "*İslam Devrim Muhafızı*" birlikleri tarafından işgal edilmesinden önce, yerel işleri yönetiyorlardı: Özel mahalli komiteler, yalnız siyasi meseleler ve halkın askeri eğitimiyle uğraşmıyor, eğitim ve sağlığı koruma sorunlarına da ilgi gösteriyorlardı. Bu komiteler, askeri harekattan kurtarılmış yerleşim birimlerinde çocuklar için okullar ve halk için sağlık ocakları açtı. (265, 13. 10. 1984). Kürt din adamlarının faaliyetlerini de Kürt hareketi için büyük önemi vardı.

Şii din bilginleri bir kural olarak, ülke yönetimini destekliyor ve özerklik taraftarlarına karşı (Şeyh Müftüzade, Haşini vb.) çıkıyorlardı. Onlar Kürt bölgelerinde Şii İslam ideolojisinin illetkeni oluyorlardı. Ne var ki, Kürtler arasında İslamiyetin değişik akımlarına bağlı kitleler vardır. Nitekim ülkenin genellikle kuzey bölgelerinde, Horasan'da ve İran-Sovyet sınırına kadar uzanan topraklarında Şii Kürtler; Batı İran'da Sünni Kürtler; Urmiye Gölü bölgesinde Ahl-i Hak ya da Ali-İlahi mezhebine bağlı Kürtler yaşar. Bunlar dışında Yezidi mezhebine bağlı olan Kültlerde vardır. (162, s. 11-13).

İran-Irak sınırı bölgesinde eylemde bulunan Irak Kürtlerinin bazı siyasi gruplarının faaliyetleri, İran'daki Kürt hareketine belirli bir karışıklık kazandırıyordu. Bunlardan kimileri İran'daki Kürt muhalefetiyle işbirliği yapıyor, bir diğerleri, tersine, Ayetullah Humeyni rejimi kuvvetlerine yardımda bulunuyorlardı.

İran Kürtleri, bütün güçlüklerine rağmen, sonuna değin, önünde duran amaçlara ulaşılana dek mücadele yürütmeye kararlıdılar. İran'daki Kürt muhalefetine faaliyet alanı, şimdiki dönemde, rejimin silahlı baskısından dolayı, 1979 yılına kıyasla daralmış bulunsa da, İran Kürtlerinin yöneticilere karşı direnişi durmuş değildir.

Kuzey Kürdistan'ında Kürt Hareketinin Etkinleşmesi ve Harekete Karşı Zorbalıkların Tırmandırılması

Türk yöneticileri, İran Kürdistan'ında hareketin etkinleşmesi, anti-empyralist ve anti-şah eylemlerin artması dolayısıyla, Türkiye'de yığınaksal ilerici işçi hareketinin büyümesine, bununla birlikte Kürtlerin kendi ulusal hakları uğrındaki mücadelesine karşı, giderek daha kesin önlemler almaya başladılar. Türk hükümeti, 1978 yılının Aralık ayı sonunda ülkenin 13 ilinde iki aylık sıkıyönetim ilan etti.* Kahramanmaraş'ta meydana gelen kanlı olaylar, sıkıyönetim ilan edilmesine vesile olarak kullanıldı. Resmi verilere göre, bu olaylar sırasında yüzün üstünde insan öldürüldü ve yüzlercesi yaralandı. Gerçekte bu kanlı olaylar sırasında ölen ve yaralananların sayısı çok daha büyüktü.

İstanbul ve Ankara'dan başka, yalnız nüfusunun önemli bölümünü Kürtlerin oluşturduğu illerde sıkıyönetim ilan edildi. O dönemde Türkiye Başbakanı olan Bülent Ecevit'in sözlerine göre, hükümet, Cumhuriyetin birçok ilinde terör ve silahlı saldırı eylemleri büyümeye başladığı ve devletin bütünlük ve birliğine karşı tehlike yarattığı için, sıkıyönetim uygulamak zorunda kaldı.

Ama uygulamada Kahramanmaraş'ta sol ve Alevî Kürtlere karşı kitlesel bir katliam ve kanlı çatışmalar oldu. Alpaslan Türkeş'in aşırı gerici Milliyetçi Hareket Partisi taraftarları olan faşist "*komandolar*" tarafından kundaklanmalarla başlamıştı. Gericiler, Müslüman - Alevi çelişkilerini şiddetlendirerek, bu bölgede Alevîler* Kürt oldukları için, Kürt hareketine darbe indirmek istiyorlardı. Gericiler güçlerin temsilcileri, Sünni Müslüman ideolojileri ile, Türkiye'de bir kural olarak, ilerici güçlerin yanında yer alan ve seçimlerde oylarını sol ve sol partilere veren Alevilere karşı kışkırtmak için çaba harcıyorlardı.

Askeri komutanlık 1979 yılının Mart ayında sıkıyönetim koşullarına uyulması istenen birçok buyruk çıkardı. Bunlara göre, Adana,

* Sıkıyönetim uygulaması iki ayda bir uzatıldı. 12 Eylül 1980 hükümet darbesinden sonra ise, bütün Türkiye'de sıkıyönetim ilan edildi.

* Aleviler, Zerdüş dininin bir alt varyantıdır, bağımsız bir dindir. Pek çok dinin etkisinde kalmış, zaman zaman aymazca "asıl müslümanlar biziz" demeleri ise savunma psikolojisindendir.

Maraş, Antep ve Urfa illerinde sol doğrultulu 20'den fazla değişik gazete ve derginin, aynı zamanda Kürt basın organlarının basılması, yayılması ve satılması yasaklandı. (243, 06. 03. 1979). Somut olarak Türkçe ve Kürtçe yayınlanan Kawa, Rızgari, Roja Welat, Devrimci Demokrat Gençlik dergileri vb. yasaklandılar. (236, 1979, No: 1, s. 12).

1979 yılının Nisan ayının ilk yarısında Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren, Irak'ı ziyarette bulundu. Kenan Evren bu ziyaret sırasında, Kürdistan'daki hareketin bastırılmasına ilişkin eşgüdüm sağlanması sorunlarını görüştü. Yine bu dönem içinde Kuzey Kürdistan'ın 14 ilin valilerince bir toplantısı düzenlendi. Toplantıda, ülkede hak eşitliğinin sağlanması uğrunda mücadele yürüten Kürt halkına karşı terör ve polis zorbalığının artırılmasına ilişkin önlemler önerildi. (245, 1979, No: 7, s. 5).

Türk hükümeti 26 Nisan günü, ülkenin altı ilinde daha, somut olarak da Adıyaman, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Siirt ve Tunceli illerinde sıkıyönetim ilan etti. Böylece ülkenin toplam 19 ilinde, daha sonra ise 20 ilinde sıkıyönetim uygulamasına gidildi.

İç gericilik, Türkler ile Alevi Kürtler arasında çatışmalar kışkırtmak amacıyla, Kuzey Kürdistan'da *"ayrılıkçılığa karşı mücadele"* belgisi ile bütün çabalarını harcadı. Türkiye'de ABD Büyükelçiliği görevlisi maskesiyle çalışan CIA ajanları, bu illeri aynı amaçlarla ziyarette bulundular.

Emperyalizm ve iç gericilik, Türk şovenizmi ve Kürt aleyhtarı hareketleri şiddetlendirirken, bununla Kürt halkının ulusal hakları uğrındaki mücadelesini bastırmak istiyordu. Bununla birlikte ABD emperyalizmi, Türk gericiliğini İran, Irak ve Suriye'yle hemhudut illerde sıkıyönetim ilan etmeye iterken, bölge ülkelerinin iç işlerine kışkırtıcı müdahalelerde bulunmak, Türkiye'yi kendi planlarını gerçekleştirmede bir araç durumuna getirmek için elverişli koşullar yaratmak uğrunda çaba harcıyordu. (245, 1979, No: 7, s. 5).

Ama bütün karşı eylemlere rağmen, Türkiye Kürdistan'ındaki ulusal demokratik hareket 70'li yılların sonunda ve 80'li yılların başlarında geniş boyutlar kazandı. Bu dönemde ülkede Kürdistan Öncü İşçi Partisi (Şivancılar), Kürdistan İşçi Partisi (Apocular), Türkiye Kürdistan'ı Sosyalist Partisi, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK), Ala Rızgari, Tekoşin, Kawa vb. Kürt siyasi örgütleri gizli ve yarı-gizli koşullarda faaliyet yürütüyorlardı.

Bu örgütler Roja Welat (Yurdun Güneşi), Jina Nû (Yeni Yaşam), Özgürlük Yolu, Kawa, Rizgari (kurtuluş), Devrimci Demokrat Gençlik, Özgürlük Yolu, Tekoşin (Mücadele) ve bazı başka gazete ve dergileri yayınlıyorlardı. Bu basın organlarında, "Kürt sorunu"nun değişik yönleri ele alınıyor, resmi yöneticilerin ve burjuva partilerinin Kürtlere yaklaşımı eleştiriliyor. Kürt halkının sosyal ve ulusal istemlerine ışık tutuluyordu. Bununla birlikte bazı Kürt örgütleri KUK, PKK, Kawa vb., Türk idarecilerine ve onların işbaşına getirdiği işbirlikçilerine, aynı zamanda Kürt emekçi kitlelerini acımasızca ezen bazı Kürt ağa ve şeyhlerine karşı direnişte bulunan gizli mücadele müfrezeleri oluşturmaya başladılar.

Kürt hareketinde siyasi güçler genelde dağınık olmalarına rağmen, 80'li yılların başlarında bazı Kürt siyasi örgütleri arasında yakınlaşma kaydedildi. Bunun yanı sıra Kürt ulusal demokrat örgütleri ve Türk sol güçleri arasında temaslar da gözlemlendi. Bunların amacı, ülkenin emekçi kitlelerinin sosyal ve ulusal hakları uğrındaki ortak mücadelede eylemlere eşgüdüm sağlamaktı.

Bütün bunlar Türkiye'nin yönetici çevrelerinde huzursuzluk ve endişe yarattı. Kürt hareketlerinden korkan bu çevreler, Kürt halkına karşı geniş zorbalık eylemlerine giriştiler. Yönetimin şoven politikası, Türkiye'de Eylül 1980 askeri darbesinden sonra özellikle güçlendirildi. Askeri yöneticiler, eskiden olduğu gibi, şimdi de Kürtlere herhangi bir ulusal hak tanımadıklarını belirtmeye başladılar. Nitekim o dönemde devlet başkanı olan Kenan Evren, "Der Spiegel" dergisinin 19 Ekim 1981 tarihli sayısına verdiği demeçte şöyle diyordu: "Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu ve Atatürk döneminde de birçok defa ayaklandılar. Korkunç bir planla karşı karşıyayız. Türkiye Cumhuriyeti zayıfladığı zaman Kürtler ayaklanıyor. Türkiye'yi, dış güçlerin yardımıyla parçalamak istiyorlar..." Kenan Evren aynı demecinin bir başka yerinde ise şöyle diyor: "Kürtler mevcut. Ama ülkeyi parçalamalarına müsaade etmeyeceğiz. Onlar bizden bir şey almayı başaramayacaklar. Bu sorunu kökten kazımak için gerekli olan her şeyi yapacağız". (278, 19. 10. 1981).

Askeri yöneticilerin gerici politikası, 7 Kasım 1982 günü düzenlenen sözde halkoylamasıyla Türkiye halklarına dayatılan Türkiye'nin yeni anayasasında yasallaştırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni anayasasında, öncekilerinde olduğu gibi Kürt halkının özelemleri küçümsendi, ulusal hakları tanınmadı.

Üstelik bu anayasa, Türkiye yönetici çevrelerinin, ülkede yaşamakta olan ulusal azınlıklara karşı özümseme politikasının yasal ifadesi oldu.

Anayasa biçimsel olarak, ülkenin bütün yurttaşlarının yasalar önünde eşit olduğunu ilan eder. Nitekim anayasanın başlangıç bölümünde *"her Türk vatandaşının"* (*'Türkiye vatandaşının'* değil) *"...Milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu"* belirtilir. Daha sonra madde 10'da *"herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebepleri ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir"* diye buyurur.

Ama anayasanın öteki maddelerinin incelenmesi, bu temel yasanın uygulamada yurttaşlara biçimsel eşitlik bile sağlamadığını ve başından sonuna kadar, Türk burjuvazisinin aşırı milliyetçilik çizgisine uygun bulunduğunu ortaya koyuyor. Sözelimi anayasada Türkiye Cumhuriyeti'nin *"...Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıcında belirtilen temel ilkelere dayanan..."* bir devlet olduğu kaydedilir. (Madde 2). Yine Anayasa'nın başlangıcında başka hususlarla birlikte *"... Anayasa'nın... Türkiye Cumhuriyeti kurucusu... Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışına..."* uygun olduğu ve *"... egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu..."* belirtilir. Türk milliyetine ait bulunduğu ve onun *"egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle..."* kullandığı vurgulanır.

Başlangıç'ta ve genelde bütün Anayasa'da sık sık *"ebedi Türk vatanı"*, *"kutsal Türk devleti"*, *"yüce Türk milleti"* gibi demagojik ifadeler kullanılır. Anayasanın bir maddesinde, *"Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir"* (Madde 70) denilirken, bir başka maddede *"Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir"* (Madde 76) diye belirtilir. Ya Türk olmayanlar, ne olabilir?

Yani, Türkiye anayasasına göre, Türkiye'de yalnız Türkler yaşamaktadır. Anayasada, ülkenin Türk milletinden olmayan her yurttaşı Türk ilan etme çabası vardır. Nitekim, Madde 66'da şöyle buyrulur: *"Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür... . Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz"*.

Şunu belirtmek gerekir ki, Türk yönetici çevreleri bu demagojiye kendileri de inanmıyor ve bundan dolayı onların bütün politikası,

Ülkede yalnız ve yalnız Türklerin yaşamasını sağlamak için, ulusal azınlıkların zmsenmesine yönelik bulunuyor. Anayasanın başka maddeleri de bu görüşü doğruluyor. Nitekim madde 42'de ğretim kuruluşlarında Türkçe dışında başka hiç bir dilin anadili olarak okutulmayacağı belirtiliyor. Başka bir anlatımla, ulusal azınlıkların çocukları kendi anadillerinde öğrenim görmekten yoksun bulunuyor. Bu maddenin gerici asimilasyoncu özü işte bundan ibarettir.

Türk yöneticilerin resmi temsilcileri ülkenin değişik kesimlerinde değişik zamanlarda Türkçe dışında herhangi bir başka dilin konuşulmasına karşı kampanyalar örgütlediler ve başka dillerin konuşulmasını yasaklamak üzere buyruklar çıkardılar. Ama bu, anayasanın ilgili hükümlerine aykırı olarak yapılıyordu. şimdi ise bu, anayasanın 26. maddesinde "... *Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında, kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz!*" denilmektedir. Kesinlikle açıktır ki burada söz konusu olan her şeyden önce Kürtçe'dir. Daha askeri darbeden önce Kürt aydınları temsilcileri "Roja Welat" gazetesini Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlama izni almak için Ankara Valiliği'nin ilgili dairesine başvuruda bulundukları zaman, bu dairede görevli memur, tehdit edercesine şu karşılığı vermişti: "*Her dilde yayınlatabilirsiniz. Yalnız Kte yayınlamayamazsınız. Aksi halde kelleler uurulacaktır!*". (275, 1982, No: 5-6, s. 4).

Türk anayasası ülkede seyahat ve yerleşmeyi, bununla birlikte yeni yerleşim yeri kurma olanaklarını da sınırlandırmaktadır. Madde 23'de şöyle denmektedir: "... *Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak.. Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir!*".

Anayasanın bu maddesi, arzuya göre çok geniş şekilde yorumlanabilir. '20'li ve '30'lu yıllarda bu gibi kanunlar, Kürtlerin z yurtlarından ülkenin orta ve batı kesimlerine iskânı amacıyla birçok defa kabul edilmişti.

Anayasanın dikkatlice incelenmesi sırasında, bu temel belgeyi hazırlayanların siyasi planda esas kaygılarının, işçi hareketine ve Kürt halkının ulusal kurtuluş hareketine karşı mücadele olduğu gerçeği dikkati çekiyor. Anayasayı oluşturan maddelerin çözümlenmesi, Türk gerici çevrelerinin ülkedeki ulusal azınlıklara karşı asimilasyon politikası uygulama olanaklarını genişlettikleri sonucunun çıkarılması

temel oluyor. Bu çevreler anayasanın ilgili maddelerine dayanarak, Türk olmayan halklara karşı, özellikle '70'li yılların sonunda ve '80'li yılların başında önemli gelişme kaydeden Kürt hareketine ve Kürtlere karşı zorbalık önlemlerini güçlendirdi.

Türkiye'nin şimdiki anayasası, Cumhuriyeti döneminde kabul edilmiş olan önceki temel yasalara kıyasla, geriye doğru atılmış bir adımdır. Bu anayasa, Türk toplumunda altyapı ve üstyapı arasındaki çelişkilerin hızlanmasına, son çözümde ülkedeki ulusal ve sınıfsal çelişkilerin şiddetlenmesine götürecektir.

Danışma Meclisi, Mayıs 1983'de, Kürtler konusunda şoven politikayı sürdürerek Milli İskân Yasası'nı kabul etti. Türk yöneticiler bu yasaya dayanarak ve "ulusal güvenlik" gerekçesiyle halkı, ülkenin bir kesiminden başka bir kesimine sürebilir. (244, 1983, No: 54, s. 6). Başka bir sözle, Türk yöneticiler, 20'li ve 30'lu yıllarda ve savaş sonrası dönemde birçok defa yapılmış olduğu gibi "*isyancı*" Kürtleri, kendi öz yurtlarından Türkiye'nin batı bölgelerine iskân edebilirler. Ülke dışına çıkan Kürt basınına göre, birçok Kürt ailesi belirtilen bu yasaya dayanılarak ülkenin batı illerine sürüldü. (271, 1983, No: 5, s. 7).

Askeri rejim, ülkenin Suriye, Irak ve İran sınırının bütünü boyunca 10-20 kilometre genişliğinde sözüm ona güvenlik kuşağı yaratma kararı aldı. Bu karara göre, söz konusu bölgede yaşayanlara, yetkililerce belirlenmiş sayı ve miktar dışında hayvana ve hayvan yemine sahip olması yasaklandı. Askeri yöneticiler kaçakçılığa karşı mücadele bahanesiyle, Kürlerin, nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu Gaziantep, Diyarbakır, Kilis, Batman, Doğubayazıt ve daha birçok kentte binlerce dükkânı kapattı.

Kürtlere, ana dillerinde öğrenim görmeleri, Kürtçe yazmaları ve konuşmaları, Kürtçe müzik dinlemeleri, ulusal giysilerini taşımaları ve Kürt ulusunun mevcudiyetini kanıtlayan her türlü iş ve eylemde bulunmaları yasaklandı. Askeri idareciler ilerici toplumsal örgütlerin faaliyetini, bu arada çalışmalarına birçok Kürt eylemcinin de katıldığı Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunun (DİSK) ve Türkiye Öğretmenler Derneği'nin (TÖB-DER) faaliyetini yasakladı. TÖB-DER yönetiminden 50 kişi, açılan dava sonucunda, dokuzar yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu kişiler. TÖB-DER'de, şoven eğitim sistemine, Kürt halkına yapılan baskılara, Kürt halkının dil ve kültür alanında ezilmesine karşı çıktığı, ülkede eğitimin demokratikleştir-

ilmesinden yana olduğu, Kürt halkına kaderini tayin hakkının tanınmasını istediği için cezalandırıldılar. (244, 1982, No: 38, s. 1).

Türk askeri yöneticileri, Kürt aydınları tarafından yayınlanan "*Roja Velat*", "*Özgürlük Yolu*", *Kawa*, "*Rızgari*", "*Jina Nû*", "*Devrimci Demokratik Gençlik*", "*Özgürlük*", "*Tekoşin*" vb. gazete ve dergileri yasakladılar.

Kürdistan'da artık birkaç yıldan beri siyasi parti ve toplumsal örgüt yönetici ve üyelerine karşı, Kürt edebiyatı yayımcı ve dağıtımcılarına karşı davalar devam ediyor. Bu kişilere karşı, "*Tek Türk Ulusunu'nun temellerini baltalamaya, Türkiye'yi parçalamaya yönelik faaliyetlerde bulunmak*" gibi basmakalıp suçlamalar yöneltiliyor. Sınır dışındaki Kürt basını verilerine göre, hükümet darbesinden sonra gelen üç yıl içinde askeri yöneticiler 170 bin kişiyi gözaltına aldılar ve tutukladılar; 200 kişi işkenceler sonucunda öldü; 700 dolayında insan ceza operasyonları sırasında öldürüldü; rejim aleyhtarı. (271, 1983, No: 5, s. 5). Bunların çoğunluğunu Kürt ulusundan kişiler oluştuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün mevcudiyeti boyunca (60 yıl içinde), siyasi nedenlerle 111 kişi idam edildi, ancak son bir kaç yılda ise 48 kişi idam edildi. 170'ten fazla tutuklu idam cezasına çarptırıldı. (277, 1983, No: 18, s. 23).

Devlet tarafından uygulanan acımasız terör koşullarında birçok Kürt yurtseveri ülkeyi terk etmek ve komşu ülkelere Suriye, Lübnan, Batı Avrupa'ya (Federal Almanya Cumhuriyeti*, İsveç vb. yerlere gitmek zorunda kaldı. Kürt yurtseverler bu ülkelerde yayınladıkları basın organlarında Kürdistan'daki durumu, Yakındoğu (Ortadoğu) ülkeleri hükümetlerinin Kürt sorunu konusundaki politikalarını tanıtmaya devam ediyorlar.

Askeri idareciler, onların ülkeden ayrılmak zorunda kalmış olmalarından yararlanarak ilerici görüşlü yüzlerce kişiyi, sendika eylemcilerini, aydınları, politika adamlarını T. C. yurttaşlığından çıkardılar, bu kişilerden böylece kurtulmak istediler.

Askeri yöneticiler, 1980 yılında iktidara elkoymalarından hemen sonra, bütün ülkede sıkıyönetim ilan ettiler. Onlar, İkinci Ordu'yu Konya'dan Malatya'ya göndererek, böylece Türk Silahlı kuvvetlerinin

* Kürt kaynaklarında yer alan verilere göre, yalnız Almanya Federal Cumhuriyeti'nde, 1982 yılının ilkbaharında 300 bin Kürt yaşıyordu

büyük bir bölümünü Kürdistan'a konuşlandırdılar. Bu illere yerleştirilen askeri birlikler yeni tanklar, uçaklar, helikopterler, modern taşıma araçları vb. vasıtalarla donatıldı. Adeta Kürt bölgeleri yeniden gerçek bir işgale tabii tutuldu. Komando birlikleri, masum Kürt halkına karşı gaddarca ceza operasyonları gerçekleştirdiler. Komandolar, jandarma ve polisle birlikte, silah arama bahanesiyle Kürt köylerine baskınlar düzenlediler, köylülerin hayvanlarını ve başka mallarını yağmaladılar.

Kürtlerin yaşadığı bölgelerde sık sık askeri manevralar düzenlenmeye başlandı. Nitekim askeri darbeden sonra gelen üç yıl içinde burada 12 çeşit askeri manevra yapıldı. (271, 1983, No: 5, s. 7). Üstelik bu manevraların çoğu sırasında "düşman" Kürt partizanların üniformasını giydi. Bu da, söz konusu manevraların kimlere yönelik olduğu açık bir şekilde ortaya kondu. Manevralardan bazıları NATO askerlerinin katılımıyla gerçekleştirildi. Örneğin 1983 yılının Mayıs-Haziran aylarında ülkenin Kürt illerinde *"Adventur Express '83"* adıyla NATO çevik kuvvetlerinin askeri manevraları yapıldı. Bu manevralara Türkiye, ABD, İngiltere, Federal Almanya Cumhuriyeti, İtalya ve Belçika'dan askeri hava ve kara kuvvetleri katıldı. Türk basınının bildirdiğine göre, bu manevralarla güdülen amaç, *"NATO'nun Güneydoğu kanadında güvenlik açısından tehlike, bloğun çevik kuvvetleri arasında eylem birliği yöntemlerini yetkinleştirmekten ibaretti."* Daha sonraki dönemde bu gibi manevralar yapıldı.

Kuzey Kürdistan'ının militerleştirilmesi, yalnız Kürt halkına değil, Yakın ve Ortadoğu ülkelerinde bütün ulusal kurtuluş hareketlerine yönelikti. Türkiye bu yöndeki eylemlerinde ABD'den tam destek gördü. Amerikan emperyalizmi, Tuk gericiliğini Kürt aleyhtarı eylemlere, İran, Irak ve Suriye'yle hemhudut illerde askeri harekâta kışkırtırken, bölge ülkelerinin iç işlerine tahrik edici müdahaleler için elverişli koşullar yaratmak, Türkiye'yi, bölgedeki planlarını gerçekleştirmede bir araç durumuna getirmek peşinde koşuyordu.

1983 yılının Mayıs ayı sonlarında ABD'nin onayıyla, 15 bin dolayında Türk askeri Türkiye-Irak sınırını geçti ve Güney Kürdistan'ın 30 kilometre kadar derinliklerine girdi. Kürdistan Demokrat Partisi'ni, Barzan gibi ayaklanma üsleri, genellikle bu bölgeye yığılmış bulunuyordu. Ama *"peşmerge"* müfrezelerinden kararlı direniş gören ve dünya kamuoyu tarafından kınanan Türk askerleri, Irak'ın Kürt bölgelerini terk etmek zorunda kaldılar.

Türk burjuvazisi Irak topraklarında saldırı eylemlerini gerçekleştiren, Türkiye'deki Kürt hareketini de etkileyebilecek olan Irak Kürtlerinin ulusal kurtuluş mücadelesini gelişme ve güçlenmesini engellemek istiyordu. Türk burjuvazisi ayrıca, İran'ın Güney Kürdistan'a yeni bir cephe açarak, kendisinin göz koymuş bulunduğu Kerkük ve Musul'daki petrol bölgesini ele geçirmesinden duyduğu endişeyi de ifade ediyordu. Burada şunu da belirtelim ki, Türkiye, Irak Kürdistan'ında çıkarılan ve petrol boru hattıyla İskenderun'a nakledilen petrol sayesinde yılda 250 milyon dolar dolayında gelir sağlıyordu. (244, 1983, No: 57, s. 6).

Türk askerlerinin Irak'a saldırısı, İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerde belirli bir gerginlik yarattı. İran temsilcileri, İran'ın Türkiye'yle mevcut ekonomik ilişkilerini keseceğini açıkladılar, böyle bir durum ise Türkiye için büyük bir pazarın (yılda bir milyar dolar) yitirilmesi anlamına gelecekti. (244, 1983, No: 57, s. 6).

Ama 1983 yılının yaz aylarında yürütülen Türk-İran görüşmeleri, Kürt sorunu konusundaki şoven politikada birbirine yakın olan ve dolayısıyla başka sorunlar konusunda da kendi konumlarını nesnel olarak uyumlamak zorunda bulunan iki ülke arasındaki ilişkilerin bir ölçüde yumuşamasına götürdü.

Askeri idareciler, 1983 yılında yapılan parlamento seçimleriyle ilgili olarak, 1982 yılında onaylanan Türk anayasasının milliyetçi hükümlerini programlarına alan burjuva partilerine faaliyet izni verdiler. Türkiye'de legal çalışmalarda bulunan bütün partiler, programlarındaki bazı yorum farklarına rağmen, burjuva milliyetçilik ideolojisine bağlıdırlar. İktidarda bulunan Anavatan partisi programında da milliyetçilik ilkesine yer verildi. Programın birinci maddesinde belirtildiği üzere, Anavatan Partisi, milliyetçiliğe, milli ve manevi değerlere bağlılığını ilan eden bir partidir. Türkiye'deki bütün öteki burjuva partileri de milliyetçiliğe bağlılıklarını belirtiyorlar. Burjuva partileri, bu ilkeyi programlarına dahil ederken, Kemalizm'e, ülkenin sosyo-ekonomik ve ulusal sorunlarının demokratik ilkeler temeli üzerinde çözüme bağlanması olasılığını dışlayan egemen rejime bağlılıklarını bir kere daha belirtmiş oluyorlar.

Başbakan Turgut Özal tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Aralık 1983 günkü birleşiminde okunan hükümet prog-

ramı da, Türkiye'nin yeni anayasası ve Anavatan Partisi'nin program-sal hükümleri doğrultusunda hazırlanmıştı.

Bu programa göre, ülkenin Türk olmayan halklarına ulusal hak-larını tanımayı reddeden burjuva milliyetçiliği, Anavatan Partisi'nin ideolojik ilkesidir. Başbakan Turgut Özal, hükümetinin programını açıklarken şöyle dedi: *"Bizim hükümetimiz milliyetçi bir hükümettir... Bizim milliyetçilik görüşümüz, Türk milletinin anayasada belirlenmiş bağımsızlık ve bütünlüğünün, ülkenin bölünmezliğinin korunmasına yöneliktir..."*. Hükümet bununla birlikte *"anarşiye, terörizme, ayrılıkçılığa ve aşırı akımlara karşı sürekli ve sonuçsal mücadele yürütmek"* vaadinde de bulundu. Başka bir anlatımla hükümet, işçi sınıfına ve Kürt ulusal kurtuluş mücadelesine karşı baskıyı sürdürmek niyetinde olduğunu açıkladı.

Ama Türk hükümetinin, Kürt sorununa yalnız askeri ve polis önlemleriyle çözüme bağlama uğrunda çaba harcadığı da söylenemez. Hükümet, Kürt bölgelerinin geliştirilmesi için önlemler almak vaadinde de bulundu. Hükümete göre, bu önlemler, Türkiye Kürdistan'ındaki gerginliği ortadan kaldıracaktı. Başbakan Özal bu konuda şunları söyledi: *"Biz Güneydoğu Anadolu Projesini, sosyal ve ekonomik yararı bakımından birincil önem taşıyan bir tasarı sayıyo-ruz ve bu tasarının en kısa sürelerde yerine getirilmesi için gerekli olan bütün önlemleri almayı ulusal görevimiz sayıyoruz"*.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin ayrı ayrı böl-gelerinin, özellikle Kuzey Kürdistan'ının geliştirilmesi için geçmişte de tasarılar hazırlanmıştı. Ama bundan önce Türk hükümetlerinin pro-gramlarında bu soruna, bu kadar büyük dikkat hiçbir zaman ayrıl-mamıştı. Kuşkusuz bu ilgi, bir yandan ülkenin sosyo-ekonomik gereksinimlerinden, diğer yandan da, Kürt ulusal hareketinin yeni atılımları koşullarında, Türk yönetici çevrelerinin Kürt illerinin geliştirilmesine *"ilgisini"* gösterme arzusundan kaynaklanıyordu.

Turgut Özel hükümeti, belirtilen program gereğince Temmuz 1984'de *"Resmi Gazete"*de kanun hükmünde bir kararname yayınladı. Bu kararname gereğince ülkenin 27 ili *"serbest bölge"* ilan edildi. Bu bölgeye, Kürt illeri de dahil edildi. Söz konusu kararnameye göre, Ağrı, Kars, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis, Siirt, Hakkâri, Gümüşhane ve Van illerine yatırımlar yapan çok uluslu tekeller ve yerli holdingler

gelir vergisi ödemeyecek. Sivas, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Adıyaman, Kahramanmaraş, Urfa, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Sinop, Yozgat, Artvin, Erzurum, Erzincan ve Mardin illerine yatırımda bulunan tekeller ise kazançlarının yalnız %40'ı için gelir vergisi ödeyecekti. (28110. 08. 1984, s. 11). Bu kararnameyle tekellere başka kolaylıklar da yaratıldı.

Basında çıkan haberlere göre, bu kararname, ABD'ne "F-16" uçaklarını Türkiye topraklarına yerleştirme izni veren Amerikan-Türk Sözleşmesi'nin bir sonucu idi. Türkiye Milli Savunma Bakanı'nın 22 Temmuz 1984 günü yaptığı açıklamaya göre, "F-16" uçakları için donatılan kısımlar üretmek üzer 10 yeni şirketin oluşturulmasına ilişkin anlaşma artık imzalanmış bulunuyor. Bu şirketlere, yardımcı sıfatıyla ABD tekelleri, yerli holdingler, Türk devleti, OYAK ve ordu vakıfları katıldı.

"F-16" uçaklarına anlaşmanın imzalanmasıyla, yabancı sermaye Türkiye'de önemli imtiyazlar elde etti. Bu da kendi tarafından Türkiye'ye, yabancı sermaye ve genelde Amerikan sermayesi akımını hızlandırdı.

Türkiye'nin yönetici çevreleri, Kürtlerin çoğunlukta bulundukları illeri "açık" bölge ilan ederken, Kuzey Kürdistan'ının doğal ve insani kaynaklarını sömürmek üzere yabancı sermayeyi buraya celbetmek istiyorlardı. Çünkü Türk burjuvazisi, bölgede politik durum istikrarlı olmadığından kendi mali imkânlarını buraya aktarmaya arzulu değildi. Biz, bu konudaki girişimlerin yararları geniş şekilde tanıtılmış olmasına rağmen, Türk yönetici çevrelerinin, Kürt illerinin geliştirilmesine sözüm ona ilgi göstermekle, ülkedeki Kürt ulusal kurtuluş hareketini yatıştırabileceğini sanmıyoruz.

Türk yönetici çevreleri biraz yukarıda belirtilen önlemlerle birlikte, Kürdistan'da cezalandırma harekâtını sürdürmeye de devam ediyorlardı. Ne var ki, Türk rejiminin Kürt "isyancılara" karşı zorbalıkları, emperyalizmin ve öncelikle ABD emperyalizminin Yakındoğu'ya ilişkin genel stratejik planlarından ayrı olarak ele alınmamalıdır, zira Washington Yakındoğu'yu, Amerikan tekellerinin çıkartarı için "yaşam-sal önem" taşıyan bir alan sayıyor. Türkiye bilindiği gibi, NATO bloğunun Güney kanadını oluşturuyor. Türkiye topraklarında, Irak sınırı bölgesinde ve Suriye sınırı yakınında Amerikan "çevik müdahale" kuvvet-

lerinin buraya yerleşmesinde kullanılacak üsler bulunuyor. Bu kuvvetler, ABD'nin çıkarları tehlikeyle karşı karşıya geldiği takdirde, Pakistan'dan Afrika kıtası sahillerine kadar uzanan bölgenin her noktasına müdahalede bulunmaya hazırdır. (231, 1985, No: 4, s. 95).

Bu açıdan, Ankara rejiminin askeri cezalandırma operasyonları, bölgenin bütün ülke ve halklarının çıkarları için, burada geniş boyutlar kazanan ulusal kurtuluş hareketleri, özellikle Türkiye, Irak ve İran'daki Kürt halkının özgürlüklerini kazanmaya yönelik etkinlikleri için ciddi tehlike yaratıyor. Ankara ve Bağdat rejimleri, genişlemekte olan partizan harekâtı 15 Ağustos 1984'te başlayıp ve Kürdistan halkının güçlenen etkinlikleri karşısında 6 Ekim 1984 günü, Kürt yurtsever güçlerine karşı Türk askerlerini kullanma hesabıyla 1982 yılında imzalanan Türk-Irak anlaşmasının süresini uzattılar.

Türkiye Komünist Partisi MK üyesi Ali İleri ve Irak Komünist Partisi MK üyesi Kadem Habib'in haklı olarak belirtmiş oldukları gibi, bu anlaşma *"Kürdistan'ın değişik kesimlerinde Kürt halkının çıkarlarına ve yasal haklarına"* yönelik olduktan başka *"aynı zamana, emperyalizmin ve öncelikle ABD emperyalizminin bütün bölgeye ilişkin planlarının birleşimsel halkasını oluştuyordu"*. (231, 1985, No: 4, s. 97).

Türkiye ve Irak'ın kardeş komünist partileri, bu durumdan hareketle yayınladıkları ortak bildiride şunları belirttiler: "NATO'ya üye devletler, bu blok üyesi Türkiye vasıtasıyla, NATO'nun bu bölgedeki etkisini genişletmek istiyorlar. ABD'nin bölgesel jandarma rolü, kendileri de şoven yayılmacılık amaçları peşinde koşan Türkiye yöneticilerinin arzularına uygundur.

Saldırı eylemleri ve ahlakdışı sözleşmeler, iki ülkenin egemenliğini tehdit ediyor, dış güçlerin, onların iç işlerine karışmasına izin veriyor, bölgede ve bütün dünyada barış için tehlike yaratıyordu. (231, No: 4, s. 97).

Irak Komünist Partisi ile Türkiye Komünist ve sosyalist Partiler, saldırılarının derhal durdurulmasını ve Türk askerlerinin sınır bölgelerinden geri çekilmesini istediler. İki ülkenin sosyalist partileri, ilerici dünya toplumunu, gezegenimizin bütün barışçı güçlerini, iki ülkeden komünistlerin, ilerici demokratik güçlerin dikta düzenlerine karşı, demokratik seçeneklerin gerçekleştirilmesi uğrındaki haklı mücadelesini desteklemeye çağırı.

Gûney Kürdistan'ında Kürtlerin Özerklik Mücadelesinin Yenilenmesi

Irak ve Irak Kürdistan'ındaki durum, Kürtlerin Mustafa Barzani yönetimindeki mücadelesinin 1975 yılında başarısızlığa uğramasından sonra kesinlikle değişti. Arap Sosyalist Uyanış Partisi (BAAS), Kürtlerin silahlı ayaklanmasını bastırdıktan sonra, uygulamada ülkenin mutlak efendisi durumuna geldi. Parti bu duruma ulaşana kadar, girişimlerinin defalarca suya düşmesini, başarısızlığını, büyük sosyo-ekonomik ve politik köktenci teşebbüslerin gerçekleştirmesindeki ardıcılısızlığını, birçok defa, *"Kuzeyli ayrılıkçılara -yani Kürtlere- yardımında bulunan emperyalizm ve Siyonizm entrikalarıyla"* izah etti. Kürt ayaklanmasının hezimetle uğratılmasından sonra, Arap Sosyalist Uyanış Partisi, mevcut rejimin gerek genel Irak, gerekse Kürt sorunları konusundaki gerçek niyetlerini göstermesi gerekliliğiyle karşı karşıya geldi.

İlerici Yurtsever Cephe'ye katılan Irak Komünist Partisi ile Arap Sosyalist Uyanış Partisi'nin, Irak Kürdistan'ında 1974-1975 yıllarında gelişen ulusal özerklik hareketine yaklaşımı, birbirinden ilke açısından farklıydı. Nitekim Irak Komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi'nin aşırı sağ kanadının politika ve eylemlerini kesinlikle eleştirirken, aynı zamanda Kürt halkınca ortaya sürülen taleplerin yasallığını tanıyordu. Irak Komünist Partisi'nin, Kürdistan'da-ki gerçek demokratik güçlerin kendi konumlarını korumasında çıkarı vardı. Arap Sosyalist Uyanış Partisi ise, bu soruna bambaşka açıdan yanaşıyordu. Irak yönetici çevreleri, bir yandan Kürtlere özerklik verilmesini öngören bir programı ortaya koyarken, diğer yandan, Kürt kurtuluş hareketini ortadan kaldırmak için, silahlı çatışmayı şiddetlendirme uğrunda çaba harcıyorlardı. Yönetici çevrelerin, Kürt fanatik sağ unsurlarıyla çelişkileri bulunmasına rağmen, onların Irak Kürdistan'ında köktenci devrimci akımların pekişmesinde nesnel olarak çıkarları yoktu. Irak yöneticileri, silahlı Kürt ayaklanmasını ortadan kaldırdıktan sonra yalnız sağ unsurları değil, fakat onların görüşüne göre yönetici rejim için daha sonra tehlike oluşturacak Kürt sol ulusal güçlerini de cezalandırdılar. Kürtlerin yığınsal şekilde, Irak'ın uzak Arap bölgelerinde sürülmesi başlatıldı. Kürtler bu bölgelerde, uygulamada yerel yöneticilerin sürekli gözetimi altına düştüler. Onbinlerce Kürt ailesi büyük yoksunluklar, gıda ve konut yetersizliği,

sağlık hizmetleri yokluğu, aynı zamanda işsizlik koşullarında çile çekerken, takibattan kurtuluşu, İran Kürdistan'ına göç etmekte buldu.

BAAS'çılar zorbalık uygulamalarıyla birlikte, ilk aşamada Kürt sorununun "*barışçı*" çözüm planını da ortaya sürdüler.

İktidar partisi, ilk aşamada Kürdistan Demokrat Partisi ve Mustafa Barzani'nin itibardan düşürülmesi amacıyla, Aziz Akrahi öncülüğündeki Kürdistan Demokrat Partisi'nden ayrılan, hükümetle işbirliği yapan ve bu yolla özerklik yasasının kabul edilmesini sağlama umudunda olan eylemcilere dostça yaklaşımını gösterme uğrunda çaba harcadı. Bu dönem içinde Kürt Özerk Bölgesi'nin yürütme ve yasama organları örgütlendi*. Arap Sosyalist Uyanış Partisi, hiç olmazsa dış görünüşte Irak Komünist Partisi ile dostluk ilişkilerini korumaya gayret gösteriyordu. Resmi basın sayfalarında sık sık, Irak'ın "*sosyalist ülkelerle stratejik ilişkilerini sürdürme*" niyetini yansıtan yazılara yer veriliyordu. Arap Sosyalist Uyanış Partisi kendi saygınlığını arttırmak amacıyla 1976-1978 yılları arasında birkaç uluslararası konferans düzenledi. Bu konferanslarda ulusal kurtuluş mücadelesi ve sosyalist ülkelerle işbirliği sorunları incelendi, aynı zamanda Enver Sedat'ın (Mısır Cumhurbaşkanı- çn), ihanetçi politikasına karşı yaptırım önlemleri onaylandı. Ama olayların seyri, bütün bunların kısmen, dünya ilerici toplumunun dikkatlerini, Irak hükümetinin anti-demokratik planlarından başka yana kaydırmak, hükümetin eleştirilmesine meydan vermemek ve uluslararası alanda yanıtlanmasını engellemek amacıyla yapıldığı sonucuna varılmasına temel yarattı.

BAAS'çılar, 70'li yılların ortalarında Kürdistan'da yığınsal silahlı hareketi bastırdıktan sonra, bu hareketin yeniden ortaya çıkması olanaklarını ortadan kaldırılmasına başladılar. Onlar, bu amaçlarına ulaşmak için gayretlerini şu hususlara yönelttiler:

1) Irak Kürdistan'ının ulusal terkiibinin değiştirilmesi (bunun gerçekleşmesi için, olanak dahilinde daha fazla Kürt'ün, Irak'ın güney ve orta bölgelerine sürülmesi gerekiyordu),

2) Türkiye ve İran'la sınır çizgisi bölgesinde "*Arap kuşağı*" denilen kuşağın oluşturulması (Irak, İran ve Türkiye Kürtleri arasında mevcut ilişkiler önüne bir tür engel dikilmesi),

3) Kürt hareketinin terör, tutuklamalar ve sürgünlerle, öncü gücün-

* Hükümet bütün resmi belgelerinde "Özerk Kürdistan" değil "Kürt Özerk Bölgesi" tanımını kullanıyordu

den, Kürt demokratları, komünistler vb. yoksun bırakılması,

4) Irak'ın Bağdat Pakti'nda eski bağlaşıklarıyla (Türkiye ve İran) ilişkilerin düzenlenmesi ve onların, "*Kürt tehlikesi*"ne karşı ortak savaş yürütme ilgilerinden yararlanılması, Kürt ulusal demokrat hareketinin yeniden gelişme olanaklarının ortadan kaldırılmasının sağlanması.

BAAS'çılar konumlarını belirli ölçüde pekiştirdikten sonra daha 1978 yılında İlerici Ulusal Yurtsever Cephe'den bağlaşıklarına -komünistlere- karşı bir kampanya başlattılar. Irak Cumhurbaşkanı A. H. El Bekri'nin sözlerine göre, "*geçiçe değil, stratejik nitelik*" taşıması gerekli olan İlerici Ulusal Yurtsever Cephe, görevi, yalnız BAAS'çıların politika çizgisini uygulamaktan ibaret olan bir organ durumuna getirildi. Komünistler ve Kürt demokratlar, Cephe çerçevesinde bağımsız hareket etme olanağından yoksun kıldılar. Üstelik Saddam Hüseyin 7 Mart 1979 günü yaptığı konuşmada komünistlerin, İlerici Ulusal Yurtsever Cephe'nin rolü ve ödevleri konusundaki eleştirilerine yanıt verirken, 1973 yılında imzalanan ve belirtilen Cephe'nin kurulmasına götüren belgenin amaca uygunluğundan kuşku ifade etti. Saddam Hüseyin somut olarak şöyle dedi: "*Arap Sosyalist Uyanış Partisi'nin devletin başında bulunduğu koşullarda ulusal cephenin yaratılması zorunlu bir gereklilik değildi*".

Sağcı milliyetçi ve ani-komünist görüşleriyle ünlü BAAS Partisi'nin kurucusu M. Eflak, Bağdat'a yerleştikten sonra yerli rejim tarafından geniş destek gördü ve anti-demokratik faaliyetini etkinleştirdi. Irak'ta anti-komünist kampanya zamanla daha açık şekilde yürütülmeye başlandı. Komünistlere karşı zorbalıklar, birçok yönleriyle 1963 yılının olaylarını hatırlatarak yığinsal, nitelik kazandılar. Irak ordusunun birçok subayı, komünist harekete bağlı bulunmak suçlamasıyla kurşuna dizildi. İlerici Ulusal Yurtsever Cephe'nin mahalli kollarında çalışan, Irak Komünist Partisi'nin birçok temsilcisi kovuşturma ve zorbalık hedefi durumuna getirildiler. (258, 1979, No: 1, s. 22-28). Komünistler ve Kürt Demokratlar konusundaki ayrımcı önlemler, öğretim sistemini de kapsadı. Eğitim-Öğretim çalışmaları "*BAAS'çılık*" doğrultusunda yeniden düzenlendi. Yalnız Arap Sosyalist Uyanış Partisi; "*ulusu*", "*halk kitleleri*"ni temsil etme hakkına sahipti. Bağdat, Musul, Basra ve Süleymaniye üniversitelerinde, komünistlerin taraftar ve sempatizanları olan öğretim üyelerinin üniversitelerden atılması kampanyasına başlandı. (258, 1979, No: 1, 22-28).

İnsanlık dışı yığinsal sürgünler, BAAS'çıların Kürt aleyhtarı eylemleri arasında özellikle belirgin yer aldı. Bu sürgünler sonucunda 700 bin Kürt, öz yurtlarından başka bölgelere gönderildiler. (238, 20. 09. 1980). Irak yöneticileri, yurtlarından sürgün edilen Kürtler için, silahlı birlikler tarafından korunan Özel "konut siteleri" oluşturmuyorlardı. Kürt sürgünleri iskân edildikleri bu yeni yerlerde yüreklere acı verecek bir hayat sürüyorlardı. Irak Komünist Partisi'nin "*Iragi Letter*" Bülteni'nde de belirtilmiş olduğu gibi, bu "*konut siteleri*" korkunç koşulları, bunlarda yaşamaya mecbur edilenlere karşı acımasız davranışlarıyla, Amerikalılar tarafından Vietnam savaşı sırasında oluşturulan o mahut "*stratejik köyleri*" ve Cezayir'de Fransız egemenliği sırasında kurulan "*toplama kampları*"nı hatırlatmaya başladı. (258, 1979, No: 1, s. 48). Bunlarda ayrı ayrı Kürt ailelerine kendi aralarında temasta bulunmak, bu yeni yerleşim yerlerini terk etmek yasaklandı. Bu "*konut siteleri*"nde rejime karşı gösteriler ve protesto etkinlikleri acımasızlıkla bastırıldı. Kürtlerden boşaltılan bölgenin ölçüleri bakımından çağdaş Lübnan topraklarına eşit olması, Kürtlere karşı girilen zorbalık ve kıyımın boyutlarını gösteren bir kanıttır. (258, 1979, No: 1s. 48). Irak Komünist Partisi Bülteni'nde yer alan bir habere göre, Diyala, Süleymaniye, Erbil, Kerkük, Dahok ve Musul eyaletlerinde 1974 yılından 1979 yılına kadar 1222 köy boşaltıldı; bu köylerin bir bölümü yakıldı ya da dozer veya tanklarla yıkılıp yerle bir edildi. Bunun ardından Arap göçebelerinin Kürt köylerine iskân edilmesi, Araplar ve Kürtler arasındaki ilişkilerin kesinlikle gerginleşmesine yol açtı.

Bununla birlikte yöneticilerin emriyle Kürt okulları kapatıldı ve bunların yerine Arap okulları açıldı. 11 Mart 1970 tarihli bildirimde ve Kürtlerin özerkliğine ilişkin 11 Mart 1974 tarihli 33 nolu yasada, Kürtçe Kürdistan'ın resmi dili ilan edilmiş olmasına rağmen, Güney Kürdistan'ı okullarının çoğunda dersler Arapça okutulmaya başlandı. Bildirinin, Kürt halkının Kürtçe olarak öğretim çalışmaları yürütecek okullara sahip olma, Kürt üniversitelerinin bütün üniversite ve askeri kolejlerde öğrenim görme hakkına ilişkin hükmüne rağmen, yalnız 1978/79 ders yılı içinde, Kürt okullarının yarısında, Kürtçe yerine Arap okullarında uygulanan müfredat programı uygulandı. Kürtçe yazılmış ders kitapları, Arapça kitaplarla değiştirildi. Irak idarecilerinin buyruğu üzerine okulların çoğunun adları, bu arada Güney Kürdistan'daki tarım kooperatifleri, otel ve lokantaların adları Arapça adlarla değiştirildi. Kürdistan Demokrat Partisi ve Irak hükümeti arasında varılan bir anlaşmaya göre

Kasım 1970'de oluşturulan Kürt Bilimler Akademisi, 1978 yılında kapatıldı. Görevi, Kürt ulusal kadrolarının eğitimini sağlamaktan ibaret olan Süleymaniye Üniversitesi ise, öğrenci Kürt gençlerin sayısı asgariye indirildiği için, uygulamada Kürt üniversitesi durumundan çıktı. Bütün bunlarla birlikte Kürt Özerk Bölgesi'nin bütün meseleleri fiilen, Eşgüdüm Sorunları Devlet Bakanı'nın yönetimine bırakıldı.

Kürt Özerk Bölgesi yasama organı üyeleri, halk tarafından seçileceği yerde, uygulamada, Kürtlerin özerkliğine ilişkin 33 nolu yasayı ihlalen, resmi Irak idarecilerince atanmaya başlandı. Yöneticiler, 1974-1975 yılları dönemindeki olaylar sırasında, Mustafa Barzani ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin politika çizgisine karşı çıkan ve Arap Sosyalist Uyanış Partisi'yle işbirliği yapan Kürdistan Demokrat Partisi eylemcilerini dahi, özerk yönetim organlarından uzaklaştırdılar. BAAS'çılar Kürt Özerk Bölgesi özyönetim organlarında kitlevi tasfiye gerçekleştirdiler; özerklik mücadelesinin örgütlenmesi ve yürütülmesinde hizmetleri olan eylemcileri, bu organlardan kovdular. Mahalli "yasama" ve yürütme organlarında boşalan yerlere geçici görüşleriyle bilinen, değişik aşamalarda Kürtlerin özerklik hareketine karşı çıkan kişiler getirildiler. Bunlar arasında birçok feodal Kürt gericileri, caşlar ve BAAS'çı rejimin başka hempaları da vardı. Özerklik yasasının hazırlanmasında ezeli Kürt bölgelerinden birçoğu Kürt Özerk Bölgesi kapsamı dışında bırakılmış olmasına rağmen, BAAS'çılar bununla da yetinmediler. Hükümet tarafından alınan bir karar üzerine 1976 yılından 1979 yılına kadar Kürt Özerk Bölgesi'nin bazı kesimleri, Irak'ın Arap eyaletleri yönetimine devredildi. Kürt Özerk Bölgesi sahasının gerçekte sınırlandırılmasını öngören çizgi, bundan sonraki dönemde de sürdürüldü.

Kürtlerin zorla ve yığınsal şekilde kendi yurtlarından başka bölgelere sürülmeleri, Güney Kürdistan'ında ek ekonomik güçlükler de yarattı. Köy ekonomisi alanındaki üretim, özellikle tarımsal üretim ve hayvan bakımı derin bir bunalıma girdi.

Irak hükümeti, Kürt hareketine karşı savaşı hızlandırmak için (Mart 1975'de İran ile sınır konusundaki görüş ayrılıklarının düzenlenmesinden sonra), Türkiye'yle yakınlaşma yolunda adımlar attı. Nitekim Ahmet Hasan El Bekir'in Ağustos 1978'de Türkiye'ye yaptığı ziyaretin ardından, anti-Kürt nitelikli bir Irak-Türk Anlaşması (264, 25. 08. 1978) imzalandı. Bu anlaşmanın somut olarak 4. Maddesi'nde, Kürtlere karşı savaşta iki ülkenin çabaları arasında eşgüdüm sağlan-

ması sorunları düzenlendi. Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren, Nisan 1979'da Irak'ı ziyarette bulundu ve Kürt hareketinin bastırılması eylemlerine eşgüdüm sağlanması sorunları konusunda görüşmeler yürüttü.

Ama 1979 yılının sonbaharında Irak'ın Kürt sorunu konusundaki politikasında bazı yeni nüanslar belirdi. Bunlar kuşkusuz, İran'la savaş hazırlıklarından kaynaklanan nüanslardı. Saddam Hüseyin 1979 yılının sonbaharında Irak Kürdistan'ını, somut olarak da Süleymaniye kentini ziyaret etti ve burada yaptığı konuşmada kendisini yeniden "özerk bölge" taraftarı olarak tanıtmaya çalıştı. Ona göre, bu bölgede Kürtlerin kendi yasama meclisi olabilirdi. Saddam Hüseyin ayrıca, binlerce Kürt yurttaşa ülkenin güney bölgelerinden Kürdistan'a dönme izni verileceğini de açıkladı. (280 a, 1979, No: 114, No: 20, s. 30). 1980 yılında Irak Kürdistan'ında, bölgenin "özerkliği" göz önünde bulundurularak seçimler düzenlendi. (280, 02. 10. 1980). Seçimler sonucunda "yasama meclisi" denilen meclise, genellikle Bağdat rejimiyle sıkı ilişkilerde bulunan Kürt feodalleri ve din adamlarının temsilcileri dahil 50 "milletvekili" seçildi.

Yapılan sayımlar ve alınan bütün öteki önlemlerle, yönetim, Kürtlerin memnuniyetsizliğini azaltmayı, bu yolla da Irak-İran çatışması arifesinde Kürtlerin desteğini bir ölçüde sağlamayı amaç bellemiştir.

Bu dönem içinde Saddam Hüseyin'in talimatı üzerine İran Kürtleri arasında İran aleyhtarı propaganda hızlandırıldı ve İran Kürtlere gösterilen yardım, onların özerklik uğrunda mücadelelerinden çok, İran'daki iç politik durumun istikrarsızlaştırılması adına etkinleştirildi. Saddam Hüseyin'in adamları Doğu Kürdistan'ında, 8 Mart 1975 tarihli Irak-İran Anlaşması'nın imzalanmasından önce, şah re-imî ajanlarının Güney Kürdistan'ında Irak rejimine karşı eylemleri türünden etkinliklerde bulunmaya başladılar. Kaçakçılık yoluyla silah aktarılmaya başlandı. Kaçak silahlar Kasr-i Şirin bölgesinde Caf aşireti Kürtlerinin reisine teslim ediliyordu. BAAS'çılar, Güney Kürdistan'ında önemli miktarda askeri birlikler bulundurmaya devam ediyorlardı.

Belirtilen bütün bu hususlardan, BAAS'çıların Irak'ta Kürtlere özerklik verilmesini değişmez şekilde biçimsel bir eylem olarak gördükleri sonucunu çıkarmak zor değildir. Nitekim bu girişimde demokratik özgürlüklerin sağlanması öngörülüyordu. Üstelik Irak

Komünist Partisi ve öteki demokratik parti ve örgütlere karşı tahakküm ve takibat da durdurulamadı. Ama Kürt sorununun çözüme bağlanmasının ülkede siyasi durumun normalleştirilmesi etkeni olarak, Irak için olağanüstü büyük bir önemi vardı. İşte bundan dolayı tam da Irak'ta (Kürtlerin yaşadıkları bir ülkede ilk kez olarak), ulusal sorunun çözüme bağlanmasının, biçimsel, çok sınırlı ve kısıtlı olmasına rağmen, Kürtlere ulusal özerklik tanınması yoluyla yapılması denemesine gidildi. Bu biçimde olsa da bu girişim, en karmaşık bir sorunun çözüme bağlanması yolunda gayet önemli bir adımı oluşturdu.

Irak'ta Kürtlerin ulusal özerkliğinin özgünlüğü, bu girişim fikrinin ve onun gerçekleştirilmesi öncülüğünün, iktidar partisinden ve bu parti tarafından kurulan rejimden kaynaklanmasından ibarettir. Kürtlere ulusal özerklik hakkı "*yukarı*"dan sağlanmadı, bu hak "*aşağı*"dan, uzun ve ısrarlı bir mücadele sonucunda kazanıldı.

Uygulamada Irak'ta Kürtlerin ulusal özerkliğinin biçimsel olarak ilan edilmesinin, egemen rejim liderlerinin buna uygun resmi açıklamalarda bulunmalarının, bunun, egemen rejimin yayınladığı program-sal belgelere uygun olmasının ve hatta özerklik yasasının kabul edilmesinin -bütün bunların-, Irak'ta ulusal sorunun kısmen de olsa çözüme bağlanmış sayılsamı için yeterli olmadığını gösterdi.

BAAS'cı hükümetin Kürt aleyhtarı önlemleri ve bütün Kürt demokratik güçlerine karşı takibat politikası, rejim karşıtları sayısının artmasına götürdü. Kürt demokratları o dönemde kitleleri örgütleyip silahlı mücadeleyi yeniden başlatmayı başaramamış olsalar da, Irak Kürdistan'ının bütün bölgelerinde direniş odakları oluşturdular.

Özgürlük mücadelesinin öncüsü Kürdistan Demokrat Partisi saflarında gözlenen ihtilaflar, Kürtlerin yeniden kitlevi olarak harekete geçmesini ciddi bir şekilde engelliyordu. Bu ihtilaflar, 1974-1975 yılları arasında gelişen olaylardan sonra başladı. O zaman Kürdistan Demokrat Partisi birkaç gruba bölündü. Bu grup üyeleri ortak düşmana karşı mücadelede işbirliği yapmaktan çok, birbirlerine karşı savaşıyorlardı. Mücadelede ortak eylemlerin başarısızlığa uğramasından kaynaklanan karşılıklı suçlamalar, Irak Komünist Partisi ile ilişkilerin karmaşık hal alması vb. gibi durumlar, çoğu hallerde hiç de olanların nedenlerini araştırmak ve suçluları tespit etmek için değil, Kürdistan Demokrat Partisi'nin ayrı ayrı liderlerini Kürt toplumu karşısında aklamak, sorumluluğu onların omuzlarından kaldırıp atmak için kullanılıyordu.

Bütün bunlara rağmen Irak'taki Kürt hareketine işçiler, köylüler, aydınlar, küçük ve orta burjuvazinin yurtsever görüşlü temsilcileri dahil değişik toplumsal katmanlar katılıyordu. Onların tümü, ulusal demokratik mücadelenin bir tek gerçek belgi olan "*Irak'a Demokrasi, Kürdistan'a Özgürlük*" belgisi altında yürütülmesi istemlerini destekliyorlardı. Bununla birlikte Kürdistan Yurtsever Birliği ile Kürdistan Demokrat Partisi'nin (bu partinin faaliyeti, Kasım 1979'a kadar Geçici Yönetim tarafından yönetiliyordu) partizan müfrezeleri, birbirinden bağımsız olarak eylemde bulunuyorlardı. Üstelik Kürdistan Yurtseverler Birliği ve Kürdistan Demokrat Partisi, başlıca Kürt bölgelerinde kendi konumlarını pekiştirme uğrunda çaba harcarken, aralarındaki tartışmalı sorunları sık sık silah gücüyle çözüme bağlıyorlardı. Bunun sonucunda Kürt kurtuluş mücadelesinin birçok eylemcisi öldürülüyordu.

Kürt ulusal demokratik hareketinin çıkarlarından, aynı zamanda Irak genelinde devrimci demokratik hareketin başarısını sağlamak amaçlarından hareket eden Irak Komünist Partisi, Kürt demokratları arasındaki ilkesiz ve anlamsız kavganın ortadan kaldırılması, Kürt ve Arap mücadele erleri saflarının, iki halkın çıkarlarını savunma adına birleştirilmesi uğrunda çaba harcıyordu. Bu çabalar sonucunda Kasım 1980'de Kürdistan Yurtseverler Birliği, Kürdistan Sosyalist Partisi, Arap Sosyalist Hareketi, Kürt Sosyalist Partisi, Irak Komünist Partisi, Sol BAAS'çılar, Irak Halk Kurtuluş Ordusu Örgütü ve Bağımsız Demokratların (301, No 278, Kasım 1980) katılımıyla Irak Ulusal Yurtsever Demokratik Cephesi ("*Cavkad*") ve Irak komünist Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Sosyalist Partisi'nin katılımıyla Irak Ulusal Demokratik Cephesi ("*Cud*") olmak üzere iki muhalefet cephesi oluşturuldu. İkinci cephenin kurulması gerekliliği, Kürdistan Demokrat Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği yöneticileri (Mustafa Barzani ve Celal Talabani) arasında mevcut çelişkilerin aşılmasının başarılabilmesi olmasından kaynaklandı.

Sol güçlerin safında baş gösteren ve yönetici rejim tarafından kışkırtılan ayrılıklar, bu güçlerin eylemleri arasındaki uyumsuzluk, nesnel olarak hükümetin ve sağcı güçlerin işine yarıyordu. Irak'a komşu ülkelerin "Kürt tehlikesini ortadan kaldırılması bile, Kürtlerce verilen mücadelenin sonuçlarını asgariye indirme çabalarında ona yardımcı olma hazırlığı, Kürdistan Demokrat Partisi'nin, Kürtlerin özerklik mücadelesinin tamamlanma aşamasında, bu mücadelenin seyrine etkide

bulunabilecek iç ve dış politik hususları her zaman göz önünde bulundurmeyen basiretsiz eylemleri ve bazı başka hususlar, Irak'ta yönetici rejimin eylemlerini güçlendirmesine ve zamanla, mutabakata varılmasında ortakları konusundaki politikasını şiddetlendirmesine götürdü.

Kürt ulusal demokratik güçleri ile yönetici rejim arasındaki çatışmanın 80'li yıllarda başlayan yeni aşamasının mekanizmasının izah etmek denemesinde bulunursak, bu izah şöyle olacaktır:

Bu dönemde 11 Mart 1970 tarihli anlaşma, Kürdistan Demokrat Partisi ile BAAS Partisi'nin Kürtlerin gelecekteki özerkliğinin bütün temel sorunları konusunda uyumlu konumlarını yansıtan hükümler içerirken, 11 Mart 1974 günü kabul edilen 33 nolu yasa, temelde anlaşmaya katılan taraflardan yalnız birinin yani iktidardaki BAAS Partisi'nin konumunu yansıtıyordu. Kürt özerk bölgesinin sınırları konusundaki (somut olarak Kerkük ve Hanikin'in özerk bölge terkibi dışında bırakılması) sert tartışmalar, sosyal ve politik nitelikli birçok başka sorunlar, özellikle BAAS Partisi'nin ülkenin siyasi yaşamında tek başına egemenliği sorunu vb. hususlar, ülkenin sol politik güçlerini, yönetici rejimle çelişen konumlara itme eğilimlerini doğurdu. Esasen, çatışmanın temel nedeni de bu özgün mekanizmada yer alıyordu.

Böylece, Kürt halkının özerkliği sorunu, yeni bir gelişme aşamasına girmiş oldu. Güney Kürdistan'ındaki durum o ölçüde gerginleşti ki, Kürtlerin 11 Mart 1970 tarihli bildirinin bütün temel istemlerinin ardıcıl şekilde karşılanması hareketi, silahlı mücadeleye dönüştü. Kürt ulusal demokratik hareketinin temel belgisi; *"Irak'a Demokrasi, Kürdistan'a Özerklik"* ve bu belginin işareti altında uzun bir süre silahlı mücadele yürütülmüştü-, şimdi bir başka şekilde, daha tam olarak da *"Irak'a Demokrasi, Kürdistan'a Gerçek Özerklik"* şeklinde öne sürülüyordu. Irak Kürtlerinin mücadele belgisine yapılan bu küçük tamamlamada, yeni koşullarda özerklik mücadelesinin önemli bir yönü ifade buluyordu. Bütün Kürt ulusal demokrat partileri ve örgütlerinin, aynı zamanda Irak komünist Partisi'nin görüşüne göre, Irak'ta resmen ilan edilmiş olan Kürt özerkliği, Irak Kürdistan'ında özerklik statüsünün birçok ulusal demokratik, ayrıca sosyo-ekonomik sorunları çözüme bağlanmadan kaldığı için tam değerli değildir. Irak'ta bütün toplumsal politik yaşam demokratikleştirilmeden, Kürdistan'ın özerkliği uygulamada gerçekdışı kaldığından Kürtlerin mücadelesi, bütün Irak halkının genel demokratik mücadelesinin bir-

leşimsel bir bölümüdür. Irak Komünist Partisi ve Irak'ta mevcut diğer Arap ve Kürt ulusal demokrat güçlerinin işte bu ortak çabaları temelinde, yukarıda belirtilen ulusal cepheler oluşturuldu.

Ne var ki, sol parti ve örgütlerin birliği ve uyumlu eylemleri sorunu, eskiden olduğu gibi şimdi de güncel kalıyor. Böyle bir birliğe ulaşılması yolunda temel engel, Kürt ulusal demokratik partileri arasında en etkili olan Kürdistan Demokrat Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği yönetimleri arasındaki çelişkilerden kaynaklanıyor. Şunu belirtmek gerekir ki, Kürt halkının ulusal duygularının şahlanması koşullarında, Kürt halkının siyasi etkinliği ve ulusal öz-bilincinin büyümesi ortamında Kürdistan Demokrat Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği liderlerinin davranışları ve eylemleri, onların kitleler arasındaki saygınlığının artması veya azalmasına etki gösteriyor. Nitekim partinin İran'daki İslami rejimle (taktik nitelikli olsa da) temasları, üstelik A. Kasemlu yönetimindeki İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi'nin saygınlığına önemli zararlar getiriyor. Talabani'ciler ise kendi tarafından, Kürtlere gerçek özerklik hakları verilmesi konusunda Irak rejimiyle yürüttükleri sonuçsuz ve geleceksiz görüşmelerden dolayı, kendi taraftarlarının önemli bir bölümünü yitirdiler.

İran-Irak savaşı, Irak'taki siyasi duruma daha da karmaşık bir hal kazandırdı. Irak yönetimi savaşa başlarken, savaşın kısa bir sürede tamamlanacağını sanıyordu. Yönetime göre, bu durum, bütün öteki yararlı hususlardan farklı olarak, rejimin otoritesini yükseltecek ve saygınlığını pekiştirecekti. Ama bu savaşın uzun sürmesi ve yorucu niteliği, beklenenlerden tersi sonuçlar getirdi, ülkede memnuniyetsizliğin ve muhalefetin daha öte artmasına götürdü.

Irak ile İran arasındaki savaş daha başlangıcında, iki ülke halklarının ulusal çıkarlarına aykırı düşen bir olay olarak ilerici güçler tarafından kınandı.

ABD ve bağlaşıkları, askeri çatışmanın başlamasından yararlanarak *"yaşamsal çıkarlarını koruma"* bahanesiyle bölgede askeri varlıklarını arttırdılar. Komşu ülkelerin, somut olarak da Türkiye'nin Güney Kürdistan'ında gelişen olaylara ilgisi ve bu yöndeki etkinlikleri önemli ölçüde arttı. Irak ve Türkiye arasında daha 70'li yılların sonlarında başlayan yakınlaşma daha da gelişti. Irak, Türkiye ve İran'da Kürt ulusal demokratik hareketinin büyümesinden telaşa kapılan Türkiye'deki yönetici rejim, Kürtlere ve onların mücadelesine karşı ortak önlemler uygulama girişimini üzerine aldı. Türkiye ve Irak bu amaçla 1982 yılım-

da, aralarında gizli bir anlaşma imzaladılar. *"Bu anlaşmanın, iki devlet-ten her birinin askeri birliklerine, ilgili ülkelerin sınırından 17 kilome-tre derinlikte karadan ve havadan harekâta bulunma hakkı veren mad-desinin çok büyük bir önemi vardı"*. (231, 1985, No 4, s. 95). Türk yönetici-leri böyle bir olanağa kovuştuktan sonra, Kürt ulusal demokratik güçle-rine karşı terör ve zorbalık eylemlerini, Irak toprakları üzerine de yay-dılar. Türk yönetici çevrelerinin halk aleyhtarı bu eylemleri Yakın ve Ortadoğu ve bütün dünya ilerici güçleri tarafından kınandı.

Irak ve Türkiye Sol ve Komünist Partileri ortak bir açıklama yaparak, haklı olarak, bu eylemlerin *"komşu İran ve Irak devletlerinde bütün keskinliğiyle ortaya çıkan Kürt sorunundan ayrı olarak ele alınmaması gerektiğini..."* belirttiler. Bu eylemler *"... emperyalizmin, her şeyden önce de ABD'nin Yakındoğu konusundaki genel stratejik planlarından ayrı olarak ele alınmamalıdır, Zira Washington, Yakındoğu bölgesini Amerikan tekellerinin 'yaşamsal önem taşıyan çıkar alanı sayıyor!"*.

Özcesi, '70'li yılların başlarında Irak'ta mevcut olan Kürt soru-nunun barışçı ve hakça çözümünē ilişkin reel olanaklar kullanılmadan kaldı. Ve bu süreğen sorun, yeni bir gelişme yoluna girdi.

Geçmişin ibret dersleri, Kürt ulusal sorununun zor kullanarak çözüme bağlanması denemelerinin boşuna olduğu sonucunu çıkar-maya temel yaratıyor.

Kürtleri baskı altında tutan rejimlerin, Kürtlerin ulusal demokratik özerklik hakları uğrındaki mücadelesini bastırmakla ayrılıkçılık yolu-nun kesildiği ve bu ülkelerdeki ulusal birliğin sağlandığı görüşlerini savunan resmi doktrinleri, uygulamada, bu iddiaların tam tersi olan sonuçlar getiriyor. Kürt Ulusal hareketinin geliştiği yerlerde, Kürdistan'a özerklik verilmesi değil, bu özerkliğin tanınmaması, ülkeyi parçalıyor..

Irak'taki bütün gerçek demokratik güçlerin, Kürt sorununun barışçı ve hakça çözümünē yönelik çabaları ve mücadelesi de, tam bundan kaynaklanıyor. Kürt sorununun demokratik ilkeler temelinde çözüme bağlanması Irak'ın yoğun gelişmesine gerekli koşulları yarat-acak ve dış gerici güçleri, bölge ülkelerindeki çelişkili durumlardan emperyalist amaçları için faydalanma olanağından yoksun kılacaktır.

KULLANILAN KAYNAKLAR VE LİTERATÜR

1. Lenin. V. İ. Ulusal Soruna İlişkin Tezler, -c. 23.
2. Lenin V. j. Ulusal Sorun Konusunda Eleştirel Notlar, -c. 24.
3. Lenin V. İ. Burjuva Pasifizmi ve Sosyalist Pasifizmi. -c. 30.
4. Lenin V. İ. 26 Ekim (8 Kasım) Dünya Raporu, -c. 35.
5. Lenin V. İ. Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin II. Genel Rusya Kongresi'nde 22 Kasım 1919 günü okunan rapor. -c. 39.
6. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı. M., 1986.
7. SBKP XXVI. Kongresi Yazıları. M., 1981.
8. SBKP XXVII. Kongresi Yazıları, M., 1986
9. Kafkasya Arkeografik Komisyonu Belgeleri, c. 10, 11, Tiflis, 1878.
10. Rusya Dış Politika Arşivi. (RDPA). Fonlar: a) Esas Arşiv, b) Misyon, c) Dışişleri Bakanlığı Kalem Odası, ç) Siyasi Arşiv, d) İstanbul Büyükelçiliği, e) Acemistan Şube si, O Acemistan Şubesi B, g) Orta Asya Şubesi.
11. V. P. Nikitin Arşivi (SSCB Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü). Dosya I., IV., elyazması "Leş Kurdes et le Kürdistan (Chemdinan)".
12. SSCB Bilimler Akademisi Etnografi Enstitüsü'nün Leningrad Şubesi arşivi.
13. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı, Belgeler ve Yazılar Derlemesi, Erivan, 1966.
14. Kafkasya Askeri, İli Kurmay'ın bildirisi. Tiflis. V. İ. Lenin'in yapıtları, tam Toplu Eserleri dizisine göre verilmiştir.
15. Martens. F. Rusya'nın Yabancı Devletlerle İmzaladığı Toplu Antlaşma ve Sözleşmeler. C. III. CPb 1888.
16. Antlaşmalar, Notalar ve Bildirilerde Yeniçağın Uluslararası Politikası. Ç. III, II. baskı, 1929.
17. Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler. Çar hükümeti ve Geçici Hükümetin Arşivlerinde yer alan belgeler (1878-1917). Dizi III. c. 7, bölüm 1, M. -I, 931-1938.
18. Acemistan'da 1906 yılının sonlarından 31 Aralık 1911 gününe kadarki dönemde gelişen olaylarla ilgili diplomatik belgeler derlemesi. 13. baskı, SPb, 1913.
19. Komşu ülkelerden istihbarat yoluyla elde edilen bilgilerin özeti. Tiflis, 1911-1913.
20. Sevr Barış Antlaşması ve Lozan'da imzalanan belgeler. M., 1927.
21. SSCB ve Arap Ülkeleri 1917-1960. Belgeler ve Yazılar. M., 1961.
22. Merkez Devlet Tarih Arşivi.
23. SSCB Askeri Deniz Filosu Merkez Devlet Arşivi. Fon 418.
24. Ekim Devrimini, Sosyalist Kuruluş ve SSCB'nde Yüksek Devlet Organları Merkez Devlet Arşivi.
25. Merkez Devlet Askeri Tarih Arşivi.

26. Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Devlet Tarih Arşivi. Fonlar 15, 71.
27. "Blue Book" (Great Britain Parliament. Stationary Office). Correspondence Respecting the Turkey and the Persia.
28. British Documents on the Origin of the VVar 1898-1914. Ed. by. G. P. Gooch and H. Temperley. Vol. 5. L., 1926-1938.
29. A Century of Diplomatic Blue Books. 1814-1914. Ed. by. Temperley and Z. M. Penson.
30. Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria. Turkey, No, 4, L., 1880.
31. Correspondence Respecting the Populations in Asia Minor and Syria, Turkey No: 10, L., 1879.
33. Deutschland und Armenien 1914-1918 Sammlung diplomatisches Aktenstücke. Postdam, 1919.
34. Documents diplomatiques français, 1871 -1914. .1 -re Serie, vol, 9, P., 1871-1900.
35. Düstur. 17 (1936), Cilt 19 (1938), 28 (1914). Ankara.
36. Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey. No 54, L., 1878.
37. Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor und Syria. Turkey, No 23, 1., 1880.
38. Hayat Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul, 1932.
39. Memorandum sur la situation des Kurdes et leurs revendications, presenta, a: Mr. Trugve Lee et aux Etats membres de LO. N. U. P, 1948.
40. Yeni Kanunlarımız Cilt 1. Ankara, 1960.
41. Kürdistan Demokrat Partisi'nin 12 Temmuz 1958 günü Bağdat'ta yayınlanan bildirisi (Arapça).
42. 11 Mart 1970 tarihli Bağdat Bildirisi'nin yerine getirilmesi, 1972 (Arapça).
43. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi III. Kongresi Yazıları. Stockholm, 1974.
44. Politikamız ve Irak'ta Kürt Sorununun Hakça ve Demokratik Çözüm Yolu. Irak Komünist Partisi MK Kararları. Bağdat, 1962 (Mart).
45. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Programı. Mahabad, 1946, (Acemce).
46. İran Kürdistan'ı Demokrat Partisi Programı. Tahran, 1978, (Acemce).
47. Kürdistan Demokrat Partisi MK Kararı. Bağdat, 1958 (Arapça).
48. Ulusal Eylem Belgesi. Bağdat 1972 (Arapça).
49. Avanesov S. S. Türkiye'de Ulusal Azınlıkların Durumu. Erivan 1963.
50. Averiyanov P. İ. Rusya'nın XIX. yüzyılda Acemistan ve Türkiye'ye Yürüttüğü Savaşlarda Kürtler. Tarihi Eskiz, Tiflis 1900.
51. Alekseenkov P. Türken-Kürt Ayaklanması. Taşkent, 1935.
52. Alpoçyan A. Ermenistan'ın Tarihi Sınırları. Kahire. 1950.
53. Emin Sait. XX. yüzyılda Arap Ayaklanmaları. Moskova, 1960
54. Andranik Dersim, Tiflis, 1901.
55. Aralov S. İ. Bir Sovyet Diplomatının Anıları, Moskova, 1960.

56. Ardatov M., Türk-Acem Sınır Çatışması. Kafkasya Askeri İli Karmayı bildirisi, 1908, No 21.
57. Ardatov M., Şeriat-Kafkasya Askeri İli Kurmayı Bildirisi, 1909, No 25.
58. Artamonov L. K. Kuzey Azerbeycan. Askeri Coğrafi Eskiz. Ç. 1. Tiflis, 1890.
59. Arutünyan G. M. İngiliz Burjuvazisinin Ermeni Sorunu Konusundaki Gerici Politikası, Moskova, 1954.
60. Ataev H. Horasan'da Ulusal Kurtuluş Hareketi. Aşhabat, 1962.
61. Barbi A. Dehşetler Ülkesi. Çilekeş Ermenistan, Tiflis, 1919.
62. Barzani H. Kürt Sorununun Çözüme Bağlanması Mücadelesinde Kürt Siyasi Partileri ve Toplumsal Örgütleri. Moskova, 1971.
63. Bedirhan C. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Mustafa Kemal Paşa'ya Mektup, 1933, (Türkçe).
64. Belyakeviç İ. Irak'ta Ulusal Kurtuluş Hareketi ve İngiliz Emperyalizmi - Devrimci Doğu. 1930, No9, 10.
65. Bendik A. Irak Cumhuriyeti. Yazılar ve Belgeler, 1958-1959. Moskova, 1959.
66. Berezin İ. N. Çağdaş Türkiye. Notlar, 1856, No 2.
67. Blec Şerko. Kürt Sorunu. Kahire, 1930, (Arapça).
68. Bronstein V. Rosenblum V. Petrol Çağı. Moskova - Leningrad, 1936
69. Valuiskiy A. M. Genç Türkler Devrimini Arifesinde Doğu Anadolu Ayaklanması. -Türkiye Derlemesi. Moskova. 1958.
70. Vasilev K. Kürt Ayaklanmalarının Nedenleri ve Hareket Güçleri. -Toprak Sorunları. 1931, No 9-10.
71. Büyük Ekim Devrimi ve Doğu Halkları, Moskova, 1957.
72. Vilçevskiy O. L. Kukrin Kürtleri (Etnografik Eskiz). -Önasya Etnografi Derlemesi. Moskova, 1958.
73. Doğu Derlemesi. Birinci Kitap, 1913.
74. Gamazov M. G. Boğazlardan Acem Körfezince. -Zaman. 1861.
75. Gastratyan M. A. Çağdaş Türkiye'de Kürtlerin Durumu Üstüne. -Doğu Ülkelerinde Ulusal Sorun. Moskova, 1982.
76. (Gastratyan M. A.) Asratyan M. A. Türk Yönetici Çevrelerinin Kürt Halkı Konusundaki Politikası (1924-1939). -Asya Halkları Enstitüsü'nün Kısa Bildirileri, Moskova, 1961, No 30.
77. Gordlevskiy V. A. Türkiye'den Siluetler. -Seçilmiş Yapıtları. Cilt III. Moskova, 1962.
78. Gryaznov. F. F. Kürtler ve Kürt Süvarisi. -Kafkasya Askeri İli Kurmayı Bildirisi, 1970, No 20.
79. Gurko - Kryajin V. A. Musul ve Irak. - Uluslararası Yaşam, 1926, No 1.
80. Demçenko P. E. Kürdistan Dağlarında. -Çağdaş Doğu. 1960, No 1.
81. Celil C. XX. yüzyılın Başlarında Kürt Toplumsal Politik Düşüncesinin Öğrenilmesine Kaynak Olarak "Roja Kürt" Dergisi. Yakındoğu Ülkeleri ve Halkları. Dizi VII. Kürt bilimi. Erivan 1975.

82. Celil C. Kürt Politik Basınının Doğuş Tarihi. —Türkolojik Derleme. 1973, Moskova, 1975.
83. Celil C. Kürt Ulusal Hareketi Tarihine İlişkin yeni Yazılar. 1914 Bitlis Ayaklanması. —Türkolojik Derleme, 1978, Moskova 1984.
84. Celil C. Genç Türkler Devleti Döneminde İlk Kürt Toplumsal Politik Örgütleri. Türkolojik Derleme. 1973, Moskova, 1975.
85. Dittel V. 1842-1845 Yılları Arasında Doğu Gezisi Eskizi. -Okur Kitaplığı. Cilt 95, 1849.
86. Domlaci S. Bedirhan Emirliği ve Amadiye Emirliği. Musul, 1952, (Arapça)
87. Druvil G. 1812 ve 1813 Yıllarında Yapılan Acemistan Gezisi. Bu gezi notlarına Acemlerin görenekleri, adetleri ve dinsel ibadetleri konusunda az bilinen ayrıntılar yer alı yor. Ç. 1-2, Moskova, 1826.
88. Durra M. İran'da Kürt Sorunu ve Arap Ulusı. Beyrut, 1963, (Arapça).
89. Emeliyanov A. G. Acemistan Cephesi (1915-1918) Berlin, 1923.
90. Jigalina O. i. Oleg Lüdvigoviç Viliçevskiy ve Kürt bilim. -İran. Moskova, 1983.
91. Jigalina O. İ. İran'da Kürt Ulusal Hareketi İdeolojisinin Gelişmesinde İslamiyetin Rolü. -Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinde İslamiyet. Moskova, 1982.
92. Zahra E. A. Irak'ta Toprak Sorunu ve Çözüme Bağlama Perspektifleri (savunma tezi), Moskova 1967.
93. İvanov M. S. 1905-1911 Yıllarında İran Devrimi. Moskova, 1957.
94. İvanova M. N. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İran'a Alman Saldırısı. -SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Kısa Bildirileri. XIX. Baskı, 1956.
95. İnçigyan K. Dünyanın Dörç Kısımının Coğrafyası. Cilt I. Venedik, 1806 (Erm).
96. Uluslararası İşçi ve Ulusal Kurtuluş Hareketleri Tarihi. II. Bölüm, Moskova, 1962.
97. Kemal A. 1918-1958 Yılları Döneminde Irak Kürdistan'ında Ulusal Kurtuluş Hareketi, Moskova, 1969.
98. Kamsarakan K. P. Şeyh Ubeydullah'ın 1880 Yılında Acemistan Saldırısı. -Asya Üstüne Coğrafi, Topografik ve İstatistik Yazılar Derlemesi. XI. Baskı, 1884.
99. Karnetsi S. Bağdat'ın Erivan'a Kadar Yolculuk Notları. 1912, Erivan, 1968 (Erm).
100. Kemal Mustafa. Yeni Türkiye'nin Yolu. Cilt 1, Moskova, 1929.
101. Klüçnikov Ü. V., Sabanin A. V. Antlaşmalar, Notalar ve Bildirilerle Sonçağ Döneminin Uluslararası Politikası. III. Bölüm, Moskova, 1929.
102. Kolübakin A. M. Türkiye'nin Asya Kesimine İlişkin Askeri Stratejik Yazılar. Cilt III, I. Bölüm, Kısım 2, Tiflis, 1891.
103. Korsun N. G. 1915 Dünya Savaşı Kafkasya Cephesinde Alaşkar ve Hamadan Operasyonları, Moskova, 1940.
104. Korsun N. G. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi. Stratejik Hareket Eskizi, Moskova, 1946.
105. Korsun N. G. 1914-1915 Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesinde Sarıkamış Operasyonu, Moskova, 1937.
106. Korotkova T. S. İran Azerbeycam'na Alman-Türk Saldırısı- Tarih Sorunları,

1948, No 1.

107. Korotkova T. S. Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında İran Sorunu. -SSCB Bilimler Akademisi Bülteni. Tarih ve Felsefe. Cilt IV., No 6, 1947.
108. Kotlov L. N. Irak'ta 1920 Ulusal Kurtuluş Ayaklanması. Moskova, 1958.
109. Kristev R. CENTO ve Irak Kürdistanı. -Ordu Komünisti. Sofya, 1965, No 6.
110. Kürtoğlu. Kürtler ve Emperyalizm. Ortadoğu Basın Bülteni Taşkent, 1932, No 13-14.
111. Lazarev M. S. Arap Doğusunda Türk Egemenliğinin Yıkılması (1914-1918), Moskova, 1960.
112. Lazarev M. S. Kürt Sorunu (1891-1917), Moskova, 1972.
113. Lihutin M. Rusların 1854-1855 yıllarında Türkiye'nin Asya Kesiminde Mevcudiyeti. 1863.
114. Ludşuveyt E. F. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında (1914-1918) Türkiye. Askeri Politik eskiz. Moskova, 1966.
115. Lütflü. Lütflü Tarihi. Cilt 8, 1328 y. (Türkçe)
116. Maku Hanlığı, -Yeni Doğu, 1922, No 1.
117. Malik Yusuf. Kürdistan yada Kürtlerin Ülkesi. Beyrut, 1945, (Arapça).
118. Marunov Ü., Potemkin Ü. Çağdaş Aşamada Arap-Türk İlişkileri. Moskova, 1961.
119. Doğu'ya İlişkin Yazılar, I. Baskı, 1909, II. Baskı, 1915.
120. Ulusal Sömürgeler Sorunlarına İlişkin Yazılar. Moskova, 1932, No 2.
121. Mgoi Ş. H. Irak Cumhuriyeti'nde Kürt Halkının Ulusal Özerklik Sorunu (1958-1970), Erivan, 1977.
122. Menteşasvili A. M. İngiliz Mandası Döneminde Irak. Moskova, 1969.
123. Miller A. F. Türkiye'nin Yeni Tarihi Üstüne Eskizler. Moskova-Leningrad, 1948.
124. Minorskiy V. F. Maragu, Cagatu ve Tatavu Irmakları Bölgesinde Gezi Notları, -Kafkasya Askeri İli Kurmayı Bildiri. 1970, No 20.
125. Miroşnikov L. İ. İran'da İngiliz Yayılmacılığı (1914-1920). Moskova, 1961.
126. Mirskiy G. İ. Kargaşalar Döneminde Irak. Moskova, 1961.
127. Mukriani H. H. Soran Emirliği Tarihi. Havler (Erbil), 192(Kürtçe).
128. Muravöv N. N. 1855 Yılında Kafkaslar Savaşı, 1877.
129. Nikitin V. Kürtler. Fransızcadan çeviri. Moskova, 1964.
130. Perperyan A. Ermeni Tarihi. İstanbul, 1871 (Ermenice).
131. Pisyan N. L. Kanda Boğulan Mahabad'tan Araks Sahillerine Kadar Farsçadan çeviri, Tahran, 1943, II. Bölüm
132. Prokofiev P. Saldırgan SENTO Bloku. Moskova, 1963.
133. Sasuni K. Kürt Ulusal Hareketi ve Ermeni-Kürt İlişkileri. Beyrut, 1969 (Ermenice).
134. Sucadi A. Kürt Devrimleri, Kürtler ve Irak Cumhuriyeti. Bağdat, 1959 (Kürtçe).
135. Tarle E. V. XIX. Yüzyıl Tarihi. Fransızcadan çeviri. Cilt 1-8. Moskova, 1938-1939.
136. Temkov B. Kürdistan. Sofya, 1964.
137. Farizov İ. O. V. Nikitin'in "Kürtler" Kitabının Giriş Yazısı, Moskova, 1964.
138. Fettah Şakir. Kürt Kadını. 1958 (Kürtçe).

139. Feruhan Barunak Peyi. 1847 Yılında Babil'den Ermenistan'a uzanan Gezi Notları, Armaş, 1876 (Ermenice).
140. Fedçenko A. F. Irak'ın Bağımsızlık Mücadelesi. Moskova, 1970.
141. Frunze M. V. Ankara'da Gezi Toplu Yapılar. Cilt 1, Moskova, 1929.
142. Fuks A. K. Acemistan'da Alman Politikası, -Yeni Doğu. 1928, No 20-21.
143. Halfin N. A. Kurdistan Savaşı (XIX. Yüzyılda uluslar arası ilişkilerde Kürt sorunu), Moskova, 1963.
144. Hürşid Efendi. Seyahatname -i-Hudud. 1846-1852. Türkçe ve Farsça'dan M. A. Gamazov tarafından yapılan çeviri. 1877. 352
145. Hüseyin Hüsnü Mukriyani. Meşîyi Mirani Soran. Havler, 1962, (Kürtçe).
146. Çatov H M. Sovyet Ermenistan Kürtleri. Erivan, 1965.
146. Şemseddinov A. M. Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi (1918-1923), Moskova 1966.
147. Şahpazyan A. Kürt - Ermeni Tarihi. İstanbul, 1911 (Ermenice).
148. Adamson D. The Kurdish War. N. Y., 1964.
149. Arfa H. The Kurds. A Historical and Political Study. L., 1966.
150. August K. Le pays de Kemal Atatürk. Lpz. 1938.
151. Ali Vehbi Bey. Penses e Souvenirs de l'ex Sultan Abdülhamit.
153. Armstrong H. C. Grey Wolf. Mustafa Kemal. L., 1934.
154. Atatürk M. K. Nutuk. Cilt II., III., İstanbul 1962.
155. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Cilt I., İstanbul, 1945.
156. Aydemir Ş. S. İkinci Adam. İsmet İnönü. Cilt I., İstanbul, 1968.
157. Aydemir Ş. S. Tek Adam. Mustafa Kemal. Cilt III. İstanbul 1968.
158. Aşkun V. C. Sivas Kongresi. İstanbul 1963.
159. Bedir Khan E. K. La Question Kurde. P., 1959.
160. ebl G. Review of the Civil Administration of Mesopotamia. I., 1920.
161. Beşikçi İ. Doğu Anadolu'nun Düzeni. 2. Baskı, İstanbul, 1970.
162. Blau G. Le probleme Kurde. Bruxelles, 1963.
163. Boi, Pere Thomas. Connaissance des Kurdes, Khavats, Beirut, 1965.
164. Burchard B. Zu einigen Problemen der Geschichte der Kurdischen Nationalbewegung. Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität. XIII. 1964.
165. Dann W. Iraq under Gassim. A. politikaci History 1958-1963 N. Y., 1964.
167. Dersimi M. N. Kurdistan Tarihinde Dersim. Halep, 1952.
168. Deutschland und Armenien (1914-1918). Sammlung diplomatisches Arentstücke. postdam 1919.
169. Diyarbakır İddianamesi. 1972.
170. Eagleton W. The Kurdish Republic of 1946. Oxford University Press, 1963.
171. Eagleton W. The Mehabad Republic. L., 1966.
172. Edmonds C. j. The Kurdish War in Iraq. Constitutional Background. -VWorld

- Today. Vol. 24. No 12. L., 1965.
173. Edmonds C. J. Kurds, Turks and Arabs. political, travel and Research in North - Eastern Iraq. O., 1919-1925.
 174. a. Fırat M. Ş. Doğu İlleri ve Varto Tarihi. Ankara., 1961.
 174. b. Gavan S. S. Kurdistan: Divided Nation of the Middle East. L., 1958.
 175. Gökmen M. 50 Yılın Tutanağı. İstanbul, 1973.
 176. Güney Doğu: Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi. İstanbul, 1939.
 177. Halliday F. Iran: Dictatorship and Development L., 1919.
 178. Hamilton A. M. Road through kurdistan. The Narrative of an Engineer Iraq. 1. 1937.
 179. Jung E. La revolte Arabe. Vol. I. P., 1924.
 180. Kaup K. D. Iraq. Leş Kurdes dans L'expective. -Democratie Nouvelle. P., 1964, No 4.
 181. Kemali A. Erzincan Tarihi. Coğrafi, İctimai, Etnografi, İdari, İhsai Tetikat Tecrübesi. Erzincan, 1932.
 182. Kinnane Derk. The Kurds and Kurdistan. L. -N. Y., 1964.
 183. Kılıncınlı H. 27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi. İstanbul, 1970.
 184. Kökdemir N. Eski ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu. Ankara, 1952.
 185. Layard R. H. Nineveh and its Remains. Vol. 1-2. L., 1850.
 186. Longrigg S. H. Iraq, 1900 to 1950. A. Politikacı, Social and Economic History. L., 1953.
 187. Maine E. Iraq from Mandate to Independence L., 1935.
 188. Martin B. German - Persian Diplomatic Relations 1873-1912.
 189. The Massacres of Kurds in Turkey. Cairo, 1928.
 190. Mauries R. Le Kurdistan ou la Mort. P., 1967.
 191. Millinger. VVild Life Among the Kurds. L., 1870.
 192. Moltke H. Lettres du marechal de Moltke sur l'Orient. Traduit de l'Allemand. P. 1872.
 193. Nikitine B. Leş Kurdes racontes par eux-memes - L'Asie Francaise. P., 1925, No 231.
 194. Öztürk K. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Tutanaklar). Cilt II. Ankara 1966.
 195. People without a Country, The Kurds and Kurdistan. L., 1980.
 196. Pouyoulat V. Voyage dans l'Asie Mineure, en Mesopotamie, a Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egupte. T. I-II. P., 1840-1841.
 197. Pradier J. Leş Kurdes: Revolution silencieuse. bordeaux, 1968.
 198. Rich Cl. Narrative of a residences in Koordistan and on the City of Ancient Nineveh, with Journal of a Voyage down the Tigris to Bagdad and an Account o f a Visit to Shiraz and Persepolis. Vol. I. II. L., 1836.
 199. Rousseau J. F. X. Description du Pachalik de Bagdad, suivie d'une notice his torique sur leş Wahabis et de guelgu es autres pieces relatives a l'histoire et a la litterature de l' Orient. P., 1809.
 200. Safrastian A. Kurds and Kurdistan L., 1948.

201. Schmidt D. A. journey Among Brave Men. Boston-Toronto, 1964.
202. Şivan. Kürt Hareketleri ve Irak'ta Kurdistan İhtilali. Bromma-Stockholm, 1970.
203. Soane E. B. To Mesopotamia and Kurdistan in Disquise. With Historical Notices of the Kurdish Tribes and the Cahildeans of Kurdistan. L., 1912.
204. "TİP" Dosyası. Ankara, 1973.
205. Toker M. Şeyh Sait ve İsyanı. Ankara, 1968.
206. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Ankara, 1982.
207. Vanly I. Ch. Le Kurdistan et la Question Kürde. P., 1960.
208. Vanly I. Ch. The Revolution of Iraqi Kurdistan, 1965.
209. Vanly I. Ch. Survey of the National Question of Turkish Kurdistan with Historical Background. Rome. 1971.
210. Vanly P. Aspects de la question nationale Kürde en Iran. Lettre ouverte au gouvennement imperial de l'Iran et a la classe dirigeante persane. P., 1959.
211. Vernier B. La constitution provisoire du 28 septembre 1968 en Irak. -Cahiers de l'Orient contemporain. P., 1969, No 74.
212. Vernier B L'Irak d'aujourd'hui. P., 1963.
213. Wiedemann M. İbrahim Paschas Glük und Ende. Eine Episode aus den Kürden Kampfen in Kleinasien. -Asien. B, 1908, No 3, 4.
213. a. Wilson A. Mesopotamia 1917-1920. A. Closs of LouyalitiesL., 1930.
214. Yazani B. Capitalism and Revolution in Iran. L., 1980.
215. Zinnar Silopi. Doza Kurdistan, 1969.
216. Toprak Sorunları.
217. Ordu Komünisti. Sofya.
218. Ermeni Gazetesi.
219. N Kİ D Bülteni (Rusça)
220. Ortadoğu Basın Bülteni
221. Halkın iradesi.
222. Ağrı Fecri.
223. Doğu Fecri.
224. Kafkasya Sözü.
225. Kafkasya.
226. Uluslararası Yaşam.
227. Dünyanın Sözü.
228. Yeni Dou.
229. Vatan notları.
230. Pravda Gazetesi.
231. Barış ve Sosyalizm Sorunları.
232. Rus Mafûli.
233. Tiflis İlanı.
234. Akşam. İstanbul.

235. Ant. İstanbul.
236. Armanc. Stockholm.
237. L'Asie Française. P.
238. Avanti.
239. The Baghdad Times. Baghdad.
240. Leş Balkans et le Moyen Orient.
241. Leş Balkans et le Moyen Orient.
242. Bulletin mensuel de CEnter d'etudes Kurdes. P.
242. La Croix. .
243. Cumhuriyet. İstanbul.
244. Denge Komkar. Köln.
245. Durum.
246. Dünya. İstanbul.
247. The Daily Telegraph. L.
248. Democratie Nouvelle. P.
249. The Economist. intelligence Unity Limited.
250. Emek.
251. Egyptien Gazette.
252. Forum. İstanbul.
253. Gazel. İstanbul.
254. Hakmiyeti Milliye. Ankara.
255. Hürriyet. İstanbul.
256. International Affaires.
257. The Iraq Times.
258. İraqi Letter.
259. İstanbul. İstanbul.
260. Journal d' Orient.
261. Kurdish Facts.
262. Kürdistan
263. Le Liberation.
264. The Manchester Guardian.
265. Milliyet. İstanbul.
266. Monde Diplomatique. P.
267. The Morning Post.
268. Near East.
269. Near East and India.
270. The New York Post.
271. Nigstiman. Spanga -Sweden.
272. Observer.
273. L'Orient.

274. Republique.
275. Riya Azadi.
276. Ronahi.
277. Serxwebun. Köln.
278. Der Spiegel.
279. Tanin. İstanbul.
280. The Tehran Times.
- 280 a. Time.
281. The Times.
282. Türkiye Postası. İstanbul.
283. T. C. Resmi Gazete. Ankara.
284. Yeni Gazetë.
285. Yön.
286. Azadi.
287. Ayrenik.
288. Araç.
289. El-Ahbar. Beyrut.
290. Bagdad.
291. El-Bilad. Bağdat.
292. Vakit. İstanbul.
293. El-Cumhuriye. Bağdat.
294. Jin. Irak.
295. İran.
296. İttihat aş-Şaab.
297. Keyhan. Tahran.
298. Comba.
299. Murç.
300. Maşak. Tiflis.
301. Nidal aş-Şaab.
302. Psak.
303. As-Saura. Bağdat.
304. As-Safir. Bağdat.
305. Tarik aş-Şaab. Bağdat.
306. Habat. Bağdat.
307. El-Hadaf.
308. Şefaqe Sorh. Tahran.
309. Ettelaat. Tahran.

.../...

Kürtler, 40 milyonu aşkın nüfusu ile siyasal haklarından yoksun Ortadoğu'nun kadim halklarındandır. Katıldıkları olaylarla tarihe önemli izler bırakmışlardır. Ülkeleri, ülkelerarası ilişkilerde "siyasi araç" olarak kullanılmış ve bu hassasiyeti korumaktadır. Ortadoğu ve Kürdistan, petrol-su havzasının üzerinde, zengin kaynakları ile sömürgeci devletlerin özgün politikalarında etkili olmuştur.

Kürtlerin zaafiyetli gücü, bu emperyal politikaları boşa çıkarmaya yetmemiştir. Ayrıca kendi içinde de ulusal birlik içinde düşmanlarına karşı koymadıkları bilinir, bunun nedenleri yaşadıkları toplumsal ve siyasal gerilikten ayrı ele alınamaz.

Tüm araştırmalara rağmen, Kürt halkının eski, orta ve yeni çağ tarihleri yeterince aydınlatılıp bilince çıkarıldığı tartışmalıdır. Bu durum Kürtlerin gelecek tarihlerinin öğrenilmesinde de olumsuz etkide bulunmaktadır.

Bu araştırma, 1986 yılında sonlandırıldığı için son yılların sıcak tarihi siyasetini kapsamamaktadır. Bu eksiklik dışında "Yeni ve Yakın Çağa" ilişkin, "Kürt Siyaset Tarihi"ni, en kapsamlı tarzda inceleyen kolektif, iddialı ve bilimsel bir eserdir.

Kürt tarihine dair, pek çok yapıt yazıldı-yayımlandı. Ancak bu yayımlanan eserler arasında, Kürt halkının sorunlarını tek taraflı ele alan, süreçlere ilişkin eksik ve bilimsellikten uzak, bölge ve uluslararası devletlerin politikalarına denk düşen, Kürt hareketinin ulusal bağımsızlık ve sosyal kurtuluşunu esasta reddeden nüveler taşıyanlarının azımsanmayacak düzeyde oldukları görülmektedir.

Batı Avrupalı sehyaların, çok sayıda anı ve araştırmalarının olduğu bilinir. Bu yapıtlarda önemli veriler olmasına rağmen, esas amaçlarının devletlerinin bölgedeki çıkarlarına uygun bir araştırma yaptıkları da gözden kaçırılırsa yanlış olur. Zira bu yapıtlar, Kürt halkına birçok felaketler getirdiği iyi bilinen emperyalist devletlerin Yakın ve Ortadoğu'daki konumlarını gözetmektedir. Böyle olunca da araştırma alanında önemli bir boşluğu dolduracak, bilimsel bir yapıt özelliğini taşıyan, Kürtler konusunda uzman ve kolektif çabalarının ürünü olan "Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi"nin güncelliği ve önemi kuşku götürmez. Böyle bir araştırmanın ilk kez Sovyetler'de Kürt tarihi uzmanlarınca ortaya çıkarılması rastlantı değildir. Metodolojik olarak, tarihi materyalizmin, özümseme sinin de aynı bir yeri vardır.

Araştırma komisyonundan oluşan yazar kadrosu, daha önce önemli eserler vermiş ve her biri kendi alanında uzman özellikleriyle tanınan akademisyenlerdir. Bu özellikleri taşımaksızın, böyle bir eseri ortaya çıkarmanın mümkün olmadığı bilinir.

Bu arada hatırlatmak gerekir ki, Sovyetler Birliği de "Sosyalist Anavatanı Savunma" siyasetleri uğruna önemli yanlışlıklar yaptıkları bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Zira 1927-1930'da kuşatılıp tasfiye edilen Ağrı direnişinin ardında "Kurdistana Sor" bölgesindeki otonominin de durup dururken tasfiye edilmediği anlaşılmalıdır. Kitapta bu konu ve özellikle Kafkas Kürtlerinin siyasi tarihlerinden ziyade, konunun sadece kültürel boyutta irdelenmeleri manidardır. Yapıt hazırlanırken, detaydan kaçınılmış ve seçici davranılmıştır. Çünkü Ansiklopedik düzeyde bir inceleme-araştırmayı bekleyen pek çok sorunun, böylesi bir çalışmayı ortaya koymaya engel olduğu açıktır.

Bu yapıtı hazırlayanların amacı, Kürtlerin ulusal ve demokratik hakları için mücadelelerinin evrim sürecini, egemen devletlerin dahil, Kürt önder, örgüt ve partilerin eylemlerini, ideolojik ve politik olarak incelemektir.

Araştırma, mücadelenin ulusal ve sosyal dinamikleri ile bağlantılarını ortaya koymakta, neden-sonuç ilişkisinin cevabını ve arayışını sunmaktadır.

